

Rashid
Memor

جلالہ علی شمس

ہو سنا لو

مقدمه

خليفي صاحب جي سوانح حيات ۽ سندس ڪلام

(الف) سوانح حيات*

خاندان

خليفو نبي بخش صاحب، بلوچن جي 'لغاري' قبيلي جي 'سيرڪاڻي' شاخ مان 'بالاچاڻي' پاڙي جو نامور فرد هو. سيرڪاڻي لغاري ڪلهوڙن جي حڪومت جي آخري ۽ ٽالپورن جي اوائل دور واري عرصي ۾ ڊيري غازي خان جي 'لغاري ٽمن' مان سنڌ ۾ آيا، ۽ خليفو صاحب جا وڏا اچي تعلقي بدين ۾ سڪونت پذير ٿيا (۱). خليفو نبي بخش صاحب کان اڳ جو شجرو هن ريت آهي: نبي بخش بن بالاچ خان بن سرزا علي خان بن پاهڙدين (۲). سرزا علي خان ڪلهوڙن جي

* سوانح حيات بابت اڪثر مواد خليفو حاجي شير محمد ۽ خليفو احمد صاحب کان مليو، ۽ قدرتي مرحوم حاجي اسماعيل احمدائي ۽ مولف جي ناني مرحوم لعل بخش خان کان دستياب ٿيو. خانداني روايتن کان سواءِ، خليفو صاحب، بابت ٻيا حالات مرحوم احمد فقير حضوري (ويٺل خليفن جو ڳوٺ)، مرحوم پاندي ٽالپور (ويٺل طرف رپ تعلقه بدين) ۽ مرحوم جمال فقير احمدائي (ڳوٺ احمدائي تعلقه ٽنڊو باگو) جي زباني خليفو حاجي شير محمد ۽ ٻين تائين پهتا جي اسان ۶ رمضان ۱۳۶۳ھ / ۲۵ سيپٽمبر ۱۹۴۴ع تي خليفو حاجي شير محمد جي زباني قلمبند ڪيا، ۽ بعد ۾ ٻين کان پڻ انهن روايتن جي تصديق ٿي. انهن ٽنهي بزرگن وڏي عمر ۾ وفات ڪئي ۽ ٽنهي خليفو نبي بخش صاحب کي ڏڏو هو، ۽ پڻ سندس ساٿارين سان سندن صحبتون ٿيون. انهيءَ ڪري سوانح حيات بابت جملي روايتون معاصران ۽ مستند آهن.

(۱) سيرڪاڻي لغارين مان ڪي هاڻا ٽالپوري دور ۾ آتر سنڌ ۾ خيرپور لڳ اچي ويٺا ۽ ڪي اتان پوءِ سڪرنڊ لڳ لڏي آيا. انهن مان 'بتهلواڻي' هاڙي مان مشهور شاعر حمل فقير لغاري ٿيو. ٻيا اڪثر سيرڪاڻي پاڙا هيٺ لاڙ ۾ اچي ويٺا جن مان خليفو صاحب جي خاندان کان سواءِ ٻيا هن وقت هيٺين ڳوٺن ۾ مقبر آهن: ۱. روشن آباد اسٽيشن لڳ ڦانٽ وارا (هن وقت دودو خان ۽ ٻيا) ۲. ديهه ڪارياڻي تعلقي ٽنڊو باگي وارا جن مان ميرن جي ڏينهن ۾ سرمست خان نالي مشهور ٿيو ۳. ڳوٺ بالاچ خان لغاري (ٽنڊو الهيارڪان ۱۰ - ۱۲ ميل ڏکڻ طرف) ۴. ڳوٺ حسين خان لغاري، لڳ ڪنگورو، تعلقو ڊگهڙي ۵. ڳوٺ هسو خان لغاري، لڳ ٽنڊو غلام علي، تعلقو ماتلي ۶. ڳوٺ ڄام خان لغاري، لڳ ٽنڊو، تعلقو ماتلي ۷. ڳوٺ حاجي جهنڊو خان لغاري، لڳ ترائي، تعلقو ٽنڊو محمد خان ۸. ڳوٺ عالي خان لغاري، لڳ جڪنير، تعلقو ٽنڊو محمد خان ۹. ڳوٺ پاهڙخان، لغاري لڳ ساڄن سواڻي، تعلقو ٽنڊو باگو ۱۰. ڳوٺ ڀنڀو لغاري، ۽ ۱۱. ڳوٺ دولت لغاري، لڳ تلهار، تعلقو بدين.

(۲) پاهڙدين کان وٺي سيرڪاڻي شاخ جي وڏي ڏاڏي 'سيرڪ' تائين شجرو لاهيد آهي. کان پوءِ جو شجرو 'ڪليات حمل' (مطبوع سنڌي ادبي بورڊ) جي مقدمي ۾ ڏسڻ ۾ اچي.

دور ۾ هڪ رسوخ وارو سردار هو. سندس سڪونت تعلقي بدين ۾ ڏوري پراڻ جي ڪپ تي ڳوٺ مڻي ۾ هئي (۱)، ۽ مڻي، نوتيار ۽ ستيارو ديهون سندس جا ڳوٺ ۾ هيون. مرزا علي خان جي فرزند بالاچ خان جي وقت ۾ حڪومت جي واڳ ڪلهوڙن کان ڦري ٽالپور اميرن جي هٿ ۾ آئي. اهو سنه ۱۱۹۷ هـ جو واقعو آهي. فتح بعد ٽالپور اميرن ملڪ کي انتظامي لحاظ سان ٽن حصن ۾ تقسيم ڪيو جنهن موجب ميرپور وارو علائقو ڏکڻ طرف ويندي علي واه ۽ شير واه جي پراڻ وارين ڪيٽين ۽ مڻي وغيره ديهن سميت ميرناري خان جي حوالي ٿيو. مير صاحب مرزا علي خان واريون جاڳيرون بالاچ خان کي بحال ڪري ڏنيون ۽ بالاچ خان مير صاحب جي مکيه سردارن ۾ شمار ٿيو.

ولادت ۽ زندگيءَ جو پهريون دور

نبي بخش جي ولادت اباڻي ڳوٺ 'مڻي' ۾ سنه ۱۱۹۰ هجري (۱۷۷۶ع) ڌاري ٿي. جڏهن ٽالپورن ڪلهوڙن کان سنڌ فتح ڪئي تڏهن سندس عمر ۷- سال کن هئي. سندس ننڍپڻ بابت ڪوبه تصديق جهڙو احوال ڪونه ٿو ملي، پر سندس پرورش اباڻي ڳوٺ 'مڻي' واري ماحول ۾ ٿي، ۽ وقت جي رواج موجب سندس والد کيس فارسي جي تعليم ڏياري. نصابي تعليم مطابق جيتوڻيڪ هو هڪ 'منتهي' واري درجي کي ڪونه پهتو، مگر جيئن ته فطري طور سندس ذهن تيز ۽ ذوق سليم هو انهيءَ ڪري درسي تعليم بعد هن پنهنجي مطالعي کي وسيع ڪيو، ۽ فارسي زبان ۽ ادب مان چڱو حظ حاصل ڪيائين. سرائڪي زبان ۾ جوڙيل داستان 'سسئي - پنهنون' ۾ خليفي صاحب کي شعر فارسيءَ ۾ چيا آهن، جي سندس مطالعي ۽ ذوق تي شاهد آهن، مثلاً:

پدر مادر نه ترسند از خداوند طفل را در قفس کردند پابند
 کن فصلن جي شروعات ۾ گاهي بگاهي ساقی نامه طور فارسي آميز اشعار چيا اٿس، جيئن ته:

بیا ساقی شراب پُر خماری بده مارا خوریم ما می دوباری
 شرابی خورشتابی مرد غازی اسپ آید دویم با زین تازی

اسب ابلق سیه برکن سواري شود حاصل ترا جنگ فتح داري
مولانا جامي جي 'يوسف زليخا' سان خليفی صاحب جو گهڻو انس هو، ۽
غالباً ان کان ئي متاثر ٿي 'سسئي پنهنون' جوڙيائين. هڪ شعر ۾ جامي کي نالي
سان ياد ڪيو اٿس ته:

لڙن جي نال مشتاقين مدامي پليين تنهن ڪون ميان مخدوم جامي!
فردوسي ۽ نقد انعام لاءِ سندس شاهنامو تصنيف ڪرڻ واري پس منظر کان پڻ خليفو
صاحب واقف هو جنهن ڏانهن هيٺين شعر ۾ اشارو ڪيو اٿس ته:

نيسبي رکدي ڪٿان صد نفس دا سوس

نم مئن ٻوليبي نقد مائند فردوس

ڪتابي علم کان نوجوان نبي بخش جو طبعي شعور ۽ ذاتي فڪر بهرحال ڪثر
هو. جهڙو هو پاڻ سهڻو جوان، تهڙوئي هو سندس عقل جوان. ان سان گڏ سندس
حوصلو بلند ۽ بخت بيدار هو. انهيءَ ڪري جيئن هي نوجوان سامڻو ته راڄن ۾
سندس نيڪي ۽ ناموس، رهائي ۽ رسائي حد درجي کي وڃي پهتي. مير ناري خان
کيس پنهنجو خاص درباري ڪري چونڊيو. سندس علمي لياقت، ذهني قابليت،
بلند همت ۽ رعبدار شخصيت سببان کيس هڪ سؤ سواري جو پروانو مليو جنهن
کيس جملي سردارن ۾ ممتاز بنائي ڇڏيو.

نبي بخش خان جي قوهم جواني هئي جو سندس زندگيءَ ۾ انقلاب آيو.
اندازاً سن ۱۲۱۵ هـ ڌاري جڏهن سندس عمر ۲۵ سال کن هئي تڏهن مجازي
عشق جي شهباز کيس آڏائي کنيو، ۽ هو محبت جي ماحول ۾ ايترو ته محو
ٿي ويو جو مير ناري خان جي ڪچهري ۽ سلام کي بالڪل وساري ڇڏيائين.
مير ناري خان کي شڪ جاڳيو ته شايد هن سردار خودسري اختيار ڪئي آهي،
سو ڏانهس حاضر ٿيڻ لاءِ تڪيدناما موڪليائين. نبي بخش خان نوڪري ۽
نمڪ حلالِي جو حق محسوس ڪندي آخرڪار وڃي مير صاحب جي دربار ۾ حاضر
ٿيو. مير صاحب چيس ته: نبي بخش تو جهڙي داناءُ سردار کان ايتري ڪوتاهي!
جواب ڏنائين ته: 'مير صاحب! عقل گدڙ وانگر پنهنجي ڌر تي محڪم وينو هو،
پر جڏهن عشق جي شينهن اچي گجگوڙ ڪئي تڏهن ويچارو گدڙ پڇي ويو.'
مير صاحب وڌيڪ ڪين ڪچيو ۽ کيس واپس وٺڻ جي اجازت ڏنائين.

ان بعد سنه ۱۲۱۷ھ ۾ اتفاق سان مير ٺاري خان جو لغارين سان تصادم ٿيو، جنهن سببان حيدرآباد طرفان موڪليل لشڪر سان سندس جنگ ٿي جنهن ۾ مير ٺارو خان زخمي ٿي پيو. حيدرآباد جي ميرن صاحبن طرفان انهيءَ صدمي جي تلافِي ڪئي وئي، پر مير ٺاري خان ۽ لغارين جي وچ ۾ وڻي پئجي وئي. نبي بخش خان، مير ٺاري خان جي حد جو سربرآوردہ لغاري سردار هو؛ سندس آڏو هڪ طرف قبيلي جي ناموس جو سوال هو ته ٻئي طرف مير ٺاري خان جي نوڪري ۽ نمڪ حلالِي جو خيال هو. انهيءَ ڪري بهتر ائين سمجهيائين ته بدگمانين جي ماحول کان نڪري ٻاهر ٿيڻ گهرجي. مير باگو خان، جنهن محبت کي حڪومت تي ترجيح ڏني هئي ۽ ملڪ جو حصو ڇڏي 'سند رائي' سان شادي ڪئي هئي (۱)، تنهن کي نبي بخش خان جي عشق ۽ محبت جو داستان معلوم هو ۽ ساڻس کيس همدردي هئي. سندس دعوت تي، نبي بخش خان پنهنجي اباڻي ڳوٺ ميهي مان لڏي اچي مير باگي خان جي جاگير ۾ 'بڊام' جا نوان پٽ وسايا (۲).

هنن نوَن پٽن تي نبي بخش خان زندگيءَ جا ڪي سال خوشي ۽ محبت واري ماحول ۾ گذاريا. جنهن خاتون جي عشق ۾ هن اميري ترڪ ڪئي سا هينئر سندس رفيق حيات هئي. مائي جو نالو 'صابل' هو، جا صورت توڙي سيرت ۾ پنهنجو مت پاڻ هئي. نبي بخش خان سان سندس نينهن هو. هڪٻئي کان گهڙي جي جدائي به ڄڻ سندن واسطي سال برابر هئي. نبي بخش خان جو ماسات قاسم شروع کان ئي هن محبت جي داستان جو راوي ۽ رازدان هو. هو نبي بخش خان کان ننڍو هو پر ٻئي هڪٻئي جا ساٿي هئا ۽ سندن ياري جو ناتو سندن عزازت کان به رتيون ڪتر هو. گهر ۾ سڄڻن سان ماڻائيتيون محبتون ته ٻاهر قاسم سان گڏ ڪوڏائيتيون ڪچهريون: نبي بخش خان لاءِ هن عرصي واري دم قدم ۾ سڪن جا ساٿ سمائل هئا.

-
- (۱) تفصيل لاءِ ڏسو لوڪ ادب سلسلي جو ڪتاب نمبر ۲۹: 'سند جا عشقيه داستان-۱'.
- (۲) 'بڊام' جا پٽ موجوده تنده باگي تعلقي ۾ (شهر ٽنڊي باگي کان ۸ ميل کن اتر) نصير واه جي اتر طرف موجوده ڳوٺ 'ٻانڀڻيو دَل' لڳ هئا جتي 'بڊام جو مقام' اڃا تائين موجود ۽ مشهور آهي. ڪن روايتن موجب 'بڊام' واري اراضي حيدرآباد جي ميرن جي حد حڪومت ۾ هئي.

پر زماني جا رنگ نرالا آهن. اتفاق اهڙو ٿيو جو سڪن جي بدران سورن اچي نبي بخش جو ساٿ ڏنو. هڪ ڏينهن نبي بخش خان صبح جو گهران نڪتو ۽ جڏهن موٽي آيو ته ڏسي ته سندس من جو مٿو ڀڳو پيو آهي: جنهن کان سواءِ سندس سماعت نٿي سري سا هينئر کانئس هميشه لاءِ موڪلائي وئي!

بس خوشين جا در پورجي ويا ۽ دردن جا دروازا کلي پيا. نبي بخش کي وڇوڙو ورونه، ٿي آيو ۽ ڪي ٻه چار سال هو ائين پيوس ۽ بي حال رهيو. قاسم جو سندس حال ڀائي هو تنهن سائس همدردي ڪئي ۽ حيل ڪيا پر نبي بخش تي غم غالب رهيو.

ان وقت سنڌ جي برگزيدي ۽ باشرع عالم، ۽ سنڌ ۾ قادري طريقي جي علمبردار ۽ اهل دل ولي، جناب حضرت پير صاحب محمداشاد رحم عرف ”روضي ڌڻي“ جي فيض جي پالوت هئي. هزارين ماڻهو سندس مريدي جي حلقن ۾ داخل ٿي رهيا هئا، سوين سندس تلقين سان شرع اسلام جي رنگ ۾ رڱجي ويا هئا، ۽ ڪيترائي عالم ۽ درويش سندس خلافت جو خرقو ڍڪي صاحب فيض بنجي چڪا هئا. قاسم جو والد جو اصل ميانوال طريقي جو هو، تنهن کي پڻ هن فيض جي ورڇ ملي ۽ هو جناب پير صاحب محمداشاد رحم جو مريد ٿيو. ان بعد پنهنجي پٽ قاسم کي حضرت پير صاحب جن وٽ وٺي ويو: قاسم پير صاحب جن جي تلقين کان ايترو ته متاثر ٿيو جو دل ۾ سوچيائين ته نبي بخش جي بي حال زندگي کي حضرت پير صاحب جن جي نظر فيض اثر ٿي نئين سر اجاري حال وارو بنائي سگهي ٿي.

قاسم جيئن ئي موٽيو ته نبي بخش وٽ آيو ۽ اچي سائس حال اوريائين. نبي بخش کي دردن ايترو ته ڏوٿيو هو جو سندس طبيعت دنيا جي بي ثباتي کان وڌيڪ حق ۽ حقيقت ڏانهن مائل ٿي چڪي هئي. انهي ڪري قاسم جي نيڪ صلاح قبول ڪري سائس گڏجي جناب حضرت پير صاحب جن ڏانهن روانو ٿيو.

زندگي ۽ جو پيو دور

خانداني روايت موجب، نبي بخش جيئن ئي قاسم سان گڏجي روانو ٿيو ته حضرت پير صاحب جن جي فيض مان بهرور ٿي مريد بنجڻ جو پند ۾ ئي سندس ارادو پختو ٿيندو ويو. هي اندازاً سنه ۱۲۳۰ هـ هو، ۽ نبي بخش جي عمر ان

وقت چاليهه سال کن هئي. روحاني فيض لاء عمر جو هي سال هڪ نڪ فال هو، ۽ جيئن ئي حضرت پير صاحب جن جي نظر تي چڙهيو ته هن عارف سڃاڻي ورتو ته هن مرد ۾ مٿيا آهي ۽ کيس سھاري جي ضرورت آهي. پاڻ کيس گرهائي ڏيئي ويھاريائون ۽ ذڪر جي تلقين ڏيئي فرمايائون ته: 'تياري ڪريو ته فقير کي خلافت جي پڳ ٻڌايون'. نبي بخش عرض ڪيو ته: 'قبلا! آءُ ڏٺيءَ جو نانءُ پڇڻ ۽ مريد ٿيڻ آيو آهيان، ۽ خلافت جي بار کڻڻ جهڙو ناھيان. سنڌ ۾ اوهان جي نامور خليفن ڪا جاءِ فيض کان خالي ڪانه ڇڏي آهي'. پير صاحب جن جواب ڏنو ته: 'نبي بخش! تنهنجي رسائي اتي ٿيندي جتي ٻيا اڃان نه پهتا آهن'. ائين چئي بروقت کيس خلافت جي پڳ ٻڌائي سندس حق ۾ دعا گھريائون. انهيءَ قرب ۽ دعا نبي بخش کي گرويده بنائي ڇڏيو. حضرت پير صاحب جن سان سندس دلي ارادت ۽ عقيدت مضبوط ٿي ۽ هن خلافت جي فيض کي دور دراز خطن تائين پهچائڻ جو پڪو پھ ڪيو.

رياضت ۽ عبادت. حضرت پير صاحب جن جي فيض ۽ تلقين سان خليفن صاحب جا غم مٽجي ويا ۽ روحاني خوشيءَ جا دروازا کلي پيا. پنهنجي ماسات قاسم سان سندس دلي محبت جا پيوند وڌيڪ پختا ٿي ويا، جو هن نيڪ صلاح ڏيئي کيس مرشد ڪامل تائين پهچايو. هن الاهي محبت سان سرشار ٿي موٽڻ بعد دنيا جا وهنوار ترڪ ڪري اچي رياضت شروع ڪيائين ۽ ڏها ۽ چاليها ڪيڊيائين. خليفن صاحب جي مرشد سان سڄي محبت ۽ دلي عقيدت، ڪانئن جدا فراق واري حالت، زيارت جي ڪشش ۽ بار بار حاضري ۽ خدمت، ۽ مرشد جي راض ۽ روحاني فيض جي نعمت جون مقالون حضرت روضي ڌڻي جي جماعت ۾ سگھوئي مشهور ٿي ويون. ڪيترائي درگاه جا مريد ۽ سڄا فقير گھر ٻار ڇڏي تارڪ بنجي اچي خليفن صاحب جي خدمت ۽ صحبت ۾ گذارڻ لڳا، جن کي خليفن صاحب نفس جي پاڪائي خاطر عبادت ۽ رياضت جي تلقين ڏني، ۽ پاڻ سان گڏ ساڳئي وقت ڏهن ۽ چاليهن ۾ ويھاريو. سندس هڪ چلو، جو چاليهن ڏينهن جي رياضت جو هو، سو جماعت جي فقيرن ۾ ڪافي مشهور آهي. اهو چلو خليفن صاحب ٻارڻ جي اڀرندي ڪنڌيءَ تي، 'ونگي' لڳ هڪ ٻڙ جي هيٺان ڪڍيو ۽ انهيءَ ڪري 'ٻڙ وارو چلو' سڏجي ٿو. انهيءَ موقعي تي سندس طالبن مان

جيڪي تارڪ فقير هن رياضت ۾ شامل ٿيا ۽ چان ۾ وينا سي هيءُ هئا:
 ۱. گولو فقير لوهار، ۲. هاشم فقير ڀٽو ٻنهي (ڪڇ) جو، ۳. جان محمد فقير
 (بچم جو؟)، ۴. نارو فقير ٿرڪارو، ۵. گولو فقير ڪاٺائي، موهند (لڳ نيدو شهر)
 جو. هن چاليهن ڏينهن جي چلي ۾، خليفو صاحب ۽ ٻيا سڀئي فقير هڪ ڪارڪ
 تي روزو رکندا هئا ۽ هڪ ڪارڪ تي چوڙيندا هئا، ۽ ڪوزن مان پاڻي ڍڪ
 پيئندا هئا. ٻيو کاڌو پيتو بند هو، ۽ سندن سڄو توجهه عبادت ۽ ذڪر فڪر
 ڏانهن هو.

سريدي ۽ خلافت جي فيض کان پوءِ ٽي سال کن رياضت جو سلسلو جاري
 رهيو جنهن خليفو صاحب جو اندر اجاري اچو ڪيو. حضرت پير صاحب جن جي
 محبت ۽ تلقين سان خليفو صاحب ٿوري ئي عرصي ۾ رجي لال ٿيو. هن وقت
 قدرت طرفان خليفو صاحب لاءِ هڪ روحاني صدمو منظور هو. رمضان سنہ ۱۲۳۳ھ
 ۾ سندس مرشد رهبر جناب حضرت پير صاحب محمد راشد رحم وفات ڪئي. هڪ
 سڄي طالب لاءِ هيءُ هڪ وڏو صدمو هو، پر خليفو صاحب جو حوصلو بلند هو،
 ۽ همت ۽ توڪل سندس سرشت ۾ سمايل هيون. روحاني فيض سببان ڏٺي ۽ تي
 توڪل ۽ سندس رضا جي تمنا مٿس غالب رهي، انهي ڪري هن فراق کي
 رضا الاهي ڄاڻي، حضرت روضي ڏٺي جي ذڪر ۽ تلقين کي عام ڪرڻ جو
 عزم ڪيائين. خلافت جي امانت جا مرشد ڪامل کيس سونپي هئي ان جي
 جوابداري محسوس ڪري، درگاه جي خدمت ۽ خلق خدا سان محبت کي زندگي
 جو شيو بنائين.

جناب حضرت روضي ڏٺي بعد سندن فرزند حضرت صبغت الله شاه رحم
 سجاده نشين ٿيو، جنهن هڪ طرف سنڌ ۽ ان سان لاڳو علائقن جي عوام
 ۾ اسلامي تبليغ ۽ تلقين جي سلسلي کي وسيع ڪيو ته ٻئي طرف هن برصغير ۾
 اسلام جي اقتدار ۽ مسلمانن جي آزادي ۽ وقار وارين تحريڪن سان پاڻ کي
 وابستہ ڪيو. سيد احمد شهيد رحم ڀريلوي سنڌ ۾ آيو ته پير صاحب صبغت الله شاه
 ئي سندس دلي مرحبا ڪئي، ۽ سندس جهاد واري تحريڪ جي پوري پٺڀرائي
 ڪئي: ٻين با عمل عالمن ۽ صالحن کي پڻ سيد صاحب جي حمايت لاءِ آماده
 ڪيائون، پنهنجن مريدن مجاهدن جا دستا سيد صاحب سان گڏي موڪليائون، ۽

پويان مسلسل رسد ۽ امداد جو انتظام ڪيائون. پير صاحب جن جي جماعت ۾ آزادي جي علمبردارن ”حرن“ جو بنياد آن ڏينهن کان پيو. خليفو نبي بخش صاحب همت، جرأت ۽ صداقت ۾ پنهنجو مت پاڻ هو ۽ جهاد لاءِ جهڙس ڪارگر ڪمانڊر پيو ڪونه ٿئي ها پر حضرت روضي ڌڻي جن کيس خاص طرح روحاني فيض جي تبليغ خاطر خلافت جي پگ ٻڌائي هئي؛ انهيءَ ڪري غالباً حضرت صبغت الله شاه طرفان پڻ کيس حضرت روضي ڌڻي جي ارشاد جي تعميل ۽ تڪميل لاءِ تڪيد ٿيو. حضرت صبغت الله شاه جي تيرهن سالن واري دور (۱۲۳۳-۱۲۴۶ هـ) ۾ خليفو صاحب رات ڏينهن انهيءَ ڌن ۾ رهيو ۽ سنت کان وٺي ڪاٺياواڙ ۽ گجرات طرف عابدين، صالحن ۽ عقيدتمندن جو هڪ وڏو گروهه پيدا ڪيائين.

سندس هن تبليغ ۽ تلقين جي شروعات سنڌ ۾ موجوده ٽنڊي باگي، بدين ۽ ڏيپلي تعلقن وارن اراضين سان ٿي جتي پنج - ڇهه هزار ماڻهو خليفن صاحب جي صحبت ۾ حضرت پير صاحب پاڳاري جي جماعت جي دائري ۾ داخل ٿيا جن مان ڪي خاص گروهه هي هئا: عليائي ۽ احمدائي لغاري تعلقي ٽنڊي باگي جا، ٽالپور ۽ خاصخيلي و لاسيي جا، ٿيٻا ڪيڏ جا، ڪپري بلوچ ونگي جا، چانڊيا ۽ نهڙيا ڪاڪ جا، ساند مور ۽ هڏي جا، ڪيريا ۽ ڳاها لٽير (لڳ خيرپور گنبو) جا، ڪاٺائي ندي شهر جا، ڪوسا ’ويءَ بهادر‘ جا وغيره. سنڌ کان ٻاهر خليفن صاحب ڪڇ، ڪاٺياواڙ ۽ گجرات طرف پنهنجي تبليغ جي دائري کي وسيع ڪيو ۽ اتي پڻ ڪي هزار ماڻهو جماعت جي زُمرِي ۾ داخل ٿيا. ڪڇ ۾ ’پني‘ واري ڀرڳڻي ۾ گام مڻوا ۽ ٻين ڳوٺن وارا مريد ٿيا. ڪاٺياواڙ ۽ گجرات طرف هڪ وڏو تعداد جماعت ۾ شامل ٿيو، جن مان هيٺيان ماڻهو خليفن صاحب جا خاص صحبتي ۽ تبليغ ۽ تلقين ۾ سندس خاص خليفا ٿيا: ۱. ڪٽي ابا جمال، ڪٽي آدم ۽ ڪٽي جان محمد شهر ڪوٽ رامود (رياست ڪوٽڙو سانگهائي، گونڊل کان ڏهه ميل کن اوڀر) جا. ڪٽي ابا جمال، خليفن صاحب جي آمد ۽ منزل لاءِ ’خليفن صاحب جو اوتارو‘ قائم ڪيو. ۲. سيد عبدالقادر، شهر ڌوراجي جو. سيد صاحب پاڻ وقت جو عالم، وڏي اثر رسوخ ۽ پيري مريدي وارو هو. خليفن صاحب جي صحبت جو مٿس وڏو اثر پيو ۽ آخر عمر ۾ خود جناب پير صاحب حزب الله شاه کان روبرو ذڪر ورتائين. سيد عبدالقادر جي مسجد سندس مرشد جي نالي پويان ”سائين واري مسجد“

(يعني پير سائين واري مسجد) سڏجڻ لڳي ۽ اڃان تائين انهيءَ نالي سان مشهور آهي. سيد عبدالقادر جو روضو، ڏوراجي جي ’باهڙپوره‘ پاڙي ۾ زيارت گاه عام و خاص آهي. ۳. مولوي محمد صاحب ڏوراجي جو ۽ کانئس پوءِ سندس پٽ مولوي ابو. ۴. حاجي موسيٰ موتي—والا شهر ڏوراجي جو. ۵. راڻي راج - بختو، جهوناڳڙه جي نواب بهادر خان جي گهر واري، خليفِي صاحب جي معتقد ٿي ۽ وڏا خير جا ڪم ڪيائين. ۶. جمعدار اسحاق ۽ جمعدار جامين، ڏونگر گام (پائونگر) جا. ۷. بيگ محمد شهر پاليتانا جو. ۸. جمعدار الله رڪا ۽ سندس پٽ عبدالله، جمعدار ڪامل ۽ جمعدار مَسَوُ جَو ’تاتنيا‘ (رياست پائونگر) جا. ۹. جمعدار لعل محمد ’پاڻ وڙ‘ (رياست پائونگر) جو. ۱۰. يوسف زري- والا، شهر ليمپڙي (رياست ليمپڙي) جو. ۱۱. عثمان بن تار محمد شهر موري (رياست موري) جو. ۱۲. نور محمد مومنا، شهر واکانير (رياست واکانير) جو. ۱۳. جلا پڳت شهر ويرپور (رياست ويرپور) جو، جو خليفِي صاحب جي صحبت ۾ مسلمان ٿيو. ۱۴. اسو ميان ۽ جَمَوُ ميان ذات جا دل ’ڪيرالو‘ (رياست ٻڙدو) جا. ۱۵. هڪ ميمڻ ميب ’امل سار‘ (لڳ بمبئي) جو جنهن جي اولاد مان پوءِ موسيٰ ميمڻ ٿيو. انهن کان سواءِ راجڪوٽ، پور بندر، منگروڻ ۽ رياست پائونگر جا ڪيئي ڳوٺ (خصوصاً ڏونگر گام، تاتنيا، آسرائا ننڍا ۽ آسرائا وڏا، چاڀريون، ٻيڙا، ليڪاڙا، مَوا، وڪٽر بندر) توڙي پاليتانا ۽ رياست ٻڙدي جا ڪيترائي ڳوٺ سربستا مريد ٿي جماعت ۾ شامل ٿيا. خليفِي صاحب پنهنجي مڙني معتقدن کي قادري سلسلي جو ذڪر ڏنو ۽ درگاه حضرت پير صاحب پاڳاري ڏانهن متوجه ڪيو. باوجود وڏي اثر رسوخ جي پاڻ پير ڪونه بنيو ۽ پاڻ کي هميشه درگاه جو خادم ۽ روضي ڌڻي جو خليفو سڏيائين. ان جماعت جي استدعا تي جناب شمس العلماء پير صاحب شاه مردان شاه (ڪوٽ ڌڻي) ڪاٺياواڙ ۽ گجرات طرف سفر ڪيا ۽ ويندي پاڪستان جي قيام تائين پير صاحب پاڳاري جي جماعت جو اهو سلسلو ۽ نظام اتي جاري رهيو. (۱)

(۱) طالب علمي جي زماني ۾ بهاؤالدين ڪاليج جهوناڳڙه ۾ چار سال ۱۹۳۷-۱۹۴۱ع رهڻ ٿيو ۽ ان عرصي ۾ بعضي جڏهن ڪاٺياواڙ جي ڪن شهرن ۾ وڃڻ پئي ٿيو ته اتي جا ڪي ماڻهو سنڌي سمجهي وڏي محبت سان ملندا هئا ۽ چوندا هئا ته اسين اصل روھڙي واري پير جا مريد آهيون.

ڪاٺياواڙ ۽ گجرات طرف خليفِي صاحب جو تبليغي سلسلو جناب حضرت روضي ڏڻي رحم جي وفات (۱۲۳۳ھ) بعد شروع ٿيو ۽ اندازاً ۲۵ سال جاري رهيو. جناب پير صاحب صبغت الله شاه جي عملي ۽ مجاهدانه زندگي واري نظريي خليفِي صاحب جي هن ڪوشش کي ڪامياب بنايو ۽ جناب پير صاحب جن جي سجاده نشيني واري تيرهن سالن جي عرصي (۱۲۳۳-۱۲۴۶ھ) ۾ ڪاٺياواڙ ۽ گجرات طرف انهيءَ تبليغ ۽ تلقين جا بنياد پختا ٿيا.

زندگيءَ جو ٽيون دور

رمضان ۱۲۴۶ھ ۾ مجاهد اول پير صاحب صبغت الله شاه وفات ڪئي ۽ ڪانئن پوءِ سندن فرزند جناب پير صاحب عملي گوهر شاه صاحب سجاده نشين ٿيو، جو پنهنجي علم ۽ فضل سان گڏ محبت ۽ درد پري دل رکندڙ ۽ فقيري حال ڏانهن مائل هو. 'اصغر' جي تخلص سان پنهنجي حال جو اظهار ڪانئن ۾ ڪيائين جي ۽ سنڌي ڪافي جي صنف ۾ معياري حيثيت رکن ٿيون. سندن سجاده نشيني وقت خليفِي صاحب جي عمر پنجاه سالن کان مٿي هئي ۽ فقيري جي مٿس موج هئي. خليفو صاحب پنهنجي صورت ۽ سيرت ۾ همت ۽ جرأت ۽ توڪل ۽ صداقت سببان جماعت ۾ برڪ هو ۽ انهيءَ ڪري حضرت پير صاحب جن جو به مٿس خاص راض رهيو. حضرت اصغر صاحب جن جي صحبت جي فيض ۾ سندن محبت پري دل ۽ شاعرانه ذوق کان خليفو صاحب گهڻو متاثر ٿيو، ۽ حضرت پير صاحب جن جي سجاده نشيني واري دور (۱۲۴۶-۱۲۶۳ھ) ۾ ئي خليفِي صاحب پنهنجي ڪلام جو وڏو حصو چيو ۽ شاعري جي سلسلي کي اوج تي پهچايو. ۱۲۴۹ھ ۾ افغانن جي لشڪر شڪارپور ۽ سکر کان سنڌ تي چڙهائي ڪئي ۽ آخر ڪرڙيءَ ۾ سنڌ جي دفاعي لشڪر تي اوچتو حملو ڪيو جنهن ۾ سنڌ جا ڪيئي ڪونڌر ڪُسي ويا. همت ۽ جرأت ۽ وطن جي حب ۽ مردانگي خليفِي صاحب جي سرشت ۾ سمايل هيون؛ هن حادثي سندس طبيعت تي ايڏو اثر ڪيو جو وطن جي انهن سرويچ سورهن کي جس ڏيڻ لاءِ 'سر ڪيڏارو' جوڙيائين. ان بعد سنه ۱۲۵۴ھ ۾ 'سسئي پنهنون جو داستان' سرائڪي زبان ۾ جوڙي راس ڪيائين. هن عرصي ۾ ڪاٺياواڙ ۽ گجرات طرف سندس سفر جاري رهيا، ۽ خود سسئي جو داستان شهر ڪوٽ رامود (رياست ڪوٽڙو سانگهائي، ڪاٺياواڙ) ۾ ۲۵- ذوالقعدة سنه ۱۲۵۴ھ ۾ پورو ڪيائين.

سنہ ۱۲۵۹ھ ۾ سنڌ تي انگريزن غاصبانو قبضو ڪيو. وطن جي آزادي جي خاتمي هن وطن دوست جي عملي زندگي تي پڻ وڏو اثر وڌو. سنڌ جي اندروني حالتن سببان في الحال سندس ڪاٺياواڙ ۽ گجرات طرف وارين مسافرين تي اثر پيو، ۽ خليفِي صاحب جو اڪثر وقت سنڌ ۾ پنهنجي اهل و عيال ۽ فقيرن ۽ درويشن جي صحبت ۽ حضرت پير صاحب جن جي زيارت ۽ خدمت ۾ گذرڻ لڳو.

پنهنجي مربي ۽ دوست مير باگي خان جي وفات کان پوءِ خليفِي صاحب کي بدام وارن ڀڄڻ ۾ رهڻ ذرا ڏکيو ٿي پيو هو. انگريزن جي قبضي بعد ٽالپور اميرن جو اڳيون اوج باقي نه رهيو، ۽ انگريزن پڻ پنهنجي رٿيل منصوبي سببان کين خانداني جهيڙن جهيڙن ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو. انهي ڪري انگريزن جي قبضي بعد خليفِي صاحب بدام وارا ڀڄڻ اچي ٽنڊي باگي شهر کان ۶ ميل اوڀر طرف باگي واه جي اترئين ڪپ تي موجوده ڳوٺ (تعلقو ٽنڊو باگو) ڀڄيو. سندس فرزند مراد علي ۽ احسان علي ان وقت زنده هئا. اصل ڳوٺ ’سئي‘ جي نالي سان هن نئين ڳوٺ جو نالو پڻ ”سئي وارا خليفَا“ مشهور ٿيو، جو خليفِي صاحب ڳوٺ تي پنهنجو نالو رکڻ مناسب نه سمجهيو.

سنہ ۱۲۶۳ھ ۾ جناب پير صاحب علي گوهري شاه صاحب ”اصغر“ وفات ڪئي ۽ مرشد مربي جي قرب ۽ محبت وارين صحبتن کان محرومي خليفِي صاحب لاءِ هڪ وڏو روحاني صدمو بني. جناب پير صاحب ’اصغر‘ جن کان پوءِ سندن فرزند پير صاحب حزب الله شاه (تخت ڏئي) سجاده نشين ٿيو. سجاده نشيني وقت سندن عمر اڃان پورا پنج سال به ڪانه هئي. خليفِي صاحب جي عمر ان وقت ۲۳ سال کن هئي. جناب حزب الله شاه جن جي تربيت ۽ تعليم جي باري ۾ خليفِي نبي بخش صاحب وڏو بهرو ورتو. هڪ پيري خليفو صاحب درگاه تي ويو ته ڏٺائين ته نوازيو نالي ڪامي (خادم) ۽ ٻيا، ببلين ڦاسائڻ خاطر ٻيا پير صاحب

* پڻ ”ڳوٺ، نار وارا خليفَا“ سڏجڻ لڳو. ’نار‘ درياءَ جو هڪ اڳوڻو ڦاٽ هو، جنهن جي وهڪري واري ٻيٽ جا نشان اڃا تائين خليفن جي ڳوٺ جي اتر اولهه طرف موجود آهن. سنہ ۱۸۷۶ع واري سئلمينٽ بعد هن ڳوٺ جو نالو خليفِي علي بخش (بن خليفو احسان علي بن خليفو نبي بخش) جي نالي هويان ڦري ”ڳوٺ خليفو علي بخش“ (ديهم آٽوڪي، ٽپو بڪيو چالڊيو) ٿيو.

جن سان گڏ ڊپ اڏارائين. خليفې صاحب کين زبردست تنبيه ڪئي ته: 'اڙي نمڪ حرام! اوهان به ڪامي ٿيا آهيو جو اهڙا ڪم پيا ڪريو! اوهان ته هن کي پير جو پٽ سمجهي پيا راند ڪرايو، پر هن صاحبزادي ۾ اها مٺيا آهي جو جيڪي جيئرا هوندا سي ڏسندا. اوهان کي ڪو عالم ڪونه ٿو ملي جو پير صاحب جن کي سندس حوالي ڪريو جيئن استاد جي اجازت کان سواءِ ڪنهن به بيءَ ڳالهه ۾ مشغول نه ٿئي'. ان بعد جيستائين پير صاحب جن جي تعليم جو انتظام نه ٿيو تيستائين خليفې صاحب درگاه کان ڇڏي.

خليفې صاحب جو وڏو فرزند مراد علي ڪجهه اڳ ۾ لا ولد فوت ٿي چڪو هو. ان بعد سندس پٽي فرزند خليفې احسان علي پڻ خليفې صاحب جي آخري عمر ۾ وفات ڪئي. خليفې صاحب لاءِ هاڻي باقي سهارو سندس پوٽا (خليفې احسان علي جا پٽ) غلام نبي ۽ علي بخش وڃي بچيا. زندگيءَ جي هن پوئين دور ۾ خليفو صاحب فقط مرشد ۽ درگاه جي زيارت لاءِ ويندو هو، باقي سندس سڄو وقت ڳوٺ ۾ ئي ٿي گذريو، جتي سندس ساٿيارن، درگاه جي خليفن ۽ جماعت جي فقيرن اچي ٿي ساڻس صحبتون ڪيون. سڄي عمر جي دستور موجب آخر دم تائين عبادت ۾ مشغول رهيو. نماز جا پنجئي وقت تهجد ۽ اشراق سميت پڙهندو هو، ۽ رمضان شريف جي مهيني کان سواءِ پڻ هر مهيني جا اڪثر ڏينهن روزي ۾ گذاريندو هو. پنهنجن پوٽن، غلام نبي ۽ علي بخش جي تربيت ۽ تعليم طرف آخري دم تائين سندس توجهه رهيو. سندس وڏو پوٽو غلام نبي عاقل، بالغ ۽ نوجوان هو جو خليفې صاحب وفات ڪئي.

خانداني روايتن موجب خليفې نبي بخش صاحب ڪافي وڏي عمر ۾ وفات ڪئي، ۽ وفات وقت سندس عمر ڪم از ڪم نوي سال هئي. انهي انداز موجب خليفې صاحب سنه ۱۲۸۰ھ (۱۸۶۳ع) ڌاري وفات ڪئي. وفات واري رات جي شام جو سندس صحبتي ۽ ساٿياري، ڳوٺ 'مور' (لڳ ڏندو) جو ميون (ذات جو ترڪ) کيس ملڻ لاءِ آيو. خليفو صاحب بيمار هو ۽ ٻاهر نڪرڻ جهڙو ڪونه هو، سو پنهنجي پوٽي غلام نبي کي سڏي چيائين ته: 'ٻاهر وڃي مين سان مل ۽ ڪچهري ڪر. منهنجو وقت پورو ٿيڻ وارو آهي، انهيءَ ڪري مين سان اهڙي ته سهڻي مجلس وڃي ڪر جو ائين نه سمجهي ته خليفې کان پوءِ پويان ڪا ٻهر

باقي نه آهي. منهنجا کيس سلام ڏج ۽ چئڻ ته هن وقت ٻاهر اچڻ جهڙو ڪونه آهيان، باقي صبح جو ملنداسون. غلام نبي کي ايتري تعليم ۽ تربيت ملي چڪي هئي جو هن خليفن صاحب جي منشا مطابق مين سان وڃي سهڻي ڪچهري ڪئي. خليفن صاحب رات جو وفات ڪئي ۽ صبح جو ميون سندس جنازي نماز ۾ شريڪ ٿيو. خليفن صاحب کي سندس ٻاهرين اوطاق ۽ مسجد لڳ اتر طرف دفن ڪيو ويو، جتي سندس مزار اڄ تائين موجود آهي.

خلفي صاحب جو اولاد

خلفي نبي بخش صاحب کي ٻه پٽ ٿيا: مراد علي ۽ احسان علي جي پٽي خليفن صاحب جي حياتي ۾ فوت ٿيا. مراد علي وڏو هو ۽ لاولد فوت ٿيو. ننڍو احسان علي ۱۲۵۹ هـ کان پوءِ ٻه پٽ ٿي سال زنده هو؛ هڪ روايت موجب خليفن صاحب سندس شادي ڳوٺ مير خان لغاري (تعلقو سکرند) جي ’سيرڪاڻي‘ لغارين سان ڪرائي، ۽ اها خاتون اتان جي مشهور شاعر حمل خان جي ماسات هئي. احسان علي کي ٻه فرزند ٿيا: غلام نبي ۽ علي بخش جن جي تربيت خود خليفن صاحب پنهنجي عمر جي آخري دور ۾ ڪئي. خليفن صاحب جا هي ٻه پوٽا، پير صاحب ٻاڳاري جي جماعت ۾ وڏي نالي وارا ٿيا؛ خليفن غلام نبي جماعت ۾ ’فرق‘ جو بنياد وڌو ۽ خليفو علي بخش ’سالم جماعت‘ ۾ نالي وارو فقير ٿي گذريو.

خليفو غلام نبي

غلام نبي سنه ۱۲۵۵ هـ ڌاري ڄائو. ستن اٺن سالن کن جو هو جو سندس والد وفات ڪئي. سندس تعليم ۽ تربيت سندس ڏاڏي خليفن نبي بخش صاحب جي زيرنگرائي ٿي. رپ (تعلقو بدین) جي مدرسي ۾ مولوي لطف علي صاحب وٽ فارسي تعليم حاصل ڪيائين. نهايت ذهين ۽ عقلمند ۽ انقلابي خيالات جو هو. خليفن نبي بخش صاحب جي وفات وقت سندس عمر ۲۵ سال کن هئي. سندس ذهن ۽ ذڪاوت تي خود خليفن صاحب کي اعتماد هو جو پنهنجي وفات واري رات کيس ’مين ترڪ‘ سان مجلس ڪرڻ لاءِ موڪليائين (۱).

شجره

خلیفو نڀي بخش صاحب ۽ سندن اولاد

بالج خان

الهداد (اولاد موجود آهي)

خلیفو نڀي بخش صاحب

احسان علي

سراد علي (لا ولد)

بيل خان

خلیفو علي بخش

خلیفو غلام نبي

حاجي شور محمد
(حيات عمر ۷۰ ورهيه)

امانت الله
عطاء الله

غلام محمد

نبي بخش

خلیفو فيض محمد

سراد علي (نڀيرون)

خلیفو احسان علي

غلام علي

ولي محمد

علي بخش

علي محمد
(جواني ۾ وفات)

خلیفو احمد
(حيات عمر ۸۰ ورهيه)

عبدالخالق

محمد قاسم

محمد رحيم

احسان علي

عبدالقادر

نبي بخش

سراد علي

محمد عثمان

علي نواز

محمد رمضان

عبدالرحيم

غلام نبي

محمد زمان

محمد عالم

عبدالستار

عبدالرحمن

غلام نبي نهايت ذهين ۽ عاقل هو، مگر ان سان گڏ خود خيال ۽ انقلابي جذبات وارو هو. جناب پير صاحب حزب الله شاه کان ٽي سال کن وڏو هو، ۽ خليفن نبي بخش صاحب جي پوٽي جي حيثيت ۾ ٻال جتيءَ کان پير صاحب موصوف جن جي صحبت ۽ خدمت ۾ گذاريائين، ۽ وڏو ٿيو ته سائنس ۾ سڄي سرويچ مريد وارو ناتو ڳنڍيائين. پير صاحب حزب الله شاه پنهنجي وقت جو وڏو سخي مرد، سخن سنڀ، شاعر (تخلص ’مسڪين‘) ۽ شاهائي شان شوڪت جو مالڪ هو. انهيءَ ڪري رياست جي والي مير علي مراد خان توڙي پنهنجي خاندان جي ڪن فردن جون سائن رقابتون شروع ٿيون. خليفن غلام نبي سوچ ويچار بعد جماعت کي هن اصول تي منظم ڪرڻ شروع ڪيو ته: ’درگاه ۽ مرشد جي مدد ۽ حفاظت جي ذميواري جماعت تي آهي. انهيءَ لاءِ مرشد جي چوڻ يا ڪانئس پڄڻ جي ضرورت ڪانهي. وقت سر اهو فيصلو جماعت جي مکيه ماڻهن کي ڪرڻو آهي، ۽ هر قرباني ڏيئي ان تي قائم رهڻو آهي. ٻيو ته جيئن خدا هڪ ۽ رسول هڪ آهي تيئن مرشد به هڪ ئي کي تسليم ڪرڻو آهي. مرشد جي ويجهي ۾ ويجهي عزيز جي عزت ڪري سگهجي ٿي مگر ارادت ۽ عقيدت فقط هڪ مرشد سان ئي ٿي سگهي ٿي. انهيءَ ارادت ۽ عقيدت ۾ مرشد ۽ ڪنهن ٻئي (مرشد جي ويجهي ۾ ويجهي عزيز توڙي ٻئي ڪنهن رئيس، سردار يا حاڪم) جي وچ ۾ ’فرق‘ ڪرڻ لازمي آهي.

انهن اصولن جي بناء تي خليفن غلام نبي ’فرق‘ جو بنياد وڌو. جن انهن اصولن کي قبول ڪيو تن خليفن غلام نبي کي پنهنجي طريقي جو ’مڪ‘ (مڪيه اڳواڻ) ڪري تسليم ڪيو ۽ ’فرق وارا‘ سڏجڻ لڳا، ۽ جن چيو ته مرشد جي چوڻ يا ڪانئس پڄڻ کان سواءِ ڪوبه قدم کڻڻ جائز ناهي، سي ’سالم‘ (صلح پسند) سڏجڻ لڳا. ارادي جي آزادي ۽ سر جي قرباني ۾ ’فرق وارا‘ برڪ ٿيا، ۽ مرشد جي حڪم جي پيروي ۽ پرهيزگاري ۾ ’سالم‘ سرس ٿيا. ’فرق وارن‘ جان جي قرباني جي بناء تي پاڻ کي اڳين ’حرن مجاهدن‘ جو جاءِ نشين بنايو ۽ عام طور ’حر‘ سڏجڻ لڳا، حالانڪ ڌارين جي غلامي کان نفرت ۽ انهيءَ بناء تي خصوصاً انگريزن خلاف حقارت وارو جذبو مجاهد اول جناب پير صاحب صيغت الله جي تلقين بعد درگاه جي سڄي جماعت (فرق خواه سالم) ۾ يڪسان طور رائج

رهيو. بهر حال خليفو غلام نبي هڪ خود خيال ۽ انفرادي شخصيت جو مالڪ هو جنهن 'فرق' جو بنياد وڌو ۽ حر تحريڪ کي 'مُڪن' جي اڳواڻي هيٺ نئين نظام جي بنياد تي مستحڪم ۽ مضبوط ڪيو. انهيءَ تنظيم جي بنيادن تي ئي 'حرن' انگريزن جي بي پناه طاقت سان چوٽيون کاڌيون، ۽ سنڌ ۾ ٿارين جي غلامي خلاف بغاوت جي جهنڊي کي جهڪڻ نه ڏنو.

خليفن غلام نبي جي اڳواڻي هيٺ 'فرق وارن' پهريون ڀيرو پير صاحب پاڳاري جي مخالفن ۽ انگريزن جي حامين خلاف ڪارروايون شروع ڪيون، جنهنڪري کيس ست سال وطن ڇڏي وڃي حرمين شريفين رهڻو پيو. اتان هڪ 'وڻ' جي صورت نقش ڪري پنهنجي استاد مولوي لطف علي ڏي موڪليائين. ان وڻ جي ٿارين ۾ پن 'ابجد' جي حساب موجب رکيل هئا جن مان مولوي صاحب عبارت معلوم ڪئي ته، "ڪاتب غلام نبي از مدينه". باوجود انقلابي ۽ عملي زندگي جي ڪشمڪش جي، خليفن غلام نبي پنهنجي ادبي ذوق ۽ شاعرانه شعور کي قائم رکيو. سندس سرويچ سائين مان فقير احمد لغاري هڪ معرڪي ۾ سر ڏيئي سُر هو ٿيو هو، انهيءَ ڪري سندس نالي پويان پنهنجو تخلص 'احمد' اختيار ڪيائين. سندس ڳچ جيترو ڪلام قلمي صورت ۾ سندس پوٽي خليفن احمد صاحب وٽ محفوظ آهي ۽ پڻ خليفن نبي بخش صاحب جي رسالي جي نسخي ۾ جي آخر ۾ قلمبند ٿيل آهي. اهو ڪلام هيٺين عنوانن تي مشتمل آهي: مناجات نبي صلعم، مناجات حضرت علي رض، ابيات در مدح حضرت مرشد پير سائين، سي حرفي 'سسئي پنهنون' در زبان سنڌي، ابيات راگ ڪليان (در بيان رموز عاشق و معشوق)، ڪافيون (مختلف سرن مان جملي سورهن)، حمد (هڪ)، ٻه فرد فارسي، مثنوي (تصوف) زبان هندوي، ڇهن (هندي، يارهن) راسٽا (ڏهم)، سڀڌ (شبد) زبان گجراتي (هڪ)، دوهو (هڪ) ۽ نظم فارسي بعنوان "عريضه عاشق در حضور معشوق". سندس ڪلام مان ڪي مثال نموني طور هيٺ ڏجن ٿا:

ابيات در مدح حضرت پير سائين

اول الله چان اڪبر - جنهن خلقي خلق خوشتر - سين کان پاڪ آ پرور

وڌائي هيبت و حشمت، جڳائي نت جباري کي

هزارين رحمتون هر دم، 'لڪياري' جون 'لغاري' تي...

سمند تي سوار ٿي آيو - رکيائين عشق جو رايو - ڪيائين دين جو سعيو
 نبي اچي نور سان پنهنجي، آجالو ڪيو انڌاري ڪي
 هزارين رحمتون، هر دم 'لڪياري' جون 'لغاري' تي...
 مچي ميدان ۾، بيھ تون - پاڻيءَ جان رت جگر پي تون - حسيني حال ۾ ٿي تون
 نشو وٺ ناسراڌي جو، قطع ڪر ڪاسگاري ڪي
 هزارين رحمتون هر دم، 'لڪياري' جون 'لغاري' تي
 جتي مردن سندا ميڙا - ڪرن خونيون ڪٺا ڪيڙا - اتي پيٽو نه ٿيا پيڙا
 ڪپائڻ سر اچي سائو، رڪن هر دم هوشياري ڪي
 هزارين رحمتون هر دم، 'لڪياري' جون 'لغاري' تي
 مرڻ جي ويل جي مرڪيا - ڪسڻ ۾ ڪين ڪي ڪرڪيا - خداسي 'حيدري حر' ڪيا
 پسند پرين ڪيو آهي، ٿني جي جان ٺاري ڪي
 هزارين رحمتون هر دم، 'لڪياري' جون 'لغاري' تي...
 مڙئي مڙڪور چٽ ماضي - توڪل رک سدا غازي - رضا تي ره ادا راضي
 خزان جي خوف کان لنگهه، تون ۽ سدا ڏس بو بهاري ڪي
 هزارين رحمتون هر دم، 'لڪياري' جون 'لغاري' تي

سي حرفي سسئي

الف اکر هيڪڙو سسئي تون ساريچ پيون پياڻيءَ جون وهلي وساريچ
 ونءُ تون پٺيءَ ورجي هت گهڙي نه گهاريچ پيرو پنهنوءَ ڄام جو نمي نهاريچ
 رچ ۾ رات رهيج، مٿان ويجهي وڃين وس ڪي...
 ڀي ٿون ڪيم يار، هادي هر دوجهان جو شافع شان وڏي سان سڀني جو سردار
 وهلن سندو واهرو اڙين جو آڌار مومار سلنڪ لار حمة للعالمين، پس پنهنون جاپار
 'ليس ڪمٿله شيءُ' مت نڪو مختار
 'انامن نورالله وڪل شيءُ من نوري' ڏس جانب جاجنسار
 سڄڻ جي سينگار، سوين موهيون سسيون.

بيت سر ڪلياڻ

تون مالڪ ميخان جو، تون سرري جو سردار
 تون موڪي مٿن جو، تون مڙني جو مهندار

تون هي مربي مئي جو، تون منڊ سندو مختار
تون ڏيندل تون ڏاتار، ٻيا سڀ ڀينو پڪ جا.

محبت جي ميدان ۾ پاهون پير م پاء
ڪنڌ م ڦيرج ڪيڏهين، رک نينن منجهه نگاه
سوري مڻهي سامهون آسالك تون آءُ
قربن جي قدم تان صدقو ڪجا ساه
ڪسڻ ڌاران قرب ۾ ٻيا سڀ ٺلا ٺاه
جتي سوري سڌ ڪري ات گزرو ٿيڻ گناه
تون احمد ڪنڌ ڪپاء، چڙهه سوري ٿيئي سٺو.

بيت مهر مڻهي

ڪيچي رٺا ڪوه، سڌ نه پيسم سرتيون
مادر! وٺو مڻيءَ ڪي ڏيئي آريائي اندوه
وٺيا ڪين ور ڪي، جيڪس ڏڪيءَ ڏوه
انگ نه مڻي اديون جيڪي لکيو لوح
پڇيئا ٻيا پنهنجن لاءِ هن رليءَ ڪي روه
ڪر تبارڪ! توه، ته موٽي ملان سڄڻين.

ڪافي سر ڪاموڏ

- هو جي وڳر وڇوڙي ڪيا ويڇون، والي آڻ وطن تي واري
۱. ديس ڇڏي پرديس پڪي ويا، چوڻ چوگت ڪنهن چاري
۲. سِر سڄون ڏسيو هي هي هنجهن ري، هينئڙو هنجون ٿو هاري
۳. جني هنجهن جا تار ۾ تڪيا، سي ترن ڪيئن تانگهاري
۴. جني پڪيان سان پيچ پرت جا، سا سنگت ساه ٿو ساري
۵. احمد آسڻ ڏسيو ان جاءِ جيءَ جهجي جهونگاري

ڪافي سر پاڙي

- آءُ مل جاني تون مشتاقن سان - وو عشاقن سان
۱. رڻ ريتيون يار پيارا، دلبر نه ڪر تون ديوانن سان

۰۲. ڪرن سان هر دم خوش ڪلين ٿو، ڪڏهن مرڪين نامستانن سان
 ۰۳. سڪڻ سوري يار سڄڻ لئي، اندر ڀريو آزارن سان
 ۰۴. آپري ڀري تون ڏسڻ ڪي ڪي، جانڌر ماريئي وو نظارن سان
 ۰۵. احمد عاشق جي تون آهين، رڪم سچ تون سڄارن سان

ڪافي سر (۹)

- مديون ڪيائون مباح، پرين اڃ پرتا — سڄڻ اڃ سرتا
 ۰۱. اڃ مڙئي معافي ٿيڙا، گوليءَ جا به گناه — دلبر جي در تا
 ۰۲. ڪرم ڪري ڪيائون ڏاه ڏکيءَ جي، ڪٿي نين نگاه — گهورِي ان نظر تا
 ۰۳. پاڻ پٽلائي پرين اڃ آيا، جنهن لاءِ سڪيو ٿي ساه — وري آيو ورتا
 ۰۴. لڻو فرق فراق جو، اکين ۽ ارواح — ڪٿو آزار اندر تا
 ۰۵. اڳڻ آيم عيدان ٿيڙون، وصل ٿيو وه واه — ڪاسي ويا ڪر تا
 ۰۶. احمد عاشق جي تون آهين، وٺ رندن جي راه — محب اڳيان مر تا

فرد فارسي

تا سر و پا غرق ام در چاه نفسي مر سلا!
 دست گيرد لطف تو تا من شوم بيرون ز بيئر

دوهو

جس پارس سين سونا پيٺيا، وه پارس ڪچا

جس پارس سين پارس پيٺيا، وه پارس سچا

✓ مقصد ته خليفه صاحب جي پوئن مان خليفه غلام نبي رندي، سورهياڻي ۽ سروبيجي جي راه اختيار ڪري 'فرق جماعت' جو بنياد وڌو، ۽ خليفه علي بخش 'سالم جماعت' جي سلسلي ۾ صلح پسندي ۽ فقيري کي پنهنجو شيو بنايو. منجهائن هر هڪ جي اولاد تي پڻ اهو رنگ غالب رهيو. خليفه علي بخش جو اولاد 'سالم جماعت' جي روايات تي قائم رهيو. ڪائنس پوءِ سندس وڏو پٽ مرحوم فيض محمد (وفات ۱۹۳۰ع) خليفو ٿيو، ۽ هن وقت سندس ننڍو فرزند حاجي شير محمد صاحب سڀني ۾ وڏو (عمر ستر ورهيه)، جهان ديد ۽ ڪچهري جو مور آهي. ذاتي

ورونه خاطر 'عمر- مارئي مشنوي' جوڙي شاعري جي روايات کي زنده رکڻ جي ڪوشش ڪئي اٿس. خليفِي فيض محمد جو پٽ خليفو محمد هاشم جماعت جو هڪ باهت ڪارڪن آهي.

خليفِي غلام نبي جي اولاد مان 'فرق جماعت' جا سورهي ۽ سرويچ مرد پيدا ٿيا، جن انگريزن جي حڪومت جي غلاسي واري دور ۾ وڏيون سختيون سٺيون. خليفِي جي تنهي پٽن انهن سختين سببان ڪو وقت وطن ڇڏي وڃي ڪاٺياواڙ کي وسايو ۽ تنهي وفات ۾ اتي ڪئي. سندس ننڍي پٽ احمد سنه ۱۳۱ھ ۾ شهر ڌوراجي ۾ وفات ڪئي ۽ سيد عبدالقادر جي روضي ۾ مدفون ٿيو؛ ان کان وڏي مراد علي سنه ۱۹۳۱ع ۾ وفات ڪئي ۽ شهر گونڊل جي "نوان پير مقام" ۾ سندس مامي خان محمد سان گڏ مدفون ٿيو. سڀني کان وڏي فرزند احسان علي کي انگريزن سنه ۱۹۳۲ع ۾ سنڌ مان جلا وطن ڪري شهر ڌوليا (خانديش) جي 'حر ڪئمپ' (۱) ۾ موڪليو جتي سنه ۱۹۳۶ع ۾ انگريزن جي نظربند قيدي جي حيثيت ۾ وفات ڪيائين ۽ 'ننڍي ندي' جي ڪناري تي، 'مومن واڙي' جي سامهون مدفون ٿيو، جتي سندس قبر تي پٿر جو قبو آهي.

خليفِي غلام نبي جي اولاد مان هن وقت خليفو احمد صاحب (عمر ۵۸ ورهي) سڀني ۾ وڏو آهي. جواني کان وٺي مجاهد ثاني پير صاحب صبغت الله شاه شهيد جي خدمت ۽ انگريزن خلاف نفرت ۽ بغاوت جي جدوجهد ۾ مشغول رهيو، جنهنڪري ڇهه سال سنڌ کان جلا وطن ٿي انگريزن جي ڪئمپن ۾ نظربند رهيو. جنوري ۱۹۳۰ع ۾ کيس جلاوطن ڪري بيجاپور ڪئمپ ۾ موڪليائون جتان سندس باغيانه پرچار سببان ڇهن مهينن بعد کيس 'ود ڪئمپ' ڏانهن موڪليائون. ڇهن مهينن بعد اتان ڪڍي کيس 'دوهد ڪئمپ' ڏانهن آڻيائون.

(۱) فرق وارن حرن، انگريزن خلاف نفرت ۽ انگريزن جي قاعدي قانون کي ٽوڙڻ واري باغيانه تحريڪ کي جاري رکيو، جنهنڪري انگريزن وقت بوقت حرن جا ٽولا سنڌ مان جلاوطن ڪري ٻاهر ڪئمپن (Hur Concentration Camps) ڏانهن پئي روانا ڪيا، جتي منجهائن ڪيترائي سالن جا سال سختيون سهندا رهيا ۽ مرڻ کي مري ويا پر 'فرق' ڇڏي انگريزن جي قانون آڏو سر نه جهڪايائون. هندوستان طرف هن قسم جون 'ڪئمپون' هيٺين شهرن ۾ هيون: ۱. چارا نگر (احمدآباد کان ۳ ميل، نزديڪ نروڙا) ۲. دوهد (ضلع گودرا، نزديڪ ٻڙودا) ۳. امبرناٿ (ڪلياڻ، بمبئي کان ۳ ميل) ۴. ڌوليا (خانديش) ۵. مٽھڙو (بندل پور کان ۵ ميل) ۶. بيجاپور ۷. شولاپور ۸. آڪلوت (ضلع احمد نگر).

جتي ٽي سال نظر بند رهيو. جڏهن اتي پڻ انگريزن خلاف نفرت جو جذبو جاڳايائين ته کيس منتقل ڪري 'چارا نگر' ڪئمپ ۾ نظر بند ڪيائون، جتان ٻن سالن بعد آزاد ٿي ۱۹۳۶ع ۾ واپس سنڌ آيو. جناب پير صاحب صبغت الله شاه ثاني جي شهادت بعد انگريزن پير صاحب پاڳاري جي گادي کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي پر انهيءَ مقصد پوري ٿيڻ کان اڳ کين مجبور ٿي ملڪ ڇڏڻو پيو. پاڪستان قائم ٿيڻ بعد دوباره پير صاحب پاڳاري جي گادي قائم ڪرائڻ ۾ خليفي احمد صاحب جماعت جي اڳواڻي ڪئي؛ سندس ڪوششون بالاخر ڪامياب ٿيون ۽ موجوده پير صاحب پاڳارو جناب سڪندر شاه صاحب عرف شاه مردان شاه ثاني گادي نشين ٿيو. هن وقت خليفو احمد صاحب انهيءَ خوشيءَ ۾ مست آهي ۽ گمنامي جي گوشتي ۾ پنهنجي ڳوٺ ۾ زندگيءَ جا باقي ڏينهن بسر ڪري رهيو آهي.

(ب) خليفي صاحب جي شاعري

شاعري جا دور

خليفي صاحب جي سوانح جي تجزيي ۽ تفصيل جي بناء تي سندس شاعري کي مجموعي طور ٽن دورن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. (الف) شروعاتي دور (۱۲۱۰-۱۲۳۰ھ) جڏهن سندس جواني هئي ۽ کيس محبت ۽ مجاز جي چوٽ لڳي. مداحون (ص ۲۰۷-۲۱۳) جي روايتي رنگ ۾ رچيل آهن سي هن دور جي بلڪل شروعات ۾ ابتدائي مشق طور چيل ٿيون پانئجن. مجازي محبت جي چوٽ لڳڻ بعد ئي خليفي صاحب جي صحيح معنيٰ ۾ شاعري شروع ٿي. سندس ماسات قاسم هڪ ته هن محبت جي داستان جو رازدان هو ۽ ٻيو ته خليفي صاحب جي ساڻس دلي پريت هئي: ”آوي قاسم جنهن ڪاڻ سڪان“ (ص ۲۲۷). انهيءَ ڪري پنهنجي نالي بدران (جو اوائلي مداحن ۾ آندائين) ”قاسم“ جو نالو تخلص طور چونڊيائين. ’هیر ۽ سندس ماءُ‘ جي سوالن جوابن واري سي حرفي (ص ۲۲-۲۵) جا سنئون سڌو مجازي محبت جو مڪالمو آهي سا انهيءَ اوائلي دور جو ڪارناسون ۽ ان سان گڏ شاعرانه فن جي ڪمال جو مظاهرو آهي. سرائڪي زبان ۾ مجازي محبت جا ٻيا بيت (ص ۲۳۲-۲۳۳) ۽ ڪي ڪافيون پڻ انهيءَ دور جا ٿا پانئجن. (ب) وچون دور (۱۲۳۰-۱۲۵۰ھ) جنهن ۾ خليفي صاحب جي

حضرت روضي ڌڻي سان عقيدت ۽ ارادت ٿي ۽ رياضتون ڪيائين ۽ ان بعد روحاني فيض کي عام ڪرڻ خاطر سنڌ ڪاٺياواڙ ۽ گجرات طرف سفر ڪيائين. زندگيءَ جي هن دور ۾ پڻ کيس قاسم ڪم آيو جنهن مرشد مڪمل سان ملائي خلافت جي منزل تائين پهچايو: ”قاسم گهن آيا گهر هادي“ (ص. ۲۳۰). انهيءَ ڪري هن دور وارو سڄو ڪلام ’قاسم‘ جي تخلص سان چيل آهي. رسالي جي بيتن ۽ واين وارو گهڻو ڪلام، توڙي مرشد جي صفت ۽ ساراه وارو شعر (لولي، ص ص ۲۲۶ - ۲۳۱) ۽ ڪي ڪافيون هن دور جون آهن. مختلف صنفن تي مشتمل هندي ۽ اردو واري ڪلام جو گهڻو حصو پڻ ڪاٺياواڙ- گجرات طرف صحبتن جي اثر هيٺ هن دور جو چيل آهي. سُر ڪيڏارو، جو ڪرڙي واري جنگ (۱۲۴۹ھ) بابت چيل آهي سو غالباً هن دور جو آخري ڪارنامو ۽ رسالي جو آخري باب آهي. (ج) ٽيون ۽ آخري دور (۱۲۵۰ - ۱۲۶۵ھ) جنهن جي شروعات ۾ توڙي قدري ان کان اڳ جناب مرشد مربي حضرت ’اصغر‘ صاحب جي صحبت جي فيض کان متاثر ٿي ڪافيون جوڙيائين. مثنوي ’سُئي پنهنون‘ هن دور جو اعليٰ ڪارنامو آهي. خانداني روايت مطابق خليفِي صاحب مَسْئِي پنهنون چئن سالن جي عرصي ۾ چئي پوري ڪئي (۱)، ۽ انهيءَ لحاظ سان غالباً هيءُ داستان ۱۲۵۱ - ۱۲۵۴ھ وارن چئن سالن جو ثمر ۽ چڻ خليفِي صاحب جي زندگي جو ماحصل آهي، جنهن ۾ حسن ۽ جمال جي جلوو آراين، عشق جي ڪارفرماين، محبت جي رسمن، درد جي داستانن، وچوڙي ۽ وصال جي لذتن، مجاز ۽ حقيقت جي نُڪتن، شريعت ۽ طريقت جي راهن کي دلي صداقت، دلپذير انداز، بلند تخيل ۽ اعليٰ شاعري ذريعي روشن ڪيو ويو آهي. تصوف بابت سنڌي ۽ اردو نظم (ص ص ۲۱۴ - ۲۱۹) ۽ پڻ رسالي جي مختلف سرن جا ڪي معنوي بيت توڙي ڪي وايون ۽ ڪافيون جي وحدت ۽ ڪثرت جي ڳوڙهن نڪتن تي مشتمل آهن سي پڻ غالباً هن آخري دور جو سرمايو آهن.

(۱) زباني خليفو حاجي شير محمد صاحب. پڻ چيائين ته مَسْئِي جو پهريون خطي نسخو باتصوير هو. مجاز جا ماريل ۽ ڏڪن جا ڏڏل جن سسئي جو داستان ٿي ٻڌو ته منجهانن کي مطمئن ۽ سَنُهِيان ٻرگهڻا مست ۽ ديوانا ٿي ٿيا. انهيءَ ڪري خليفِي صاحب اهو نسخو ڦاڙائي ڇڏيو. البت هڪ مريد هلندي (پور بندر جو) هي نسخو نقل ڪري ويو هو جنهن پوءِ خليفِي صاحب جي وفات بعد وڃي بمبئي مان ڇاپرايو.

اسان جي خيال ۾ سواءِ 'سسئي پنهنون جي داستان' جي رسالي جا بيت ۽ وايون توڙي خليفي صاحب جو ٻيو متفرقو ڪلام سمورو اسان تائين نه پهتو آهي خانداني روايت موجب، خليفي صاحب سڄو رسالو مسلسل جوڙي راس ڪري قلمبند ڪونه ڪرايو، بلڪ وقت بوقت بيت ۽ وايون جي پنهنجن سائين ۽ جماعت جي فقيرن آڏو پئي چيائين سي هو جدا جدا قلمبند ڪندا ويا. رسالي جي ترتيب وقت غالباً اهو سڄو ڪلام سهيڙجي نه سگهيو ۽ ڪي بيت ۽ وايون ڪن فقيرن وٽ رهجي ويا. ۱. ه. (۱) رسالي جي مختلف قلمي نسخن ۾ اهڙن ڪن جدا جدا بيتن ۽ واين جو اضافو انهيءَ روايت جي تصديق ڪري ٿو. خليفي صاحب جون ڪي ڪافيون خود بنده راقم پڌيون جي رسالي جي قلمي نسخن ۾ موجود نه آهن. مثلاً حاجي اسماعيل مرحوم بدائي مري (وينل لڳ پٽ پائتي، تعلقو ڪپرو) خليفي صاحب جو هڪ ڪلام چونڊو هو جنهن جي آخري مصرع هئي ته: قاسم ڪنهن ديس دا جوڳي آيا، صورت وند سيلاني وي
چا مک مرلي آلاپ اليندا ڪامل صفت قراني وي
نچدا ناز عجائب ڪر ڪر (۲)

معاصر ۽ شاعرانه خصوصيات

خليفو صاحب، پٽائي صاحب جي وفات (۱۱۶۵ هـ) کان ۲۵ سال کن پوءِ ڄائو، ۽ تاريخي لحاظ سان سندس تعلق پٽائي صاحب کان پوءِ واري سنڌي شاعري جي دور سان آهي. اهو دور، پٽائي صاحب ۽ ان کان اڳ واري دور جي هڪ ڪڙي هو، جنهن ۾ شاعري اڃان محض فن طور طبع آزمائي جي مشق نه ٻني هئي، بلڪ جذبات ۽ احساسات سان لبريز دليين جي حال جي فطري اظهار جو هڪ ذريعو هئي. انهيءَ ڪري هن دور جا اعلى شاعر اڪثر حال وارا درويش هئا، جن مان روحل، مراد، عبدالله فقير ڪاتيار، سچل، ۽ فقير محمد صديق سومرو خليفي صاحب جا وڏا معاصر هئا، ۽ بيدل، سيد قنبر علي شاه پاڏائي ۽ ٻيا

(۱) ايضاً.

(۲) خليفي صاحب جو هيءُ ڪلام ٻين شاعرن جي طبع آزمائي لاءِ هڪ نمونو بنيو. مثلاً:

جاما زر فشاني وي، مرصع تاج مبارڪ بر سر (مصري شاه)

جاما زعفراني وي، مرصع تاج سهيندي سرور (ڪو ٻيو شاعر) (۳)

سندس همعصر هئا (۱). سچل (۱۱۵۲ - ۱۲۴۲ھ) جي وفات وقت خليفی صاحب جي عمر ۵۲ سال کن هئي، ۽ فقير محمد صديق جي وفات (۱۲۶۵ھ) وقت سندس عمر ۷۵ سال کن هئي. هن دور جي انهن بلند پايه شاعرن بيتن وارين ۽ ڪافين واري ڪلاسيڪي شاعري جي اعلى معيار کي برقرار رکيو حالانڪ هر هڪ جي ڪلام تي سندس ماحول ۽ شخصيت جو مخصوص رنگ چڙهيو.

شخصيت. خليفو نبي بخش صاحب هڪ با اثر بلوچ سردار جي گهر ۾ ڄائو نپنو ۽ ٽالپوري عهد جي جوانيءَ ۾ جوان ٿيو. ان وقت حيدرآباد ۾ پهرين چؤياري جي اميرن ۽ خيرپور ۽ ميرپور خاص جي سندن ساٿين سردارن متفق معاذ قائم ڪري سنڌ جي سرحدن کي جوڌپور، بهاولپور، ڪابل ۽ قلات جي قبضي کان بزور شمشير آزاد پئي ڪرايو ۽ سنڌ ۾ چؤڌاري فتح ۽ ڪاميابي جون نوبتون پئي وڳيون. ٽالپورن اوائل دور همت ۽ مردانگي، حوصلي ۽ ڪاميابي جو دور هو جنهن نوجوان نبي بخش جي شخصيت تي وڏو اثر وڌو. سندس صورت ۽ سيرت، علمي لياقت ۽ فضيلت کيس سرداري جي درجي تي پهچايو ۽ راجن ۾ مقبول ڪيو. انهيءَ منزل تي کيس مجازي محبت جي مهميز آئي جنهنڪري سرداري ڇڏيائين، پنهنجي اباڻي ڳوٺ کي الوداع چيائين، پر محبت جي ميدان ۾ قدم ڀوڙي نه هڻيائين. ان بعد جڏهن مجازي محبوب ڪانئس هميشه لاءِ جدائي ڪئي ۽ گهڻو زندگي تي وڇوڙي ۽ وره جا ڪڪر چانئجي ويا ته خوش نصيبي سان وقت جي عالم ۽ ولي حضرت روضي ڌڻي سندس رهبري ڪئي ۽ خليفی صاحب جي زندگيءَ جو رخ ڦري مرشد ڏانهن ٿيو. مرشد سان دلي محبت ۽ عقيدت شرعي احڪام تي سندس قدم پختا ڪيا ۽ سندس جذباتي زندگيءَ ۾ جوابداري جو احساس پيدا ڪيو. اصلاح نفس ۽ اصلاح خلق خاطر عبادت ۽ رياضت، فرض شناسي ۽ فرض بجاوري، تبليغ ۽ تلقين جي ميدان ۾ قدم رکيائين ۽ ان ۾ پڻ وڏي ڪاميابي حاصل ڪيائين. انهيءَ ڪري همت ۽ حوصلو، ڪوشش ۽ ڪاميابي خليفی صاحب جي فڪر ۽ ڪردار جا لازم ملزوم جز بنيا، ڪامرائي سندس قدم چميا، ۽ نا آميدي ۽ نا مرادي کي

(۱) انهن بزرگن مان عبدالله فقير ڪاتيار ۽ قنبر علي شاه پاڏائي جي سوانح ۽ ڪلام کان علمي حلقا اڃان تائين ناواقف آهن. عبدالله فقير جا بيت ڪي ڏورا رهيا آهن، البته ڪافيون قدر زياده انداز ۾ رائج آهن. قنبر علي شاه پاڏائي عرف 'شريف' جو رسالو البته قلمي صورت ۾ موجود آهي.

ڄڻ ويجهو اچڻ ئي نه ڏنائين. سندس شخصيت جو اهو مخصوص رنگ سندس ڪلام تي پڻ چڙهيل آهي. هيڏائي ۽ بي حالي بدران همت ۽ مردانگي، نابودي ۽ نستي بدران هوش ۽ بيداري، 'آءُ' ۽ 'مئن' واري 'خودي' بدران خود اعتمادي ۽ خود داري، ۽ نا آميدي ۽ قنوطيت بدران اميد ۽ ڪاميابي خليفه صاحب جي ڪلام جون خاص خصوصيتون آهن، جي سندس معاصرن مان ڪن ٿورن جي ڪلام ۾ ايترو نمايان نظر اچن ٿيون.

سسي لٽي سوپ، جي هوند پايان پاند ۾
هي جڳ سوڌو لوپ، هو پڻ گهوريو گهوري.

هن ڪٿارو ڪات، ويري ويرم نه سهي
مچڻ ڪا مصلحت، ڪاٺر وجهيئي ڪن تي.
(ڪيڏارو)

اڄ هين ماريون مچ ڪي، صبح ماري ڪير
وٺ وهلو ويسر، تم پري ٿيئي پڌري.
(گهاتو)

جون سرندي جان ۾ جڏهن پسين جت
تڏهن ويهي تن، پسي ڪيڏ پليت ڪي
(آسا)

سئي جي نه سئي، ته پڻ ساعت سڌ نه لاهيان
جي ڏئي مون نه ڏئي، پر مون تان ڏئي ڏيو.
(بروو)

مجاز ۽ حقيقت. سنڌي ڪلاسيڪي شاعري ۾ مجازي عشق جي ايتار ۽ مجازي حسن جي ڪلي تعريف موجوده ڄاڻ موجب سڀ کان اول ميهين شاه عنات ڪئي:

سرود ڪنڀات، ۾ ڄاڻي ٿي ڇڙهي محبوب جي ملاقات جو مانڊاڻ منڊيائين ۽
 'سرود مومل راڻي' ۾ مومل جي مجازي حسن کي چمڪايائين (۱). ان نئين
 روايت جو عڪس پٽائي صاحب جي رسالي ۾ سرڪنڀات، سر بروي توڙي 'مومل جي
 مجاز' ۾ نظر اچي ٿو، حالانڪ مجموعي طور سان پٽائي صاحب مجازي عشق ۽
 مجازي محبوب جي حسن کان حقيقي عشق ۽ حقيقي محبوب جي حسن کي
 وڌيڪ چمڪايو (۲). پٽائي صاحب کان پوءِ واري دور جي شاعرن حقيقي عشق
 جي مضمون کي 'حال' يا محض 'قال' طور ڳايو ۽ مجاز کان ڪناره ڪشي ڪئي؛ البت فقير
 عبدالله ڪاتيار ۽ سچل جي خليفي صاحب جا وڏا معاصر هئا، تن مجازي حسن جي
 مضمون کي وري ورجايو (۳):

قريبن ڪمان، ڏاڙي خاطر ڌاريا
 زهان ڇاڙهين زور جون غازي ري گمان
 هن ڀر بڙڇيون بره جون، هن ڀر ڦهري کان
 آڏرندي، عبدالله چئي، نين چئن نيشان
 طرحين طرحين تان، گهايو گهمن گهور سين
 (عبدالله فقير)

اڪيان باز عقاب سهڻي ديان، شور گهتن شهزوريان
 مست هوون مستانيان ڏونهين، ڏاڍي ڪيف ڪڪوريان
 منهن وچ ڏون مهتاب ني روشن، يا وت نور ڪتوريان
 خوني خون ڪرينديان 'سچل'، تان پي سدا سڳوريان
 (سچل)

خليفي صاحب کي مجازي عشق موهي مهمزون ڏنيون هيون:
 ”قاسم، پيم ڪمند، ڪاڪل زلف ڪاڪ جو“ ۽ ”نگهن وجهي نينهن، ڇڙيو
 ڇڳيرن کي“. انهي حال جو عڪس سندس قال تي پڻ پيو، ۽ 'سر بروي سنڌي'
 ۾ محبوب جي حسن ۽ مجازي محبت جي سمان کي جنهن تفصيل سان خليفي

(۱) ڏسو، 'مبين شاه عنات جو ڪلام'، مطبوع سنڌي ادبي بورڊ ۱۹۶۵ع مقدمه ص 83

(۲) جيئن ته سرڪنڀات، سر بروو سنڌي وغيره سرن جي مضمونن مان واضح آهي.

(۳) سچل جي سنڌي ڪلام ۾ اهو مضمون نسبتاً گهٽ آهي، البت سندس سرائڪي بيتن ۾ ان جو آب و تاب نظر اچي ٿو.

صاحب ويهي چٽيو آهي، سو ٻين معاصر شاعرن جي ڪلام ۾ ناپيد آهي. سر
ڪنڀات، مومل راڻي، جوڳ ۽ سر ڊولا مارو ۾ ساڳيو مضمون ڀريل آهي:

رنگ ڳوڙهو رخسار، سرو قدارا سپرين
جانب جلوي دار، سوسي سورج جهپيا.
(ڪنڀات)

قمر شمس شعاع، حاصل ڪيو حبيب ڪوئن
موهن روپ مهاء، ماڪيءَ ميٺ پرائيو.
(بروو سنڌي)

ڪاڪل ڪنوارين جي ڏٺو ڪالھ ڪھڪ
ڌڪن مٿي ڌڪ، لڳم لطيفن جا.

حق ۽ حقيقت جي گفتار، خصوصاً وحدت ۽ ڪثرت واري نڪتي جي آڻڻ ۾
حجت ۽ بيباڪي، رندي ۽ راستي واري رسم جو بنياد سنڌي شاعري ۾ غالباً
پهريائين عبدالله فقير ڪاتيار وڏو جو هن دور جو هڪ مست ۽ مجذوب شاعر هو (۱).
عبدالله، پير صاحب حضرت محمد راشد (روضي ڌڻي) جي فيض کان سرشار ٿي،
دنيوي لاڳاپا لاهي ٿيڙهي (خيرپور رياست) لڳ لوڙهو ڏيئي گوشه نشين ٿي ويٺو
هو. هي درويش سچل جو پاڙيسري ۽ معاصر هو ۽ سچل جي ساڻس دلي محبت
هئي. انهيءَ ڪري سندس حال توڙي قال جو سچل تي وڏو اثر پيو (۲). جيئن
تم عبدالله فقير حضرت روضي ڌڻي جو مريد هو انهيءَ ڪري خليفو نبي بخش
صاحب پڻ سندس ڪلام کان متاثر ٿيو. حق جي سڃاڻپ خاطر ڀٽائي صاحب ۽
ڪانس اڳ جي درويش شاعرن ’من عرف نفسه فقد عرف ربه‘ واري نڪتي کي
ورجائي ’پاڻ سڃاڻڻ‘ جي ترغيب ڏني. البتہ ڀٽائي صاحب خود شناسي واري

(۱) عبدالله فقير پير صاحب ٻاڳاري حضرت صبغت الله شاه اول جي آخري ايام ۾ اندازاً ۱۲۳۰ھ -
۱۲۳۵ھ، ڌاري وفات ڪئي.

(۲) سچل جي سوانح ۽ ڪلام جي هن پهلو کي اڃان تائين روشن نه ڪيو ويو آهي. سچل جي
عبدالله فقير سان جا محبت هئي ان کان خود سچل جا پويان سجاده نشين بزرگ باخبر هئا.

منزل کي اتي پهچايو ته ”نکا ابتدا ’عبد‘ جي نکا انتها“. اها سندس معجزيباني هئي جو هڪ نازڪ نڪتي کي ٿورن ۽ سهڻن لفظن ۾ ادا ڪري ڇڏيائين. ڀٽائي صاحب کان پوئين دور جي درويش شاعرن مان روحل ۽ مراد اڪثر ’پاڻ سڃاڻن‘ واري نڪتي کي ورجائيندا رهيا، مگر عبدالله فقير قدم اڳتي وڌائي رندن جا اهڃاڻ ڏنا ته:

’لا‘ جا لائي لنگ، موٽي ڪن نه مسحو

آڏوتن عبدالله چئي، دل تي پيتا دنگ

ڪوثر نه آيا ڪاڙهي، گر کي گڏيا جنگ

سنگون چٽا سنگ، ڪي جو سرين ڪاتيار چئي.

وحدت ۽ ڪثرت جي حقيقت ورجائيندي چيائين ته:

الڪ انسان اڄ يارو، آيو انسان جي چولي

سر سارو اسرار چيائي، صورت سانگ بنائين آئين

ڄاڻ مسلمانن کي ڄاڻي، عشق وڌو منجهه ڪفر جي آئي

عبدالله عاشق محض مشرڪ، ريءَ شرڪ رب کي سڃاڻي.

پڻ پنهنجي مخصوص انداز ۾ عبدالله فقير ’خود شناسي‘ کي ’خود اثباتي‘ سان همڪنار ڪندي چيو ته:

’عرب‘ ’عين‘ ري سمجهه ته چاهي، عبدالله ڇڏ ’عبد‘ کي لاهي

ترڪ سنت طغيان

ظاهر آهي ته عبدالله فقير ’عبدالله‘ مان ’عبد‘ کي ڇڏي ’الله‘ کي اثبات ڪرڻ جي ترغيب ڏني، مگر ڪافي رمز ۽ نزاکت سان اهو نڪتو بيان ڪيائين. پنهنجن ٻين ڪافين ۾ واضح ڪيائين ته رندي رمز جي مام پروڙڻ مشڪل آهي: ’رمز رنديءَ جو رخ ڪاڏي، آهي مشڪل پروجھڻ مام‘، ۽ پڻ مڃڻ سالڪن کي ’رندي رمز‘ جي ’سهڻي‘ طور طريقي تي پوري رهڻ جي ترغيب ڏنائين ته:

رمزن واري سهڻي رند، سالڪ رهيا سمجهه سان پورا

رند انهيءَ تي رمزن واري، چندين بهوڙيا چند

سچل کي عبدالله فقير ئي 'وات وندر جي ڏسي' هئي، مگر سچل پنهنجي موج ۽ مستي ۾ خود شناسي ۽ خود اثباتي کان وڌي وڃي 'آءُ' ۽ 'مَن' واري 'خودي' جي حد تي پهتو، ۽ پڻ 'عبد' بابت شوخيءَ سان چيائين ته:

اٿو عبدیت عذاب آھيوَ هزاران حجاب

خليفو نبي بخش صاحب سالڪن وانگر 'رمزن واري سهڻي رند' تي پورو رهيو، ۽ شوخي ۽ شطحيات واري راه ڪانه ورتائين. البتہ 'عبد' واري گمان لاهڻ ۾ عبدالله فقير کان متاثر ٿي خود اثباتي واري ميدان ۾ قدرتي اڳتي وڌائي چيائين ته:

آسا چڏ 'الله' جي، در در پن مَ دان
پاڻ وڃائي پانهنجو، ثابت ڪر سبھان
'ميم' ٻڌي سر مولھيو، 'الف' ٿي اڳوان
'گولپ' جو گمان، قاسم ڪٿر اک ۾.

'الله' واري محض رسمي نالي کان اڳتي قدم وڌائڻ وارو نڪتہ هن دور جي شاعرن مان فقط فقير محمد صديق نروار ڪيو ته:

'الله' اوراھون چڏي، پري پند پيا
بنا نالي سپرين، اڃان ڪي پيا
واڪيندا ويا، صادق ٻڌيو سندرا.

مختلف زبانن جو استعمال. مھين شاه عنات ۽ ڀٽائي صاحب کان اڳ جي ڪن سنڌي شاعرن سنڌي ۽ هندي-اردو ۾ شعر چيو، پر بنيادي طور اهي فارسي زبان جا شاعر هئا. اهڙا بزرگ جن بنيادي طور سنڌي ۾ شعر چيو هجي ۽ ان سان گڏ ٻين ٻولين ۾ پڻ شاعري ڪئي هجي تن جا مثال مھين شاه عنات ۽ ڀٽائي صاحب کان اڳ واري دور ۾ نمايان طور نظر نٿا اچن. ڀٽائي صاحب فارسي ۽ هندي شعر سان مانوس هو، ۽ غالباً پنهنجن مجلسن ۾ فارسي توڙي هندي بيت گاهي بگاهي مثال طور پئي آندائين، مگر پاڻ انهن زبانن ۾ شعر ڪونه چيائين. البتہ 'بلوچي زبان' جي ڪن لفظن ۽ قرن کي فطري طور سسئي جي سنڌي زباني ۾ پوتائين. ڀٽائي صاحب کان پوءِ واري دور جي شاعرن ئي غالباً پهريون ڀيرو عمداً ۽ ارادتاَ سنڌي سان گڏ ٻين مقامي ٻولين ۾ شعر چيو. موجوده معلومات جي بناء تي چئي

سگهجي ٿو ته سڀ کان اول روحل ۽ مراد سنڌيءَ سان گڏ سرائڪي، هندي ۽ مارواڙي محاورن ۾ ڪافي پختو شعر چئي هن نئين روايت کي محڪم ۽ مضبوط ڪيو. عبدالله فقير اردو - هندي جا ڪي لفظ ۽ فقر پنهنجي ڪلامن ۾ استعمال ڪيا، ۽ سرائڪي زبان ۾ پختا ۽ دلپذير ڪلام چيا. سچل سنڌي سان گڏ سرائڪي ۽ اردو ۾ ڪافي شعر چيو ۽ ان سان گڏ فارسي شاعري جي قديم روايت کي پڻ قائم رکيو. سندس حلقن جي ناميارن شاعرن مان بيدل پڻ اها وات ورتي. خليفي صاحب هن ميدان ۾ مڙني کان اڳتي وڌائي. جيتوڻيڪ سنڌ ۾ سرائڪي شاعري جي ابتدا ڪانس اڳ ٿي ۽ سندس وڏن معاصرن سرائڪي ۾ سهڻو ۽ پختو شعر چيو، مگر سنڌ ۾ سرائڪي شاعري خليفي صاحب جي ڪلام ۾ پنهنجي پوري اوج کي پهتي. سندس رسالي ۾ ’سر جوڳ‘ ۽ ’سر جهنگلو‘ ٻئي سرائڪي زبان ۾ پختو شاعري جا عمدا مثال آهن. ’هیر ۽ سندس ماء جي سوالن جوابن وارا بيت‘ (ص ۲۲۰-۲۲۵) خليفي صاحب جي سرائڪي زبان ۾ قادرالڪلامي جي ساک ڀرين ٿا. انهن بيتن سنڌ ۾ سرائڪي شاعري جي هڪ نئين ۽ دلپذير اسلوب بيان جو بنياد وڌو جنهن کان پوءِ حسين فقير ديدڙ، حمل فقير لغاري، شاه محمد ديدڙ ۽ ٻيا متاثر ٿيا. خليفي صاحب جي مثنوي ’سسئي - پنهنون‘ لطف علي جي ’سيف الملوڪ‘ بعد سرائڪي زبان ۾ اعلى شاعريءَ جو هڪ شاهڪار آهي، جنهن کان پوءِ سنڌ ۾ خواه سنڌ کان ٻاهر ٻئي ڪنهن به شاعر سرائڪي ۾ منظوم داستانن کي انهيءَ معيار تي نه پهچايو آهي.

ٻين مقامي ٻولين مان، روحل ۽ مراد، هندي ۽ هندي - آميز مارواڙي محاورن ۾ شبد ۽ ڀڄڻ وغيره چيا ۽ سچل قدم اڳتي وڌائي ’اردو‘ ۾ غزل چيا. خليفي صاحب نج ڍاٽڪي محاورن ۾ ’سر ڍولو - مارو‘ ڳايو، جو ان محاورن تي سندس ملڪي ۽ عبور تي شاهد آهي. ازانسواءِ خليفي صاحب هندي توڙي ’صاف اردو‘ ٻنهي جي مختلف صنفن ۾ شاعري ڪئي. رسالي ۾ ’سر پيراڳ هندي‘ هندي دوهن جو معياري مثال آهي. سندس ريخته (سڪهي ري ميڻ ڪسے سنگ بهيجونگي سنڊيسوا، ص ۲۵۶)، راڳن جا ٻول (ص ۲۵۸)، ٽپه (ص ۲۶۰) راسوڙه (ص ۲۶۱)، سهرا ۽ ڀڄڻ (ص ۲۶۲-۲۶۳) ۽ هوري (۲۶۴) هندي جي دلپذير رنگ ۾ رچيل آهن، ته مثنوي، مناجات، ۽ غزليات (ص ۲۴۲-۲۵۵) اردو ۾ چيل آهن.

نه صرف ايترو پر خليفني صاحب سنڌي وائي ڪي پڻ پهريون ڀيرو اردو جو لباس ڏيکاريو (ص ۲۵۵). 'مثنوي در سلوک نڪته توحيد' (۲۴۲-۲۴۳) خصوصاً صاف ۽ روان اردو جو هڪ سهڻو نمونو آهي. جيتوڻيڪ خليفني صاحب خالص سنڌي روايت جي پيروي ڪئي ۽ فارسي شاعري ڏانهن خاص توجه ڪونه ڪيو، ته به فارسي مصراعون سندس ڪلام ۾ جنس طور موجود آهن (۱). بهرحال ڀٽائي صاحب کان پوءِ واري دور جي شاعرن مقامي ٻولين ۾ شاعري جي جيڪا نئين روايت قائم ڪئي تنهن ۾ خليفني صاحب وڪ وڌائي رکي: هن سلسلي ۾ سندس معاصرن جا مڙيئي مختلف تجربا، هڪ خليفني صاحب جي ڪلام ۾ وڌيڪ ڪاميابيءَ سان چمڪندا نظر اچن ٿا.

موسيقي ۽ شاعري. سنڌي شعر جي ڪهنه صنف 'وائي' يا 'ڪافي' سرتاپا لئي ۽ الحان آهي، ۽ ترنم ان جي جان آهي. درحقيقت صحيح معنيٰ ۾، 'شاعري' ۽ موسيقي هڪٻئي جو لازم ملزوم جز آهن: موسيقي آواز ۾ شاعري آهي ته شاعري الفاظ ۾ موسيقي آهي. شاعري ۽ موسيقي جو اهو جوڙ شاه جي ڪلام جو لازمي جز آهي؛ اهو هن ڪري جو شاه صاحب فطري شاعر هو، ۽ شاعري ۽ موسيقي سندس حساس طبع جا لازم ملزوم جز هئا. شاه عبداللطيف شعر ٺاهيو ڪونه، بلڪ شعر ڳايو. کيس اها پوري ڄاڻ هئي ته شعر ڳائڻ لاءِ ئي آهي، ۽ انهيءَ ڪري ئي خاص پنجه-تارو طنبور تجويز ڪيائين ۽ پنهنجي 'راڳ' جي مخصوص روايت جو بنياد وڌائين. شاه صاحب ڪلاسيڪي موسيقي ۾ عوامي موسيقي جو روح ڦوڪي، نه صرف راڳ جي رسمي روايت ۾ هڪ انقلاب آندو بلڪ راڳ جي هڪ نئين ۽ صحتمند نظريي جو بنياد وڌو (۲).

شاه صاحب کان پوءِ واري دور جا شاعر راڳ جي رسم کان باخبر هئا، ۽ فقير محمد مديق پنهنجي توڙي سندس حلقي جي فقراء جي ڪلام کي 'راڳنامي' جي نالي سان مرتب ڪيو. مگر خليفني صاحب جي ڄاڻ محض 'راڳ جي رسم' تائين محدود نه هئي: شاعرانه شعور، لئي ۽ ترنم سندس طبع رسا جا فطري جز هئا: "اي تن ڪيتم ساز طنبورا، پيرم راڳ رلايان ريڪان" (ص ص ۲۲۸).

(۱) ڏسو، مٿي ص 13

(۲) تفصيل لاءِ ڏسو اسان جو انگريزي ۾ لکيل مضمون:

سند ۾ توڙي ڪاٺياواڙ ۽ گجرات طرف خليفي صاحب وٽ هميشه ڪچهرين جا منڊل
متل هوندا هئا. بڙودي جي گائڪواڙ طرفان خليفي صاحب جي مهماني وقت
راڳ جي محفلن جو خاص انتظام ٿيندو هو. خليفي صاحب جي طبعي ذوق سببان
پير صاحب پاڳاري جي جماعت ۾ 'جماعت جي راڳ' جو بنياد پيو. خليفي صاحب
جي انهيءَ طبعي رجحان ۽ راڳ جي ڄاڻ جا اهڃاڻ سندس ڪلام ۾ پڻ نمايان
طور نظر اچن ٿا:

سر سڀئي سڦرا، پر خاصو سر ڪنڀات
(ڪنڀات)

—
الف آيو اڃ، گن گوبو گرٺار ۾
(سورٺ)

—
قاسم جنت رهاٽ ۾ لے ڪر گائون گن ڪے گيت
(پيراڳ هندي، ڀڄن)

—
ايڪلتارو تال سان، ويهي هت وڃاء
(رامڪلي)

—
تال طنپورا تان، لڳا ڪينجهر ڪنڌين
(ڪاسوڌ)

—
ڪون باڄے، ڪون بڄے بڄيا، ڪون ناڇي تها تها تها
ڪون گاوے تان گويا، ڪون قاسم! ڪون ساز!
(وائِي ص ۲۵۵)

—
تال مول سيڪھ لے قاسم، بڄتا ڪون بڄاتا ڪون
(بھڄن ص ۴۶۳)

’تال‘ بنا سڪڻ جي ئي فطري طور ’قاسم‘ (خليفي صاحب) جي طبع ۾ سمايل هو.

‘سسئي پنهون جي داستان’ جو هيٺيون شعر جنهن ۾ مرلي جي تال جو ٻول
شاعرانه شعور جو جز بنيو آهي سو انهيءَ حقيقت تي شاهد آهي:

وڃي مرلي ڏنڪ ڏن تال پرتال

وڙهيا جوڳي سيه واسينگ دي نال

سر سورث جي هيٺين مصرع ساڪ ڀري ٿي ته خليفِي صاحب کي ڪلاسيڪي
موسيقي جي ڪافي ڄاڻ هئي. پڄل متعلق چيل آهي ته:

آلاپيائين اوچتو پيرم راگ پياس

‘پياس’ بيشڪ پيرم (پيرُون) ناٺ جي راڳي آهي: ‘پيرُون’ جا ٻه سر ‘مڌم’ ۽ ‘نڪاد’
ڪٿا ته پياس راڳي نهندي. انهن اندروني شهادتن جي علاوه ۽ ملاري ڪانري ۽
جڳون تي ۽ دادره جا ٻول (استائي ۽ انتره سميت) جي خليفِي صاحب خاص طور
منظوم ڪيا آهن (ص ۲۵۸ - ۲۵۹) سي موسيقي جي فن بابت سندس حسن ذوق
۽ ڄاڻ تي پڌرا شاهد آهن. راڳ جو ايتري قدر عملي ذوق ۽ علمي ڄاڻ
ڀٽائي صاحب بعد وري خليفِي صاحب جي شعر ۾ نمايان آهي، ۽ هن دور جي
ٻين شاعرن وٽ نسبتاً ڄڻ ڪ ناپيد آهي.

وطنيت. گذريل تاريخي دور ۾ وطن جي حب اهل سنت جي اخلاق ۽
کردار جي هڪ نمايان خصوصيت هئي، ۽ اهي سورهي جي سنت خاطر سر ڏيئي
سرها ٿيا تن کي سنت جي سڃاڻ سگهڙن توڙي شاعرن دل ڪولي ڳايو. ‘دودي’-
چنيسر’ جو رزميه داستان انهيءَ سلسلي جو آڳاٽو آثار آهي. ميان شاه عنات ۽
خصوصاً ڀٽائي صاحب بعد ۾ ‘مارئي جي داستان’ ذريعي حب الوطني جي روايت
کي نئين سر آجاريو؛ ڪانئن پوءِ واري گروه جي شاعرن پڻ مارئي جي وطن
لاءِ حب ۽ محبت واري مضمون کي وري ورجايو، مگر انهيءَ مضمون جي
علاوه سڌو سنئون ۽ خالص وطنيت جي جذبي هيٺ جن شعر چيو تن مڙني ۾
خليفِي صاحب جو مقام بلند آهي؛ ڇاڪاڻ ته هن ‘سر ڪيڏارو’ محض سنت جي
سورهي سڀوتن کي جنس ڏيڻ خاطر ئي جوڙيو.

سنڌي شاعري ۾ ‘سر ڪيڏاري’ جو روايتي مضمون ڪربلا جو قضيو ۽ اسان
سڳورن جي شهادت آهي، ۽ احسان فقير لانگاه غالباً پهريون شاعر هو جنهن
پنهنجي ‘ڪيڏاري’ ۾ شهادت جي مضمون کي چمڪايو. بهرحال ديني جذبو

۽ روحاني عقيدت 'ڪيڏاري' ڳاڻڻ لاءِ مڪيه محرڪات بنيا.

فقير محمد صديق ۽ خليفو نبي بخش صاحب غالباً پهرين شاعر هئا جن ڪيڏاري جي مضمون ۾ جدت پيدا ڪئي. 'شهادت' واري مرڪزي تقطي کي برقرار رکندي، هنن پنهنجي بزرگن خاص طرح سنڌ جي شهيدن کي ڳايو: فقير محمد صديق 'جهوڪ' جي عارف صوفي شاه عنايت رحم جي شهادت کي ڳايو، ته خليفه صاحب وري سنڌ جي لشڪر جي انهن سورهي ۽ سروپ سياهين کي ڳايو جي 'کرڙي' جي جنگ ۾ شهيد ٿيا. البته فقير محمد صديق جي ڪيڏاري لاءِ محرڪ جذبو پنهنجي مرشد گهراڻي سان روحاني ارادت ۽ عقيدت هو، جو شهادت جي واقعي کان ڪم از ڪم پنجاه سال کن پوءِ (۱) مرشد سان محبت ۽ عقيدت خاطر ئي 'ڪيڏارو' چيائين. ان جي برعڪس خليفه صاحب محض سنڌ سان محبت ۽ وطنيت جي جذبي هيٺ ڪيڏارو چيو. 'کرڙي' جي جنگ ۱۲۴۹ھ ۾ لڳي، ۽ ان وقت خليفه صاحب جي عمر ۵۹ سال کن هئي. سنڌ جي اميرن حاڪمن جي سرداري واري عهدي کان هونئن سال اڳ سبڪدوش ٿي چڪو هو، ۽ هن وقت دنيا جي معاملن کان دور ۽ فقيري رنگ ۾ رتل هو. ارادت ۽ عقيدت ۾ هو هيئنر همه تن پير صاحب ڀاڳاري جي درگاه ڏانهن متوجه هو. باوجود انهيءَ يڪسوئي ۽ يڪجهتي جي، سنڌ جي محبت ۽ وطنيت جي جذبي کيس کرڙي واري واقعي ڏانهن متوجه ڪيو، ۽ اهي دلير مرد جي افغانن جي حمل ۽ آفوج سان آخري دم تائين مقابلو ڪندي شهيد ٿيا تن جي ناموس ۽ سنڌ جي سرفرازي خاطر سر ڪيڏارو جوڙيائين. هن سر جي شروعات ئي حمل ۽ آفوج شاه شجاع کي تنبيهه ۽ سنڌ جي باشندن جي سرفرازي ۽ سربلندي جي تصديق سان ٿئي ٿي:

شجاع! سنڌ ۾ ويهه، اوڏا اڏي نجهرا
هيءَ تني جو ڏيهه، حامي حيدر جن جو.

شجاع ويهه ۾ سنڌ، اوڏا اڏي نجهرا
هتي راوت رند، وتن قلعي ڪوڏيا.

(۱) شاه عنايت رحم سنه ۱۱۳۰ھ ۾ شهيد ٿيو ۽ فقير محمد صديق سنه ۱۱۵۲ھ (۱) ڌاري ڄائو. ڪلام جي پختگي ۽ مان ظاهر آهي ته فقير صاحب 'ڪيڏارو' ڪم از ڪم تنهن سالن جي ڄمار بعد چيو.

سنت ۽ سنت جي عوام سان خليفې صاحب جي خاص محبت هئي. هو پاڻ هڪ ننڍڙي ڳوٺ جو رهاڪو هو، ۽ روحاني ترقي ۽ اخلاقي بلندي جي تبليغ خاطر عوام سان ڪافي وڏي پيماني تي سندس گهاٽو تعلق رهيو جنهنڪري کيس عوام جي افلاس ۽ غربت جو احساس ٿيو. انهيءَ احساس ۽ همدردي جو اظهار هيٺين بيتن ۾ جيتري قدر واضح ۽ زوردار لفظن ۾ ٿيل آهي اوترو سندس همعصر گروه جي ٻين شاعرن جي ڪلام ۾ نمايان ناهي:

آءُ سو سارنگ ساريان، جو بکين لاهي بک
آب پياري آڇڙين، ڏکين سڄي سک
مٿان دلين دڪ، وڏن سڀي سڀيا.
(سارنگ)

—

صبر شڪر مٿي، مون سورائين نه وڻي
بڪڙي جهڙي جندڙو، ڏاڍل ڪسهي پٽ
جان هونديس پون هيٺ، جان قاسم پيڙي ڪيچين.
(سسئي)

ٽالپوري عهد جي پوئين دور ۾ وياڄ خور وائپي سنت جي هر وسين ۽ واهڻ توڙي ڳوٺ ۽ شهر ۾ پنهنجي سرمايداري جو چار پڪيڙي مزور، ڪاسب، هاري توڙي ننڍي ڪاٽيدار ۽ زميندار جي اقتصادي خوشحالي کي ختم ڪري ڇڏيو هو. خليفې صاحب کي انهيءَ ابتر حالت جو احساس ايتري قدر شدت سان هو جو سرمايه دار دڪاندانن کي ڏاڙيان کان بدتر ٿي سمجهيائين ۽ ڏاڙيان جي سنئين سڌي، ڦر کي انهن سودخورن جي گجهي ڦر کان بهتر ٿي پانڀائين: ”ڪارو منهن ڪراڙ، ساڳين منهن سٺا“. سر ڏهر جو فصل - ۲ (ص ۱۵۷) انهيءَ معنيٰ ۾ خاص خليفې صاحب جي انفرادي تخليق آهي. بهر حال سنت ۽ سنت جي عوام سان محبت ۽ وطنيت جي جذبي سان لبريز وطن دوست شاعر جي حيثيت ۾ خليفې صاحب جو درجو سندس مڙني معاصرن ۾ مٿيرون نظر اچي ٿو.

حال ۽ قال جي انفراديت. ڀٽائي صاحب کان پوءِ واري دور جا شاعر ڀٽائي صاحب کان گهڻي قدر متاثر ٿيا. ڀٽائي صاحب سڄي ڏينهن ۽ رات ڏيئي ڪري ڇڏيائين. انهيءَ چٽي ڏينهن ۾ ئي پوين شاعرن اک کولي ۽ انهيءَ اهڙيءَ جي ڀرتوڻ ۽ چانون واري جنسار ۽ جلوهر ڳري مٿن شعوري توڙي لاشعوري اثر وڌو. البت منجهائن هر هڪ جي زندگي ۽ خيالات تي سندس مخصوص ماحول جو رنگ چڙهيو ۽ منجهائن هر هڪ جي ڪلام ۾ ڪي امتيازي خصوصيتون نمودار ٿيون. پنهنجن ٻين معاصرن وانگر خليفو صاحب پڻ لطيف جي سرچشمي مان سرشار ٿيو، مگر پنهنجي حال ۽ قال جي انفراديت سان هو پنهنجي معاصرن ۾ ممتاز ٿيو.

ڀٽائي صاحب جي خيال جي بلندي ڀٽائي صاحب تائين محدود ٿي ۽ ڀٽائي صاحب جي فصاحت ۽ بلاغت پڻ ڀٽائي صاحب سان ئي مخصوص ٿي. پوئين دور جي شاعرن مان هر هڪ انهيءَ پندار مان پنهنجي ڌانءَ آهر ڀاڱو کنيو، ۽ خليفو صاحب کي البت ڀرپور ڀاڱو مليو. ڀٽائي صاحب کان اڳ مٿين شاه عنايت پنهنجي ڪلام ۾ نوان مضمون نروار ڪيا ۽ نهايت سهڻي سليقي سان انهن کي ٺاهيو. اهو ڀٽائي صاحب جو اعجاز هو جو انهن مضمونن کي اجاري اچو ڪيائين ۽ انهن ۾ نت نوان نڪات پيدا ڪيائين. انهن ساڳين مضمونن کي جڏهن ڪانئس پوئين دور جي شاعرن ورجايو ته مغنوي لحاظ سان گهڻي قدر ڄڻ محض انڊا ڀريائون. سندن ڀيٽ ۾ خليفو صاحب پنهنجي ڪلام ۾ وڌيڪ ندرت ۽ نزاکت پيدا ڪئي؛ ڀٽائي صاحب وارن سرن مثلاً، ڪلياڻ، سارنگ، مومل راڻي، مارئي، رڀ، گهاٽو وغيره کي ٻين شاعرن ۽ خليفو صاحب جي چيل ساڳين سرن جي ڀيٽ ۾ ڀيٽ سان اها حقيقت پوريءَ طرح واضح ٿئي ٿي. ٻوليءَ جي استعمال ۽ اسلوب بيان جي دلپذيري جو به ساڳيو حال آهي. ڀٽائي صاحب جي ڀيٽ ۾ لفظ بدلائڻ محال آهي. ڪانئس پوءِ واري دور جي شاعرن جي ڪلام ۾ بيان جي نزاکت انهيءَ پايي تي پهتل نه آهي؛ سندن ڪي ٿورا بيت نهايت سهڻا سٺيل آهن پر گهڻن ۾ اصلاح جي گنجائش نمايان طور نظر اچي ٿي. نسبتاً خليفو صاحب جي جملي ڪلام ۾ فصاحت ۽ بلاغت جي لهر يڪسان موجود آهي ۽ پڙهندڙن جو خيال اصلاح طرف ڪو ورتي ويندو. فڪر جي انفراديت، خيال جي عقربيت ۽ موسيقي

۴ ترنم جي صلاحيت سببان خليفه صاحب جو ڪلام معنوي توڙي اسلوب بيان جي لحاظ سان وڌيڪ چمڪندو نظر اچي ٿو.

بهر حال، قدرتي تفصيلي ۽ تنقيدي جائزي جي بناء تي انهيءَ نتيجي تي پهچجي ٿو ته: شاه عبداللطيف سنڌي شاعري جي آسمان ۾ سج ٿي اڀريو، جنهن جي ڀرتوي جي آب ۽ تاب کان اڪثر پويان شاعر ذرڻ مثل چمڪيا؛ مگر خليفه صاحب جو شمار انهن نامور شاعرن ۾ آهي جي چند ٿي اڀريا: بلڪ خليفو صاحب پنهنجي بلند حوصلي، فڪر جي يگانگت ۽ اسلوب بيان جي دلپذيري سان چڻ چوڏهن جو چند ٿي چانڊاڻ ڪئي.

خادم العلم
نبي بخش بلوچ

سنڌ يونيورسٽي، حيدرآباد
۲۶ ذي الحج ۱۳۸۵ھ
(۱۸ - اپريل ۱۹۶۵ع)

مستن

خليفي نبي بخش جو رسالو

سر ڪلياڻ

فصل پهريون

[۱] هڪ هٿ ۾ وٽڙي، ٻئي هٿ ۾ ڪات

وجهن ڪرڻ ڪپار ۾، هٿ ٺاهي ريت رکات (۱)

سودو هاڻو هات، قاسم! ڪج ڪلال سان.

[۲] پرين جي پڇڻ، کاتي پڇي تن کي

عاشق ڪري ڪترا، ٻڌا وجهي ٿي ٻن

ويڏيا ٿي وهڻ، جي ڪوئي ڪنا سڃڻين (۲).

[۲] جي ڪوئي ڪنا سڃڻين، راول روبروءَ (۳)

جيرا بڪيون تن جا، لهسيا پهرينءَ لوءَ (۴)

قاصاڻڪي ڪوءَ، رت ريلو ٿي نه سڪي.

[۴] قاصاڻڪو ڪر، ڪنهن ڪوڻ سڪڻين سپرين (۵)

هڏ چچيريو ڄم، ڪاٿيو ڪرين ڪترا (۶).

(۱) ڏ. وجهن ڪرڻ ڪپار ۾ - الخ (۲) خ. ويڏيا ٿي (۳) ڪ. جينءَ ڪوئي - الخ. (۴) اصل.

زيرا بڪيون (۵) خ. قاصاڻڪيءَ ڪو ڪ. قاصاڻڪو... ڪنهن کان (۶) خ. چچيريو... ڪري ڪترا؛ ش. چچريو.

[۵] ڏڪن مٿي ڏڪڙا، چانور چڪن جيئن ۽

مهرڙيون معشوقن جون، تون پڻ سهج ٿين ۽ (۱)

نگهن وجهي ڏيند، چڙيو چڱيرن کي (۲).

[۶] جان اڳيئي م آءُ، اچين تان م وريج (۳)

سيڪون جي سيٽن جون، سيني منجهه سهج (۴)

ڪنهن پٽ، قاسم چئي، پئي مڃ مڃ

سندي سيٽن سڃ، مري جي ۽ ته ماڻهن (۵).

واڻي *

درد طبيب دارون ڏيندو، حال حبيب دارون ڏيندو -

دارون ڏيندو، مون گهرايندو

۱. پاڻ پلائي سپرين، ننگ، نياڻي ڏيندو (۶)

۲. احمد عاصيڙن جو، لاشڪ شافع ڏيندو

۳. ڪهه ۾ قاسم ڪارڻي، چنان تان نه ڇڏيندو (۷)

فصل ٻيو

[۱] مٿا ماڻيءَ وٽ، ڪالهه ڪلالن ڪاڏيا

ڪلالاڻي ڪات کي، ڪهندي چڙهي نه ڪت

(۱) ظ. مهميزون معشوقن جون (۲) خ. نڪون وجهي؛ ظ ڪ. نڪون (۳) ش. جي اچين تان م وريج (۴) ش. سڪليون سيٽن جون - الخ (۵) ش. مري جي ۽ ڪ. مري جيئن. خ. ظ ۽ ن ۾ هيءَ بيت ڪونهي (۶) ڪ. پاڻ پلا سپرين (۷) د. ڪهه ۾.
* هيءَ واڻي اصل ۾ 'سر راڻي' هيٺ ڏنل آهي.

- قاسم ان ڪڪوهه جو، گهٽ گهٽي ٿو گهٽ (۱)
- مٽي سري ست، آهي عاشقن جي.
- [۲] وي وڍيندي لاه، موکي! منهنجو مٽڙو (۲)
- مٽو مٽ مٽاه، مون گهران ڏي گهورڻو.
- [۳] مٽو مٽ نه مٽ جو، مٽ مهانگو آه
- قاسم ڪج ڪلال! تون ڪهندي ڪٿ مڪا (۳)
- سر سنڀايم سپرين! توڙئون تو هي لاء
- صدقو ڪريان ساه، پيئندي پهرين پڪ ٿان.
- [۴] سڌڙڙا سڌون ڪن، سدا مند شراب جي (۴)
- قاسم ڪڙي ڪڪوهه جو، ترو نه چٽو تن (۵)
- جيءَ ڪڙا ڪٿا جن، پيئيون تن پياليون (۶)
- [۵] سوئي سڃيائون، مٿا مٽ ڏٿي ڪي (۷)
- قاسم! سنت شيرڻيون، 'آءُ'، 'تون' آچيائون
- وي وڌائون، هٽ سندا هڏڙا.

(۱) خ ظ. ڪٽ ڪٽيندو ڪٽ؛ ڏ. گهٽ گهٽيندو گهٽ؛ ڪ. گٽ گٽيو گٽ؛ ش.

گهٽ گهٽيو گهٽ (۲) ڏ. ويڊو ويڊي لاه - الخ؛ ش. نه مٽ برابر آهي، موکي منهنجو

مٽڙو (۳) خ. قاسم ڪج ڪلال تون - الخ؛ ش. قاسم ڪج ڪلال سان - الخ. (۴) اصل،

سدا مند شراب جي (۵). اصل. 'قاسم ڪري ڪڪوهه جو، ترو نه چٽو تن' (۶) هي بيت فقط ظ

۾ ڏنل آهي (۷) ظ. 'مٿا مٽ ڏٿين ڪي'؛ خ ظ ڪ ڏ: 'سوئي'؛ ش. 'سوئي'.

واٽي

- سو ٻاروڇو آيو، جنه لاءِ جڳ سڪايو.
 ١. جيڙو منهنجو جيڏيون، گهور جهينجڙي گهايو
 ٢. آسر لڳي جن جي، ويٺڙي مون واجهايو
 ٣. بابو بيبي فاطمه، مونکي جنهن مرڪايو
 ٤. پنهنون پاڇياڻيءَ تي، لائق ٿورڙو لايو
 ٥. قاسم ڪنيزڪ سان، نوشه نينهن نپايو

فصل ٽيون

- [١] ڪاري وڌو ڪالهه، وه مت ۾ وٽرو
 ڪوڙين قاسم ڪيترا، ڪٿڙا زهر زوال
 ڪوٺي ان ڪلال، ميخاني ۾ مارڻا.
 [٢] ڪارا پيرا، ڪمرا تن واسينگن ويا (١)
 موڪي سنڊي مت تي، اچي ڀرڙ پيا (٢)
 قاسم ان ڪڪوه ۾، گڏجي وه ويا (٣)
 جن ڪڙا سر ڪٽا، پيتيون تن پيالئون.

واٽي. ٢. آسري لڳي؛ خ. مون وڃايو ه. ڪ. تولاءِ قاسم سپرين، آهي سر سنڀايو.

ظ ۾ هي نالي واري مصرع ڪانهي.

(١) ش. ڪارا، پيڙا (٢) ظ. اچي پڙ پيا (٣) خ. متن ۾ 'گڏجي ويه وٽا'، پر حاشي ۾ 'ويه' بدران درستي 'وه'؛ ظ. 'ويه وٽا'.

[۴] سِرَ ڏٺائون سَتَ مِرَ، جامَ پيتائون جالَ

قاسم ڪالهه ڪلالَ، پياري پُر ڪٺا.

[۵] سوري مٿي سڀڙي، آڏي مٿي انگ

ديڳين ڪڙهن دو ڳڙا، منجهه ڪٺاه ڪرنگ

قاسم ڪيسر رنگه، وه پيتائون وٽين (۱).

فصل چوٿون

[۱] ڪوئي جن ڪلالَ، وڏا طالع تن جا

وٽي پُر وصالَ، تڙت پياري تن کي.

[۲] ڪوئي ڪهي جن کي، سڏي سڃي سور (۲)

پيالا پنج-ٿور، پوڄ پياري تن کي.

[۳] ڪٺا جي ڪلياڻَ، وڏا طالع تن جا

پير مڻغان جي موها، متارا ميخان

پيتائون پُر ٿئا، منجهان ڏنگ دڪان (۳)

بيخود ڪٺا خمخان، قاسم ڪوٺر گڏا.

[۴] ڪٺا جي ڪلياڻَ، وڏا طالع تن جا

موتوا قبل اَن تَمُوتُوا، مري لڏائون مان

(۱) خ. وه پيتا وٽين. (۲) خ. سڏي سڃي سور (۳) ڪ. منجهان ڏنگ دڪان.

صوفي سي سلطان، جي لحد حد ۾ آڻيا.

[۵] لحد حد ۾ آڻيا، حد سُونائون هنڌ

اهدنا الصراط المستقيم، اي پياڪن پنڌ

نيڻ نشي سين واڳڻا، سيني منجهه صمد

متارا ۽ منسد، هر دوئي هيڪ ٿئا.

[۶] صوفي صلح سڀ سان، جهت جاء نه ڪا

الصوفي لا مذهب له، آتو احمد شاه

فاينما تولوا فشر وجه الله، چوڌس نور نگاه

مچڻ پسين ماء، قاسم ڪتر ماڻپين (۱).

واڻي*

مون تان منهنجا پير! لائق لاه ۾ هٿڙا

۱. سگهو موٽج سيدا! آوڪيءَ وڍر امير

۲. آوڪي عاصيڙن کي، شاه لنگهائج سير

۳. توڙان آهيان تنهنجو، دائر دامنغير

۴. ڪوڙين ڪيڙم ڪيترا، قاسم لک ڪبير.

(۱) ظ. 'قاسم ڪتر ماري'؛ د. 'قاسم ڪتر ماڻي'.

*هيءَ واڻي اصل ۾ 'سر ڪاهوڙي' هيٺ لکيل هئي جا ٿپائي هت آندي وئي آهي.

سر کنڀيات

فصل پهريون

[۱] وړ سا کاري رات، جنهن پر ډنډر پرين ء کي (۱)

چنډ تنهنجي تات، هډ نه وږي هاڻ مون.

[۲] آچي سا اونډاه، جا ميژيندڙ سچين

کتو بهکي م اتي، ډجهن پښي م ډاه

مونکي ټټي مباح، اورځ عجيبين جو.

[۳] قمر! کارو ډانگه، توکي کائي کڏهين

سچن آيا مون گهرين، پري موتين ماډگ

وچوږو وژانگه، ډنډي ډک-وين کي (۲).

[۴] قمر! کوه کيو، چهره چوډهين ۴ ماه پر (۳)

ډينهن ډوراډا سپرين، رات رنډائي توه

وډو وږ وډوه، ادا عاشقن سان.

[۵] اپري اپن آء، کر سهاڻو سپگه مان (۴)

(۱) خ. ډ. 'پير کي' (۲) ظ. وچوږو وژواند - الخ (۳) ظ. جهڙو چوډهين ۴ ماه پر (۴) ډ. سپگه مۇن

- ڪندو سا ڪري چُڪو، آزل ڪُون الله
 اڪيون منجهه آهءِ، مَرِ جانِ پسن پرين ڪي.
 [۶] رنگا، گُڙهو رخسار، سَرُو قدارا سپرين^(۱)
 جانب جَلويدار، سوسي سُوَرَج جَهپيا^(۲).
 [۷] نڪو نڪ نه اڪڙيون، تو ۾ر چند نه چپ
 پاڻان وجهين ڊپ، اچيو عاشقن ڪي.
 [۸] چنڊ! چشمان چار، جي آڀي سَچين سامهيون^(۳)
 ته پڻ نيمر - نهار، هُونَد نه پڙين پرين جي^(۴).
 [۹] آءُ لَڪ اڪيون چنڊڙا! نَو لَڪ نڪ سندا
 حُسن ساڻ حبيب جي، جِهَتِ جاءِ نه ڪاءِ
 آڀي پرين اڳيءَ، نائج ڪنڌ نياز مَوَن^(۵).
 [۱۰] نياپو ڪي سَچَين، چئج چتائي چنڊ!
 وڌي ڪا وصال ۾ر، رات رقيب رنڊ
 مُحَب مصري ڪنڊ، شل ڪوڙاڻين مَر ڪڏهين^(۶).
 [۱۱] چئج نياپو پرينءَ ڪي، ادب ساڻ آصيل!

(۱) خ. ڏ. رنگا گورو. شش. قداور (۲) ڪ. ڏ. سؤ سين؛ شش. مھسين (۳) خ. سامهون؛ خ.
 آبهی سچين سامهيون (۴) ڪ. شش. هڏ نه پوين - الخ (۵) ظ. شش. نياز سان (۶) ظ. شال
 ڪوڙا - الخ؛ ڏ. چل ڪوڙا - الخ

- توڪوُن سَري سَپرين، مونڪي سڪ سَيل
 وچان ٿي وڪيل، آڻ سنيها سَپرين (۱).
 [۱۲] ڏي سنيهو سَچڻين، چو جئن چيائون
 مُشڪي مشتاقن جون وهيون وانچيائون
 ڪلي ڪنيائون، اڪيون ٻيئي ٻاجه سان (۲).
 [۱۳] ڏاسيندي ٿي نور، قمر پَس قَريب جو
 منهنجا ڏيڇ سَنيهڙا، هلي منجهه حضور (۳)
 ٻئي ٻڌج هڻڙا، ڏاين جي دستور
 صبح شام آسور، اڪيون آنهجي آسري (۴).
 [۱۴] ڏاسيندي ٿي ڏڱيو، سرجيو سورهيُن ماه (۵)
 ڀريان سندي پندَ ڀر، ڪرهو ڪاهيو ڪاه
 اڪيون منجهه اُهاءِ، مرُجان پسن پر ڪي (۶).

واڻي

- آيم اُڄ عجيب، سور سڏايا سرتيون (۷)
 ۱. اچي اوطاقي ٿئا، هنيرڙي منجهه حبيب

(۱) خ ظ ڪ ش. سَپرين، ڏ. سَپرين (۲) ظ ڏ. ٻئي (۳) خ ڪ ڏ ش. منهنجا ڏج. الخ.
 (۴) ظ ش. اوهان جي آسري (۵) خ ظ. سوريه ماه، ڪ ش. سوره ماه. (۶) ظ ش. پرين
 ڪي ڪ. پرين ڪي (۷) ڪ ظ. سڏاريا.

۲. آڱڻ آيا سُپرين، تڙا رد رقيب (۱)
 ۳. ميڙائي جي مون پرين، ڏنڙي تياڪ طبيب (۲)
 ۴. جيئري جدا م تڙي، قاسم ساڻ قريب (۳).

فصل ٻيو

- [۱] سُر سڀيئي سڦرا، پر خاصو سُر ڪنڀات
 وجهي پنڌ پرين ڏي، آڻيو آڏي رات (۴)
 قاسم ڪره پلاڻيو، سينگاري سڱلات (۵)
 پره پسندي موڻيو، جمل وجهي جهات
 پڇاڻان پريات، عاشق آسڻ آڻيا (۶).
 [۲] پور پالاڻن نينهن، سرچنديئي سڪيو (۷)
 رمي راتو ڏينهن، پريان سنڌي پنڌ ۾.
 [۳] ڊڳ سنهون سوغات، ڪنڌ مٿاهون ڪرهو (۸)
 ڪاچي قدم اچليا، پوري پني رات
 سنج سونا سڱلات، مڀي سڀ ملهائيا.
 [۴] چندن چڪي آڻيو، ٻي ول نه وجهي وات

(۱) خ ڏ ڪ ش. رنج رقيب (۲) ظ. ميڙائي جو. خ ظ ش. تياڪ ڪ ترياڪ ڏ. تياڪ (۳) ڪ ڏ ش. جدائي م تڙي (۴) ڏ. وڃي پنڌ. الخ (۵) اصل. 'قاسم ڪره پلاڻيا'. خ ڪ. سينگاريئي سڱلات ڏ. سينگاري سڱلات؛ ش. سينگاري سڱلات (۶) ش پره ڦٽي پريات - الخ (۷) ظ. سرچنديئي (۸) خ ڪ ڏ. مٿاهن ڪرهو.

ڪرهي ڪوڏر لتاڙڻا، ريهي ريهي رات
 توڙي تنهن وٽ تات، جنهن ۾ بوءِ بادام جي.
 [۵] جنهن ۾ بوءِ بادام جي، اوگر عطر ٿل
 تنهن ول سندو گل، چانگو چڪي آئيو (۱).
 [۶] جنهن ۾ بوءِ بادام جي، اوگر عطر روءِ
 رات مڪوليا مُشڪ سڀن، مڀي پنهنجا موءِ
 سا سونائين جوءِ، آگر جيائين اڀجي.
 [۷] جنهن ۾ بوءِ بادام جي، اوگر عطر واس
 رات وياري ولڙيون، پُر ڪيائين پاس (۲).
 آيو ڪري آڪاس، اڄ پڻ انهن پارڙي (۳).
 [۸] وليون سون - ورن، ٺارن ٿوڏر ڦلاريا
 سُٽي ڳالهه سُنبل جي، ڪاڇي ڪنيا ڪن
 مڇي پانن پڻ، ڪره ڪاڻينا رڱئا (۴).
 [۹] ڪرهو ڪاڪل موهيو، سُنبل آيس ساءِ
 مڀي موران نه وڙي، ٻي قاسم ول نه ڪاءِ
 ٿو لڇي تنهن لاءِ، رات جنهن گل رانئيو.

(۱) هيءُ بيت فقط ظاهر آهي؛ اصل: ؟ اگر عطر تل. (۲) ڪن. رات وعاري. الخ (۳) ڪ. اوڪاس. خ. اڄ به ظ. اڄ به. (۴) ڪ. ڪانينا؛ ن ش. ڪاننينا.

[۱۰] جنهن گل راڻيو ڪر هو، سو گل چڙهيس چٽ (۱)

گوڏري کي گلاب جو، وڌو پيچ ڀرت
نايو چري نت، قاسم ڪوڏن ٿاريون.

[۱۱] ڪرها! تو گل گنديڙيون، پوئي پايان پنج

هلندي حنين ڏي، ڪاچي! ڪڙڪ م ڪنج
ڏجهڻ ڏيئي ڏنج، مونکي سڄڻ ميڙئين (۲).

وائي*

جمل منجهه جهان، چرن پيئن چاڱلا

۱. آن نه اوڏا ڪرها، نڪي گهرن نان

۲. جهنگل جهوڪون آن جون، ليڙا لامڪان

۳. رات وياري ولڙيون، آيا مست آنان

۴. وڳ، ڪٿوريءَ واسيا، مين لڏا مان

۵. قاسم! ڪرهن پيت ۾، ڀرپونءِ سندا پان.

(۱) خ ش. راڻيو؛ د ڪ. رايو؛ ڪ راڻيو (۲) هيءَ بيت فقط ۾ آهي.

* هيءَ وائي اصل 'سر پورب' عيت ڏنل عئي، جتان ٽپائي هت آندي وئي آهي. ۳. اصل.

رات وهاري - الخ. ۴. اصل. 'مين لڏا' هيءَ مصرع فقط ڪ ۽ د ۾ آهي.

سر سر راڳ—

فصل پهريون

[۱] هير و جن هنڌن، وچ وٽجارا اوڏهين

سودو صرافن سين، جت ڪوڙين ويٺا ڪن (۱)

توڻ پڻ وٽان تن، وانءِ وهائي آءِ ڪي (۲).

[۲] هيري سندو هو، مان پلو جن پيشين

هاڻي تن هن تي، لس وڪاسي لوه

سُون سڃاڻي ڪونڪو، آهي اي اندوه

قاسم ڪڇ سندوه، قدر نه ڪوڏيءَ جيترو (۳).

[۳] سڃ سوديندڙ ٿورڙا، ڪڇ سوديندڙ ڪوڙ

سودو صرافن سان، جوڏئون وڃي جوڙ (۴)

موتي ۽ مرجان ڪُون، ماسو منهن م موڙ

صبح پئي سوڙ، آمل ٿيندو آڏو (۵).

(۱) ڪ. جت سودو صرافن سين ڪوڙين ويٺا ڪن (۲) خ. وانئين وهائي آءِ ڪي؛ ظ. وني ڇڻس.

وٺون؛ ڪ. ونءِ. هيءَ بيت ۾ ڪونهي (۳) هيءَ بيت ۾ ڪونهي (۴) خ ڇا ڻس. زودئون

وڃي جوڙ (۵) اصل. 'آزڪو'.

[۴] سون وهائيج سَقَرُو، كَجِچِ مِ كَمَرُ نه كوء

پيدا پورو نه ٿئي، لاڳو منجهان لوه

قاسم! سود سَندوء، پارِ پسندا پارِكو.

[۵] پاڻيٽ جي پرَڪين، لاري لڳج تن جي (۱)

قاسم ڪُل جواهر جا، اصل اوءِ آمين

ماڻڪ ڏيندءِ موڙيون، چنڊي منجهان چين (۲)

ڏينهڪ وينا ڏين، هيرو لعل هٿن سان.

[۶] پاڻيٽ سندا پارِكو، داڙو خيرِ دلال

هيرو هٿان اُن جي، ماسو ملي مال

قاسم! ڪوڙ ڪنگال، سودي ان سڌاريا (۳).

فصل ٻيو

[۱] اَمَل سَندي آس، ڪڏي پئو ڪُلاب مِ

گهوري منجهه غواص، پارس پائي آڻيا (۴).

[۲] ويهو پاس وڙن، پڊ پراڻا قولين (۵)

قاسم! ڪنهن پر نه لهين، منجهان پڪ پڙن

(۱) خ. پاڻيٽ؛ ڪ. پاڻيٽ (۲) خ. ماڻڪ ڏيندي - الخ (۳) هي بيت ن م ڪونهي

(۴) هي بيت فقط ڪ م آهي. (۵) خ. ويهيو پاس وڙن، پٽ پراڻا قولين؛ نش. و. هو پاس وڙن. - الخ.

ماڻڪَ تَن مِڙَن، ساڪن جي سمونڊ جا (۱).
 ساڪن جي سمونڊ جا، پَسُ تَنِي جي پاڳ [۲].
 ڏوريندن ڏسِين ٿا، سندو ماڻڪَ ماڳ، (۲).
 قاسم ڪل جُهوَار جي، وِسَ تَنِي جي واڳ،
 سنئون تَن سِپاڳ، جي پلُئي لڳا اُن جي (۳).
 جاڳي جاڳي جَن، سَتَرُ سَنجِيون پِيڙِيُون (۴) [۴].
 صلاحون سُونهپَ جون، قاسم وِينا ڪَن
 اَمَلُ آندو تَن، ٻُڌا جيڪي ٻار ۾ (۵).
 هاڳامان ۽ هُلَ، سُجَن ڪَن سمونڊ جا [۵].
 آندا تَن اَمَلُ، جي آسون پَلي اوهريا (۶).
 آسون پَلي اوهريا، اَمَلُ آندا تَن [۶].
 وڏا طالع تَن جا، جهاجھ جُهاري جَن
 جي تانگهي مَنجھ تَرَن، قاسم ڪوڏيون تَن لئي (۷).

وائي*

توه تُونهينجو مَنگان، توه تُونهينجو مَنگان
 يا الله توه تُونهينجو مَنگان، الله آتوڙئون تُونهينجو مَنگان

(۱) هي بيت ڌ ۾ ڪونهي. (۲) S. ڏوريندڙ ڏسِين ٿا - الخ (۳) هي بيت ڌ ۾ ڪونهي (۴) S. سنجيون (۵) خ. ٻُڌا جي ٻار ۾. ڌ ۾ هيءَ بيت ڪونهي (۶) هي بيت فقط خ ۾ آهي (۷) هي بيت فقط خ ۾ آهي.
 * هيءَ وائي ڌ ۾ ڪانهي.

۰۱. ڀڙي ٿيان ڀٽار سان، آنڱي لاهي اڱان
 مولی مونکي سيڙپين، دور ڪري درڱان
۰۲. چيئون جت چرين ٿا، جت چترجن چڱان
 سيڙن چرون چاڙهيا، رجن رڱا سرڱان
۰۳. قاسم ڪو م منجهائين، سانئيم! پنهنجي سڱان
 پنهنجا پاڻ فضل سان، پار لنگهائين لڱان

سر سامونڊي

فصل پهريون

[۱] چِت ڪيائون چين، هاڪاريائون هليا
پڳهه پائي ٺاڪڻا، مونڪي زال نه ڏين
زورق دور زمين، سنبهي سامونڊين جي (۱).

[۲] سڙهه ڪنيائون سنبهيا، هليا ڏانهه هالار
رات پرنيا رب ڪي، پاڏيلين پتار
قاسم ڪارونپار، الله تن اڪارين.

[۳] سڙهه ڪنيائون سنبهيا، چين ڪيائون چت
لئي لڪا جي اوهريا، سڻي سهڻي پت
آءُ نهاريان نت، واڻون وڻجارن جون.

[۴] ٻيڙا مڪي ٻار ۾، وڌائون واري (۲)
سڙهه ڪڍي ساڄا ٿيا، ساجهر سينگاري
هليا هاڪاري، الله سنڊي آسري.

(۱) ڪ. زورڪ؛ ڏ. زورڊڪ خ. سنبهي سامونڊين جي؛ ڏ. سڻي؛ ڪ ش. سڻي؛ ظ. سنبهي.
(۲) ڪ. ٻيڙا مڪي - الخ.

[۵] پوین پاتو پات، وکر وڌا پیڙین (۱)

پڙهي پڳه چوڙيا، سامونڊين صلوات (۲)

نظر ناکئن جي، آهي منجه عرفات (۳)

ميسر ڪيائون ميسر ۾، ساڌڪ ملقات

سرين سا سوغات، جنهن قاسم قيمت ڏاهڪا (۴).

[۶] وڻجارن واري، وکر وڌا پیڙین

چليا چين مه- چين ڏي، سيد سنپاري (۵)

قاسم ڪارونپار ڏي، هليا هاڪاري

احمد اشاري، ڏاء بچائي نوح جي (۶).

واڻي

وڻجارن وري، وکرڙا پیڙيء چاڙهيا

۱. وڻجارن ولات جي، سودي ري نه سري

۲. جهوني پیڙي جهاجه ۾، آهي آب پري (۷)

۳. پیڙي تار طوفان مون، تنهنجي توه تري

(۱) خ. پھين - الخ ؛ ظ. بويون پاتون پات، وکر وڌائون پڙئين. (۲) خ. سامونڊي صلوات.

(۳) ظ. نظر ناکوئن جو - الخ. ڪ. نظر ناخوئن جي. (۴) اصل ۾ هي بيت 'سر راڳ' هيٺ

لکيل آهي، جتان ٽپائي هت آندو ويو آهي. (۵) ش. چليا چين ماچين ڏي - الخ. (۶) هيءَ بيت

ظ ۾ ڪونهي ۽ باقي ٻين نسخن ۾ 'سر راڳ' هيٺ لکيل آهي جتان ٽپائي هت آندو ويو آهي.

(۷) ظ جهوني پیڙي جهاز ۾ - الخ.

۴. اتي تاري تنهنجي، جتي ڏيڻ ڏري (۱)
 ۵. قاسم ڪارونپار جي، سڄي ڳالهه ڳري.

فصل ٻيو*

- [۱] سوڊي ڪارڻ سنبهون، ويهون وڻجارن
 چليا چين بنگال ڏي، ماڻڪ رکي من
 آيا اُن اوڙاهه ۾، جتي ڏيڻ ڏرن
 لهرين جي لپاٽ سين، ڪاڪ ڪڙڪا ڪن
 قاسم ڪارونپار سين، تاري لڳي نه تن
 اتي آتارن، هادي ڏيندو هٿڙا (۲).
 [۲] هادي ڏيندو هٿڙا، واهن سر ويهي
 نوح جني جو ٺاڪو، ثابت ويا سيڻي
 تنهن ڪشتيءَ ڪيهي، قاسم! تاب طوفان جي (۲).
 [۳] جهوني ٻيڙي، جهاجهه گهڻي، وڃ وڌاندر وڃ
 لهرين جي لپاٽ سين، ڪوڙين پڇن ڪير
 ڀسي دور درياه جو، قاسم! ڪنن ڪبير (۴)

(۱) اصل، ڏيڻ ڏري (۲) خ ظ. اتارن؛ ڪ. ا. اوتارن؛ ش. ا. اتارن (۲) ط ڪ ش. تنهن
 ڪشتيءَ تي ڪيهي - الخ. (ع) ظ. قاسم ڪن ڪبير.
 ٻين فصل جا جملي بيت اصل ۾ سرسراڳ هيٺ ڏنل هئا، جتان ٽپائي هٿ آندا ويا آهن.

فضل ساڻ فقير، پُربندر پهچائين.

[۴] جهوني ٻيڙي، جهاجھ گهڻي، ويڙيون وچ وڙهن (۱)

ننڊ گمائي ناکڻين، سڪ نه سڪائين (۲)

قاسم! ڪارونپار ويا، سي موڻي مس مڙن

واءِ سٿاڻو واريين، ساڄو تن سڙهن

گهيڙان جنهن گهڙن، اُن تڙان ئي اُن تون.

[۵] جهوني ٻيڙي، جهاجھ گهڻي، رب پرنياڻ تو (۳)

پير خضر پاڻيءَ ۾، ساڻي ٿيندو سو

قاسم غم نه ڪو، اولو احمد هٿ ۾.

[۶] ڪنڌي ناه ڪُلاب جي، ڏنگ، وڙنگا واءِ (۴)

قاسم ڪارونپار ۾، پير پروڙي پاءِ

معلومن ملاح، ڀڄ پاڻيءَ جون خبرون.

[۷] ڪنڌي ناه ڪُلاب جي، ڪپر ڪارا ڪن (۵)

جهوني هن جهاز کي، تر ۾ پئي م تن

الله! ساڻ آمن، قاسم آ ڪاريين (۶).

(۱) ظ. ويڙيون وچ وڙن. (۲) خ. ننڊ گنواڻي ناکوڻين - الخ. (۳) د شش. پرنيا تو. (۴) خ. ظش. ڪنڌي ناهي - الخ. (۵) خ. ظش. ڪنڌي ناهي - الخ. (۶) خ. اوڪارين.

[۸] ڪنڌي ناه ڪُلابَ جي، وِچان وِڙ نه واند (۱)

لڳو واءِ وڌانڌرو، سڙهه پُراڻا پاند

قاسم ڪارونپار ۾، مِچ مِچائي راند

دِگولي درمائد، پُرو را پار اُڪاريپن (۲).

[۹] ڪنڌي ناه ڪُلابَ جي، ڪَپر ڪُن ڪارا (۳)

موجون ڏين مهراڻ جون، لهريون لاسارا (۴)

وهي واهڙ وِچ ۾، پاڻي ٻه - پارا (۵)

اُتي آتارا، پُرو را پار اُڪاريپن (۶).

[۱۰] ڪنڌي ناه ڪُلابَ جي، ڪَپر ڪُن ڪارا (۷)

سودي ڪارڻ سَنپيا، وري وڻجارا (۸)

لعلون 'لڪي - سَر' ۾، موتي موچارا

سودي سوارا، ڪٽي آيا خير سان.

واڻي

بندر جا وڻجارا، شال مونڪي ملندا هوءَ جي

۱. مٿي واڻن مون ڪيا، آيل نيڻ نهارا

(۱) خ ظ ش. ڪنڌي ناهي - الخ؛ ڪ. وچان وڙن واند (۲) خ. اوڪاريپن (۳) خ ظ ش.

ڪنڌي ناهي - الخ (۴) خ ظ. لمارا (۵) ڪ. وهي واهڻ وچ ۾ پاڻي ٻه پارا؛ ش پاڻي ٻن پارا

(۶) ش. اتي اڻ تارا - الخ؛ خ. اوڪاريپن (۷) خ ظ ش. ڪنڌي ناهي - الخ (۸)

خ ڪ. سَنپيا.

- اُٿيو سامونڊين جا، پسان سڙه سوارا
 ۲. ڏجيون ڌاريچن جون، ڏيندم شال ڏيکارا
 سارڻو ويٺي ساريان، جيڏيون جيءَ جيارا
 ۳. پلٽ پائي اڳيان، پُچان ٿڙ پوچارا
 مولی مونکي ميڙئين، سامونڊي سونهارا
 ۴. قاسم چئي ڪڏهين، ملين جي منشارا
 ته موٽي موڪل نه ڏيان بندر جي بازارا.

فصل ٽيون

- [۱] زورَقَ وَجْهَانِ زِيرِيُونُ، پڳهه پايان پَنجَ (۱)
 اُٿي وَجْهَانِ آڳا، ۾، وڍي اولاً وَنَجَهَ
 مونکي ڏيئي ڏَنجَهَ، آڇ مَ وڃو اوهرِي.
 [۲] زورَقَ وَجْهَانِ زِيرِيُونُ، پڳهه پايان ويهَ (۲)
 ڪوءِ سودو، ٻن پيڙيُون، هلڻ مُندَ نه هيَهَ (۳)
 سودو هت سَنِيَهَ، سَفرِ وَجِ مَ سَپَرِينِ (۴).
 [۳] زورَقَ وَجْهَانِ زِيرِيُونُ، پڳهه پَنجَ هزار

گهڻي ڪٽئي گهوريان، بندر جي بازار^(۱)
 ڪوڙين ڪارونپار، آهن سوداگر سميتيا^(۲).
 [۴] آڄ مَ وِڃو اوهرِي، مونکي ڏيئي ڏنجهَ
 سامونڊين سان سَنجهَ، ڪريان روح رُچنديون.

واڻي*

جَرَ ناريلَ پيا، مَـاءُ! سنيوڙا سپرين
 ۱. الله سنڊي آسري، ڪوها تَن ڪنيا
 ۲. ساڄا سڙهه سامونڊين، ڪالهنڪر ڪيا
 ۳. پرڻي مون پرينءَ سان، ٿورا ڏينهن ٿيا
 ۴. مٽي پڳهه هٿڙا، رُوندي مون نه رهيا
 ۵. قاسم ڪارونپار جي، سڄي ڏور ڏيا

فصل چوٿون

[۱] تَر تَوارُون پُون، گهنڊ گڙندا مون سَـما
 مان مونکي چُون، تو وڻجارا آڻيا^(۳).
 [۲] مَـاءُ! ساريندي مون، تَر وڻجارا آڻيا

(۱) ظ. گهڻي ڪٽيو گهوريان - الخ (۲) خ ظ ڪ ش. هن سوداگر سميتيا: ن. آهن سوداگر سميتيا.
 * هيءَ واڻي ظ ۾ ڪانهي. ڪ ۾ مصرعن جو سلسلو (۱، ۴، ۳، ۲، ۵)؛ مصرع نمبر ۳ ش
 ۾ ڪانهي. ۳. ڪ. پرڻو مون پريان سين - الخ. ۴. ڪ. پڳهه مٽي هٿڙا - الخ.
 (۳) هيءَ بيت فقط ڪ ۾ آهي.

پُنِيون اَميدُون، وَهُون وَرَن گَدَيُون.
 [۳] وَرِيا وَثِجارا، وَهُن گَهَرِ وَاڌائِيون
 آچي سَڙهن اوجتا، ڏنا ڏيکارا
 کاري کيڌارا، کتي موڻيا خير سان (۱).

واڻي - ۱

ڪيئن وساريان آءُ تَن ڪي، منهنجا بندر وِڙا جي (۲)
 ۱. لعلون 'لڪي-سَر' جون، سودي ايندم سي
 ۲. سڪايل سمونڊ ڪي، آڻيو آکا ڏي
 ۳. کتي ايندا خير سان ڪارُونڀاران ڪي (۲)
 ۴. قاسم سيرِ سَمونڊ جي، ناپُون پايو ني

واڻي - ۲*

بندر لڳڙن ڏينهن وو، ماءُ! منهنجي وو سَڄڻين
 ۱. اُتر لڳي اوهريا، مٿان وِڙن مينهن
 ۲. گهڻو گوندَر گاڏئون، ناڪڻاڻو نينهن
 ۳. بندر لڳن ڏينهڙا، هيڏا اڳ نه هيئن
 ۴. قاسم ڪانگ پريان جا، کلي ڏيندم ڪينءَ

(۱) هيءَ بيت ظ ۾ ڪونهي (۲) ظ ۾ هن مکيه ٿلهه بعد ورائي ته: "ڪيئن آءُ تني ڪي، ساريو ساريان آءُ تني ڪي". (۳) س ش. ڪانڀارئون.
 * هيءَ واڻي ظ س ۽ ش ۾ ڪانهي. ۲. اصل "گيرتن (۹) گوندَر گاڏئون- الخ".

سر توڏي

فصل پهريون

[۱] نڪو تَنبو تَرهو، نڪا سِيٺه ساڻ

پاڻيءَ وجهي پاڻ، الله سندي آسري (۱).

[۲] نڪي تاڻي تَرهو، نڪو ميڙي مڏُ

هٿان سُٺيو سڏُ، ڪڏيو پوءِ ڪُلاب ۾.

[۳] نڪو ٻڌي تَرهو، نڪو ٻڌي نوڙُ

پاڻي پنيءَ ٻوڙُ، سهڻي پاڻي سِر ۾.

[۴] سهڻي پاڻي سِر کي، چينهري جي چَر (۲)

نه ملاح نه مڪري، نه توڏي ٻڌي تَر

اچڻو الله آهر، ڪاهيو پوي ڪُن ۾.

واڻي - ۱

مونکي ڪيڙو سڏُ سنگهار، آءُ آڄ ويندڙي لولا پرين پار

۱. پيلي پيلين جي، گڙن گهنڊ گهندار

۲. مونکي لائي مَن ۾، لئئون وڃندڙي لارَ

۳. ڪوڙين واهڙ ڪيترا، توڙي وهن تارَ

۴. سدا سائرَ سيرَ ۾، لُڌڻ لَڪَ هزارَ

۵. ٻڌم ٻيلينَ سان، قاسم قولَ قرارَ (۱)

واٽي - ۲

موت ميهار! مانگرڙيون، مون مارينديون لو! مڇڙيون

۱. آءُ آتاري آهيان، ڪيئن پڇندڙي پارَ (۲)

۲. ڪوڙين مانگر ڪيترا، سائرَ ۾ سينسار

۳. نه مون ناؤ نه تُرھو، آگا! آرَ اُڪار

۴. منهنجا واهڙ وڃ ۾، سُوڄُ سڌَ سنگهار

۵. تنهنجي آڳهه اُڪري، قاسم ڪارونپار (۳)

فصل ٻيو

[۱] ڏم سان ڏينهن مَ گهار، سَس سان پِرُ مَ سهڻي (۴)

پاڙيچن پچار، مڇڻ مُنڌَ وساريپن (۵).

[۲] ڏم سان ڏينهن مَ گهار، سَس سان پِرُ مَ سهڻي (۶)

صبح تو سنگهار، مُنهن تي ڏيندءَ ميهڻو (۷)

(۱) خ. ڪالهه. وار (۲) ڪ. آءُ اٿتاري. الخ. (۳) ظ. ۱ تنهنجي آڳهه آئون گهڙي، قاسم ڪارونپار. (۴) ڪ. پِرُ مَ سهڻي. (۵) هيءَ بيت فقط ڪ ش ۾ آهي. (۶) ڪ. پِرُ مَ سهڻي. (۷) هيءَ بيت فقط ڪ ش ۾ آهي.

[۳] ڏمُ ڏپرو هو، ساهڙ سدائين سنرو

ٻڌندي ٻانهيارين جو، ساڻي ٿيندو سو
قاسم غم نه ڪو، آڳهه احمد جن جو (۱).

[۴] ڏمُ ڏپرو تان گهوريو، مڇي مَرُ ميهار

آڳهه جنهن جي آڪري، قاسم ڪارونپار
سونهي مون سينگار، ساهڙ جي سهاڳ ۾ (۲).

واڻي

ڏم سان گهاريان ڪيئن، لو لو هو! مون منڙو ميهارن سان،
مون سڱڙو سنگهارن سان

۱. جيئن جيئن ڀڄي راتڙي، مون تن تانگهي تيئن

۲. گهڙو گهڙي تان گهوريو، مٿو مٿان نينهن

۳. گهڙان گهوريو جندڙو، وچان ساهڙ سيئن

فصل ٽيون

[۱] سهڻي ساهڙ پاڻ ۾، هڪا هڪ ٿيا

گهڙو ڀڳو تان گهوريو، وچان وچ ويا
پياڻي منجهه پيا، هو ويا وحدت گڏجي.

[۲] سهڻيءَ سڪ سري منجهون سير سنگهار جي (۳)

مَرُ جان پت پري، ميس لٿو مامرو (۴).

(۱) هيءَ بيت فقط سڪ ش ۾ آهي. (۲) هيءَ بيت فقط سڪ ش ۾ آهي. (۳) ش. منجهان سرڪ سنگهار جي. (۴) ظ. 'ميس پت پري، ميس لٿو مامرو'.

واڻي

ويهي ڪيم وسار، ڪڇ سنڀار، قالوا بللى جي قول کي

۱. مٿان ورچي ڇڏين، سنڌي پر پڇار

وڃائج وجود ۾، جئن سا گهنڊيءَ لار (۱)

۲. ڪاهي پڻ ڪلاب ۾، ترس ۾ پسي تار

گهڙو ڀڳو تان گهڙيو، نينهن ۾ پئي ۾ نهار

۳. هو جو گهڙو گهڙيو، ڪڇو ڪالهه ڪنڀار

مڃڻ پئين ماري، اونهي جي آڌار

۴. ڪُلُ نفسِ ذائقه الموت، لکيو لکهار

آهي عزرائيل جو، ڪنڊو منجهه ڪپار

۵. پيلي پيلين جا، گڙن گهنڊ گهنڊار

آسونهيون سونهيون ٿيون، سڻي تند توار

۶. گهوري گهورج جندڙو، مٿان منڌا ميهار

ساڻي ٿيندو سير ۾، سڻي سڌ سنگهار

۷. ٻڌو پيلين سين، قاسم ڪالهه قرار

جيڪي لکيو لوح ۾، سو پارو ويٺي پار

سر سازنگ—

فصل پهريون

- [۱] آبر منجهه آثار، اچ پسجي مينهن جو
سج پڙي، کس ککړين، چووايو چوڌار (۱)
سنجهي لهندو سار، آچي اُجائين جي.
- [۲] مُندَ ٿي، مندِل وڄڻا، چُريو چووايو (۲)
مينهن موگهون کڍيُون، آيو کي آيو
سانوڻ سوايو، پٽين لنب پچي پيا.
- [۳] مُندَ ٿي، مندِل وڄڻا، ٻني پوڙيائين
سامڊهي جي سير ۾، خيمان کوڙيائين (۳)
جوڙون جوڙيائين، پکي کورڙ کچ جي.
- [۴] مُندَ ٿي، مندِل وڄڻا، ٻڏا سڀ ٻنيار
هڻي مينهن منجهائيا، رڙيون کن ريدار
تڙ واهڙ سڀ تار ٿيا، پهري ڪانه پهوار

(۱) خ ۵. چووانو (۲) ۵ ڪ. چڙهيو چووايو (۳) اصل. سانڊري جي سير ۾. الخ.

مينهون ۽ ميهار، آگي آسودا ڪيا.

[۵] چوڏس چڙهي آئيو، سارنگ سوپارو

سند سري هالار ڪي، وس ڏنو وارو

پينو پيتارو، من مرادون پنيون.

[۶] گجي گڙي آئيو، سارنگ سوپارو

ڏنو ڏنڙين ڪي، وڃڙين وارو

پنو پيتارو، من مرادون پنيون *

[۷] ڀري ڀٽاري، ٻهر ٻنهي ڪنڌين (۱)

قاسم ڪيا سڏا، سيد سنڀاري

واري آندي وڃڙي، سارنگ سينگاري

* بيت [۶] بعد هيٺيان بيت سڀني نسخن ۾ ڏنل آهن، البت خ ظ ۾ پهرين سٽ جي پڙهڻي 'جيڏيون جيارو - الخ' آهي ۽ ڏ ڪ ش جي پڙهڻي 'جيندي جيارو - الخ' جا اختيار ڪئي وئي آهي. خليفه حاجي شير محمد جي روايت موجب اهي ٻئي بيت 'جيڏندي سمي' جا چيل آهن جو خليفه نبي بخش جي مريدن ۽ راوين مان هو ۽ ڪڇ ۾ سامڻي جي ڳوٺ ۾ رهندڙ هو.

[۶] جيڏيون جيارو، سٽي سارنگ شاه ڪي

سٽي سمي سڏا، آيو ڪ آيو

سانوڻ سوايو، من مرادون پنيون.

[۷] جيڏيون جيارو، سٽي سارنگ شاه ڪي

آگي ڪل عالمر ڪي، پٿر پيارو

آڏي اوتارو، ويو پاس پراج جي.

(۱) خ. پهرين ٻنهي ڪنڌين؛ ڏ. پهرين ٻئي ڪنڌين؛ ظ. لوين سي ڪنڌين؛ ش.

ٻئي ٻنهي ڪنڌين؛ ڪ. ٻهر ٻئي ڪنڌين.

وَسِي وَسْكَاري، عَالَمِ آسودو ڪيو.

وائي*

سارنگ لاهج سوڙ، مينهن وسائي مارئن جي (۱)

۱. اتر ڪون ٿي آئيو، غازي ڪري گوڙ

۲. وسي ڪيا وڇڙين، پاڻي پنيءَ ٻوڙ (۲)

۳. مينهن ڪاڻي موٽيون، سندا موگر موڙ (۳)

۴. آهي تنهنجي آسري، قاسم عالم ڪوڙ.

فصل ٻيو

[۱] مورَ وَسَندي مينهن، چڙهيا ڏونگر چوٽين

اڀي سارنگسامهان، ڪن زالون منجهان نينهن

وريو وصل ڏينهن، مينهن ميڙيا سپرين.

[۲] مولیٰ مينهن وسائيا، آڳاٽا الله

سنگهاريون صلاح، ڪليو ڪن ڪير جي.

[۳] ڪڪر ڪاري ڪار، اڀ چمڪي وڇڙي (۴)

آندو آب آگونڌرو، مينهن جي مختيار

آڳي آسودا ڪيا، ڏٻروال ڌرار (۵)

ڪن ڪلندي ڪير جون، ڪٿيريون ڪيڪار

* هي وائي خ ظ ن ۾ ڪانهي.

(۱) ش. مارن جي. (۲) هيءَ مصرع ڪ ۾ ڪانهي. (۳) ش. 'مينهن ڳئون مٽيون، سندا موگر موڙ'. (۴) ظ. آت چمڪي وڇڙي. (۵) ڪ. ڌرار: ش. ڏٻروال ڌرار.

قاسم ساڻ قرار، ڀرين پنهنجا ڀاريا.

[۴] وڃ سولي وار، آڄ چمڪي آڀ ۾
وٺا مينهن وصال جا، لٿو ڏيه ڏڪار

قاسم ساڻ قرار، ڀرين پنهنجا ڀاريا.

[۵] وڃ سولي ڏينهن، آڄ چمڪي آڀ ۾
اسان ڀرين پاڻ ۾، نئون ٻڌڙو نينهن (۱)

سندو محبت مينهن، آيو اوهيرا ڪري.

[۶] آيو اوهيرا ڪري، چوڻ طرفان چوڏس

سُٺائڻ سهج مان، پارا ڀرڻا پس

ڏسيو ويٺو ڏس، قاسم ڪم الله جا.

[۷] وٺا ڪي وسندا، مٿي موهر مينهن (۲)

اسان ڀرين پاڻ ۾، نئون ٻڌڙو نينهن

جر ۾ مڃي جيئن، تيئن مون من واکيو سڄڻين.

[۸] آبر منجهه آهائ ٿيو، ڪاڻ ڪٽندي ڪنج (۳)

پسي ڀر ڀرين جي، ٿيا رقيب رنج

(۱) ظ. ٻڌو نينهن (۲) ڪ. ن. وٺا ڪ وسندا. الخ. (۳) خ. ن. ظ. ڪا ڪندي ڪنج؛ ش.
ڪا ڪندي ڪنج.

- شال وسندو سنج، مٽي عاشق اوهيرا ڪري (۱).
- [۹] وٺو اوهيرا ڪري، مٽي عاشق آج
 ڏور ڏوگاها پڇ، مينهن منهن ڏيڪاريو (۲).
- [۱۰] اتر ڪوي، ڏکڻ ڪوي، ڪوي اوڀر آج
 ڏور ڏوگاها پڇ، جو مينهن مڏائو آئيو.
- [۱۱] پسي آڱر اڃ، ور وريتين ساريا
 وٺي مينهن ورن سان، سهسين ڪن سهج
 روح رچنديون رڃ، قاسم ڪجن پر سان (۳).
- [۱۲] ڍٽ پٽ ڪهنيا ڏڪيا، ڪن سڪايل سرود
 منهن معشوقن مڪيا منجهان عنبر عود
 دلهن ڏنڪبان ڪي، مشڪ ڪيو موجود (۴)
- ڪٿوري خوشبوءِ سين، واسيا تن وجود

(۱) شاه جي رسالي (سر سارنگ) ۾ هيٺيون بيت ڏنل آهي:

ڪار ڪندي ڪنج، اتر ۾ آهائ ٿيو
 ڏسي پر ڀرين جي، ڏور ٿيا سڀ ڏنجهـ
 شال وسندو سنجھ، عاشق تي اوهيڙا ڪري.

(۲) خ. ڏيڪاريا. شاه جي رسالي (سر سارنگ) ۾ هيٺيون بيت ڏنل آهي:

اٺو اوهيڙا ڪري، عاشق مٽي اڃ
 ڏور ڏڪاريا پڇ، مينهن منهن ڏيڪاريا.

(۳) س. 'روح چڙي' رڃ، قاسم ڪجن پرڏيه ۾. خ ظ ۾ هي بيت ڪونهي.

(۴) خ. 'دلهن دهنڪباڻڪي، مشڪ ڪيو موجود' س. 'دلہن دنڪبانڪي مشڪ ڪٽائڻ مهجود'.

مليو جن معبود، قاسم ڪرم تن جا (۱).
 [۱۳] آگر اڪڙين ۾، موهن روپ ملار
 منهن مهتابان اڳرو، ڪڪر ڪارا وار
 دلهن ڏنڪبان ڪي، سينگاريو سو وار (۲)
 قاسم! پايَل پير جي، گججي سنجھ غبار
 جد سيج چڙهڻو سردار، تڏ عالم آسودو ٿيو (۳).

واڻي - ۱ *

مانگ، پڇايس مينهن، رات رمندي ڍول سين
 ۱. مينهن پڇايس مانگڙي، نيٺ ٽمايس مينهن
 ۲. سر چني، گل ڪنچرو، پُسيس پاڌن سين
 ۳. ڪانڌ نيوڙيس ڪپڙا، حاضر ويهي هيئن
 ۴. قاسم! ڪانڌ سهاڳڻيون، رمن راتو ڏينهن

واڻي - ۲

موٽ وسندڙي مينهن، لالڻ! لاءِ م ڏينهڙا
 ۱. جدا سانوڻ ڏينهڙا، هاڻ نه گهرجن هيئن
 ۲. جيئن پڪي ٽمن پانڌڙا، اڪڙيون وسن ايئن

(۱) هيءَ بيت ظ ن ش ۾ ڪولهي. (۲) اصل. 'دلهن ڏنڪبان ڪي سينگاريو سو وار'.

(۳) هيءَ بيت فقط خ ۾ آهي.

* ڪ ۾ هيءَ 'واڻي' بيت جي صورت ۾ لکيل آهي ۽ آخري سٺ هن طرح آهي ته:
 'رمن راتو ڏينهن، قاسم ڪانڌ سهاڳڻيون'.

۰۳. 'پي' 'پي' پيپهو ڪري، مون تن ٽولاءِ تيئن (۱)

۰۴. قاسم! منڊ ملار جي، تو ري گهاريان ڪيئن (۲)

فصل ٽيون

[۱] آءُ سو سارنگ، ساريان، جو بکين لاهي بک

آب پياري اچڙين، ڏکين سڄي سک

مٿان دلين ڏک، وسن سڀي مڻيا (۳).

[۲] آءُ سو سارنگ، ساريان، جنهن ايندي لڳي آج

پلر جي پالوت سان، ساڻي ٿيڙي سڄ

رات منجهارا رڃ، پلر ڀيتو روجهڙين.

[۳] جهڙو ڦڙ جهور جهڪور، سڄ سرلي ڍڪيو (۴)

قاسم! اتر پار ڏي، ڪڪر ڪاريءَ ڪور

آپي سارنگ سامهان، ڪن ٽهو ڪا مور (۵)

وڻو آب اتور، ڍٽ پٽ ڪهنبا ڍڪڻا (۶).

[۴] وهي آيو واه، پرين پاڻي موڪليو

(۱) خ ظ ڪ. پيپو ڪري. (۲) ظ. قاسم منڊ ملار جي، گهاريان آئون ڪيئن.

(۳) اصل. 'وسي سڀي مڻيا'. (۴) خ. سڄ سرلي ڍڪيو؛ ڪ. سڙلي ڍڪيو. (۵) خ. اڀو

سارنگ سامهان. الخ. (۶) خ. 'جڏه وڻو آب اتور، تڏه' الخ؛ ڪ. هاڻي وڻو آب اتور.

الخ. هيءَ بيت ظ ن ۾ ڪولهي.

راضي ٿيو الله، عالم آسودو ٿيو.

[۵] وَسُ، مَ وِڊِرمَ لاءِ، آءِ اوھيرا اُسري

رھي نہ رٿيءَ جيتري، ويچارَن ٻي واھ
تساريون تو لاءِ، آڀيون پُڄن پھيڙا (۱).

[۶] وَري ڪيڙي وَر، مُندائين مينھڙين

سُڪَ وَسائي سنڌڙي، ٿھلي چڙھيو ٿر
سِيّد سڪايل جي، قاسم! لڏي ڪر
گھاڏو گھرو گھر، وٺو آب آگوندرو (۲).

[۷] اُتر ڪُون ٿي آڻيو، ميگھُ موچاريءَ وِڊرَ

ٻڌائين ٻاجھ پئي، ڀلائيءَ جا پير (۳)
هادي هدايت جو، وڌو سڏُ سوڀرَ
سُڪا ڏھر ساوا ٿيا، جڏ پرين پاڻا پيرَ
مھدي ميرَ مٿيرَ، قاسم! قحط ويڏيو (۴).

واڻي*

جھجھا ڏيڄ جُھار، پانڌي پرينءَ رسول ڪي

(۱) هيءَ بيت فقط ظ به آهي (۲) هي بيت خ ظ د به ڪونهي (۳) اصل. 'ڀلائي جو پير'

(۴) هي بيت فقط خ به آهي.

* هيءَ واڻي 'مولود' جي عنوان سان فقط خ به ڏنل آهي.

جهجها ڏيڇ جُهاڻ هيڃان عالم جي آڌار ڪي

۱. آڃو ڪريو احمد! عاصي ڪوڻ آزار

۲. سڱ پنهنجو سيد! تون تان وارث! ڪير وسار

۳. قاسم جي ڪوٺين ۾، سيد! لهج سار

سر ڪيڏارو

فصل پهريون

- [۱] شُجاع! نيڪ صلاح، وَتُ تہ وِپري نہ پَسِين
جائِي هِيڪَ اللہ، قلمِ جنهن جي هِت ۾ (۱).
- [۲] شُجاع! سِنْدَ مَ ويہ، اوڏا اڏي نِجُہرا
هيءُ تَنِي جو ڏيہ، حامي حيدر جن جو.
- [۳] شُجاع! ويہ مَ سِنْدَ، اوڏا اڏي نِجُہرا
هتي راوتَ رند، وَڌَن قلمي ڪوڏڻا (۲).
- [۴] اچي آجُ امير، ڪرڙِيءَ خيمان ڪوڙيا
پيچي پيڙا نہ ٿيا، مَہند نہ آيا مير
ڏنو سُرُ سڏير، مُرتضیٰ ميدان ۾.
- [۵] ڪرڙِي ڪاڻي رت، پَت نہ وجهي وات ۾
پڙ ۾ پهلوانن جي، ويڻي پَرَڪي پَت
جَنِي نيڻ نَسَت، نينهن نہ لائي تَن سين.

- [۶] کَرڙي ڪاٺي ماه، پيئي رت پيالئون
 ويٺي سڏي شاه، جو ڏيندو سرُ ڏياچ جان.
- [۷] کَرڙيءَ کين پير، ته مون وڏو وس ڪئو
 ڪوڙين پڳا ڪيترا، ٻڏي دنگ دلير^(۱)
 وڏو سڄي وير، ڪنهن پر ڪهي ڪاٺيان^(۲).
- [۸] ڪُونڌَ قلعي جا ڪوڏيا، ڪُونڌَ نچندا پس^(۳)
 ڇڏي تن ترس، پلٽيو شاه پٺاڻ تي.
- [۹] ڪُونڌَ قلعي جا ڪوڏيا، ڪانئين مور نه ڪن^(۴)
 ايندي لاڏو آسرو، توڙئون مٿان تن
 جوڳ، مچائي جن، پوک ڇنڊي تن جي.
- [۱۰] پرَ جهلندا پس، علم - طوق آسیر جا
 ڌڙ ڌرتين گڏيا، لوڙون لڄن لس^(۵)
 حورون پاڻي هس، اچي ويٺيون اوڏڙيون.
- [۱۱] ڪري پوه پٺاڻ، اچي پئو اوچتو
 دؤڙيا لڪ، درياه ڏي، تارو رکي تاڻ

(۱) ظ. ڪ. ٻڏي دنگ دلير؛ ش. ٻڏي دنگ دلير. (۲) ڪاٺيا. (۳) ڪاٺيا. ڪونڌ
 ڪلي جا ڪوڏيا. الخ؛ ڪ. ش. ڪونر ڪلي جا ڪوڏيا. الخ. (۴) ڪ. ڪونڌ ڪلي جا
 ڪوڏيا. الخ؛ ش. ڪونر قلعي جا ڪوڏيا. الخ. (۵) ظ. ڌڙ ڌڙ گڏيا. الخ؛ ش. ڌڙ ڌرتي
 ڪڏيا. الخ.

جنهن مرتضیٰ سين ماڻ سو راه ڀريندو رک جي.

[۱۲] مٽي آرڻ آج، ڪونڌ ڪڏندي آڻيا

ڀڙ ۾ پهلوانن کي، لڏڻ ڏي نه لڃ

ڀيٽو وڃن ڀڄ، سائو ٿين سامهان.

[۱۳] ڀڙ ۾ ڀوڙيءَ رنگ، مانجهين رڌا مولهيا (۱)

تريا رت ٽرنگ، رڻ ۾ رامڻا ڪري.

[۱۴] ڪٽاري ۽ ڪات، من مرادون ڀنيون

رت ڀريائون وات، مانجهين هڏ مڇائيا (۲).

[۱۵] هلو ملهو مانجهيا! وڀرين ونون وڀر (۳)

جيئن ٿورا ڏينهڙا، پوءِ ڳڻبا پير

ٿيندو سڏ سوڀر، صبح شهيدن کي.

[۱۶] سڃاتائون سڏ، جيءَ جيءَ ڪري آڻيا

غازي ٿيندا گڏ، امل علي شاه سين (۴).

(۱) خ ش. ڀوري رنگ؛ ظ. ٻون ري رنگ؛ ڪ. ڀوڙي رنگ. (۲) ظ. رت ڀريائون وات،

مانجهين هڏ مڇايا؛ ڪ. رت ڀر آئي وات، مانجهين هڏ مڇائيا؛ خ. مڇايا؛ ش. مڇائيا.

(۳) خ ڪ ش. وڀرين ونو وڀر؛ خ جي بي پڙهڻي 'وڙهي ونو وڀر'؛ ظ. وڀرين ونون وڀر.

(۴) ڪ ش. امل شاه علي سين.

فصل ٻيو

- [۱] سو سر مر کي مير، مل جنهن جو مرتضى
 دٻائي دشمن کي، ڪنڌ ۾ ڪوڙي ڪير
 هادي همہ گير، هڻي ڪنڌ هٿن سان (۱).
- [۲] مرتضى جي من ۾، وڙهڻ جي وائي
 شجاع سالر سنگتي، ساڻس سپاهي
 قضا الاهي، آئي سر امير جي.
- [۳] سوڀون سر گهرن، سر ري سوڀ نه سڀجي (۲)
 سوڀ برابر سسيون، توريان تان نه ڌرن
 جي هنيڙي منجهم هرن، سي مل مهانگا سپرين.
- [۴] سسي لڻي سوڀ، جي هوند پايان پاند ۾
 هي جڳ سوتو لوڀ، هو پڻ گهوريو گهوريان.
- [۵] سو سسين ڏيئي، وڪ وڻجي هيڪڙي
 جنهن نيزي سر نيئي، مرڪايو ميدان ۾.
- [۶] رڻ ۾ مٽي راند، آج آگهري آڻيا
 ڪونڌن ڪلها گڏيا، پاسي ٿي پسماند!

(۱) خ. هڻي ڪنڌ هٿن سان؛ ظ. هڻي ڪنڌ هٿن سان. (۲) ڪ ش. سوڀ نه سڀجي.

چمڪيون چئني پانڊ، مٿي سرَ سَرواهيون (۱).

[۷] هيءُ گل گولي شاه، پرڪا ڪارڻ پوکڻو

ڪندو سنجھ صُباح، مقابلو ميدان ۾.

[۸] مرڪاڀائون مير، پَتَ پارڀائون پانهجي

اهڙو مُردُ مُنير، گهرِ سپاڳي سَچي (۲).

[۹] وڙهه وڙهندن ساڻ، هيٺي هُنَ مَ هٿڙا

ڪڏاڻي ڪيڪاڻ، غازي! سارِ غنيرَ ڪي (۳).

[۱۰] مُچن مٿي هٿڙا، رَتَ پڪليا وار

چِٽا دَسَ ديُون ڪري، گڙيا گرز غبار

اچي اُڙد آسِرَ تي، اَلتيا اڏوڪار (۴)

چُونڊيو چئني پار، ٿو پاڻا پيچين کان وٺي.

[۱۱] هٿين، چڪين، ڪاٽين، وڙهڻ ويريءَ ساڻ

پهرين مارج پاڻ، تَه سوپَ ملي ٿي سُٿري (۵).

[۱۲] ڪٽارو مَ ڪي، ويريءَ جي وجودَ مان

وڌڻو وينو وڏُ، اُڏبو وجهي آڱرا (۶).

(۱) ش. چمڪيون چئني پانڊ- الخ. (۲) ش. پسجي. (۳) خ ڪ. غليم ڪي. (۴) خ ط ڪ. اَلتيا اڏوڪار. (۵) خ. سوپَ ملي سُٿري. (۶) ط. اوندو وجهي ڪ. ان داو وجهي.

[۱۲] جانُ جانُ جهيڙو نه ڪري، تانُ تانُ ٺاهه سُڪ

وڍڻو ويريءَ آڱرا، ڀڄڻو لاهي بک (۱)
راوت هٿان رُڪ، رت ۾ رامائڻا ڪري (۲).

[۱۳] هُنُ ڪٿارو ڪاٺ، ويري وڃي نه سهي (۳)

مڃڻ ڪا مصلحت، ڪاٺڙ وجهيئي ڪن تي.

[۱۴] ڪاٺڙ سنڍي، ڪن تي ٻولي هڏ ۾ ٻنڌ

مَرُ ته موچارو ٿئين، هيءَ نه موٽڻ مُند (۴)

ڪڇن منجهان ڪُنڊ، پٽي ڪڍ پٺاڻ ڪي.

[۱۵] ڀڄُ ۾ ڀڄين ڪاء، پاء پانڊاري اُن سان

مڃڻ تهنجي ماء، منهن مٿاهون نه ڪٿي.

[۱۶] ڀڄي ڀڄُ ۾ ڪانڌ! مَرُ ته ماناڻي ٿيان

تو سيڱا تو سڃا، رڻ ۾ رَمَن راند (۵)

تو سر سوڙ پانڊ، آءُ ڪيئن اوڀي سَمهان!

[۱۷] جي تون ڀڄي آئين، ته اوڏو مون ۾ آڇ

تو ڳل ڏيان ٻانهڙي، ڪَر ڪي لايان ڪڇُ

(۱) خ. ڀڄڻو لاءِ بک؛ ظ. ڀڄڻو لاءِ بک؛ ش. ڀڄڻو لاهي بک (۲) ڪ

ش. رڻ ۾ رامائڻا ڪري. (۳) خ. ڪ. وير نه سهي. (۴) ظ. جي ٻي پڙهڻي: 'هيءَ نه موٽڻ هٽد'.

(۵) خ. تو سڱا تو سرتا؛ ظ. تو سيڱا تو سڃا؛ ڪ ش. تو سرتا تو سڃا.

مون سُهائي سَچُ، ڪوڙيون ڪانڌن ڪوڏيون^(۱).

[۱۹] جي تون پڇي آئين، ته آءُ تنهنجي ڀيڻ^(۲)

نٿ تنهنجي نڪ ۾، جهان ڏيئي ويڻ

توڏي ڪٿان نيڻ، ته ڪر پسان پُٽ ڏي^(۳).

[۲۰] جي تون پڇي آئين، تان تون ڪانڌ م ڪُڇُ

ويھ ڪوڙائي ڪوڏ سين، مادرِ جهوليءَ سَچُ

جا ڏاڙهي پڪيءَ پُڇُ، سا ڪوٺڻ ته ڪاڏي اُجري^(۴).

[۲۱] ڪاڏي ڪُٽي صاف ٿي، چٽ چٽائي مانگ

تو سر چڙهي نانگ، ته مون منهن مٿاهون ٿئي.

فصل ٽيون

[۱] موٽيا مادرِ زاد، پُٽ پيڻ جا رانڻيا

وٽا وساري نڪري، يار نه ڪيائون ياد

سندو سوپ سواد، سرفروشن سڀجي.

[۲] هٿان حيدر شاه، سبق شجاعي سڪيا

مٿي آئي ماري، ٻي نه ڪندا ڪا

جيڪا رب رضا، سا ڪوٺر قبولي هليا.

(۱) ڪوڙي ڪانڌ نه ڪوڏيون هي بيت ل م ڪونهي. (۲) اصل. 'پڇي آئين' (۳) نش. ته ڪر پسان پنهنجي ٻيءَ ڏي. (۴) مخ. سا ڪوٺڻ ته ڪاڏي اُجري.

[۳] سُوْرَهَ سَنَدِي سَر تِي، سِسيءَ سَنَدُو بار

جِي تُرِي تَن تَرَار، تَه حق ادا تَتُو اَن تان (۱).

[۴] چَهي تِير تَرَنگ، پِڙ ۾ پاھورا ڪَري

جُهلون رَت جَھپيليُون، ڪيائون سَنج سُرَنگ،

دَعوى - دار دُرَنگ، ڪُنا شاه ڪَتار سين.

[۵] مَري ذات مَريءَ جِي، تَنهن ڪُوءِ ڊجي ڪينہ (۲)

ظاھر بُت بَشَر جو، سِني اندر شينہ

تَنِي چاڙهي چينہ، ڪَلنگيون جَن ڪَپار ۾.

[۶] ڪَلنگيون جَن ڪَپار ۾، پائي تَن پرک

هَڻي هَت هائيءَ ڪي، ٻي سڀ مهندان مَک

ويا اُڏاسي ڪَک، پِڙ تان پاھڻ نہ چَري.

[۷] مَرُڻ تَتُو مَرُڪ، جيئڻ جُنيرو ڪَري

جِي ڪندا تَن تَرُڪ، سوپ سَرندي تَن ڪي.

[۸] پاڪر اوڍ مَر تَن تِي، آڏي جَهل مَر اوٽ

ڪوڙين آڏاڪوٽ، تَه پڻ ڪان قضا جونہ گُسي (۳).

(۱) ش. چئن تري تَن تَرار - الخ. (۲) م. مري ذات مريجي، تهڪو ڊجي ڪيہ؛ ظ. مَري ذات مَريجي تهڪون ڊجي ڪيہ؛ ڪ. مري ذات مري جي تهڪون ڊجي ڪيہ؛ د. مري ذات مريجي تهڪو ڊجي ڪيہ؛ ش. مري ذات مري جي، تنهن کون ڊجين ڪيئن. (۳) اصل. توڙي ڪوڙين آڏا، خ. تَه ٻي ڪان - الخ؛ ظ تَه ٻي؛ ڪ ش. تَه پڻ.

[۹] تَن تَوَڪَل پاڪِرِئو، پاڪِر هَدِ مَ پا

سِينو سِپَر ساهُون، آڏو ڏيندو آ

سَندي رَبَّ رضا، مِج تَه مِٿاهون تئين.

[۱۰] رڻ، راوت ۽ رُڪ، ٿيئي پرتا پاڻ ۾

پيتائون، پُر ٿيا، منجهان سيف سُرڪ

تيموري تُرڪ، هاجو ڪري هليا.

[۱۱] هاجو ڪري هليا، ٿيو شاهُ شهيد

روزو چٽو رڻ ۾، اڳيئون آين عيد

مُشد ۽ مريد، هردوئي هيڪُ ٿيا.

[۱۲] ڳائو ڳجهه نه ڪاء، ماهي ماس نه هيرئين (۱)

تني ڪي واجهه، ڪلنگيون جن ڪپار ۾ (۲).

[۱۳] ڳجهون ڳاڙهي وات، مون ڪمندي ڏنيون

جيڪس مانجهي ماري، رڻ ۾ پيڻ رات

پُڪارون پريات، ٻڌم ٻانهيارين جون.

واڻي

اچي علي شير، ماريندو هاڻي معاويي ڄاڻي ڪي (۳)

(۱) خ. نه هيرڙ، ظ. نه هيرڙئون. س. نه هيرڙئون. (۲) هيءَ بيت شاه جي رسالي (بمبئي ڇاپو) سرڪيڏارو داستان - ۶) ۾ پڻ ڏنل آهي. (۳) اصل. اچي علي شير شهيد، ماريندو هاڻي معاويي ڄاڻي ڪي.

۱. حَسَن مِير حَسِين جَا، وِيرُ وُندڙو وِير
۲. ماريندو مردود ڪي، دَم نہ ڪندڙو ڊير
۳. آءُ پڻ وڙهيس اُن سين، جي هُونَدَ هُئڙا هير
۴. هلو ملهو مانجهيا! پوءِ ڳڻبا پير
۵. عَلِيءَ سندا پُتڙا، قاسم ماري ڪيرا

سر سسئي

فصل ٻهريون

[۱] ڪڇي يار ڪيوم، پريونءَ ساڪن سپرين (۱)

اڳا نه واقف اُن جي، نه سو ڏيه ڏنوم
سو تان هت سرٿوم، جو هت لڪيو لوح ۾.

[۲] نڪا قاسم 'ڪُن' هئي، نڪا جوڙ جبار (۲)

نڪو جن ملڪ هو، نڪا طير توار
نڪو اپ زمين هو، نڪو باد بخار

نڪو لوح قلم هو، نڪا ٻي پچار

آنا من نور الله وڪل شيءَ من نوره، صحي ست سنڀار
مون سڱا ساڻ ڏٺي سان، هو ٿڌا نڪون تڪرار

ٻارو چو ٻيهار، ٻيڙو ٿير ٻنپور ۾.

[۳] نڪا 'ڪُن فيڪون' هئي، نڪا هاءِ نه هوءَ (۳)

(۱) خ. ڪڇي يار ڪيوم. الخ. (۲) خ. ڪ ن ش. نڪا قاسم 'ڪُنْف' هئي. الخ. (۳)
خ. ڪ ن. نڪو 'ڪُن فيڪون' هو. الخ.

نڪو رنگ نه روپ هو، نڪا بشر بُوءِ
 ٿي ٽولا ٽوليون ڪري، ربّ آپاريا روح
 پنهنون پهرين صف ۾، مادر ڏٺو سونءِ
 سات ڏٺيءَ جي سونءِ، قاسم قلب نوازيو (۱).

[۴] ڪيچان ڪيچي آڻيا، رتا مولهه مٿن

پيچ پٽڪن واڌوان، جڙيا جوپ جتن
 پاروچا معذوريون، ڪهندي ڪهل نه ڪن
 بگدي بلوچن، ڌاڙي ڪارڻ ڌاريا.

[۵] گونرا گوئر گلن جان، اوئي آنب ورڻ (۲)

سرواڻ سوتا سپرين، سالون ساوا پن (۳)
 سهسين سنبل موهيا، ڪاڪل ڪيچيئڙن
 پسي سونهن سوار جي، منهنجو موهيو من
 قاسم آءِ اچن، آءِ ٿي ڏوريان جن ڪي (۴).

[۶] گونرا گوئر گلن جان، جهلن جهاپا جهور (۵)

پانهوٽا پانهن ۾، منجهن موتين مور
 چانگما ڪٽي چور، هليا هوت پنهنوءَ ڪي.

(۱) خ ن ڪ. قاسم قلب نوازيا. (۲) اصل. 'گورا گور گلن جا'. الخ. (۳) خ ڪ. سروا سوتا.
 الخ. (۴) ظ. اللّٰه اوءِ اچن - الخ. (۵) اصل. گورا گور گلن جا؛ نٿس. جهلن جا جهاپور.

- [۷] جُهَلُون جِهَابَا ٻَانَهْتَا، ڳاڻا ڳَل سُونَهَن (۱)
 ڀڳ جِهِيٺا، ڪَنڌ وَنگَڙا، ڪاڇن ڪُنڍا ڪَن
 چَپِيو ٻانَن ڀَن، ٿا اوڻي چڙهن اَن ٿي.
- [۸] مِينا رنگ مَغِيلِيُون، موتين جوڙ مَهار (۲)
 مَهرِي ٿوَنر مَقِيس جا، ڪَڙيا ڪَنڌَهار (۳)
 سُونَهريُون هٿ سائِيپن، جَنبِيا جَهوَردار (۴)
 مَنهن مَهتابتون اڳرو، صورت جوت سوار
 قاسم نوري ڪپڙا، ڏولَه سر دَسَٿار
 آريائي اَن پار، اَن ڪو ڏنو اوڻيا (۵)!
- [۹] نَعَمَ الْجَمَلِ اوڻِيپن، مَن راکِبَ خُوب
 قاسم! سُونَهَن ڪيچِيپن، جُبا ڳَل عَجُوب (۶)
 مَيا ۽ محبوب، ويا لَتاڙي لَڪِيُون (۷).
- [۱۰] نَعَمَ ذَڪَ ناکِيلِيُون، راکِبَ رنگ گُلاب
 سَرِيرِ ساٿ ڏُڻيءَ جِي، ڏُڻي سُونَهَن ثواب
 آسُونَهين عذاب، قاسم لاڻا ڪيچِيپن (۸).

(۱) ڪ ن ش. جُهَلُون جِهَابُونَا ٻَانَهَن پَر- الخ. (۲) خ. مِينا رنگ مَوگِيلِيُون- الخ؛ ڪ ش.
 مَغِيلِيُون؛ ڏ. موتين جَهوڙو مَهار. (۳) ڪ ش. مَهرِي؛ خ مَهرِي. (۴) ش. جڙيا جوهَردار.
 (۵) ش. اَن ڪي ڏنا اوڻيا؛ هي بيت ظ پ ڪولهي. (۶) اصل. جبا گل عَجُوب. (۷) هي
 بيت ظ پ ڪولهي. (۸) هي بيت ظ پ ڪولهي.

[۱۱] نَعْمُ نَالَو سَجَّيْنِ، نَعْمَ سَدُنْ نِيٺُ

نَعْمُ نِينَهَن پنهونء جو، نَعْمَ سَرِيَر سِيٺُ

ويٽر نَعْمُ ويٺُ، قَافَ نَعْمَ ڪيچيپين (۱).

[۱۲] نَعْمُ نَالَو سَجَّيْنِ، نَعْمَ نِيٺُ سَدَان

پيدا ٿيو پنهونء جي، منجهان جوت جهان

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ، ضَعِيفَنِ ضَمَان

جهڙس گهاڙو نه گهڙيو، ڪو ڏران منجهه دڪان (۲)

داڙو ڏيندو دان، سڌي سنگهر پٽيپين (۳).

واٽي - ۱*

ٻاروچا ته پنيپور، پاٺُ سڃاڻي آڻيا

۱. مٿان پرين جندڙو، تان تون گهورڻو گهور

۲. ٻانهي ٻاروچن جي، سڳر وينڙي سور

۳. مٿي چنئيءَ چٽڙا، پنهون ٿيڙم پور

۴. وٺ منجهان ٿي واسيا، عطر ڏين آٿور

۵. ايندي لاڻا اونڻين، قاسم هيٺڙي هور

(۱) ش. ڪاڪڻ نَعْمَ ڪيچيپين. هيءُ بيت ظ ۾ ڪونهي. (۲) S. داڙو منجهه. دڪان.

(۳) هيءُ بيت ظ ۾ ڪونهي.

* هيءَ واٽي اصل ۾ 'سر ڪاهوڙي' هيٺ ڏنل هئي جا هت آندي وئي آهي. ۱. خ. تان تون گهورڙي گهور. ۲. ظ. سڳرو ويٺي سور.

واٽي - ۲

- پُنهل پاڻ سڃاڻي، هوت ڀنڀور ۾ آيو
۰۱. پُنهل سنڊي پيرَ جي، خاڪ ڪٽوريءَ هاڻي
 ۰۲. ڪامل ٿئي ڪيچَ جو، آڏي سو آرياڻي
 ۰۳. ڪنڊيس ڪوهيارل سان، راتو ڏينهن رهائڻي
 ۰۴. آءُ جنهن جي آهيان، سوئي ٿيڙم ساڻي
 ۰۵. ٻولي ٻاروچن جي، قاسم ساهه سڀاڻي

واٽي - ۳

سائڙو ٿيڙ سڃاڻو، موليٰ سو محب ملايو (۱)

هوت ڀنڀور ۾ آيو

۰۱. آڇو آڇو جيڏيون! گُاج سهاڳي ڳايو (۲)
۰۲. هٿين پيرين مينڊڙي، عطر لڱن لايو
۰۳. پنهنوءَ جاجيڙن کي، خاصيءَ پٽ ڪرايو
۰۴. لائون ڏيئي لاءِ سين، پکي ۾ ڀرڻايو
۰۵. سسئي قاسم ڪانڌ کي، رانئي رات ريجهايو

واٽي - ۴

منهنجا آيا منجهه ڀنڀور، لٿا هور، من مرادون ڀنيون

(۱) ش. لائڙو ٿيڙ سڃاڻو؛ S. ساهه سائڙو ٿيڙ سڃاڻو. (۲) S. گُاج سهاڳيون ڳايو.

۰۱. ايندي ڪيڙي اوئڻين، عطر اوت آتور
۰۲. وڻ ڪٿوريءَ واسيا، تازڙي ڦلن ڦور
۰۳. محبت سنڊي مَن ۾، چري چور پچور^(۱)
۰۴. ڳالهون هوت پنهل سان، اوريو ويئي اور^(۲)
۰۵. گذر چٽي گلڙا، پنهنون ٿٽڙس پور
۰۶. مٿان پرين جندڙو، قاسم گهوريو گهور

فصل ٻيو

- [۱] ڪيچان ڪيچي آڻيا، ويري وڻ وڍر
ڏنڻ ٻاروچن جو، ڀو ڀوارون پير
مُتڌ ڏکوئي ڏير، پنهنون نيندا پاڻ سان.
- [۲] ڪيچان ڪيچي آڻيا، ويري ڀئي ورن
ميا پنهنجي سام جي، ڪنهن سان ڳالهه نه ڪن
جيڪا اڻن مَن، پوري ڪندا پانهنجي^(۳).
- [۳] آڄ وڻدا وير، جي هوند پانيان جيڏيون
پنهنون نيندا پاڻ سان، دوري دس دلير^(۴)
پاڻان پاسي پير، هوند نه چڏير هيڪڙو.

(۱) ظ. چري چوري چور. (۲) هيءَ مصرع فقط ظاهر آهي. (۳) ڪ. سا پوري ڪندا پانهنجي.

(۴) خ. دري دس دلير؛ دُري دس؛ ڪ د ش. دوري دس. (دُري دُز دلير؟)

- [۴] هُونَدَ نَه چَدِيرِ هِيكَڙو، پِيرُ پَرَاهُونِ پَلِ
 پِيرِ ڪانه پنهنءَ جي، ڪَرَه لَدِينْدِي ڪَلِ
 آريائي آجَهَل، وِيا لتاڙِي لَڪِيُون.
- [۵] جِيٽِي ياد نَه ڪَن، تَه ڪا آءُ وَسَارِيَانِ
 هَلان هاڙِي سَاهِين، پِيُون ڏيئي بَنِ
 سدا جندُ جَتَن، پِيهانُ پورهيت چاڻِيَان.
- [۶] جِيٽِي ياد نَه ڪِيائُون، تَه ڪِيهو ڏک ڏيرَن تي
 سَتِيس پِيرَ دَگها ڪري، آساري آئون
 وهائيءَ واهُون، ڏيان ڏونگر وِٽ مِ.
- [۷] مون تان سَباڃها سَئا، ٿيا آباڃها آج
 نِينِ نِباهنِ پاڻ سان، اِيءَ ٻاروچي لَڄ (۱)
 مُنڌَ پَنِپورانُ پِڄ، تان آريائي آتان لَهِين.
- [۸] جي جَت نَه چُونِ جي، تَه آءُ ڪا ٿيان آرهي
 مِني بوڏَ پِروچَ جي، وِيتَر پيرا ويه
 ٻولي وڻي نَه پِي، جي مونڪي چُونِ مَوْلِدَانُ (۲).
- [۹] چِمَانُ جَانُ گَنڊانُ، هَلُڪُ رَوَانُ ڙِي جِيڏِيُون

(۱) ظ. نِينِ لِباهنِ؛ خ. نِياهنِ؛ ڪ. نِياهنِ؛ ڊ. نِياهي. (۲) اصل. مَعْلَدان.

- گوانڌڪان گڏا ڀر لاءِ، قاسم ٿي قيام
 وڙ ناهي وريام، ٻاروڇا ڀنيور ۾.
 [۱۰] ووءِ ووءِ وڃ م سڀرين، هئي هئي هوت م هل
 نند ازا ٻيا مئي گرا، پاسي ٿيءَ م پل (۱)
 جتا ڏيو م جل، ڦري هن فقير ڪي.
 [۱۱] ووءِ ووءِ وڃ م سڀرين، هئي هئي هل م هوت
 واويلا سين ويڏيو، هنيڙو ٿئو ٻه پوت
 جيءَ ۾ پري جوت، ڦوڙائي فراق جي.
 [۱۲] ووءِ ووءِ وڃن وايون، بل ٿو هوت بلوچ (۲)
 ڪڍي هن م ڪرهي، قمچي منجهان ڪوچ
 سنڌي لکن لوچ، مچن مونهان نه ٿئي.
 [۱۳] ووءِ ووءِ وڃ م سڀرين، هئي هئي هل م هاڻ
 ره آڇوڪي راتڙي، پنهنون پاڻ سڃاڻ
 بالوڀن ٻنڌاڻ، هنيڙو ٻڌو هوت سين.
 [۱۴] بل ٿو ڦاڙا باتڙي، دوشي دوس ويا (۳)

(۱) اصل. 'نند ازا ٻيا مينگرا'. (۲) خ. ٻلئو؛ ڪ. ٻلئو؛ ظ. 'ووءِ ووءِ وڃن واريو، ٻلئو هوت بلوچ'. (۳) خ. بل ٿو ڦاڙو ڪي دوشي دوش ويا؛ ظ. 'ٻلئو ڦاڙو ڪي، دوشي دوس ويا؛ ڪ. 'ڦاڙوان وائڙي، دوشي دوشي ويا؛ د. 'بل ٿو ڦاڙا واتڙي؛ ش. 'ٻلئو ڦاڙا باتڙي، دوشي دوش ويا'.

سيٺ تنهنجا سسئي، ڀرڀونءَ رات پيا
 قاسم ٿيندينءَ ڪيا، بانگوا پيٽري سڄڻين!
 [۱۰] بل ٿو ڦاڏا اُن ڪي، دوشي ويٺا دوش^(۱)
 مَ ڪُون بانگوا باتري، رَم مَ روشي روش^(۲)
 سندو جتن جوش، مُنڌ ماريندو ڪڏهين.
 [۱۶] نند ته نرن نيٺ، وڃڻ وار مَ سپرين
 برو ڦاڏا باتري، واتان ڪَر مَ ويٺ^(۳)
 سورن ڪارڻ سيٺ، قاسم ڪيڙا سسئي^(۴).

واٽي - ۱ *

رهو رهو رات، هوتا! هلڻ جي مَ ڪريو
 ۱. مون وٽ ويهي مَ ڪريو، موٽڻ جي مصلحت
 ۲. پاندُ گچيءَ، هٿ پڳڙين، وجهان جُتري وات
 ۳. مينَ وڃ مَ سپرين، پلاڻيو پريات
 ۴. مون جُهليندي نه رهيا، ماءُ! زوراور ذات
 ۵. اڄ چٽائي اوئڻين، قاسم ڪيچَ ڦلات

(۱) خ. 'بل ٿو فازوان ڪي'؛ ظ ش. 'بل ٿو فازوا ڪي'؛ ڪ. 'فازوان ڪي'. (۲) خ. 'مون ڪون بانگوا باتري'؛ ڪ. 'من گهو بانگوا باتري'. (۳) 'برو فازان'؛ ظ. 'برو فاڏا'؛ ڪ. 'ڪي م ويٺ'. (۴) ظ. 'واري ڪمڙا سسئي'.

* هيءَ وائي اصل ۾ 'سر گهاٽو' هيٺ لکيل هئي، جتان هت آندي وئي آهي.

واڻي - ۲†

- پيڙي منجهه پنيور، رهو ٻاروچا راتڙي
 ۱. مڇڻ مونھان نه ٿئي، سَندي ڏونگر ڏور
 ۲. مونکي ڇڏي سڀرين، آڇ م سور آتور
 ۳. تو پڄاڻان سڀرين، هاڻ ماريندم هور
 ۴. گجهان گجهيون گالهڙيون، آءُ اوريندڙي اور
 ۵. تنهنجي قاسم سيدا! [اٿم] سڪ اتور (۱)

واڻي - ۳*

- لک ڀلايون هوند پانڻيان، پريمر موڙ مهار
 ۱. رهه اڄوڪي راتڙي، ڪرهل ڪير قطار
 ۲. اگڻ آسروند جي، واري اُت وهار
 ۳. ڏاڻي ناگر ولڙيون، ڏاگهن چاريان ڌار
 ۴. هٿين پيرين گل پاندڙا، پايان وات پيزار
 ۵. ٻانهي گولي آنهنجي، وارث ڪير وسار
 ۶. ڪه ۾ قاسم ڪارڻي، سيد لهج سار

† هيءَ واڻي اصل ۾ ’سرڪاهوڙي‘ هيٺ لکيل هئي، جتان هت آندي وئي آهي.

(۱) هيءَ مصرع فقط S ۾ ڏنل آهي.

* هيءَ واڻي ظ ۾ ڪانهي؛ خ ۾ فقط پهريون ئي مصراعون ڏنل آهن؛ ڏ ۾ پنج مصراعون آهن؛
 ۽ فقط S ۾ نالي واري مصرع سميت سڄي واڻي موجود آهي.

واڻي - ٤ †

اي تون پينر پورڙي، تيلھ پلڙو پايئين پريان ڪون

١. تيلھ پلڙو پايئين، پُنيانُ تو نہ پري

آن کي سڏ نہ سور جي، آءُ تان جهوريس جهورڙي

٢. آئين جي وَرنِ واڳڙيون، وڃو سڀ وري

مرمران، مرمارجان، آءُ تان گهوريس گهورڙي

٣. جيڪا هٿڙن مَن ۾، سائي اُن سري

جيڏيون جاڙ جتن جي، مان سان ٿيڙي نہ ٿورڙي

٤. قاسم ڪين پريان جا، وڃن ٺپ ٺري

هٿي هٿ مٿن تي، ڪڇ هٿي هٿي هورڙي

فصل ٽيون

[١] ڪو جو لڳس کان، ڪيچين سنڊي قُرب جو (١)

مئيءَ سان مهمان، هاجو ڪري هليا (٢).

[٢] جيڪس رُٿا رات، مون کان مُنهنجا سُپرين

ڪنهن سڻائي سچڻين، حاسد هيڻي ذات (٣)

† هيءَ وائي اصل ۾ ’سرڪليان‘ هيٺ لکيل هئي جتان هت آندي وئي آهي، ظ ۾ هيءَ وائي ڏنل ڪانهي. ١. S. ’تيلھ پلڙو نہ پايئين، ڀيڻ پاتو نہ پري‘

(١) اصل. ’ڪيچين جي قرب جو‘. (٢) خ S. د. مئيءَ سان مزمان. الخ. (٣) خ S. د. ’هادس هيڻي ذات‘؛ ظ. ’ڪٺه سڻائي سچڻين، حادث هيڻي ذات‘.

پنهونءَ کي پريٽ، پاڻي پاند پهاڻيان.

[٣] سنڀوڙا سرواڻ، اوڻين پُٽ پلاڻڻو (١)

الله! وڃي اوچتو، مين سر مهراڻ
تريون ترڪن تن جون، پسن مان پلاڻ
انهيءَ پوه پرياڻ، قاسم ملي ڪيچين (٢).

[٤] پنهنون پاراڻو ڏيان، سڻج ساڻ ڏڻي!

الله شال عمر ڏڻي، توکي گهوٽ گهڻي
جا تو وڙ وڻي، سا مون مڃي سڀرين!

[٥] پنهنون پاراڻو ڏيان، سڻج رب ستارا!

جو مون ٻاروڇو مڃيو، تنهن وڏي ڄام ڄمار
سوڀن گهوريان سسيون، مٿان هوت هزار
ونگو ٿئي م وار، قاسم ڪيچ ڏڻيءَ جو.

[٦] پانڌي چنچ پرين کي، قدم تيز ڪري

ڏوري ڏونگر وٽ ۾، جي ٿي منڌ مري (٣)

ته پنهنون پير پري، پڙهڻ جنازو جبل ۾.

(١) خ. 'پڙه' پلاڻڻو؛ ظ. 'پٽ پلاڻڻو'؛ س. د. 'پڙه پلاڻڻو'. (٢) س. د. انهيءَ پهرين -
الخ. (٣) ظ. جي ٿي هت مري.

[٤] جَنَازو جبل ۾، پُنهون پڙهي پاڻ

ته ڪر سڀڻ ساڻ، ٿي هيڪاندي سسئي.

[٨] ڏيرَ مَ وِجو دُور، جَتا! جدا مَ ٿيو

اوڻي پسي اوڌڙا، نيڻن ٺري نور

هيڪند منجهه حضور، گڏ گذاريون ڏينهڙا.

[٩] هَلو مَ هوتا! وهو، وِجڻ نه سَهان

وڌي ڪاڪل ونگيان، بگ بري بوتا (١)

ڪلاتي ڪو تا، پِجو ڏينهن پڻپور ۾.

[١٠] سَهسين منَتَ زاريُون، لَڪ لَڪ پايان پاندَ

رَهو اڄوڪي راتڙي، ڪلانڌاري ڪانڌَ

ديواني درمانڌ، ڏسي لاهي ڏڪڙا.

[١١] سَهسين منَتَ زاريُون، جانا مِجي نه جَت

مونڪي گُجهي مامَ جي، اوڻي ڏينَ نه آت

ڏنرَ ڪَرَمُ ڪَمَتَ، راتِ نِڌوري نَوَمَ جي.

[١٢] روڪيان تانَ نه رهن، آجُ اُمارو اوڻين

سي تانَ سورَ سَهَن، جنَ مُسافر سُرِين (٢).

(١) خ ظ. وڻي ڪاڪل- الخ. ڪ د ش. وڍي ڪاڪل- الخ. (٢) ڪ د. سي ٿيون سور

مهن - الخ.

[١٣] پٽيان ڪٿيان پار ڪٿان، لٿي ستر لڄ

وجهان وارن وچ ۾، سندا چائيءَ چڄ
آياڳيءَ جو آڄ، لالڻ لڏي هليو.

[١٤] ووءِ ووءِ! وٿڙا نڪري، هاڻي هت هٿان (١)

پڀ ۾ پنهنوءَ ڄام جا، ڪنڊڻو پير ڪٿان
گهڙي سور گهٿان، مون ڏي مڪا سڄڻين.

[١٥] ووءِ ووءِ! وٿڙا نڪري، هاڻي هٿان هت

ستيس پير ڊگها ڪري، تيلاه ويڙ وٽ
سپيريان جي ست، منڌ الاهي! ميڙڻين.

[١٦] اڄ اونارن لڏيو، صبح سنبه تون

اڄ هي لاهج آسرو، مادر مٿان مون
جا پو پوارين پون، سو ڏيه ڏورن آڻيو (٢).

[١٧] اڄ اونارن لڏيو، صبح تو سعيو

سفر سافرن ڪي، اوچتو آيو
مهڻڊ ميڙاڻو، موٽي ڪو مس ٿئي (٣).

(١) ظ. دوو وو ويا نڪري هاڻي هاڻي هت هٿان. (٢) خ ن ظ نش. جا پو پوارن
پون. الخ: ڪ. جا پو پواري پون. الخ. (٣) خ. مانڌ ميڙاڻو. الخ: نش. محبت
ميڙاڻو. الخ.

[١٨] مَهَنَدِ سِلانِ سَچُڻين، تہ مون وڏو ڀاڳ.

آيل! آريچن جي، وَسِ نہ منهنجي واڳ.
آڌيءَ ڏيئي آڳ، هاڻو هاڙهي هليا.

[١٩] آيل! سَدِ نہ آَنهن، جا لوري لائي سَچُڻين

ڪيئن ڪريان، ڪيڏهن وڃان، ڪنهن کي
ڏيان دانهن

مونکي جهلي پانهن، ٻاريو هوت هٿن سان.

[٢٠] صبر شُڪر وانڙي، آيل! آڇ م تون

وڃان وٽِ وصالِ جي، ماءُ! نہ گهرجي مون
کان تان پيڙي پون، جان تان پيڙي سَچُڻين.

[٢١] صبر ۽ شُڪر کي توڙئون ترڪُ ڪيومر

آرياڻيءَ سان اوچتو، آڇي پهُ پيومر
وڌي ماءُ! ويومر، هنيڙو هوت هٿن سان (١).

[٢٢] صبر شُڪر مٺ، مون مورانِ ئي نہ وڻي

بُکڻي چڇي جندڙو، ڍايلُ ڪنهي پٺت
جان هونديس پون هيٺ، جان قاسم پيڙي ڪپڇڻين.

وائي - ١

ڪوه جاڻان تان ڪيهي وو ڪيهي، جيڪل اُن جي من ۾

١. رات سڄيائي ساڻ سان، هوند وهايم ويهي

٢. هوند نه ڇڏي هليا، ڏير هُئڙم جي ڏيهي

٣. سُرَ پريان جا سرتيون! پاڙي آير پيهي

٤. ٽيلهه ڏونگر ڏورين، پرينءَ ڪُئر پرڏيهي

٥. قاسم! قريبن جي، درد ڏوڏيس ديهي

وائي - ٢*

آيل! مان پوري، جيڪل! مان پوري

تون ڪينءَ پلڻ پائين زوري

١. مادر ڪل نه سام جي، جا مون لڳڙي لوري

٢. منجهان سڳر ساڻ جي، شل م چچي چوري (١)

٣. مڻي مارڳا سڄڻين، آءُ مياڻي گهوري (٢)

٤. قاسم ڪيچ ڏڻين جي، آهي اصل کان ڏوري

وائي - ٣

جيڪل! جهل م پاء، آيل! جهل م پاء

* هيءَ وائي فقط ڪ ش ۾ آهي. ١. ڪ. مٿان سڳر ساڻ جي - الخ. ٢. ش. مٿان مارڳ سڄڻين - الخ.

[٢] لُذُّ مَ لَهْرِينِ كَاءِ، بُذُّ مَ سَكِي پَتَ مَ (١)

نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ، پُرِي پِيرُ مَ پَاءِ
آرِي تَوْسِينِ آه، سَدَانِ وَيَجْهَوِ سَسْثِي.

[٣] وَرْچِي مُنْدَ وَرَانْدِ، اوري كِجَ مَ كِيچَ كانَ (٢)

تَوِ مُنِيءَ تِي مَانْدِ، پَهْٓ سَنْدِي پِنْدَ جِي (٣).

[٤] سُمُهُ مَ سَچِي رَاتِ، اَوْگِي دِڪُ مَ اَكِيُونِ

تَوِ جَنِي سَانِ نِينَهَرُو، سِي زَوْرَاوَرِ ذَاتِ

پِچَاٿَانِ پَرِيَاتِ، سَوَرِ سَاڌِي سَسْثِي (٤).

[٥] سُمَهِنِ سَدَرِيُونِ، سَچِيُونِ سَوَرِنِ واڳِيُونِ (٥)

پَرِ مَ پِنَهَوْنِءَ چَامَ جِي، پُولِنِ بَدَرِيُونِ

جِي دُڪَنِ دَدَرِيُونِ، تَنِ رُونْدِي وَجِي رَاتَرِي (٦).

[٦] دُڪَ نَهَ دَدَرِيُونِ، سُڪَ سَگِيٿِيُونِ جِيڏِيُونِ

آدَ مانِ آدَرِيُونِ، مَوْنِ ڪَا چِنِي سَوِٿِيُونِ (٧).

[٧] سَتِينِءَ پِيرِ دِگْها ڪَرِي، دِٿِي تِينِ ڏُونگرِ (٨)

(١) خ. ١. لُذ مَ لَهرون ڪاءِ؛ ٢. لُذ مَ لَهرو ڪاءِ؛ ڪ ن ش. لُذ مَ

لَرزو ڪاءِ. (٢) ڪ. وَرچي مُنْدَ وَرَانْدِ - الخ؛ خ. ڪِيچَ ڪوُن. (٣) ڪ. تَوِ مُنِيءَ تِي مَانْدِ - الخ.

(٤) خ ن ش. سَوَرِ سَهَادِي سَسْثِي؛ ڪ. سَوَرِ سَهَادِي سَسْثِي؛ ظ. سَوَرِ سَاڌِي سَسْثِي.

(٥) ش. سِي نَهَ سَوَرِنِ واڳِيُونِ. (٦) ظ. تَنِ رُونْدِيُونِ وَجِنِ رَاتَرِيُونِ. (٧) خ. مَوْنِ ڪَوْنِ

چِنِي مَوْنِيُونِ. (٨) ن. دِٿِي تِي ڏُونگرِ؛ ڪ ش. دِٿِي تِي ڏُونگرِ؛ ظ. دِٿِي تِي ڏُونگرِ.

ٻاروچاڻي سَڱ تي، ڀوري! ڏي م ڀر

ڀاجياڻين ڀر، سَڱ ته ملين سسئي! (١).

[٨] الله! آوءِ اچن، جني ڏوري آهيان

اٺ اوڻي بگ ٻودلا، ٻوٽا شال بچن

سندي ساءِ سچن، مرجان ڏونگر ڏوريان (٢).

[٩] ڏوريان ڏور ويا، اڄ نه اوڏا سپرين (٣)

وڃي ڪڇ ڪيا، ماءِ! اوتارا اوڻين.

[١٠] ماءِ! هونائي هت، مچن وره وهائين

نه سا تڪ نه تور ڪا، نڪو وجهن وٽ (٤)

آتوري آلت، ڏيئي وٽڙا ڏک جي (٥).

[١١] اڳ نه سونهين ڊڳ، ڀڳ نه پٿر هيروان

سنئين وات سرڳ، الله ڪڇ آڀوجه ڪي.

[١٢] آءِ ايڏيائي آهيان، سور ساماڻا لس

ڪيئن ڪريان، ڪيڏنه وڃان، واڳ نه منهنجي وس

هنيڙي منجهه هبس، ڦوڙائي فراق جو (٦).

(١) ظ. 'هاجيانون جي ڀر'؛ اصل. 'سڪ ته ملي سسئي'. (٢) ڪش. سندو ساه سچن - الخ.

(٣) ن. ڏوريا ڏور ويا - الخ. (٤) ڪش. نه سا تور نه تڪ ڪا - الخ. (٥) ظ. 'آتورنو آلت'؛

(٦) خ ن ڪش. هنيڙي منجهه هبس - الخ؛ ظ. هنيڙي منجهه هبس - الخ.

[١٣] آء اِيڏياڻي آهيان، سُر وَڌي ٿيا وَڻ

مُنْهان ماسو نه کڇي، هوتن مڪا مڻ (١)
مُنڌا مُقادي ڪڻ، جيڪين مُڪو سڄڻين.

[١٤] سسئي لڻي سول، پوندءِ پند پهاڙ جو (٢)

اچي موت قبول، ته جئري ملين جت ڪي.

[١٥] هو لڏيا تون لڏ، آڻڻ آڏ م نجهرو

آڏيو ڇڏي گڏ، پنهنجو پاڻ پنهنوءَ سان.

[١٦] ويهه م، ڪٽج وڪ، هل ته ملين هوت ڪي

ڏڪون ڇڙهندينءَ ڏڪ، سڀڄ پسندنءَ سسئي (٣).

[١٧] نڀڻين ڏج م نوم، سمهڻ گهوريو سسئي!

سڄ ڪشيائون، سنڀيا آرياڻي آليوم

ڪهل نه ڀري قوم، ٻانڀڻ ٻاروچن جي (٤).

[١٨] تون پڻ سنڀه، سنڀيا ساڻي سوارا

قاسم ڪره پلاڻيا، قد قبئي ڪارا

معدورين مارا، سڀڻ ڪيا تو سسئي!

(١) نڻ. موهان ماسو نه کڇي- الخ. (٢) ظ. سسئي لڻو سول- الخ؛ ڏ. سسئي لڻي سول،
پوندو پند پهاڙ جو. (٣) هيءُ بيت ظ ۾ ڪونهي. (٤) ظ ڏ ڪ نڻ. ڪهل نه پئڙي قوم- الخ.

- [۱۹] تون پڻ سَنَبَه، سَنِيَا، جَتَن جَبَ نہ ڪاءِ
 آيا جنهين لاءِ، سا پوري ڪندا پانهنجي.
- [۲۰] جَڳ، وچان ئي جَت، سِيٺ ڪئا تو سسئي
 مُنَدَ رُئِندين رَت، ٿوري گهڻي ڏينھڙين (۱).
- [۲۱] اوئي ڪندا اِيئن، جي هوند پانير جيڏيون!
 تہ ڪيچين مُلا ڪيئن، سرتيون! سور پرائيان (۲).
- [۲۲] جَتَن ڪيڙو جيئن، آءُ ڪا اهڙياڻي ڪريان!
 مُنهنجون مرڻ سيئن، ٻولون ٻاروچن سان (۳).
- [۲۳] آج اوٺارن لڏيو، مونکي پَل مَ پاءِ
 مورت ملڪ الموت جي، سامهين گڏير ساءِ
- [۲۴] ميڙائي جي ماءُ! سَمَن سَنگهر پَتئين (۴).
 ووءِ ووءِ گهر وڙن، جن پاڻيان پري نجهرا (۵)
 سي ڪيئن ماند مڙن، جي پيڻيان پيڙيون نه ٿيون (۶).

واڻي - ۱*

هُوند نہ ويڙا هوت، جي هوند جاڳيون اڪڙيون (۷)

(۱) س. منڍ روئين رت - الخ. (۲) خ ظ ن س. 'تہ ڪيچي ملاقي' - الخ. (۳) ظ. ٻولون ٻروچن سان. س. 'منهنجي مرڻ سيئن، ٻولي ٻاروچن سان'. (۴) خ. ميڙائو جي ماء - الخ. ظ. ميڙائو ماء - الخ. ش. سمن سگر پتئين. (۵) خ ڪ ن ش. 'ووءِ ووءِ گروڙن، جن پاڻيان پري نجهرا'. (۶) ظ. ڪئن سي ماند مڙن - الخ. س. سي ڪي ماند مڙن - الخ. * هيءَ واڻي اصل ۾ 'سرگهاٽو' هيٺ ڏنل هئي جتان هٿ آندي وئي آهي. (۷) س. هوند نہ ويڙر هوت - الخ.

۱. هاڙهي وندرُ وچ ۾ پاڻ نه ٿيڙس پوت

۲. جيڏيون! منهنجي جندڙي، جتن ٻارڙي جوت

۳. قاسم! سائون مينهن جان، اکين آندڙي اوت (۱)

واڻي - ۲ *

اي ماءُ! ٻاروچاڻي ذات، مونکي ماريو رات †

۱. ڪهڙا ڪندين ڏکڙا، ڪيچين تي ڪمذات

۲. مولیٰ مونکي ميڙين، جنگن جي جمات

۳. ڪره ڪڙڪون نه سٿان، جي وروهن وات

۴. هوءَ نه نين پاڻ سان، توءَ تني جي تات

۵. قاسم چوي ڪيچ ڏي، پرين ويا پريات

واڻي - ۳ **

ڪهڙا ڪنديس ڏکڙا، جيگل ماءُ هوتان تي

۱. ويا ويساهي نڪري، ڏيئي تن ٽڪڙا

(۱) ش. 'مينهن جيئن'.

* هيءَ واڻي اصل ۾ 'سر ڪلياڻ' هيٺ ڏنل هئي، جتان هت آندي وئي آهي. ۵ ۾ هيءَ

واڻي ڪانهي. † ظ. 'اي ٻاروچاڻي ذات، مونکي ماريو رات - اي ماءُ ٻاروچاڻي... ۲. خ.

'جھگن جي جمات'؛ ڪ ش. 'جنگن جي جمات'. ۳. خ ڪ. 'ڪرهي ڪڙڪو نه سٿان

جيڪس ويڙن وات'؛ ظ. 'ڪره ڪڙڪن' نه سٿا جي وروهن وات؛ ش. 'پرين ڪڙڪو

نه سٿان، جيڪس ويڙن وات'. ۴. ڪ. 'هوئي نه نين پاڻ، توئي تني جي تات'؛ خ. 'هو نه

نين پاڻ سان، توئي تني جي تات'؛ ظ. 'هو نه نين پاڻ سان، توئي تني جي تات'.

** هيءَ واڻي اصل ۾ 'سر رامڪلي' هيٺ ڏنل هئي جتان هت آندي وئي آهي.

۲. سُرَ سنڀاهي سَچَڻن، مون ڏي اڄ مُڪڙا
۳. ويٺي ڳوڙها ڳاڙيان، سارڻو آءُ سَڪڙا
۴. دعوى سندا دوست سان، چارا سڀ چُڪڙا
۵. قاسم قريبنَ کي، ساريو پري سَڌڪڙا

واڻي-۴*

- پسُ پنهنجا هوتَ پيرَ پري، پيرَ پري تو نه سري
۱. چڏَ سانگو، چڙهَ چوڻين، تان تو سوپَ سري
۲. ووڙيندي وڻڪار ۾، مَرُ سا مُنڌَ مري
۳. وڃي پاھ پرينَ کي، اڪيون آبَ پري
۴. قاسم چئي، ڪر ڳالهڙيون، لڳي هوتَ ڳري

واڻي-۵†

هاڙهي جي هوتَ کي دل ساري
ساري ڪينءَ وساري

۱. هيڏي شهر پنيور ۾، پُنهَل پيرَ پَناري
۲. آءُ اوڻي ڪر ڳالهڙي، ايندا ڪينَ اوڻاري

* هيءَ واڻي اصل ۾ سرڪلياڻ هيٺ ڏنل هئي، جتان هت آندي وئي آهي.

۳. S. 'وڃي ٻانڄ پرينَ کي، اڪڙيون آبَ پري'.

† هيءَ واڻي اصل ۾ سرڪلياڻ هيٺ ڏنل هئي، جتان هت آندي وئي آهي.

- ۰۳ ویو ٻاروچو نڪري، گهايل هت گهاري (۱)
 ۰۴ قاسم چئي ڪيچ ڏي، وٽڙا ڪره قطاري

واڻي - ۶ *

هوتان ڏي هت واڳ، دوستان ڏي هت واڳ
 ميان ڏوه نه ڪوئي

- ۰۱ واڳ، هوتان ڏي هٿڙي، ڏاگهان آڇ نه ڏوئي
 ۰۲ جنهن در پورهيت سسئي، نيندا نال نه سوئي
 ۰۳ قاسم ڪارڻ سچڻين، چوڙيم سانگ سپوئي

فصل پنجنون

- [۱] آڏيءَ آڏاڻي، سسئي ٻڌي سندر
 ڪڻڪي ڪونجڙين جيئن، روه چڙهي راڻي
 سڳر سڃاڻي، هلي هاڙهي سامهين.
 [۲] وڃان ٿي وٽڪار، چنو سڱ پنيور جو
 مارڳ وسن مينهڙا، مٿان ٿئي ملار
 ترڪي تڙ اوٽڙ تان، ڪري مان قطار
 مان ورمڻ وڃ ڀر، اولائي اونار (۲)

(۱) خ ۾ هي ۴ مصرع ڪانهي.

* هيءَ واڻي اصل ۾ 'سريراڳ هندي' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٺاهي هت آندي وئي آهي.

(۲) خ ڪ ن. اولائي اونار؛ ظ. اولائين اونار.

سو پڻه ڪر ستارا! جنهن پڻه جدا نه ٿيان.

[۳] هلو جي نه هلو، مون تان وڃڻ وارڻو

آن کي آريءَ ڄام جو، جيڏيون ناهِ جَلو

انهجو ٿئي ڀلو، مونکي منع م ڪر هو (۱).

[۴] آڄ م اَلهه سڄ، ته ڪو پُري پنڌ ڪريان (۲)

پهر لڪائي ليل جا، ڏينهن پنهنجي کي ڏج

ڪام لهڻ جي ڪڇ، ته سورج ملان سڄڻين.

[۵] سڄ لٿو، سانجهي ٿي، مٿان وري مير

رڻ ۾ پير راتڙي، ڪيئن پَسبو پير

آيل! ان آوڻ، مونکي اڄ منجهائيو.

[۶] ساٿين ڇڏيو سانگ، پُجن ڪيئن پياديون (۳)

ڏنائون سر ڏونگرين، ٻڏي ٻوٽ ٻڙانگ

آءُ ٿي چڙهان چوٽين، لائڇيو لڪن لانگ

گادر لاءِ گڙانگ، ماري مڪا سڄڻين.

[۷] چانگن بچيان چور، ڏيرن بچيان ڏڪندو

جني مونکي ماريو، سي ڪپڇ م رسن ڪور

(۱) غ.ظ. ڪريو. (۲) ش. 'ته پري ڪو پنڌ ڪريان' (۳) ڪ. بهجن ڪيئن پياديون.

هوند نه ڏٺم هور، اڳي جي نه ائين ٿيو (۱).

[۸] جي مهند آءٌ مياس، پوءِ سنيوڙا سپرين (۲)

سدر سورن وچ ۾، هوند نه هيئن هياس

جبله ڏک نه ناس، قبله جيان جيڏيون!

[۹] مهند م مرڻ هوءَ، پوءِ م جيان پرين ري

سبب گهران سوء، جيئن هلڻ هيڪاندو ٿئي (۳).

[۱۰] الله آهيئن تون، اوئين تان ايئن ڪيو

جيئن گهورڻو جت ري، مرڻ وس نه مون

پيڙي ڪري پون، هوت نه هاڙهي هليا!

[۱۱] اپ ٿتو، پون ٿاسي، ڏيل-گدازو ڏينهن

قاسر! قدم پانهنجا، تيز اپاڙي تيئن

پهتي پنهنوءَ سيئن، سمن پوري سسي.

[۱۲] اپ ٿتو، پون ٿاسي، سورج سر ڪپار

الله! م لڳي ان جي، ڪوسو واءِ قطار

اوئي ۽ اونار، مون پرنيا رب ڪي (۴).

(۱) S. 'هوند ماريندم هور، اڳي جي ٿيو؛' خ ط د. 'اڳي جي ائين ٿيو؛' ش. 'اڳي

جي ايءُ ٿيو؛' (۲) ط. م-س مهند آءٌ مياس- الخ. (۳) خ ط د. 'جي هلڻ هيڪاندو ٿئي؛'

(۴) خ. پرڻا.

[۱۳] رات وهاسي ڏينهن ٿيو، پر ڇنو پاند
وَر ڪوهيارا ڪانڌا پورهيت پنا ڏينهڙا.

[۱۴] رات وهاسي ڏينهن ٿيو، ڏونگر ڌڪا ڪن
تڪيو نهارن، قاسم مڙهه معذور جو (۱).

[۱۵] رات وهاسي ڏينهن ٿيو، داڙو ڪڇ م ڊير
وَر ڪوهيارا ڪارڻي، ٿي واهر جي وڃي
ڪانڌي ٿيندم ڪير، قاسم ڪيچ ڌڻيءَ ري.

واڻي - ۱

ڪوه جاڻان ڪيهي، وو ڏير نه مون ڏيهي
ماءُ ٻاروچي من ۾

۱. مڇڻ ڪا مُند ڪري پرين پڙيهي

۲. سنجهي ساٿ پلاڻو، وڻان مون ويهي (۲)

۳. مونکي ڇڏي ڇپرين، پريونءَ ويا پيهي

۴. جني پکا اوڏڙا، سين ڪجن سيهي (۳)

۵. قاسم ڪيائون پڌري، هئي جتن من جيهي (۴)

(۱) خ. تڪيو نهارن؛ ظ ن شي. تڪيو نهارن؛ ڪ. تڪيو نهارن. (۲) ش. سڄڻ

ساٿ پلاڻو. الخ. (۳) خ ظ ن. سين ڪجن سيهي؛ ڪ. سين ڪجن سيهي. (۴) هيءَ مصرع

فقط ظ ش ۾ آهي؛ ش. 'جا قاسم جتن من ۾، سا پڌر ٿي پيئي'.

وائي - ۲ *

- پنهل! پندُ پاري، ڪيئن ڪندي منڌ ڪپچيان
۱. سا ڪيئن جيي جيڏيون، مين جا ماري
 ۲. آڏا ڏونگر لڪيون، واٽن تي واري
 ۳. ڏيڙ چڙهي ويا ڏونگرين، ڌڪي هيءَ ڌاري
 ۴. آهي آري ڄام جي، وجهل ويچاري
 ۵. قاسم! ڪيچ ڌڻين سان، ضعيفن زاري

وائي - ۳

چڏي هوت مَ هل، اي دوست جتَ ميان!

آءُ اوهان جي آهيان

۱. اندر آريءَ ڄام جي، صورت ڪيڙا سل (۱)
۲. پاروچاڻي ذات کان، جان پرايا جل
۳. اوڻي آري ڄام جا، جهليا ڏين نہ جهل (۲)
۴. پنهنون پاڻاريءَ کان، پاسي ٿي مَ پل
۵. هوت هلندي ننڍ پَر، قاسم پئي نہ ڪل

* هيءَ وائي اصل ۾ ”سر گهاتو“ هيٺ ڏنل هئي، جتان هت آندي وئي آهي.
(۱) ظ. ’سورن ڪيڙا سل‘. (۲) خ. ’جهلڙا (جهلڙا) ڏين نہ جهل‘.

واٽي - ۴

- پريهر! مون من تو ري، جهوري جهورڙي رانثيو (۱)
۱. پيرين آن نه پڄڻي، آء آرياڻي اوري
۲. پسي پاھڻ پب جا، هنڙو پيو منجهه هوري
۳. چنا مون نا چڏيا، ظاهر ويڙا زوري
۴. مٿان پرين جندڙو، گهور نه جاتهر گهوري
۵. قاسم قريبن جا، ويٺري سڳر سوري

فصل ڇهون

- [۱] اڀي پڄي ڏس، سسئي واٽ وٽن کان
گهوت گهرنديءَ مس، آن ڪو ڏٺو ساٿ سان (۲).
- [۲] دايون پڄن دڳ، ٻايون پاس ٻروچ جي (۳)
سنئين واٽ سرڳ، من قاسم ملان ڪيچين.
- [۳] آٻاڙيو آسونهن، ڪڍي پار پنهنوءَ جا (۴)
قوڙائي فراق جي، ونڊي منڏ ورونهن
سنڌي پنهنوءَ سونهن، قاسم ڪنيون ڪيتريون.

(۱) خ جي ٻي هڙهي ”لالن مون من توري - الخ“؛ هيءَ واٽي فقط خ ۾ آهي. (۲) خ. ’گوت ڪوڏي مس‘؛ ظ. ’گوت گيرڊي مس‘؛ ڏ ڪ. ’گوت گيرڊي مس‘؛ ش. ’گهوت ڪوڏي مس‘. (۳) خ. ٻروچ ڪي؛ ظ. ’ٻانيءَ پاس ٻروچ جي‘. (۴) خ. ’اوپاڙيو سون‘؛ ڏ ڪ ڏ ش. ’اوپاڙيو سورن‘. ظ ۾ هيءَ بيت ڪونهي.

[۴] پهرئين پهر پنهنوءَ جا، گذار پڇي گس

پهرن ٻروچ جا، ڏونگر ڏنا ڏس

ڏٺي پهر ڀرين جي، وڙي رسي وس

چڪيائين چوڏول ۾، چوٿين پهر چس

قاسم لٽا ڪس، ڦوڙائي فراق جا.

[۵] آن ڪو ڏٺو سات سان، تان مون ڏس ڏهو

معدوريون مارين جي، ساڻس توڏ تھو (۱)

سورن ساڻ سهو، اچي ٿڌڙم اوچتو.

[۶] سور نه سڃاڻان، ڪوھ ڄاڻان تان ڪير هئا

گهڙي آيا گهٽ ۾، ڀريندي پاڻان

پنهنوءَ پڄاڻان، سيندا ٿيڙم سرتيون.

[۷] سج ڪيندي ڪنڙي، مون ڪيندي پار

ڦٽو اڄ فقير جو، قاسم من قرار

جا وٺي ڪالهه قطار آءُ اوساريان اُن لاءِ.

[۸] آري مون ارواح، تن جدائي م ٿئي

ويهي رات وڏي ويا، ساڻي منهنجو ساه (۲)

(۱) د. سانس تو ڏٺو؛ ڪ. سانس توڏ ... تو؛ ش. سانس تو ڏٺو. (۲) ظ. ويهي رات وڏي ويا، ساڻي منهنجو ساه.

- مَرُنْ ڪارڻ ماهُ، قاسم چڙيو ڪيچين.
 [۹] اوجَل پڳو آجُ، منهن مونگهت ٺاهه ڪو (۱)
- سندو سيح سهج، ويچاريءَ وڃائيو.
 [۱۰] ڏاڻي نيا ڏور، جيئا جهل جتن ڪي (۲)
- مرگه مالارو ٿئي، ندي پاڻي پور (۳)
 ڏاڻي ان دستور، من قاسم ملي ڪيچين (۴).
- [۱۱] ڏاڻي ڏور نيا، جيئا جهل جتن ڪي
 مالاري مين ڪي، اچي مان اڳيا
 ان سڳڻ جي سببا، قاسم ملان ڪيچين.
- [۱۲] جئن جئن ڪريان سڏ، تئن تئن وڃن ٽڪڙا
 ڪنهن پر تيان گڏ، آيل! ٻاروچن سان.
- [۱۳] جئن جئن سڏ سڻين، تئن تئن وڃن ٽڪڙا
 اوڻي مٽ نه ٿين، جي ماري معذورين جا.
- [۱۴] ڳاڙهي ۾ ڳاڙهو، ساوڄ ڪنو سسئي
 ڏوڙي مند دٻائيو، هلا ن سين هاڙهو
 ڏوڀڻ ڪيو ڌاڙو، ٻانهپ منجهه ٻروچ سان.

(۱) س. منهن مونگهت ٺاهه. (۲) ظ. 'نيائي ڏاڻي ڏور، جيئا جهل جتن ڪي'. (۳) خ ن س.
 'مرگ مالارو نه ٿئي'؛ ظ. 'مرگ مالارو نه ٿئي'؛ ش. 'مرگ مارو نه ٿئي'. (۴) ن س.
 'ڏاڻي ان دستور'؛ الخ.

[۱۰] ساوَجُ کُڙجِ ساڻ، بَرَ ۾ بوراڻو ڪَري

مَرُونِ ماري مَٿڙا، ٻِي جي ڪِي مَ ڪاڻ (۱)

پنهونءَ پرنِي پاڻ، هلج هاڙهي سامهين.

[۱۱] رڻ، راڱا، رَنگَرِيَن، ٽِيئي پَرَتا پاڻ ۾

سُج ۾ ساوَجِ گَڏيا، خُونامي خُونَرِيَن

موم ڪيا مَهْمِيَن، سَجهائي سورن جي.

[۱۲] بَبَرِ پِنِيءَ رات، سُج ۾ ڏٺا سَسِي

ڏُڪي پَسِيو ڏِيپلا، ٿا ٻانُهَن وَجَهَن وات

ڪِي قَرَب ڪات، پاڻان مَعذور ماري.

[۱۳] روجَهَ وِهاڻِيءَ رات، سامهان گَڏيا سَسِي

پُڇيائين پنهونءَ جو، مارِگُ مِني وات (۲)

پُڄاڻان پَريات، اَن ڪي اوڻي گَڏيا.

[۱۴] جَن سِي روجَهَ رَمَن، ٽَن رڻ ۾ رَمِي سَسِي

بَرَ ۾ بَرهاسڻ سان، روڏَ رِهاڻيون ڪَن

صَدَقو سائِيَرَن، ماہُ آچيائين اَن ڪي.

[۲۰] روجَهَن راڙو راڙ، مُنڌَ رُئندي ماري

(۱) ظ. 'ڪي جي' (ڪنهن جي) ڪي م ڪاڻ. (۲) خ. پُڇيائين پنهون چام جو. الخ؛
ظ. 'پُڄا پنهون چام جي مارِگ مِني وات'؛ ڊ. 'پُڄا پنهون چام جو مارِگ مِني وات'.

سُئي دانهن درد جي، ڀڳا سڀ بگهاڙ
 ساوَج سُوَر سِجھائيا، آڀيو ڪن اوناڙ
 معذورين جي ماڙ، بر ۾ نينهن بلوچ جو.
 [۲۱] ڀڳ جهيٽا، ڀنڌ ڏور، اڳ نه سونهين سسئي
 چُهون، چيٽا، چمڙا، جبل منجهه جنڀور
 روجه اوناڙن رڻ ۾، لنبي پُچ لنگور
 ساڻي ٿيڙس سور، ثابت ملي سچئين (۱).
 [۲۲] فَوْقُلَ سَنگ فقير جا، رَجَلُ ڪيڙا راف (۲)
 وَنِستا ويچاريءَ جا، آريائي انصاف
 قاسم لنگهي قاف، ستي سنگهر پٽين.

واڻي -۱-

منهنجا آريائي اِن پارين، اَن ڪي ويندا ڏٺا (۳)
 ۱. گاديون پوش گلن سان، موتين جهوڙ مهارين (۴)
 ۲. ساڻي رنگ سونهريون، سونهن ڀيٽ سوارين (۵)
 ۳. چوڻي مُشڪ چندن جي، عطر اوت اوتارين (۶)

(۱) هي بيت ظ ۾ ڪونهي. (۲) خ. 'فوق السنگ فقير جا' هي بيت ظ ۾ ڪونهي. (۳) خ. 'اَن ڪي ويندا ڏٺا'؛ ظ. 'اَن ڪي ويڙا ڏٺا'. (۴) خ. 'جهور مهارين'؛ ظ. 'جوڙ مهارين'؛ ڪ. 'جوڙ مهارين'. (۵) خ. 'ڀيٽ سوارين'؛ ظ. 'ڀيٽ سوارين'؛ ڪ. 'ڀيٽ سوارين'. (۶) ڪ. 'چوڻي مشڪين چندن جي'؛ اصل. 'اوت اوتارين'.

۴. اهڙا هوت هئن مان، نيندا اُت آسارينُ
۵. مُنڌَ الاهي سيڙئين، قاسم سات سُنهارينُ (۱)

واڻي - ۲

- ڪنڊيس پاڙهنجو عرض احوال ڪيچين
ڪي، آيل! هوتن ڪي
۱. اُت چارينڊيس اُن جا، جهلڙي پپ پَهاڻ (۲)
۲. رهو رات پنيور ۾، ساڻي مڃي سَوال
۳. مڻي پيرن هڻڙا، گچيءَ پاند رومال (۳)
۴. قاسم لهندم ڪارڻي، سنگهر منجهه سنڀال (۴)

واڻي - ۳*

- مون سان ڳالهڙيون، اي هوت هلندي جي ڪيون
۱. ڀريان سنڊيون ڳالهڙيون، مڻي من پيون
۲. هَلان هاڙهي سامهين، ڏيئي ٻن پيون
۳. ڳالهڙيون ڳڻن جهڙيون، سي تان سور ٿيون
۴. قاسم ڪيچ ڏئين ري، جيڏيون جاڙ جيون

(۱) ظ. سات سنواري. (۲) S. 'جهلڙي پت بهال'. (۳) S. 'گچڙي پاند رومال'.

(۴) ظ ۾ هيءَ واڻي ڪانهي.

* هيءَ واڻي اصل ۾ 'سر ڪنڀات' هيٺ ڏنل هئي، جتان هت آندي وئي آهي.

۱. خ ش. 'مڻي مون پيون'.

فصل ستون

- [۱] نينهن شينهان ٿي اڳرو، شينهن ماري هيڪار
 ساعت ۾ سؤ وار، معذور سُرُ آٿيو.
- [۲] معذوريون مارين، مون لهه لڳو تن سان
 گهڙي جا گهاريين، سا پڻ سورن گاڏئين.
- [۳] ٻاروچاڻي ذات سان، جي ٿي لايو نينهن
 ته ڪر سانڍيئي شينهن، ڪيندوءَ ماه مغز جو (۱).
- [۴] ٻاروچاڻي ذات جو، آسُرُ مون آهي
 حامي ٿيندو هب ۾، ڪوهيارو ڪاهي
 نيندو زباهي، ناتو نماڻيءَ سان.
- [۵] چپر ڪونهي چيه، ڏيه ڏوريندين ڪيترو
 نحن اقرب اليه من حبل الوريد، پريونءَ مندم پيه
 وڪ هٽائي ويه، پس پاڙيچا سپرين.
- [۶] پس پنهنون ٿي پاڻ، سِجَ م ڏورج سسئي!
 وچيو ڏونگر ڏوريين، قاسم ڪنين ڪاڻ!
 سوتان توهي ساڻ، جنهن لئي جفائون ڪريين.
- [۷] جو ڪم سندن ڪور، سوتان سگ م سسئي

(۱) خ ظ. ڪيندو؛ ڪ. ڪيندوئي؛ ش. ڪيندوءَ ماس مغز جو.

نحن اقرب اليه من حبل الوريد، پيٽڙو منجه پنيپور

قاسم ڏيهه م ڏور، ڪاڀا ۾ [ئي] ڪيچ ٿيو.

[۸] ڏڪان سڪ سرن، سڪ نه اوڏا ڏڪ ري

مارگ، جي سرن، جت جيارِي تن ڪي.

[۹] ڏڪي سرن سڪ ڪي، ته وڃي ڏڪي ٿي

جي پائين جيئري ملان، تان تون هڏ م جي

موت پيالو پيء، ته ويجهي ڏئين وصال ڪي.

[۱۰] ڏڪي بڪي پرين جي، ڪين نه پانٿي قوت (۱)

مند پريو مضبوط، آندر پنهنجو عشق سان.

[۱۱] سسئي سڪ مٿاڻيا، ڏڪن تي ڏيئي (۲)

جن زليخا زوال ڪي، سوديائين سيئي

وڃڻ ڪي ويئي، مند نه موٽي پوئتي.

[۱۲] نه ڪين مند مٿي، نه ڪين آهي جيئري

لايموت فيها ولا يحيي، وچان وچ هئي

جي وٽڙا ڪالهه ڪهي، ته هوند نه ڏنم ڏکڙا.

[۱۳] پچ م واٽون پيچرا، ڪڙ م پنهنوء پير (۳)

(۱) ش. ڪونه پانٿي قوت. (۲) ظ. ڏڪن ٿيندي اي. (۳) ش. ڪڙ م پنهنوء پير.

ويهه وساري سسئي، ڏاگهن سوڌا ڏير
 قاسم! منجهه ڪپير، سوچه ته پسين سپرين (۱).
 [۱۴] پچ م وائون پيچرا، م ڪين رڙ م روءِ
 قاسم ڪنهن پر نه ٿين، جتن پيڙي جوءِ (۲)
 طالب الموليٰ مڙڪر، اي سگ، سنيورج سوء
 هاڙهي هوت نه هوءِ، ويهي پس وجود م.
 [۱۵] ويئي ور نه هون، پري ڇڏ پهاڙ ڪي (۳)
 آڻج اڪڙين م، خاص پنهنجو خون
 فليض حڪوا قليلا وليبڪوا ڪثيرا، چانگن چڙهيو چون
 پاڻ وڃائي پون، قاسم پيش پنهنوءَ جي.
 [۱۶] تو ڏوريندي ڏيه، چيه نه چتو چپرڀن
 پريونءَ پنڌ پهاڙ م، پاڻ وساري پيه
 پير وڃائي ويه، قاسم ڪيچ ڌڻيءَ جو.
 [۱۷] پاڻ م ڪڻج پاڻ سان، پنيءَ پڳ م لڳ
 پنهنون ڇڏو پوئتي، آڙون پائين اڳ، (۴)
 قاسم! ڏوئيءَ دڳ، 'آءُ' 'تون' اٺ وڃايا.

(۱) نش. 'سوچ ته پسين سپرين'. (۲) S ن. 'قاسم ڪنهن پر نه ٿئي- الخ'. (۳) اصل. 'ويئي
 ور نه هون'. (۴) خ ن S. 'آڙو پائي اڳ: ظ. 'ارو پاء اڳ'.

[۱۸] 'آء' 'تون' اوري چڏ، رڙهه روحانتي سسئي!

پب ۾ پيادن جا، هٿن پچي هٿ
'لا' سان لاهي لڏ، جيڪين آڏو سڄڻين.

[۱۹] جيڪين آڏو سڄڻين، سو تان ڪڍ م ساڻ

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ، پڙهي ست سڃاڻ
نيئي منجهه نٿا، قاسم ڪڙج پيرڙا.

[۲۰] ڏوري ڏوري ڏونگرين، آيس منجهه اعراف

لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى، نڪو ڪيچ نه قاف
مرڻ جيئن ناه ڪو، جت عدل نه انصاف
قاسم! سفر صاف، ملئو معذورين ڪي.

[۲۱] گذار ڪيو گم، هوت وهاري هنج ۾ (۱)

رَأَيْتُ رَبِّي بِرَبِّي، ڌڙ ۾ مٽي ڌم
سري صر بڪم، قاسم ڪيچ ناه ڪو (۲).

[۲۲] گذار گم ڪيو، هوت وهاري هنج ۾ (۳)

نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ، رچي رنگ پيو
قاسم قلزم ڪن ۾، ٻوڙي چڏ پيو

(۱) ڪ ش. 'گذار ڪيو غم'، (۲) خ. 'سريو صر بڪم'، (۳) ڏ ش. گذار غم ڪيو. الخ.

وچان غير ويو، تئو صلح سنگهر پٽين (۱).
 [۲۳] سسئي نالو سڪ جو، سڪ صفت جي سونهن
 احمد جي ارشاد سين، محمد ميجو مون
 قاسم ڏس م ڏون، حد ٻنهي جي هڪڙي.

واڻي - ۱

ڪيچ رسنديس ڪاهي، آهي هوت حماتي منهنجو
 ۱. قلم قادر هت پر، پاڻ وٺندڙو واهي (۲)
 ۲. ڏونگر جيڏا ڏڪڙا، لالڻ ميڙيو لاهي
 ۳. پورهيت نيندو پاڻ سان، ڏور وڌي جيئن ڏاهي
 ۴. هوت حماتي جن جو، چپرڙو تن چاهي
 ۵. قاسم ڪنيزڪ سان، نيندڙو نينهن نباهي

واڻي - ۲

آتن پاس اوتارا، ايندا شال آڏيندا
 ۱. اوئي آري ڄام جا، ڏيندم شال ڏيکارا
 ۲. مولیٰ مونکي ميڙين، ساڻي سونهن سونهارا
 ۳. اچي وهندم اوڏڙا، لاڻي نينهن نظارا

(۱) ش . سگر پٽين . (۲) س . پاڻ ٻانهي واهي، ش . پاڻ وڌو واهي .

۴. ھاڙهي، وندر واٽڙين، ڪيڙم نيڻ نهارا

۵. ايندا، اٿم آسرو، قاسم جيءَ جيارا

وائي - ۳

ايندم، آسرو آهي - وو آهي

مون نه چڏيندا چپرڀن

۱. آءُ ڪيئن وهان ان تان، لاڳاپاڙو لاهي - وو لاهي

۲. ڪه ڀر ڪميٽيءَ تي، ڪيچي ايندم ڪاهي - وو ڪاهي

۳. چپر روئي رت سان، پريت رتڙو پاھي - وو پاھي

۴. آيل! آري ڄام جي، ڳڻن وڌيس ڳاهي - وو ڳاهي

۵. لڪن پاسي لڙڪڙا، قاسم وينڙي واهي - وو واهي

سر سورث

فصل پھريون

[۱] 'الف، آيو آج، گُن گُيو گِرَنارَ ۾

ويهي تنهن وڄاڻيو، منجهان ساز سَهجَ

دوم مڇائي ڏج، قاسم تند ڪُماچَ جي.

[۲] 'بي' برتن نه ڪڍي، مُورانَ مڱڻهار

سِرَجنديئي سِڪيو، ويڻَ جو واپار

سڏُ سُنندي اُٿيو، مٿان ڪَتَ ڪنگهار

انهيءَ تند تَوانَ قاسم موهيا ڪيترا.

[۳] 'تي' توڪل تَنڌڙي، ويٺو وڄائي (۱)

قاسم گُن گيانَ سان، ٿو گرَناري گهاٽي (۲)

آيو اُونائي، راجا ڪوڪَ قوالَ جي.

[۴] 'ڏي' سُرَنڌو هَتَ ۾، مٿس لال لباس

آلاپيائين اوچتو، پيڙم راڳَ بياس

(۱) س. 'تي توڪل جي تَنڌڙي'. (۲) خ س د. 'گرَناري گهاٽي'; ظ. 'ڪوَناري گهاٽي'.

جا رکي آيو آس، سا پوري ڪندو پانهجي .

[۵] جاجڪُ جوناگيد ۾، اوچتو آيو (۱)

سُٽي لوڪَ سَروڙَ کي، تنهن ويهي وڃايو
قلعو تَنڊُ ڪُماڇَ جي، قاسم ڪُنبايو
سُٺندي سَنپايو، مٿو ڪارڻ مَڱڻي .

[۶] جاجڪَ جوناگيد ۾، آيو سَڄَ اُڀار

ڌاريندو ڏياڇَ جو، هڻي ڪُنڊُ ڪَپار (۲)
قاسم! ان ڪٿار، ڪوڙين ڪُنا ڪيترا .

[۷] جاجڪُ جوناگيد ۾، اڳ نه آيو اِي

قاسم! ان قوال جو، سورڻ چڙهيو سِي
جاجڪُ نيندو جي، ماري آيو مَڱڻو .

[۸] مُهتِ پسندِين مَڱڻا، جاجڪَ آئين جي

جو گهريئي سو گهوريان، حالُ منهنجو هي
ٻولي وارِ مَ پي، تہ مٿو مانا تو ٿئي (۳) .

[۹] مٿو لَهي مان، تون پڻ تَسِين مَڱڻا!

مٿو گهوريان تو مٿان، جاجڪَ! سوڌو جان

(۱) ڪ ڪ ن ش. 'جوناگيد'، ظ. 'جوناگيد'. (۲) ظ. 'هڻي ڪُنڊ ڪَپار'. (۳) اصل .
'مانا ٿو ٿئي'.

تو پلائيءَ پان! مون منهن مٿاهون ٿئي (۱).

[۱۰] تون ڏاتارُ آءِ منگتو، تون سروريو سلطان

سڃي سخاوت جي، تو درِ ڪمي ڪانه

جو گهريم سو گهورِ تون، سرو سنگ سبجان (۲)

ڏي دُبارو دان، ڪاڻي ڪنڌُ قوال ڪي.

[۱۱] سورٺ مهندان مڱڻي، ٿي جانا پري جوءِ

جهڙي سٽيئي سارنگيا! تهڙي ڪري نه ڪوءِ

اي نه مناسب هوءِ، جيئن مٿو گهريوءِ مڱڻا (۳).

[۱۲] سورٺ مهندان مڱڻي، ٻڌي پانهون هٿ

سريم جا سهاڳا جي، سا ڏڪان لاهه م رنٽ

جنهن سان سونهي ست، سو تان مارِ م مڱڻا!

[۱۳] سورٺ مهندان مڱڻي، آڙيون ڪري آت (۴)

راجا عوض راڳيا! پيا سرِ ڏيان سٺ

قاسم! پيش قوال تان، گهور نه ڏيان گهٽ

ويڊو ويٺو وٺ، ڌڙ تان مڃي مٿڙا.

(۱) خ ڪ ڏ ش. 'تون پلائي پان'؛ ظ. 'تو پلائي پان'. (۲) خ ڏ ڪ. 'سرو سنگ سبجان'؛ ظ. 'سرو سنگ سبجان'؛ ش. 'سرو سنگ سبجان'. (۳) ڏ ڪ ش. 'مٿو گهريئي مڱڻا'. (۴) ڪ. 'آڙيون ڪري اٿ'؛ ش. 'آجي ڪري اٿ'.

[۱۴] قاسم! قدر جو، منت نه مڃي مڱڻو (۱)

مٿو مور نه مٿيان، جي ٿي آچئين سو
سورٺ سمجھ ڳالهڙي، چوري چپ م چو
پور نه ترس پو، جاجڪاڻي ذات ڪي.

فصل ٻيو

[۱] پيس ڪن پڙاءِ، آڏيءَ رات آواز جو

ڪوئيائين قوال ڪي، آءُ ٽنٻيرا آءُ
توشو تو هي لاءِ، مون سٺي تند سنڀاڻيو (۲).

[۲] توشي ڪارڻ تند، هڏ نه هٿان هيڪڙي

تو در آيس راجيا! پريون ڪري پند
مٿي داران مورھين، پتون ٺاهه پسند
ڪلهٿان مٿي ڪند، قاسم ڏج قوال ڪي.

[۳] توشي ڪارڻ تند هڏ نه هيڪ هٿان

هٿ نه چهان هاڻين، گهوڙا گهر گهٿان
مٿو ڏي مراد سان، ته ڪلي ڏان ڪٿان
قاسم در ڪٿان، پاند نه ٻڌان پانهجي (۳).

(۱) ش. 'جاجة مندي جوع، منت نه مڃي مڱڻو.' (۲) ظ. سنڀاهيو. (۳) ظ. 'در ڪٿان؛
ش. 'در ڪٿا'.

[۴] توشي کارڻ ٿند ٿي، هڏ نه چئان هٿ

مٿي تاران مورهين، وار نه کٽان وٽ (۱)
کاتي ۽ آئي ڪٽ، ڪبي ڪانه قوال سان.

[۵] اُوڀر قلعي آئيو، جاجڪ جوت جمال

نهن چوڻي ۽ سين ڏکيو، قاسم قرب ڪمال

وائي گهر وصال جي، ماسو ڪٽي نه مال

پاڻهي ڪوئي پادشاه، لڏي سڌ سنڀال

اڙداييگيون آڻيون، اڳيون استقبال

اُت اُونايو راڄڻي، جتي قيل نه قال

کاتي، ڪند، قوال، همه ٿي هيڪ ٿيا (۲).

[۶] سو ٽنڀيرا سارنگيا، گڙهه پاسي ڳائين

ڪلهي پايو ڪينرا، وينا وڄائين

ڏهاڻي ڏياچ ڪي، سائل سنداڻين

سوڌو سڻائين، ”لن تراني“ تن ڪي.

[۷] سهسين مڙيا سارنگيا، ڪوڙين لڪ قوال (۳)

ويهي تن وڄائيا، طمع ڪارڻ تال

(۱) ظ. ’وار نه گهران وٽ‘. (۲) ظ. ’مردوئي هيڪ ٿيا‘، خ (بي پڙهڻي) ’ٿيئي پرتا پاڻ پر‘.

(۳) ظ. ’ڪوڙين لڪ هزار‘.

تيلھ وڌي تَن ڪي، وچان وٽ وصال
 رسي منجھ رومال، 'لَن تَرَانِي' تَن ڪي.
 [۸] اُوپر قلعي آئي، جاجڪ جوت جُھار

تَرَڪ طمع تَن تارڪي، قاسم ڪلاندار
 اڳ نه آيو اهڙو، ڪو ڪُن گُويو گر نار
 ڪوئي وير وهاريو، ڪوئي منجھ ڪنگهار
 اُتي ملڪ نه جن ڪو، نڪا طير توار
 جاجڪ جمعدار، هردوئي هيڪُ ٿيا.
 [۹] هردوئي هيڪُ ٿيا، ويو دوئيءَ دَنگُ

نه ماري، نه مڱڻو، نڪو ڪات ڪَرَنگُ
 بي رنگي ۽ رنگ، هردوئي هيڪُ ٿيا (۱).
 [۱۰] نڪي تَنبي تَنڊ، نڪي ريڌو راڳ، تي
 پيس ڳالھ پسند، جا ڳجهي ڳائي مڱڻي.

[۱۱] راڳائي راضي ٿيو، ڏنو سرُ ڏياچُ
 ڪاتي، ڪنڌُ، ڪماچُ، ٿيئي پرتا پاڻ ۾.

وائي*

جيڏل جينءَ نه ڪجن، لو آلو لو لو

جي ڪجن تان پاربيون

۱. سڻي سر پُر سڄڻين، مرُ جان ڪر ڪجن

۲. ڳالهڙيون مون پرين جون، وارڙيو ور وجهن

۳. مڻي سڀني سڀيون، ڏه ڏه ڏينهن ڏجن

۴. قاسم آئي جن جي، سڀئي ڪاڄ سجن

* هيءَ وائي اصل ۾ ’سر ڪارايل‘ هيٺ ڏنل هئي، جتان هت آندي وئي آهي. ۲. ڪ.
 ’واريو ور وجهن‘؛ خ جي ٻي پڙهڻي: ’وارڙيو پڇ وجهن‘. ۴. خ. ’سڄڻين‘؛ ۵. ’سڄڻين‘.
 ۶. ’سڄڻ ش‘. ’سڄڻ‘.

سر بيرابگ هندي*

- [۱] پان پتر افسان ۾، رام رسي هر چند
کيلي آپ کلاري هووي، آپ بجاوي تند (۱).
[۲] قاسم تَم کُون سچ کھون، سُن هماري بات
رام دهاڻي بول کي، چوڙ طمع کي تات (۲).
[۳] رام دهاڻي رام سين، جب بولي تو پال
جيون گويا پورا راگ کا، پُول نه جاوي تال .
[۴] ديوي سو مانگي نهين، مانگي سو کيا دي!
پير کهلوي آپ کُون، تو مانگ نه لقمه لي (۳).
[۵] پان قول پاني کا پتلا، لکڙا پاني آپ
سُن قاسم سچ بات پيد کي، قل لکڙي کا باب.
[۶] سڀنا! تجمه کُون مين کھون، پيو ملائو آب
ايڪ ڦيري جو ڏيکڻا، سو ڦر مليگا کب .

* خ ک ش ۾ هي سر 'برو هندي' ۽ ظ ۾ 'بيرابگ هندي' ڄاڻايل آهي .
(۱) ک. 'کيلي آپ کلاري هوري'، (۲) اصل. 'رام دواڻي'، (۸) ظ. 'ڦير کيلاوي آپ کون- الخ'.

پڄن *

- گُن والُون ڪي پيت، آوگُن سڀي نا سُڌري ساڌو!
۱. گُن والُون سڀي اوگُن ڪرنا، اي تو جوڻي ريت
۲. لَنڪا ڪُون هَنومان جَلليا، راوَن لي گيا سِيت
۳. ٺاڪر دُواري پَنڊت سُڌري، مومن پيچ مَسِيت
۴. قاسم! جَنتر هات ۾ لي ڪر گاڻون گُن ڪي گيت

* هيءُ 'پڄن' اصل ۾ 'سراسا' هيٺ ڏنل هو، جتان هت آندو ويو آهي .

۱۵. ظ . 'روڪن قاسم جَنتر هات مين لي ڪر گاڻون گُن ڪي گيت'.

سر جوڳ

فصل پھريون

- [۱] ڳاؤن جوڳ جواني والي، پيرين پسند نه آوي
جنهن ڪن رتي عشق دي، سو جوڳ نماڻي ڳاوي (۱).
- [۲] ڳاؤن جوڳ جواني والي، پيرين نهين پسندي
بيدي پوڙي بات بره دي موران ڄاڻن مندي
قاسم عشق الله دي ٻاجهون، خلق دنيا سڀ آندي.
- [۳] ڳڻيندي جوڳ جواني والي، جنهن گهر عشق سمايا (۲)
جنهن آدم ڪون عشق نهين، سو ڄايا ماء آڃايا
قاسم سوڀ مبارڪ تنهن ڪون، جنهن لايا نينهن نڀايا.
- [۴] جوڳا پسند جوانين ڪيتي، پيرين ڪون پٽ ماني
قاسم! قوت ٻڌان ڪون ڏيوين، جوانين ڪون دل جاني
درد وندان ڪون دوست مليندا، بي دردان بيماني.
- [۵] پير جوان پسند نه آوي، جو دردي سو ڀلا

(۱) ظ. جنهن ڪون رتي - الخ. (۲) ظ. جنهن ڪون عشق سمايا.

پير فقير محبت باجهون، قاسم! نڪر ٺلا
 مين رانجهن دي، رانجهن ميڏا، منهن ڪيڙي دي ڪلا
 عشق نصيب جنهان ڪون هوندا، تنهان پاڳ سولا.
 [۶] جوڳ، جواني جوڳين دي وچ، لايا نينهن نمائي
 هير فقير لڳي لڙه تيڙي، تون رانجهآپ سڃاڻي
 قاسم چوڙ ڪيڙي دي دعويٰ، تيڙي نانءِ وڪاڻي.

وائي - ۱

جوڳڻ ڪيتوڻي، بيپرواهي نال، سامڻ ڪيتوڻي
 ۱. ڦٽ فراق دا اڱڻ آ ڪر، ول نه ساندول سیتوڻي
 ۲. اڱڻ ڦر آئيندا ناهين، هڪ تان نال نه نیتوڻي
 ۳. پيڙان دا ڀر ڪر هٿون ماهي دي، قاسم پيال پیتوڻي

وائي - ۲ *

لڄ نه آوي مينون، ماهي تيڙي مهڻي دي
 ۱. درد دلين دا ويڄ نه ڄاڻي، معلوم هي سڀ تينون
 ۲. تخت دلين دا رانجهن نيتا، شاه آکان پي ڪنهنون
 ۳. نانءِ جنهندي هير جو ٿيا، جيءَ ڏتا مين تنهنون
 ۴. آڪي قاسم چاڪان والي، رمز لڳي دن - رينون

* هيءَ وائي اصل ۾ 'سرڪليان' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٽپائي هٿ آندي وئي آهي.

- ۰۱ سُن سُن اساذيان ڳالهيان، سَر ڳيان سڀ سياليان
- ۰۲ سِر اساذي چترِي سُونهن، ڪَن سُوني ڏيان واليان
- ۰۳ مِين اِهيندي هو رهيان، توڙي ڏيوو مل ڳالهيان

واٽي - ۶ *

- اساذي يار دِي پارُون، الله ڪو قاصد آڻي
- ۰۱ توڙي محب ليڪن نه ويڪن، اسان در وڪاڻي (۱)
- ۰۲ رانجهن آڻسي اساذي گهر، ڏل ڳلي ڪنهن ڏاڏي
- ۰۳ آڪي قاسم اسان اِهيندي، توڙي سو يار نه ڄاڻي (۲)

واٽي - ۷ **

- اور نه پايو ڪوڻي، ساءِ رانجهي دل موهي
- ۰۱ ڪپڙان والي بات نه آڪو، ڊوهي وي لوڪو ڊوهي!
- ۰۲ مِين اِهيندي هو رهيان، جنهن دي ڏيندن ڊوهي
- ۰۳ لوڪان ليکي چاڪ منجهين دا، سائين ميڏڙا سوهي
- ۰۴ آڪي قاسم معلوم ٿينون، ساڏڙا حال سڀوهي

فصل ٻيو

[۱] مِين سِر مينڊيان، ڀال ڪناري، ماهي منهن مسڙيانڙا

* اصل ۾ هيءَ واٽي 'سر ڏلاسري' هيٺ ڏل هئي، جتان ٽپائي هت آندي وئي آهي.

(۱) م. 'اسان تو در وڪاڻي'. (۲) ظ. 'توڙي يار نه ڄاڻي'.

** اصل ۾ هيءَ واٽي 'سر ڪلياڻ' هيٺ ڏل هئي، جتان ٽپائي هت آندي وئي آهي.

- رانجهن تخت هزارې والا، دُڼم شاه سُونه‌ه‌ارا .
 قاسم! کُل سیالین وچ، هُن ماریا زینهن نغارا (۱).
- [۲] رانجهو رنگ برنگي ټوپي، مین سر پنج رنگ چیرا
 کیژا تروژ پتل دا پیژا، هار گه‌تیمر گُل هیرا (۲)
 قاسم! ماء رنجائې میډي، ویر پینا گه‌ت ویرا.
 [۳] ماء! مُراد میډي شه ماهي، کوء تلې پیا کیژا
 رانجهن بخت بلند شهاڼي، او پاگ آب‌اگان پیژا
 قاسم! توژ موتین دي مالها، کون پائي گُل پیژا!
 [۴] گولیندینان ماهي ماهي، دیندي دَس نه کائي (۳)
 چیک‌دان ول رانجهن آوي، آکان حمد الهي
 اصلون میډي اندر ماهي، بیرنگ جنگ جنبائې (۴)
 آکي قاسم سيني اندر، دونه‌ین چاک دکائي.
 [۵] آء رانجه‌ا مل راتریان [تینا] گد ټي دینه گذارون (۵)
 مل مل موزي موچیان والي، منهن کیژي دي مارون
 سپ سیالي سر تیډي تون، لک واري نت وارون

(۱) اصل . 'قاسم کل سیالین دي وچ'. (۲) ظ . کیرا توژ پتل دا پیژا. الخ. (۳) اصل سيني
 نسخن م سر کلیان هیټ هي 'وائې' طور ډنل آهي. (۴) هيء ست فقط س م آهي ۽ 'ن طرح
 ډل آهي: اصلون میډي سيني اندر بیرنگ جنگ جنبائې'. (۵) اصل سيني نسخن م 'سر کلیان'
 هیټ هيء 'وائې' طور ډنل آهي.

سُنْ میان رانجها! مشکل مینون، دار گهڙي تو ڌارون
 تِيڏي ڪارڻ جوڳڻ ٿيسان، منگسان بيڪ بازارون
 ڪنهن دا قاسم شال نه ٿيو، يار جدا دم يارون.
 [۶] هير مَخَو رانجهي وچ هوڻي، رانجها جدا نه هيرئون
 لٽا خام خيال ڪيڙي دا، ملي ذات فقيرئون
 راوي دي وچ مار غطاوا، قاسم چٽا ڪبيرئون.
 [۷] ڪٽ رانجها، ڪٽ تخت هزارا، هير جهنگل، ڪٽ ڪيڙا
 قاسم شاه گدا ڪون عشقي آڻ گهتيا ڳل پيڙا.
 [۸] ڪٽ رانجها، ڪٽ تخت هزارا، ڪٽ شهر پيل ملڪاڏا (۱)
 شاه بلند هزاري والا، ٿي ڪر چاڪ آگهاڻا
 قاسم! وچ سيالپين رانجهو بن خريد وڪاڻا.

واڻي - ۱*

هير نماڻي نٽي، مٿن وي نماڻي نٽي
 وو رانجها راه پليندي

۱. آميان رانجها! عرض آسان ڏي چاڙهه پلا ڪجهه چٽي (۲)

(۱) ظ. ڪٽ شهر پيٽل؟ مڪالا؛ شش. 'شهر پيلا مڪانان'.

* هيءَ واڻي اصل ۾ 'سرڪيان' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٽهاڻي هت آندي وئي آهي.

(۲) خ. 'چاڙهه پلا ڪج چٽي'؛ ظ. 'چا پلاڻج چٽي'.

- ۰۲ اصل میڏي عیبان والي، لوک پٽي پٽ لتي
- ۰۳ سو سو طعني، لک لک بدیان، مول نه پوون پتي
- ۰۴ مئن قرباني قاسم ٿيون، جي ڏيکان سر ڏتي

واڻي - ۲ *

- چٽڙيان سو طعني، ڏينديان لک بهتاني
- ۰۱ طعني مهڻي ماهي والي، مئن ڪيتي گل گاني
- ۰۲ مل سيالين مينون ڏينديان، بديان جوڙ بهاني
- ۰۳ ويٺ ڪوڀڻ تي منديان گالهين، سٿير لک شڪراني
- ۰۴ جيهي اسان نون رانجهن لائي، لڳڙي نه لوک بيگاني
- ۰۵ گل قاسم دي آڻ گهتيوني، پانهپ دي نيشاني

واڻي - ۳ **

- ميڏي نال سيان جهيڙيان، مئن ڪنهن نون آکان حال
- ۰۱ ڪول آساڏي ڏٿيان دا ويڙا، هڻ جالڻ آير جال
- ۰۲ راه ڪيڙان دي مول نه ويسان، دل موهي منجهين وال
- ۰۳ سر آساڏي آڻ چڪئينديان، طعني والا تال

* هيءَ واڻي اصل ۾ 'سر ڪلياڻ' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٽپائي هت آندي وئي آهي.

۰۱ خ ڪ ش. 'گنڌ گاني'؛ ظ. گل گاني.

** هيءَ واڻي اصل ۾ 'سر جهنگلي' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٽپائي هت آندي وئي آهي.

۰۵ خ ڪ ش. ٿيس حبيبانا حال؛ ظ. ٿيس حبيبانا حال.

- ۰۴ جَنَهِانِ اسان تي بَدِيانِ چاڀيان، سِرِ تنهان دِي ڏوه وِبال
- ۰۵ نبي بخش تي بخش الله دا، تِسُ حبيبِان حال

واڻي - ۴*

- سَاڏِي نال جهيڙ پِندي هو ڪِيونَ - وي لوڪوا
- ۰۱ جِيُون وَت اگوي عشق لڳايا، مِين پِي ليا هي تِيُون
- ۰۲ ليلي خاطر مِجنون دِيوانا، جَهنگل ڦِردا هي جِيُون
- ۰۳ مِين تِين رانجهن وچ سِياليان، هُن تان نا مليي هيُون
- ۰۴ اُت چل قاسم در ميخواني، پِيالا پَر مَنڌَ پِيُون

واڻي - ۵

- آ ٻَهه ميڏي ڪول، سڄڻان! آ ٻَهه ميڏي ڪول
- ۰۱ توڪل تند وڄائي عشقي، تَرَڪ تڻي تَڪ ٿول
- ۰۲ روز آلتُون نال تَساڏي، آسان تَه ٻڌڙي ٻول
- ۰۳ اسان تِين رانجهن هڪ تِياسي، هُن تان لَه پئي هول
- ۰۴ وحدت دِي درياءَ وڇولي، گُم تڻي گِرڊول
- ۰۵ سر قاسم دِي عشق تيڏي دا، دم دم وڄدا ڍول

* هيءَ واڻي اصل ۾ ’سر بروي سنڌي‘ هيٺ ڏنل هئي، جتان ٽپائي هت آندي وئي آهي.

۱. خ ن ڪ ش. اگوي؛ ظ. اگوي. ۳. خ ن ڪ ش. ’هُن تان نامي ليهيءَ‘؛ ظ.

۴. نا مليهس. ۴. خ ن ڪ ش. ’پِيالا پَر مست پيون‘؛ ظ. ’پِيالا پَر مست پيون‘.

واڻي - ۶†

گهن گيا دل جاني، لوت ليا من جاني
مين قريڻان مست ديواني

۰۱ چتريندي وچ چڪن ٿياسي، بره پڙهايم باني

۰۲ هڪ گهڙي دي ويڪڻ سڀي، گهن گيا مل ٻانهي

۰۳ روز آستي رانجهن مينون، ڳنڌ گهتي گل ڳاني

۰۴ گل وچ ڪفني، دست پهوڙا، شاه قري سيلاني

۰۵ آڪي قاسم مشڪل هويا، شاه ويڪڻ لاڻاني

† هيءَ واڻي اصل ۾ ’سرڪلياڻ‘ هيٺ ڏنل هئي، جتان ٺپائي هت آندي وئي آهي.

سر جهنگلو

- [۱] غَمِي گُڻي، خوشحالي آئي، دوست دِلَسا مُتا
 قاسم! طبل وڄايا شادي، غم غصا وڃ سَتا (۱).
 [۲] غَمِي گُڻي، خوشحالي آئي، مُتا دوست دِلَسا
 قاسم! تَرَت طبيب مليوسي، پيڙ گُڻي ڪر پاسا.
 [۳] غَمِي گُڻي، خوشحالي آئي، دوست دِلَسا گهليا
 غَمين ڪُنُون دِلَ گوشا ڪاڏا، روح خوشحالين رَليا
 قاسم دي دل شاد ڏئي، وڃ دشمن دوزخ پَليا.
 [۴] غَمِي گُڻي، خوشحالي آئي، دوست درُون پِه آيا
 تازي مار ڏنم سو ڦيري، مُطرب چنگ وڄايا
 ڏيندا لوڪ مبارڪ شادي، قاسم نوشه پايا.
 [۵] مَرَد فقير تنهين ڪون آڪون، ترڪ جنهين ڪون ٿن دا
 بي پرواه هميشه هووي، راز نه رکي رن دا
 قاسم ٿي تون طالب توڙان، هادي مير حسن دا.

- [۶] مَرْدَ فَقِيرَ تَنْهِينِ كُونِ آكُونِ، عشقِ رَکِي هَتَ عاِصَا
 دُنِيَا دِي بَدْبُوءَ كَنُونِ، او مَرْدَ گَڻِي ڪَرِ پَاسَا
 نالِ سُوَالِ خِيَالِ نَهَ رَکَدِي، مالِ نَهَ گَهرِ وِچِ مَاسَا
 قاسمِ صَحِي سَچُنِ دا هَرْدَمِ، پِئُونِي گُوشِ دِلَاسَا.
 [۷] مَرْدَ فَقِيرَ تَنْهِينِ كُونِ آكُونِ، عشقِ جَنَهِينِ دا هَادِي
 عَالَمِ خُوشِ مُرَادِينِ دِي وِچِ، او خُوشِ نَا مُرَادِي
 زَاغِ زَغَنِ آشِيَانِ زَمِينِ تِي، عُنَقَا رَمَزِ علاَحْدِي
 قاسمِ! آوَرِ لُوكَانِ دِي اِيُوِينِ، عَمَرِ گَڻِي بَرَبَادِي.
 [۸] مَرْدَ فَقِيرَ تَنْهِينِ كُونِ آكُونِ، تَوَكَلِ تَنَدِ وَجَائِي
 تَنِ كُونِ تَرَكِ، طَمَعِ كُونِ ڪَلَا، هَڪَ لاهِي پِيَا چَائِي
 قاسمِ سوزِ سُرُودِ تَنَهَانِ دا، سُدَا آپِ خُدَائِي.
 [۹] بَرَسَنِ مِينَهَن، پِڳُولِي ڪِڙِي، دوستِ دَرُونِ پَهَ آيَا
 آڏَگِي لاهِ سَتِيئَرِ پَتِ اَنگِ تُونِ، آڏَگِ سِرِ آڏَگِ لَگَايَا
 ڏِيوا ٻالِ ڪِيئَرِ گَهرِ رُوشَنِ، سَجدَه رُوحِ سَڪَايَا
 آيَا وَقتِ مَبَارَڪِ شَادِي، قاسمِ نَوُشَهَ پَايَا.

واڻي - ۱*

ڪيُونِ ڏينهن لائِي، ڊولُن ميڏِي

* هيءَ واڻي اصل ۾ سر سارنگ هيٺ ڏنل هئي، جتان هت آندي وئي آهي.

- آک گڻي ڪيُون نه آئي، ڊولڻ مِيڏي
 ۱. آک گيا ول آيا ناهين، ڏٺي ڪنهن پرمائي
 ۲. اڏ ڪانگا! وڃ خبر لي آتون، رک پينا ڪت رائي
 ۳. ڊولڻ پاڇهون مينهن سائون ڏي، قاسم ڪم نه آئي

واڻي - ۲

- توڙي ڄاڻي يار نه ڄاڻي، اسان دست رانجهي ڏي وڪاڻي هون
 ۱. توڙي نيتي هوش ڏٺي مٿي نوشي
 هوشان ٿي اڀيان بي هوشي (۱)
 ڪڏان اسان خاص سياڻي هون
 ۲. پنهن لوڪان ڏي وڃ خوشيان جي هونديان
 آڪيان مِيڏيان ڏي رت روندان
 اسان ڪارڻ يار ڪماڻي هون

واڻي - ۳ *

- ڪاڏيئان نانگ ٻره ڏي، مارِيئان نانگ ٻره ڏي آياڻي
 مين پڇ پڇ رهِيئان سياڻي

(۱) خ ڪ ش. توڙي نيتي هوش ڏيئي مي هوشي

هوشا ٿي آيا بي هوشي

توري نيتي هوش ڏٺي مي هوش

هو ٿي آيا بي هوشي.

* هيءَ وائي اصل ۾ سر پورب، هيٺ ڏنل هئي، جتان ٿيائي هت آندي وئي آهي.

۱. کاذيئان لوکوا مين بشير کادي، ول ول چژهدئي وه جو وادي

محکم ميش مياڻي

۲. قاسم آکي يار سچڻ دا، مين نماڻي عيب ڪڇڻ دا

شال نه عشق آکاڻي

واڻي - ۴*

لنگهه پيان ساڌيان سَيان، غم خوف خطر ديان واديان

۱. عشق اُنهان کون پار لنگهيا، مين هڪا اِت رهيان

۲. ائون لنگهه پيان نال امن دي، اُت آسوديان ٿيان

۳. يار بنا اِت اور ڪسي سي، ٿاه نه ٻئي ڪنهن ٺهيان

۴. نال جنهان دي ڪيڏڻ ڪيڏي، قاسم سي ڪڏي ڳيان

واڻي - ۵

نِت نِت عيد اُنهان کون، پلاسائين!

عشق رفيق جنهان دا هوندا

۱. خ. 'يارو مين بشير کادي، ول ول چژهدئي مين جو وادي؛ ظ. 'يارو مين بشير کادي، ول ول مين وه جو وادي؛ ڪ. 'کاديا لوكو مين بشير کادي، ول ول چژدي مين ويه جو وادي'.

* هيءَ واڻي اصل ۾ 'سر بروي سنڌي' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٺهائي هت آندي وئي آهي. ۳. هيءَ مصرع ڪ ۾ ڪانهي. ج. خ. ظ. 'قاسم سي ڪن ڳيان؛ ڪ. 'قاسم سي ڪيڏ ڳيان'.

۰۱. عِشْقاً جُل ڪر جنهن گهر آوي، سِرَ قَنهينَ دا پاست ڪاوي

ڪِيتَسُ طعامِ تنهان ڪُون

۰۲. محبت والي تڙهي مرداني، ڳل اُنهان دي ڳاڙهي ڳاني

ڏٽَسُ جامِ جنهان ڪُون

۰۳. قاسم آڪي عِشْقاً آوي، ميري سَجن ڪا دَرسِ وِڪاوي

پهچي سو سَمَنان ڪُون

سر ڊروو سنڌي

فصل پهريون

- [۱] ساجن آڀو سَنبهي، ڪري هت ڪمان
آئس اڪڙين ۾، ٻڙودائي بان (۱)
پرين پهلوان، روسيو رڱي هٿڙا (۲).
[۲] ڪمر پاڻي ڪات، ساجن آڀو سَنبهي
ويا سي واڍوڙيا، ڪانه پُچائي ذات
ڏنائين سا ذات، جياڻين ماڙهن ميهڙو (۳).
[۳] مونڪي وَڄهَل وڍيو، ڪونهي تَن طبيب
چتر ساڻ چڱي ٿيان، جي لاپين هت حبيب
تنهنجو نانءُ نجيب، وٺيو ويٺي وَڏران.
[۴] آءُ ته پرچون پاڻ ۾، رُسڻ ناهه روا
پرين پير گهماءُ، اڱڻ اڪنڊين جي (۴).

(۱) خ ن. 'ٻڙودائي بان'؛ S. 'ٻاڙو ڏائي بان'؛ ظ. 'ٻڙودائي بان'. (۲) خ ن S. 'روسيو رڱي'؛ ظ. 'روسيو رڱي'. (۳) خ. 'ڏنائين سو ذات - الخ'. (۴) ن. 'پرتيون پير گهماء - الخ'.

[۵] آء تہ پرچون پاڻ ۾، چڏ روسامون رنج

آء، گهرجين سنج، اڳڻ اڪندين جي.

[۶] آء تہ پرچون پاڻ ۾، چڏ روسامين ريت

چيني مور نہ چڏيان، سندو پاند پريت (۱)

جئن لڪمڻ ساڙي سيت، تئن مونکي ساڙ م سپرين!

[۷] آء تہ پرچون پاڻ ۾، هنيڙو هنيڙي گڏ

اوکيءَ سوکيءَ سپرين، توکي ڪريان سڏ

الله ڪارڻ آڏ، آڻي پڪا اوڏڙا.

[۸] آء تہ پرچون پاڻ ۾، رسي رات م چڏ

اسين تابع تنهنجا، هنيڙا هنيڙي هڏ

تپي تاب توڏ، تون ڪامل ڪندين ڪن سان!

[۹] آء تہ پرچون پاڻ ۾، رسي رات م رڏ

لالڻ! لڻي چنڊ، اور تہ ٽرن اڪڙيون.

[۱۰] آء تہ پرچون پاڻ ۾، رسي رڏ م رات

اسين تابع تنهنجا، تون زوراور ذات

ساجن گهڙي سات، اور تہ ٽرن اڪڙيون.

(۱) خ ظ ن. 'چٽان مور نہ چڏيان، سندو پاند پريت'؛ ڪ ش. 'چيني مور نہ چڏيان - الخ'.

[۱۱] آجُ پَرْتاسُون، اِجهي سڄڻ آئيا

مَٽي پيرن مُون، آڻي رڪيون اڪڙيون.

[۱۲] آج پرتا عيد ٿي، لٽي مون تان لُڪَ (۱)

چُٽا ڦٽَ فِراقَ جا، سامهان ٿيڙا سَڪَ

دُجهڻ پاسي دُڪَ، اچي اوطاقي ٿيا.

[۱۳] آج پرتا عيد ٿي، لٽي آج اُڪاس

مَنَ مُرادون پُنيون، اکين پُني آس

وِڊيوسون وسواس، ڦوڙائي فِراقَ جو.

[۱۴] اڃ پرتا عيد ٿي، پڇيائون پيهي

ڳالهه ڪيائون ڳجهه جي، وٽان مون ويهي

ڏٺاسون ڏيهي، مَنَ مرادون پُنيون.

[۱۵] دُجهڻ ويا، دُڪَ لٽو، وري ٿئو وصالُ

جاذب جو جمال، ڏٺي دُڪَ لهي ويا.

[۱۶] دُجهڻ ويا، دُڪَ لٽو، سَري مون صحتِ

پريان پاسي سَڪَ ٿيا، چڏي ڪَر ڪپتِ

سُپريان جي سَت، ڏٺي دُڪَ لهي ويا.

[۱۷] دُجَهٺ ويا، دُڪ لَتو، سَري صِحتَ سَري
 وِڊي مرض وُجودَ جا، ڪيا طِبِين تَغِيرَ
 دَم دَم ڪريان دوست سان، سندا نِينَهَن نَظِيرَ
 ڪَر پَسَندي ڪير، مونڪي پَرِين پياريو.

واڻي - ۱*

آلله واري آڻ، سانگ ويا جي سَپرين
 ۱. منهنجو مَن پَرِين سان، ٻڌو جيءَ ٻانڌاڻ
 ۲. گجھيون اٿم ڳالهڙيون، آيل ماءُ اُن ساڻ
 ۳. ويٺي فالُون پائين، اُڪنڊڙي اُن ڪاڻ
 ۴. ڪندا قاسم مُون پَرِين، وهلڙي شال وراڻ

واڻي - ۲**

جي گهر اچين مون، لالڻ لڪ ڀلايون پائين
 ۱. مَنئون مور نه وسري، سيد تنهنجڙي سُونَه
 ۲. لئون پريان جي نا لهي، لڳڙي جا منجهه لُون
 ۳. پاڇاڻيءَ جي پريتڙي، توڙ ڀاڀين تون

* هيءَ واڻي اصل ۾ 'سرڪاهوڙي' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٺپائي هت آندي وئي آهي.
 ** هيءَ واڻي اصل ۾ 'سرڪاهوڙي' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٺپائي هت آندي وئي آهي. ڪش
 ۾ هيءَ واڻي ڪانهي. ظ ۾ ٿلهه هن طرح آهي ته: 'اچين جي گهر مون، لالڻ لڪ ڀلايون'.

۴. ڪڏهن ايندين سپرين، ڀِري منهنجي ڀون (۱)
 ۵. قاسم قريبن جي، ماري منڏ ورونه

فصل ٻيو *

- [۱] ڀِچرُ جون باهون، ٿيون جيارِڻر جيڏيون!
 ڪڍي ٿو ڪرڙن ۾، ويچارو واهون
 آسائي آئون، ڪٿا ڪرڙج ڪيم ڪي.
 [۲] ڪٿا ڪرڙج ڪيم ڪي، مون ۾ ناهي ماه
 الله لڳ عجيب جو، راڱا رڏڻ م راه
 ڀِچرُ! ڪر م باه، متان لوڪ لڪ پئي.
 [۳] ڪٿا ڪرڙج ڪيم ڪي، رتي ناهي رت
 نيش جهانُ جي ناه ڪا، هڏي منجهه همت
 ڪٿا ڇڏ ڪپت، ته موٽي ميڙاڻو ٿئي.
 [۴] ڪٿا ڪرڙج ڪيم ڪي، مون ۾ ناهي مڪا

(۱) هيءَ مصرع فقط ظ ۾ آهي.

* سڀني نسخن ۾ هن فصل جا جملي بيت ’سرسڙي‘ هيٺ ڏنل آهن. ۽ ۾ هنن بيتن جي شروعات ۾ هيٺيون عنوان ڏنل آهي: ”تمت ٿيو سر آڏو جو، شروع ٿيو سر معذور جو“، يعني ته ۽ موجب هي بيت ’سر معذوري‘ جا آهن جيئن ته هنن بيتن ۾ جو مکيه مضمون محبت ۽ مجاز آهي انهيءَ ڪري اهي هن سر هيٺ آندا ويا آهن.

- آءَ وِجانِ ٿِي پَر ڏِي، لوڪانَ ڪَري لَڪَ (۱)
- پانَ وَرَنِي پَڪَ، مَنَ مونَ تي وَجَهِنَ مونَ پَرِين.
- [۵] ڪُتا ڪَرڙُجَ ڪِرَ ڪِي، آسَاتي آهيانَ
- پَسِي پُڄُ لُڏائِين، پِلَليونَ پَانيانَ
- گَڻَ تنهنجا گَڏيانَ، پِچَرُ ڪَري پَئينَ پاڏَ ۾ (۲).
- [۶] پِچَرُ ڪَري پَئو پاڏَ ۾، ٿورو اسان لاءِ
- ڪَڙڪو ڪُڙِيءَ پيرَ جو، آيو مَ اُوناءَ (۳)
- ڏُجَھڻَ پَئي مَ ڏاءَ، تہ رمان راتِ رهاڻَ ۾.
- [۷] رمانَ راتِ رهاڻَ ۾، ملانَ محبوبنَ
- ڪُتا ڪيونَ ٿِي ڪيتريون، پَرَنونَ تو پَرِين
- مَڻي ڪَمِيڻنَ، ٿو پالَ پِلَليونَ ڪَريپِين (۴).
- [۸] ڪُتو ڪاهي آئيو، راڱو مون تي رات
- وڌائين ٿي وات، پُڻَ ڏٺي ڏوڏي جَھليو.
- [۹] ڪُتو ڪاهي آئيو، راڱو رَوَازِي
- مَھندئون مَجازِي، مَنَھنَ تي ھنيسَ موچَڙو.

(۱) خ ظ. 'آءَ وِجانِ ٿِي ٻرڏيه'؛ ڪ. 'ٿي وِجانِ ٻرڏيه'؛ ڊ. 'آئون ٿي وِجانِ ٻرڏيه'.

(۲) هيءُ بيت ظ ۾ ڪونهي. (۳) خ. 'ڪَڙڪو ڪَري پيرَ جو'؛ ظ. 'ڪَنَ ڪَڙو ڪَري پيرَ جو'؛ ش. 'ڪَڙڪو ڪَري پيرَ جو'؛ ڊ. 'ڪَڙڪو ڪَري پيرَ جو'؛ ڪ. 'ڪَڙڪو ڪَڙِي پيرَ جو'.

(۴) هيءُ بيت خ ظ ۾ ڪونهي.

[۱۰] کُتو کاهي آئيو، راڱو ڪري روڙ

آچيو آدمزاد تي، سامهين ڪڍي سوڙ
ڪارايل جا ڪوڙ، متان مڃيو ماڙهئا!

[۱۱] ويٺو آهي وات تي، ٻهڙو جهليو ٻنڀ

لنگهڻ ڏئي نه لُنب، پسان ڪيئن پرين ڪي (۱)!

[۱۲] ويٺي آهي وات تي، ڪٽي ڪٽي وٽ

پوتيون پانڌيڙن جون، ڦاڙيو ڪري پٽ

جا گلر ۾ گهٽ، سا پونجي ٿي پوريون ڪري.

[۱۳] پونجيءَ ڦاڙيا ڪپڙا، ساجن سڀا سي

پرين پونجيءَ ڪي، پادر هڻي پليو.

[۱۴] پچرُ ٻهي آئيو، ڪجڻ ٻڌو ڪاه (۲)

ڪٽي سنڌي ڪن تي، ڪنهن ڏجهڻ وڌو ڏاه (۳)

تيلاه منجهان تاء، ٿو وڳي ويچارن تي (۴).

[۱۵] پچرُ ٻهي آئيو، ڪري هوءَ هڪل

راڱي سلا رات جو، لڪڻ ڪونهي ل (۵)

پرين! تنهن ڪي پل، ٿو وڳي ويچارن تي (۶).

(۱) هيءَ بيت خ ظ ۾ ڪونهي. (۲) اصل. 'ڪچرلڊو ڪاه'. (۳) اصل. 'ڏچر وڌو ڏانهه'.

(۴) هيءَ بيت فقط ظ ۾ آهي. (۵) اصل. 'لڪر ڪولي ل'. (۶) هيءَ بيت فقط ظ ۾ آهي.

[۱۶] پَچَرُ بَهي آئيو، چَڏي ڳوٺ ڳري

سُتا سڀڻ جڳائيا، ويچارِي وري

پَٽي دوست دَري، هيڃئون هلي آيا.

[۱۷] هيڃئون هلي آيا، لوڙهي ڏيئي لَت

معلوم ٿي محبوب تي، ڪُٽي جي ڪُپَت

پَچَرُ پليءَ پَت، ٻڌائون ٻاجهه پئي.

[۱۸] سو لهُ لڌائون، جنهن سين خوف خزان ٿيو (۱)

وَجِهي ڪَڙنو ڪَنڌ ۾، ٻهڙو ٻڌائون (۲)

ڏسڻ ڏٺائون، لٿو پڻ پَچَرُ جو.

[۱۹] لٿو پڻ پَچَرُ جو، وري ٿئو وصال

ڌاڙهندڙ ڏور ٿئا، ڪتو وٺڙو ڪال

سُٽي لوڪ سڀيال، لڌائون لطف سين.

[۲۰] پَچَرُ خَچَرُ خارجي، ڪندو ڪوه بَهي

ويهي رهيو وِچ ۾، واڙي در وحي (۳)

سَهو رب صحي، ٿئو مهند محمد شاه جو (۴).

[۲۱] پَچَرُ بَهي بس ڪي، ٿئو سيندو سڃاڻي

(۱) خ ظ ن. 'سولو لڌائون'. (۲) ظ. 'وجهي ڪونو ڪنڌ ۾'. (۳) خ ن س. 'واڙي در وحي'. ظ. 'وايندڙ وحي'. (۴) ظ. 'سَهو رب صحي'.

- ايندي ويندي وات ۾، ڏسي ڏهاڙي
 سڌي سُهڻائي، سِڪُون لائون سَڄڻين،
 [۲۲] ڪُن ڪونهي ڏوه، ڌڻين ڌاري ڇڏيا (۱)
- ڪين ڇڏيندا ڪڏهين، ري ڪوٺايو ڪو
 سڌي نيندا سو، جو پسند ايندُن پاڻ ڪي.
 [۲۳] پسند ايندُن پاڻ ڪي، تنهن ڪي جهلي ڪير
- راڱو ريجهي، تنهن جا پاڻان ڇڏي پير
 وڃان لٿو وير، صلح وارڻو سَڄڻين.
 [۲۴] صلح وارڻو سَڄڻين، لٿي ڪاڻ ڪُن
- پسي قربُ قريب جو، گلر گير نه ڪن
 توڏَ ڇڏي ٿن، صلح ٿئو سَگن سين (۲).
 [۲۵] لٿي ڪاڻ ڪُن جي، ته پڻ ڪاڻ ڪڍج
- پريان سنڌي پار جا، 'سائين' ڪئو سڏج
 ته هڏهن ڪندا هيڃ، ساڃاه پريا سَگڙا.
 [۲۶] لٿي ڪاڻ ڪُن جي، ته پڻ ڪڍج ڪاڻ
- جي پرين پاريا پاڻ، ڪهڙي توڏَ ٿن سان!

(۱) خ د ش . ڌڻي : ظ . ڌڻين . (۲) هي بيت د ڪ ش ۾ ڪولهي .

[۲۷] قریباڻا ڪُٽڙا، پاڻان پیرین پُون
 سَگَ سڃاڻن تن کي، جي حضوري هُون
 پاڻي چڪُ نه چُون، اَمَرُ ڌاران اَنِ جي.

فصل ٽيون

[۱] ساجَن سِجَ اُڀارَ، نين نقابئون ڪَڍِيا
 حُورن ٻڌا هَٿڙا، پَريُون ٿيون پينارَ
 موهن سُونهن - مَلارَ، سَورجَ سَلامِي ڪِيا (۱).

[۲] سَورجَ ڪِيو سَلام، اُڀرندي عَجِيبَ کي
 پِٽائين پُر ٿيو، منجهان جَلوي جام
 آڻس مَٽِي عام، تيلَه سدا سَوجِهرو.

[۳] قَمَرَ شَمَسَ شُعاغُ، حاصل ڪِيو حَبِيبَ ڪُون
 موهن روپَ مُهاءُ، ماڪِيءَ مِٺُ پِرائيو.

[۴] پُونمَ پاڻ پَري، ٻي سڀ اُونده اَن رِي
 مِٽِي ويڄَ وِري، اچڻ سان آزار جي (۲).

[۵] پُونمَ پاڇوڍون، سِجانَ چَٽا سَڀرين
 ڪو تَل ڪوڏر آبَ ۾، منجهان پڪَ پيون

(۱) ظ. 'موهن سونه مدار - الخ. ن. 'سورج سلامي ڪيو'. (۲) خ. 'ميتي ويڄ وري،
 اچڻ سان آزار جي'.

- جڳا ۾ جوت جهون، پسان ڪونه پرين جي .
- [۶] جني سڌ سڻي، سي مر ڪنس سڌڙا
- تڏي جن تڏي، عرض اونائي ان جا .
- [۷] سي مر ڪنس سڌڙا، تڏي تڏا جي
- سو سو ڀيرا سي، مر ساريو ڪنس سڌڙا (۱) .
- [۸] سڻي جي نه سڻي، ته پڻ ساعت سڌ نه لاهيان
- جي تڏي مون نه تڏي، پر مون تان تڏي تڏو (۲) .
- [۹] سڌن مڻي سڌڙا، ڪوڪن پنيان ڪوڪ
- مچڻ ورچي چڏين، ولولو ۽ ووڪ (۳)
- ڪندا سڌ سلوڪ، البت عجيب سان .
- [۱۰] ڪانگل ڪر م ڪت، وچ اڏامي اوڏهين
- ڏج سنيهو سڃڻين، رکي پرين هت
- قاسر! ڪنهن پت، من مپڙائو تڏي .
- [۱۱] ڪڏهن آئين ڪانگ، پريان سندي پار ڪون
- ويهي ڪر وصال جي، ٻولي سر ٻڙانگ
- جي سڃڻ وڌڙا سانگ، سي اڃ اڏائي آن تون .

(۱) اصل . 'مر ساريو ڪن سڌڙا' . (۲) هي بيت ڪ ۾ ڪونهي . (۳) ظ . 'ولولو ۽ ووڪ' .
(وِـلَوُـوَن ۽ ووڪ؟)

[۱۲] اُچ پَسجين اِتِ، کالھ ڪٽي هُوئين ڪانگڙا!

وڻن چڙهيو واٽڙيون، آءُ نهاريان نِت
جي چڙهيا مٽي چِت، سي اُچ اُڏائي اُن تون.

وائي-۱*

ڪو پريان جو پانڌي، آڏڙو مون گهر آچي

۱. پسي پانڌي پر جو، هوند بيراڳڻ بچي

۲. ساريو پنهنجا سُپرين، پاڻمرادڙي پچي

۳. سُڻي سندو سڄڻين، نينهن نياڙو نچي

۴. وايون ورڻ سنڌيون، ڪانگ سڻاير سچي

۵. قاسم اٿم آسرو، ڀرير مان اچي

وائي-۲**

ڪانگل پريان جي پار جي، وو ساري ڏي سڏ مون

۱. جني لايا ڏينھڙا، سي تان سارياسون

۲. پريان سنڌي پار ڪون، ڪڏهن آئين تون

۳. ڪڏهن ايندا سُپرين، پيڻي منھجڙي پون

۴. ايندا مان اُجهائين، دڪيءَ جا من ڏون

۵. قاسم کان پريان جا، لڳا سي منجهه لئون.

—❖❖❖—

* هيءَ وائي اصل ۾ 'سرڪيان' هيٺ ڏنل هئي، جتان هت آندي وئي آهي.

** هيءَ وائي اصل ۾ 'سامونڊي' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٽپائي هت آندي وئي آهي.

سر راڻو

فصل پهريون

[۱] وِجَ وَرَنِيُونُ ڪامِڻِيُونُ، نِگِيُونُ نَادولا

سِرَ چِيرا، گِلَ پِپِنِيُونُ، چِڪَنَ سِينَ چولا

پاجاما پِپِرَنَ ۾، وِجَهَنَ واڍولا

اُمَلُ آتولا، پوتائون پازيب ۾.

[۲] آجَ نَادولا نِگِيُونُ، آيون ڪاڪَ ڪهي

توڙڻون طِلسماتِ جِي، پَرِينِ گَالِهَ پهي

العِشَقُ نِسا رُاللهُ، ڪنڀائون ساڻَ صَحِي

نهي سا نهي، اڻَ نهي ڪانه نهي.

[۳] آجَ نَادولا نِگِيُونُ، پَريون ڪَري پروازُ

اَتِ اَڏامي آئِيون، جِينَءَ سو بَحَرِي بازُ

زنده طَعَامُونُ تازُ، هاڻَ گُهرجن گهوڙئا.

[۴] نَادولا ٿو نِينهن، سو سِينهائين اڳرو

ڪلنگيون جن ڪپار ۾، تني چاڙهي چيئن
ڪاڪون بچن ڪيئن، جينءَ ڪات ڪنوارين هت ۾.

[۵] نادولاڻي نينهن جي، سڄي ڳالهه ڳري

ڪي مٺا، ڪي ماريا، ڪني سوپ سري
آيو ڪونه وري، قاسم ڪهڪ - دوال ڪون.

[۶] مومل ماڙيون آڏيون، ڪوٽر ڦلاريا ڪاڪ

باغ، باغوچا، بنگلا، تني سونا طاق
حسن پيئي هاڪ، لس لڏائي ڪنڌين (۱).

[۷] مومل، مومل، سهجان، مرادي مختيار

گل ڦل ڪليا ڪپتڪي، چمن ۾ چوڌار
اڙدابيگيون آڻيون، چڙهي تند توار (۲)

ڪجي ڪانه ڪوار، قاسم تنهن ڪماچ جي.

[۸] راڻيون رنگ رتول ۾، ويٺيون ڪن ورن

ڪوڙين عاشق ڪيترا، مٿي پڪ ڀرن

پروانا پڙلاؤ تان، واري تان نه ورن

(۱) ظ. 'حسن پئي هاڪ - الخ'. (۲) خ. 'چري تند توار'؛ ظ. 'چري تند توار'؛ د.

'چري تند توار'؛ ڪش. 'چڙهي تند توار'. انهن پڙهڻين مطابق 'چري تند توار' يا 'چري تند توار' به پڙهي سگهجي ٿو.

- ڪي ٿا ماڳ، مرنَ، ڪي قاسم گوندِر گاڏوانَ.
- [۹] گُجر سَندي گامَ ۾، ڪٿارو ۽ ڪات
ڪانه پُچائي ذات، مُنهن پيا سي ماريا.
- [۱۰] گُجر سَندي گامَ ۾، ڪٿارو ۽ ڪوسُ
سندو جيئڻ سوسُ، لوڏي لاهي آيا.
- [۱۱] گُجر سَندي گامَ ۾، نِت گهڙجي نينهن
آٿڻ مٿان عشقَ جي، موگهون لايون مينهن (۱)
- قاسم راتو ڏينهن، سِڪو پيڙو سَچَڻن.
- [۱۲] گُجر سَندي گامَ ۾، آڊيسي، آيو
پسڻ پري ذات جو، ٿيو ساميءَ ڪي سعيو
گهڙنديئي گهايو، ايندي آٿڻ وچ ۾.
- [۱۳] بابو بيڪاري ٿيو، ميري مُنهن ملنگ
اچي آٿڻ وچ ۾، رات ڏٺائين رنگ
جوڳي سَندي جان ۾، کُتا خوب خدنگ
ڪمر ٿاڻي تنگ، قاسم هليو ڪاپڙي.
- [۱۴] لوڏين هٿ لغام، گهوڙن پٺ پلاڻيون
من ۾ گُجهي مام، ڪا جا آٿن ڪاڌڪ جي.

[۱۵] رَکِي شَوْقُ شِڪارَ جو، هليا ساڻ هَميرَ

دلِ بهادرِ دادلا، سڀي ساوَجَ گيرَ
قُتيلِ دلِ فقيرَ، صُبْحَ گَڏينِ سامُهونَ (۱).

[۱۶] صُبْحَ گَڏينِ سامُهونَ، ساسي سونَ - وَرَنَ

ذڪو پاڻي پيٽَ ۾، ذڪو آندِرِ آن
مهيسِيءَ جي مَنَ، ڪا گجھي آهي ڳالهڙي.

[۱۷] صُبْحَ گَڏينِ سامُهونَ، راوُلَ چڱي رُوَ

بابوءَ سَندي بُتَ ۾، ڪٿوري خوشبوءَ
راڻي روبروءَ، ڳالهيون پُڇيون ڳجھه جون.

[۱۸] ڪِتانَ آئينَ ڪاپڙي، ڪِٽَ وهائين راتِ

سَلِ سڀاڻي سُوَرِ جي، بابو مون سان باتِ
توڪي طاسماتِ، مَچُڻَ وِڌو ماسِرِي!

[۱۹] آءُ گِرَناري گودڙيو، توڙان تَنَ تَنها

قاسم ڪاپڙين جي، نانيءَ منجهه نگاه
منجهه پرنديءَ باه، اچي پيئڙسِ اوچتو (۲).

[۲۰] آءُ گِرَناري گودڙيو، هليس ڪوَن هالار

- عشق جو آثار، کاله پرايم ڪاڪ ڪون .
 [۲۱] آءُ گر ناري گودڙيو، پورب منهنجو پنڌ
 وڌيو آڻڻ واريين، کاله منهنجو ڪنڌ
 قاسم پير ڪمند، ڪاڪل زلف ڪاڪ جو .
 [۲۲] گدالو گر نار ۾، آسڻ اوڻجي روه
 ايندي ڏنڻر آڪين، جيڪين لکيو لوح
 آڻڻ منجه اندوه، کاله پرايم ڪاڪ ڪون .
 [۲۳] گدالو گر نار ۾، ٻرڙي منجه بهڪ (۱)
 ڪاڪل ڪنوارين جي، ڏنو کاله ڪهڪ
 ڌڪن مٽي ڌڪ، لڳر لطيفن جا .
 [۲۴] نادولاڻي نينهن جا، پچ ته ڏيان پار
 جي آيا سي آگهيا، آت ويندي جي وار
 گجر سڀ گنواڻيا، لوڏي لڪ هزار
 ڌڙ ڪون مٿا ڌار، قاسم لڄن ڪيترا (۲) .

واڻي

ڪاڪ ڌڻي ڪر ها، چندن تو چاريندا

(۱) د. 'ٻرڙي منجه بهڪ'. (۲) خ. 'لوچن ڪيترا'؛ ظ. 'لوچن ڪيترا'.

۱. پرين سندي پيچري، پير پروڙي پاء
۲. ڏاڻي ناگر ولڙيون، جينءَ ڪاڻين تينءَ ڪاء
۳. اگر پيڙو آهرين، توڙئون توهي لاء
۴. آهي آتڻ وچ ۾، جمل تنهنجڙي جاء
۵. ويندي ڪٿ پرين ڏي، قاسم ڪڇ م ڪاء

فصل ٻيو

- [۱] پري ذات پدميئون، ڪنين ڪندن لال
چٽيون چوڏس چنڊئون، منهن ۾ نيڻ مشعال
ڪاڪل ڪوڪبان سان، هيرو منجهه حمال
انهيءَ جوت جمال، قاسم موھيا ڪيترا.
- [۲] پري ذات پدميئون، آڪين ۾ الماس
منهن مهتابان آڳرو، تن چمڪي تاس
ڪوڙين مير مواس، قاسم نينهن نمائيا.
- [۳] پرين سندي پيچري، پير پروڙي پاء
جي توکي سانگو سر جو، تان تون اوڏو مور م آء
جني جاء - نماء، سي مر وچن سامهان.
- [۴] راڻا پانءَ م راند، هي سڱ سورن گاڏئون

سسي نيزي پاند، دژ ترتيء گڏيا (۱).

[۵] مومل موهيو ميندرو، آيو آتڻ پاس

وينو ڪاڪ وڻن ۾، ڪري لال لباس

قاسم ڪڇ تپاس، اي مانڊي مند پڪيڙيو (۲).

[۶] ڪاڪ وڻن جا ڪوڏيا، آيا ڪاڪ ڪهي

مومل جي مذڪور جي، پيڙن سڌ صحي

جا پرين ڳالهه پهي، سا قاسم لکي لوتيئن (۳).

[۷] آتڻ ڪوڏيا آيا، سوڍا شڪاري

ويهندي ڪاڪ وڻن ۾، بچيائون بحري

ماريندو ماري، قاسم قمر ڪاڪ جي

[۸] آتڻ ڪوڏيا آيا، هتي لڪ هزار

منهن پيا سي ماري، هت ويندي جي وار

قاسم! ان ڪٽار، گهڻا لوتي گهاڻيا (۴).

[۹] آتڻ ڪوڏيو آيو، ڊوليو ڍٽ اوجار

آيون استقبال تي، مومل جون مختيار

آندا ارادابيگين، تحفا طعام تسيار

(۱) خ س. 'دژ ترتين گڏيا'. (۲) خ. 'اي مادري مند پڪيڙيو'. ظ. 'اي مادر مند پڪيڙيو'.

(۳) ش. 'لوتيئن'. (۴) ش. 'لوتي گهاڻيا'.

- لَتَو غَمُ غُبَار، قاسم آئي اُنَ جي .
 [۱۰] سَوَمَل سَوِي پِاڻ ۾، گجھه گِرهي گَالِه
 معلوم ڪيائين مينڌري، طِلسماتي تال (۱)
 پاڻُ مَ ڪُڻج پاڻ سين، ماسو هڙ نه مال
 قاسم ٿي ڪنگال، ته سوڍا ماڻين سِيچڙي .
 [۱۱] جَا سَوَمَل سُڻائي، سا سِپ مِچي مينڌري
 قاسم پِيس ڪَن ٿي، وصل جي وائي
 ٻوڙي پِائي، سوڍو چڙهيو سِيچڙي (۲) .
 [۱۲] سَوِي سَڏُ ٿئو، اُرداڀيگيون آڏيون
 ڪوئي رات ڪنوارين، منجهان ناز ٿئو
 آتي وِڍرُ وِڻو، جتي پير نه پڪڻان .
 [۱۳] جتي پيرُ نه پڪڻان، نڪو جنُ ماکُ
 نڪا ٻوءِ بَشَر جي، نڪو دڻيءَ دَرڪُ (۳)
 رَآيتُ رَبِّي بَرَبِّي، ٿئو حق سان واصل حقُ
 قاسم ڪونهي شڪُ، مومل ماڻي مينڌري .
 [۱۴] موملُ چڱو موتين، هيرو منجهه حمالُ

(۱) هيءَ سٺ ڪ ۾ ڪانهي. (۲) ڏ. 'سِيچڙين'؛ ش. 'سِيچڙين'؛ (۳) ش. 'نڪو ديهه ڌڙڪ'.

مُنهن مهتابئون اڳرو، لب ڀمئي لال
 ڪاڪل ڪعبِي - پوش جان، آبرو چنڊ هلال
 انهيءَ جوتِ جمال، مومل ماڻي مينڌري.

[۱۵] مومل ماڻي مينڌري، ھنڌ ھنڌ ڀيئي ھاڪ

فڪانَ قابَ قوسينِ آواڏنِي، لتو فرقِ فراق
 ڪٿوري خوشبوءِ سان، قاسم واسِي ڪاڪ
 مومل ۽ مشتاق، ھردوئي ھيڪ ٿيا.

[۱۶] راتيان ڏينھن رھاڻ، مٽي رنگ رتول ۾

چڀي پان سوپاريون، سوڍو مومل ساڻ
 ھنيڙي سنڊيون ھاڻ، من مرادون پنيون.

[۱۷] ڊوليو ڌڻي ڍٽ جو، سندو ڄاڻن ڄام

آچئو اردابيگيون، سئين سئين ڪنِ سلام
 وڃر آڳين جا وارا، وارث وڃر وريام
 مٿان ڪاڪِ ملام، قاسم! ڪاڻي مينڌري.

[۱۸] ڊوليو ڌڻي ڍٽ جو، ساڏورن سردار

موکي ماڏن مڃيو، موڏورن مهندار (۱)

(۱) خ ڪ د. 'موکي ماڏن منجڻو موڏورن مهندار' ظ. 'موکي ماڏن منجڻو موڏورن مهندار'؛
 ش. 'موکي ماڏن مڃيو موڏورن مهندار'.

قاسم کاک کنڌين پر، چڙهيا کاله ڪنار
سوڍي سليدار، وڃي آڳين جا وارا.

واڻي

راڻل رات مون گهر آيو، مون پرچايو
۱. آچو آتڻ واريون! گاج سهاڳي ڳايو
۲. ڳائون ڏيئي ڳجهيون، لالڻ مون گهر لايو
۳. من مرادون پنيون، ساڻڙو ٿيهر سڃايو
۴. قاسم ڪميڙي تي، لائق! ٿورڙو لايو.

فصل ٽيون

[۱] رت ورفون رات، سوڍا! رنو راڻين (۱)
اڪيون تنهنجي آسري، تن تنهنجي تات
قاسم! ڳجهي ڪات، مومل ڪني مينڌري.
[۲] مومل ڪني مينڌري، ڪات آلتِي آج
ڏڏڳيون سڌيون سپرين! ڪانڌ منهنجو ڪڇ
پاڻي ڇاڻ م ڇڇ، مپت مڌيون مينڌرا (۲).

(۱) خ. 'سوڍو راڻيو راڻين'؛ ظ. 'سوڍو رنو راڻين'؛ ش. 'رتو رنو رات، سوڍو رنو راڻين'؛

(۲) خ. 'پاڻي ڇان م ڇڇ'؛ ظ. 'پاڻي ڇان م ڇڇ'؛ ڪ. 'پاڻي ڇان مڇڇ'؛ ش. 'پاڻي ڇاڻ مڇڇ'.

[۳] مَدي جي ميري، آءُ اوهان جي آهيان

قاسم! ڪَٿَرُ وِڄَ ۾، وِڌو ڪنهن وڍري

گوندرَ آءُ گهيري، سگهو موٽجُ سڀرين!

[۴] سگهو موٽجُ سڀرين، وارثَ وِڍرَ مَ لاءِ

ڪَڙهو موٽي ڪاڪ تي، الله ڪارڻ آءُ

جوڙي ڏيان جاءِ، اڪيون اوتارا ڪري.

[۵] اوطاقون اڪين ۾، وهڪَ منجهه وجود

لٿو سَهوُ سُجود، موملَ ٿيڙي ميندرو.

[۶] موملَ ٿيڙي ميندرو، چنو غيرُ گمان

آڱڻِ آڻي جنَ جي، موملَ لڌو مان

صفتَ ڪي سلطان، منجهان نينهنَ نوازيو.

[۷] سوڍي شڪُ پڻو، ڪوڪُ پسي ڪو پڻو

ڪَڙهو موٽي ڪاڪ تان، واري واڳ وڻو

قاسم نينهنَ نهو، هتان چني هليو (۱).

[۸] چالَ مَ چچي نينهن، ڀرتَ پراڻي مَ ٿئي

ڪوءِ رُسڻَ ٻنَ ريتيون، ڪوءِ ڏولاڻي ڏينهن

سندو محبت مينهن، وسي تان وس تئي.
 [۹] وسي ته وس تئي، ان وئي وس نانهم
 سدا سونهي سچين، گل سيراندي پانهم
 سندي دوئيء دانهم، قاسم ڪنين م سٿان.
 [۱۰] آءِ تي ساريان سپرين، تون پڻ ڪين ساريچ
 فاڌڪروني آڌڪرڪم، پرين تون پاريچ
 تو ري سچي سچ، مومل موران نه وئي.

واڻي *

آئي ڊولڙيو ڍار، تو گهر رائل آڻيو (۱)
 ۱. مومل رنگ رتول ۾، تان تون ڏيڙو ڀار
 ۲. ڪرهو موڙي ڪاڪ تي، سوڍي لڌڙي سار
 ۳. عيب ڍڪيندڙ آڻيو، پوريءَ پاس ڀتار
 ۴. ڪوٺر ڦلاريا ڪاڪ جا، ڪڙيا ڪٽهار
 ۵. منهن ۾ سونهي مينڌري، قاسم ڪجل ڌار

* هيءَ واڻي اصل ۾ ’سر گهاتو‘ هيٺ ڏنل هئي، جتان هت آندي وئي آهي.
 (۱) ش. ’آئي ڊولڙيون ڍار‘.

سر ڪاهوڙي

- [۱] ڏوٿين گهڻا ڏينهن، ڏٺ ڏوريندي لنگهيا
نتِ نتِ تازو نينهن، آڻن انهيءَ ڳالهه سان.
- [۲] ڏوٿي ڏک ڏڏوڙيا، ڏور ڏهوڙيا ڏپ
سَنڊ، ٻُهارا، سڀ، پاسي ڪن نه پاڻ کان.
- [۳] ڏٺ نه ڏٺائون، ڏوريندڙا ڏور ٿيا
تتان 'تون'، آڏون، ويٺي وچائين نڪري.
- [۴] ڏيهُ چٽائي ڏور، هتان ڏوٿي هليا
ڪوٽڌر منجهان ڪور، پر ڪيائون پانهنجا.
- [۵] ڪيٽي ڪاهوڙين، سَنڊ ڪرڪڻ سڀڙا
رُج هر پڇيو راتڙي، ڪوڙ پڇائون ڪن
- ڏونگر ڏوٿيڙن، ڏوري لڏو ڏٺ ڪي.
- [۶] ڏوٿين ڏٺو ڏٺ، من مرادون پنيون
ڪالهه ٻُھاري پُٺ، ڪن ڪريائون اُن مان.

- [۷] پَريُونءِ وَجِهي پاڻ، ڏوٿين ڏٺ سَمِيٽِيُو (۱)
- جِتي پير نه پڪڻان، نڪو عبد آهچاڻ
سِندي آڪ آساڻ، آنداڻون اَن ڏيه مان.
- [۸] جِتي جاءِ نه ماء، سو ڏيه سوڻو ڏوٿئين
سُٺُ پَسُنُ ناه ڪو، نڪا هوءِ نه هاءِ
وڃن ڪاڻ وياء، ڏٺ ڪريندا ڪن لاءِ.
- [۹] سُونهان ڏين صلاح، هن اورانهين ڏيه جي
آهي جت الله، ٿئي پند نه پيچرو.
- [۱۰] لُوساڻيا نه لُڪ، اُچ نه اوڏي اَن ڪي
پُڪوليا نه بَڪ، قُوت ڪيائون 'ڪُل' مان.
- [۱۱] قُوت ڪيائون 'ڪُل' مان، 'جز' ۾ ڪم نه ڪو
'اَنا اَحْمَدُ بِلَا مِيمِ'، ڏيه سوڻاڻون سو
ڪُونڌر ڪندا ڪوه، تَوُڻ لڏاڻون تَن مان.
- [۱۲] جِتي سَپُ نه سَپِجي، بَر پوءِ پِچن
ڪَلِي ڪاهوڙين، وڻ چونڊيا تنهن ويڙ مان.
- [۱۳] جِتي سَپُ نه سَپِجي، راڱا رت رُڻ
ڏاه نه سَچي ڏيپلين، ڪارا نانگ ڪنبن

کَلِي کاهوڙين، وڻ چُونڊيا تنهن ويڙ مان.

جتي سڀ نه سڀجي، راڱا رڱن رت [۱۴]

اَسُونَهَن وات نه اُجهي، سُونَهَن مُنجهي مت

تتان پليءَ پت، ڏوٿين چڱا چاڻيا.

وحشن وائي ناه ڪا، ڪيهر جت ڪنبن [۱۵]

تتي کاهوڙين، چپر چڱا چاڻيا (۱).

ڪيهر ڪن هڻن، جت وحشن وائي ناه ڪا [۱۶]

آلا اِنَّ اولياءَ اللهَ لاخوفٌ عليهم ولا هم يحزنون،

خوف نه کاهوڙين

تيلان وڃي تن، چپر چڱا چاڻيا.

واڻي

ڏونگرڙا ڏس ڏي، جبلڙا ڏس ڏي

تسو ڪي ڏوٿي ڏٺڙا

۱. ڏني سندا پيچرا، معلوم ڪر مونڪي

۲. پيڇو رڃن راتڙيون، جهنگل جهڻڪن جي

۳. پسي ڏوٿين ڏٺڙا، تنگون ڪيڙم تي (۲)

۴. ڪوندر قاسم جن سان، رات سنڀاريم سي

(۱) هيءَ بيت فقط خ پر حاشيي تي ڏنل آهي ۽ ڄاڻايل آهي ته: ”همن بيت هم حضرت خليفه صاحب است.“ (۲) ظ. ’پسي ڏوٿين ڏٺڙا، تنگون ڪيڙم تي‘.

سر رامکلي

فصل پهريون

[۱] رام کلي ٿي روء، ساريو سناسين کي

چڙهي آبي چوء، آن کي جوگي گڏيا!

[۲] رام کلي، ڪنهن نه پلي، چلي سامين سنگ

چڙي ننگ ننگ، گڏي گورڪناٿ کي.

[۳] رام کلي، ڪنهن نه پلي، ٿي جوگياڻي جوء

چڙهي آبي چوء، آن کي جوگي گڏا.

فصل ٻيو

رامکلي سي حرفي

[۱] الف کي اوڏا ٿيا، 'مير' رکيائون من

فَايَنْمَاتُوا لَّوَا فَشَرَّ وَجْهَ اللَّهِ، جوگي

جائون ڪن

نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ، ٿيا پاڙيچا پرين (۱)

قاسمَ کانوٽين، ناني گڏي نجهري.

[۲] بي جو لئو بار، 'آلف' ڏٺائون اڪين

آنا احمد بلامير، ٿا سامي سليدار

رايت ربي بربي، ڏٺائون ڌاتار

قاسم ڪلاندرا، آسڻ آرامي ٿيا.

[۳] تي ٽڪر تارڪي، ڪينو مور نه ڪن

هسڻ چڏي هليا، روئي رام رسن

فليضحڪوا قليلاً و ليڪوا ڪثيرا،

اي عادت آديسين

قاسم کانوٽين، ناٺ نمايو نياز سان.

[۴] ستي سڏ ٿئون، ٿي سڏي اٿيا

ذالڪ فضل الله يوتيهِ مَنْ يَشَاءُ، قادر ڪرم ڪيون

من له المولى فله الكل، سڀڪين اٿ سرئون

باري پاڳ، وريون، قاسم ناٺ نواز ٿا.

[۵] جهر جهليندي جڳ، ڏاڏ وڃائي ڏڱما

اهدنا الصراط المستقيم، سامي ٿا سرڳ

منجهان ناٺ نرڳ، قاسم ڪيڏا ڪاڙي.

[۶] حي هُنَّ جِي حَدَّ، وِيا اورانگهي اوڏهين

ناڏڳن پنهنجي نَفْسَ جِي، سِيڪا وڌِي سَتَ
مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ، پُنهون عَشَقَ عَدَدَ
مَنْ طَلَبَ شَيْئًا وَجَدَّ وَجَدَ، قَاسِمَ سَرِيو ساميڻ.

[۷] خي مَلِينْدِي خَاڪ، قاسم هَلِيا ڪاڙِي

دُنْيا ۽ عَقْبِي ڪان، پاڻ رڪيائون پاڪ
طَالِبُ الدُّنْيَا مُخَنَّثٌ، طَالِبُ الْعُقْبَى مُوَنَّثٌ،
آلَڪَ جا عُشَاقُ

منجهان روزَ مِثَاق، پِنْدُ پَرُوڙِي آئيا.

[۸] دُوئي دَالِ قُتِي ڪَري، پورپ ويا پيهي

جوڳين کي جَبْرُوتَ ۾، پَل گهڙي پيئي

مَلڪ چڏي مَلڪُوتَ جو، ويا سامي سَنجھيئي

نُهَنَ ڪوڙيندي دِگڻا، ناسوتانَ نيھي

ڏٺائون ڏِيھي، لَتاڙِي لاهوت ڪي.

[۹] ڌال ٿون ذِڪَرُ خَفِي، جَهَرُ جَڳايو جوڳيڻ

نانگا ناني هَلِيا، چڏي أَبُ آخي

پاڻ نہ ڪڍن پاڻ سان، صوفي صاف سَخِي

مَهِيسِينِ مَخْفِي، قَاسِرًا رَامُ رِيَجَهَائِيو.

[۱۰] رِي رِيَا جِي تَكِيي آسُ كَنِ نِه اَو

لَوَك نِه لَكِي سَكِهِيَا، خَاكِي سَنَدِينِ خُو

دَاڳَا دُوڙَ پَكَلِيَا، مِيرَا تَغُزَنِ مُو

رَاوَل رُوڊرو، قَاسِر وَصَلِ وَاڳِيَا.

[۱۱] زِي ذَرُو نِه جَتِيَا، جَوڳِي مَنجَه جَهَان

مَارِيندِي مُرَادَ كِي، وِثَا ڏَانِه وِپَرَان

الْعَشَقُ نَارُ اللَّهِ، جَلُّ پَرَايُو جَان

مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا، مَرِي لَدَاثُونِ مَان

قَاسِر اِنِ كَمَانِ، گَهڻا بَابُو گَهَائِيَا.

[۱۲] سِينِ وَجَائِي سَكِيُونِ، هَلِيَا ڏَانِه هَنڱِلَاج

تَرَك تَكِيَا تَن تَارَكِينِ، كَنه سان ڪَم نِه ڪَاج (۱)

پِيٽَ بُڪِيَا لُنڱُ لَانُگَ، ۾، سِرَ سُلْطَانِي تَاج

سِيواڱَر سَڪَاجَ، قَاسِر نِينَهَن نَوَازِيَا (۲).

[۱۳] شِينِ وَجَائِي شَڪُ، گَڏِيَا گُورُڪَنَاتَ كِي

صَحِي سُجَاتُو سَامِيِينِ، حَق سان پَنهَنجُو حَقُ

(۱) اصل . 'ترڪ تکیا تن تارکی - الخ' (۲) خ ظ . 'سیوگر سکاج، قاسر نینهن نوازیو؛

S . سیوگر سکاج، قاسر نینهن نوازیو؛ ش. 'سیوگر سکاج، قاسر نینهن نوازیو'.

أَلْأَنسَانُ سَرِّيْ وَ أَنَاسِرُهُ، سَكِيَا اِيْ سَبَقُ
وُجُودِي وَرَقُ، قَاسِمِ پِژَهَن كَاپِژِي.

[۱۴] صَاد صَبِرَ جُونِ سَكِيُونِ وِينَا وَجَائِنِ

وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ، كُجْهَ اَنَدَرِ كُجَائِنِ
جِيَكِيْنِ مُكُو سَجْطِيْنِ، سَوِ يَلُو كِيُو يَانْثِيْنِ
نَانِي دَنَهْ نَائِيْنِ، مَنُهْنِ مَوْنَا كَنْدُ كَاپِژِي.

[۱۵] ضَادُ بَرْتَنُ هَتِ پَرِ، كَاسُو مَوْرُ نَهْ كَنِ

پَرِگَهَرَانُ پَرِي وِيَا، گَهَرَانِ كِيْنِ گَهَرِنِ

كَانُوْتِيْنِ قَبُولِيَسُو، فَاقُو فَقِيْرِنِ

فَاقِمَةُ الْفَقْرِ مِعْرَاجُ الْفُقَرَاءِ، اِيْ وَجَهْ وِيَرَاگِيْنِ

قَاسِمِ دِيْئِي كَنِ، سُتْجِ گَالِهَمِ سَنَاسِيْنِ.

[۱۶] طُوْثِي طَالِبُ تَوْرُ رِي، وِچَانِ كِيْنِ وَرَنِ

مَرَضُ مَهِيْسِي مَوْتِ جَا، مَارِيَا تَانِ نَهْ مَرَنِ

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا يَمُوتُونَ، خَضِرُ خَوْءِ سَنَدِنِ

تَوْرُتُونِ مَثَانِ تَنِ، لَتُو حَرْفِ حَسَابِ جُو.

[۱۷] ظُوْثِي ظَالِمِ نَفْسِ سَانِ، جُوگِيْنِ وَاَرِي جَنَگِ

فَتَحْنَا الْجِهَادَ أَلَا صَغُرُوا رَجَعْنَا إِلَى الْجِهَادِ الْكَبِيرِ،

مُرْنِ كِيْنِ مَلَنَگِ

قاسم ڪيسر رنگ، ڪالھ رٿائون ڪپڙا.

[۱۸] عَيْنَ اَلْڪَ سِينِ واڳڻا، ٻيائي ٻاريائون

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ، پڙهي ٻاريائون

مَا كَانَ مُحَمَّدًا ابًا أَحَدٍ، اِي سَتَ ساريائون

ويسا واريائون، قاسم قضا ڏينھڙا.

[۱۹] عَيْنَ غِذَائُونِ اَنْ جُونِ مِثْلِي مِوچاريون

فَرَضَ، وَاجِبَ، سُنْتُونَ، پڙهي تَنَ پارِيون

سَپِي سَنِيُونِ تَنَ ڪِي، صَاحِبَ سِيڪاريون (۱)

اَنِي جِيُونِ اَرِيُونِ، قاسم! رَبَّ قَبُولِيُون.

[۲۰] فِي فَائِقَ فَيْضَ جَاءَ آجَهَا عَاصِيَتَنَ

وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ، سڀ تي

هٿ سندن

قاسم مٿان تَنَ، گھوري گھوريان جندڙو.

[۲۱] قَافِ ڪَمَائِي اَنْ جِي، قَادِرَ پِيَشِ قَبُولِ

اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غُفِرَتْ لَكُمْ، مُخْتَارِي مَقْبُولِ

حَسَنَاتُ اِلَّا بِرَارِ سَيَّاتِ الْمُقَرَّبِينَ، سودو پيڙن سُولِ

قاسم منجهان مول، هادي حاصل وٽرو.

[۲۲] كَافُ ذَنَّاوَن 'كُلُّ'، جُزْ، وِجَائِي جو گپين

أَنَا مِنْ نُورِ اللَّهِ وَ كُلُّ شَيْءٍ مِنْ نُورِي،
آيو پيشُ اَصْلُ

سَتَكُرُ مُلَا سَامِيين، آندو عِشْقُ اَمَلُ

قاسمِ اَرَنگِ اَتَلُ، مَلِيو مَهِيَسِيَن كِي.

[۲۳] لَام لَانگوڊئان دَارَ، اَنگِ نِه اويِنِ ڪپڙا

إِنَّ أَوْلِيَائِي تَحْتَ قَبَائِي لَا يَعْرِفُونَهُمْ غَيْرِي،

يَكُنْ دِڪُئَا دِڪُئَا

نانگا پنهنجي نَفْسَ تِي، ساڃا تڻا سُوَارَ (۱)

تَن سَامِيَن تان سَوَ وارَ، قاسمِ قَرَبَانِي تِيان.

[۲۴] مِيرَ نِه ماسو مال، نڪا سَتَ سَوَالِ جِي

نڪو سَنگِ ثَوَابَ سان، نڪو ڏوهَ وَبَالِ (۲)

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ،

لتو خوف خيال

جو گپي منجهه جَمال، قاسمِ پُوتا ڪاپڙِي.

[۲۵] نُون نَمَائِي ڪَنَدَ، اُپا اَلڪَ سامهَان

- آدبُ آديسينِ جو، پُوربَ منجهه پسند
 منهن مُونينِ سرِ مٿڙا، سيني منجهه صمد
 تالَ وڄائي ٿند، قاسم ريڏا رام سان.
 [۲۶] واڳڻا واوِ وصالِ جي، ويڻا منجهه وجود
 منجهه تيرت، منجهه ٽڪيا، منجهه عنبر، منجهه عود
 منجهه ڪعبو، منجهه ڪيرتون، منجهان منجهه معبود
 قاسم ڪن سجدو، پاڻ سُڄاڻي پاڻ ۾.
 [۲۷] هي هنيڻ سين لاءِ، قاسم سڻ سنيهڙا
 ايڪلتارو تال سان، ويهي هت وڄاء
 ڳايو ويٺو ڳاءِ، سو ڳڻ سناسين جا.
 [۲۸] لام لڪياري پير، مُرشد منهنجو معنوي
 ابنُ علي شاه جو، ڏوهڻو محمد مير
 قاسم! ڪل ڪبير، ڪامل منهنجا ڪاڏيا.
 [۲۹] اَلِف آسڻ آڻيا، جوڳي جات ڪري
 ڀُڄ ٽني کان خبرُون، ڀرتئون پير ڀري
 قاسم اُن ڳري، ڳجهي آهي ڳالهڙي.

[۳۰] ڀي ڀاراني حق ري، ڪنهن سين مور نه ڪن

لاڳاپا جي لوڪ جا، لاڻا لاهوتين
آلفقير لايحتاجُ اِلَّا اِلَى اللّٰه، ڀرگهر ڪين پڻ
توڙئون قاسم تن، اوريو پيدُ آلك سان.

وائي

سگڙين سامين سڻائي، اي ساءِ! جو ڳين جامن ڳالهڙي

۱. سامين سگڙين ۾، وحدت قوڪ وڄائي (۱)

۲. رايبت ربي بربي، ستگر اي سمجهاڻي

۳. آنا احمد بلا ميم، ڳالهه اها تن ڳائي

۴. ڪارو پسڻ ڪينڪي، سامين پيش صفائي

۵. قاسم! قلزم ڪن ۾، بوڙي ڇڏ پياڻي

(۱) خ. الله سامين مڱڙين ۾ - الخ؛ ظ. آلا سامين سڱڙين ۾ - الخ.

سر ڀڄ

- [۱] سُونِ سَوا-سير، جي پاڻي ترازي توريان
 گوڏر غم غريب جي، گهٽ ۾ لايا گهير (۱)
 ٻيو سڃيندو ڪير، صحت سپيرين ري.
- [۲] سُونِ سير-سوا، مٿن مٿو ٺاه ڪو
 مون ڏي مڪا ماءُ! آڻ توريا سڃڻين.
- [۳] سڃڻ! سڪ مياس، موت منهنجا سپرين!
 ورهيه منجهه وياس، مون ليکيندي لنگهڻا (۲).
- [۴] سڃڻ! سڪ مران، ڪر نه لڏيئي ڪڏهن
 منجهڻي منجهه پُراڻ، ڪنير ٺيهائينءَ جان (۳).
- [۵] سڃڻ! سڄي رات، توڳر ڏيان ٻانهڙي
 پاڻو هي پريات، هوند ڪيرون ڏنر جيڏيڻ (۴).
- [۶] سامر وهامي رات، جنهن ۾ گڏا سپرين
 پينرا ڀليءَ پات، اوريان سوز عجيب سان.

(۱) س. گهٽ. (۲) ظ. وره منجهه-الخ. (۳) ظ. منجهڻي منجهه-الخ. (۴) ظ. ش. ڪيرون
 ڏينم جيڏيڻ.

واٽي*

سانگ مَ پوٽي سَچُٽين، مَ قوڙاڻو پوءِ

۱. سَپڪو پيڙو سَچُٽين، هوند هَميشان هوءَ

۲. جدا پنهنجي ڀرَ کُون، قادر ڪج مَ ڪوءِ

۳. قاسم قرب جنهين سان، سائين آيهر سوء

* هيءَ واٽي اصل ۾ 'سرڪاهوڙي' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٽپائي هت آندي وئي آهي. ٽي مصرع ڏنل ڪانهي.

سر ليلان چنيسر*

[۱] ليلان لُچڻ ڇڏيو، ڪين چنيسر چيوس
بُجهان ڪن پيوس، ڪو جو ڏوه ڏهاڳ، جو.

واڻي**

- توبه توبه يار! تو در زاري، خان! تو در زاري
۱. رَبَّ آرڻي موسي ٻولي، 'لن تراني' آءِ ماري
۲. بازي عشق جي ڪيڏن وارن، ڪن ڪتي ڪن هاري
۳. دلبر منهنجو دانا بينا، آءِ تان پورڙي ڌاري
۴. پاڻان پاسي پاڻ سڃاڻي، ڌڪي ڇڏ م ڌاري
۵. ڪني عيسيٰ موسيٰ مڃڻو، قاسم احمد ڌاري

* هن سر جو هيءَ هڪ بيت فقط ۾ آهي، جتي سر جو عنوان هن طرح ڏنل آهي: 'سر ڪونرو
۽ ليلان ۽ چنيسر'

** هيءَ واڻي اصل ۾ 'سر ڏناسري' هيٺ ڏنل هئي جتان ٽپائي هت آندي وئي آهي. ظير
ٿلهه هن طرح آهي: "توبه توبه يار، تو درجاني، خان تو درجاني، توبه"، ڪ ۾ ٿلهه هن
طرح لکيل آهي: "توبه توبه زاري، اي خان تو در زاري". ۱. خ. 'لن تراني آه ماري'.
۲. ظ. ڪيڏن وارا. ۳. ڪ. 'پورڙي ڌاري'، ش. 'پورڙي ڌاري'

سر بلاول

- [۱] ڏٺي جي ڏاتار، ته منگ منگتي ڪيتري!
 لک ۾ لک هزار، پينارا پُر ڪري.
- [۲] ڏاتارُ ڏند نه پيڙڻو، ڏٺي ڪلندي ذات
 آيا سي اگهيا، ڪانه پڇي ٿو ذات
 ڏيڻ جي ڏينهن رات، وائي اٿس وات ۾.
- [۳] ڏاتارُ ڏند نه پيڙڻو، ڪلي منهن خوشحال
 جيڪو ڪري سوال، تنهن کي ڪري سڏڻا.
- [۴] ڏاتارُ ڏند نه پيڙڻو، ڪلي منهن خوشحال
 انئي پهر عام تي، وسي مينهن مثال
 ڪوڙين لک ڪنگال، تنهن پاڳاري پُر ڪيا.
- [۵] پس پاڳارو پير، ٻئي در وچ ۾ مڱڻا!
 دائر دستگير، جنهن ڏکيا ڏوليءَ چاڙهيا (۱).

[۶] حاتِمُ هَلِي آئِيو، پِن پَتَ كُڻِي

سَنَدِي قُرْبُ كُڻِي، حاميءَ ڏني هت سان.

[۷] حاتِمُ هَلِي آئِيو، پَتَ كُڻِي پِينار

سُرُڪِي سَخاوتَ جي، ڏي-اڀيسَ ڏاتار

عشق جو آثار، حاصل ڪري هليو.

وائي

تون جُڳ جيندا هووِين يارا تون جُڳ جيندا

۱. توڙ ڪُنون وه تون دلبر تون، مَن صَدقي سَوار

۲. ڪل عالم دي تاج تيڙي سر، تون صاحب سردار

۳. لک دشمن تيڙي ڪون ڪَلّا، ماران ٻانهن اولار

۴. حوران، ملڪ، پريان مل تيڙي پير چمن پينار

۵. قاسم داسپ دو جُڳ دي وچ، باري تو سربار

سر ٺهر*

فصل پهريون

- [۱] جاڙيجائي جنگ، آهي اوٺارن سان
لڳو لوڙائن جو، منجهان پنيءَ پنگ
گورا توڙ گڙنگ، هٿيو هيڪانڊا ڪري (۱).
- [۲] لاکاين لغام، وڏا واڙين وات ۾
آڻن اوئي ذات جي، من ۾ گجهي سام
آت نه لڏو عام، لاڪي لوڙائن جو.
- [۳] سڳڻ ٿين سواءِ، جوءِ ۾ جمڻو ٻوليو (۲)
آيا جني لاءِ، سي وڳڻ ۾ گڏين سامهان.
- [۴] لاڪي لال ڪماڻ، هر دم آهي هٿ ۾
سليو تيرن ساڻ، واگهه پلي ٿو واهرو (۳).
- [۵] ڪوڙين سو ڪيڪان، پڻ پاچاواڙي پٿرا (۴)
هٿيو گرز غنيم ڪي، ماريو ڪن مسائ

* ظ ۾ هن سر وارا اڪثر ورق ضايع ٿيل آهن .
(۱) اصل. 'گهوڙا توڙ گونگ'. (۲) خ س ش. 'جؤم' (ڪڏا). (۳) اصل. 'سليو' ؛
خ س. واگهه ش. واگهه. (۴) ش پاچا واڙي.

سسِیون نِیزي ساڻ، ٻڌیو وِجن ٻاڻڙا (۱).

[۶] گهوڙا لڪا گهڻا، پُڻ پاڇاواڙي پڌرا

جَنِي مُنهن مٿيا، سي سون لاکاڻي لکيا.

[۷] پڪو پڪي پاس، رڻ رِپارين چانڻيو

ويچارن وسواس، لٿو لوڙائن جو.

[۸] رڻ رِپارين چانڻيو، پڪو پڪي وٽ

اُنيون چرن اُن جون، پھريون مٿي پٽ

لٿو سور سرت، لاکي لوڙو ڇڏيو (۲).

واڻي

پڪو پڪي وٽ لو! رڻ رِپارين چانڻيو

۱. اُنيون چرن اُن جون، پھريون مٿي پٽ

۲. لٿو لوڙائن جو، سندو سور سرت

۳. وانيون ويچارن جون، ڀري ويٺيون وٽ

۴. ويهي تن وانيين ۾، ڪو ڏينهن قاسم ڪٽ

(۱) خ. ٻڌيو اچن. (۲) خ. ظ. لاکي لوڙو ڇڏيو؛ ڪ. لاکي لوڙائن ڇڏيو؛ ش. لاکي لوڙن ڇڏيو.

فصل ٻيو

- [۱] واڻيُون وهي هت تي، هاڻو هڻي پاس
لعلون لئي لاڏڪا، رزق ڪيائون راس
ويڏيائون وسواس، آلتئون آڏهوڏ جو.
- [۲] ڪارو منهن ڪراڙ، ساڳاين منهن سَرا
گهوڙا پسيو گهورڙيو، ٿو پتي ذڪ ڌراڙ
جينءَ سو جهنگ ڀراڙ، تينءَ ڪيمن ڀري خبرا.
- [۳] ڪيمن خوش نه اڃ، مهتي منهن نه سَرو
سندو سود سهج، وڻو ويچارِي وسري.
- [۴] ڪيمن ڪلڻ ڇڏڻو، ويٺو روڻي رت
ڪمن سنڌي ڪن ۾، ڪالهه وڌائون ڪت
ڀڳت ڀليءَ ڀت، لوڙائن لتاڙيو.

فصل ٽيون

- [۱] ماريءَ منهن م پوءِ، ڪان م لڳي ڪونجڙي
ڇڱي ڀلي هوءَ، سدا ڀيڙي سڄڻين.
- [۲] ڪوڙين ڀري ڪان، اجهي ماري آڻيا
جي تون نگهبان، ته پڪ نه ونگو پڪڻان.

- [۳] چال مَ چِچي ڪا، منجهان وِڳر ڪونجڙي
- مِچڻ مُلا ماءُ، جيئري جُدا مَ ٿئي.
- [۴] ماري مڙيا لَڪَ، دور آڏيائون ڊِڙا (۱)
- جي راضي رب آلَڪَ، تہ پَڪ نہ وِنگو پڪڻان.
- [۵] ماري مُنهن ڪارو، ڪارا مٿس ڪِڙا
- جو پياريندڙ پڪڻان، سو رڪڻهارو
- وڃي ويچارو، هٿين خالي هليو.
- [۶] رات لَمندي لَٽَ، ڪوڪ سڻائي ڪونجڙي
- پرين جا پريات، آچي سور اُڏميا.
- [۷] اُٿي اُڏائي، پَڪ چنديندي ڪونجڙي
- ايس آهيائِي، ڪا رات پنهنجي روه جي (۲).
- [۸] ڪونج اُڏائي ڪِچَ، ٻچا پرنِي ربَ کي
- اڏو ڏيئي رِجَ، ماريءَ منديو مامرو (۳).
- [۹] ڪونج اُڏائي ڪال، ٻچا پرنِي ربَ کي
- وِڳر ساڻ وصال، موٽي ڪو مَس ٿئي.

(۱) ظ. دُور اڏيائون ڊِڙا: ڪ. اڏيائون ڊِڙيون. (۲) خ ظ ڪ. روح جي. (۳) خ. اوڏا ڏيئي.

فصل چوٿون

- [۱] هَٽِي هَٽُ حَڪْمَتُ جَوِ وَٺِي هاٿِيءَ ڪانَ حسابُ
جَنبُو چا جوابُ ڪندو ڪيهر ساهُون (۱).

فصل پنجون

- [۱] مون جي ڏٺا ڪال، سي اڄ نه اُني پيئڻين
ڪوه ڄاڻان ڪيڏانه ويا، ڪنه منهن ڪاهي مال
سڄ سلاڻج ڳال، پکا پرڏيهين جي.
- [۲] پکا پرڏيهين جو، ڏي ڏکيءَ کي ڏس
جي وانيڊيون ويون وس، ٿو اندر آئي اُن لئي.
- [۳] اڄ سانباهي ست، ڏنر سنگهارن ۾
ما منهنجا ست، ڪاچي وڃن لڏو.
- [۴] ساڌايون سونهن، تڙين ٻنهي ڪنڌين
ڪنڊين ۽ ڪونهن، هيڄ هميشان نه لهي.
- [۵] مينهون جهل مهار، ڪهري چار م ڪنڊيون
چيهي جي چاه پئي، مينهون هڏ م مار
هتان لک هزار، هور پرائي هليا.

(۱) اصل ۾ هيءُ بيت ’سر بلاول‘ هيٺ ڏنل هو، جتان ٺاهي هت آندو ويو آهي.

[۶]

جيئن سي سنگهار، جنبُ گذاريم جن سان (۱)
 مٿن ساندوڻ مينهن جا، گجنِ گوڏن ملار
 قاسم! ڪنڊيون اُن جون، ڏسن ڪونه ڏڪار
 گورس غم گذار، اوتيو پيئن پهيڙا.

سر ڪاپائنتي*

- [۱] اوريندي آرٽ، ڏوري چڪي سڄڻين
هتو چئو هت مڻ، وڏو سور سرت
پهو ڪريو پٽ، آتڻ وڻو وسري.
- [۲] آتڻ وڻو وسري، پره ڪتندي ڪپر
هت سرتيون گهرن سير، اسان تند نه اجهي (۱).
- [۳] آتڻ مٿان آج، اسان لاڻو آسرو
وڻي وڌم چچ، سي واڙا واء ڪڍي ويو (۲).
- [۴] آتڻ مٿان آج، اسان لاڻو آسرو
پوڻيون پائي پاند ڀر، پيڻ اسان کان پچ
جي تو اچي لڄ، ته آيل ويهه م اوڏڙي.
- [۵] مون سين ڪتيو جن، سي ويا اولڙي اوهر (۳)

* هي بيت سڀئي قلمي نسخن ۾ ”سر ڏهر“ هيٺ (شروع ۾) قلمبند ٿيل هئا، جتان جدا ڪري هي ’سر ڪاپائنتي‘ قائم ڪيو ويو آهي.

(۱) ظ. ’ڪترن سير‘ ش. ’ڪتين سير‘. (۲) هي بيت ڪ ۾ ڪونهي. (۳) خ. ’من سين ڪتيو جن- الخ‘.

- هاڻي ساڻ ٻين، آتڻ مُور نه اُجهي.
- [۶] مونکي ڪٿڻ ڪال، جن سيڪاريو جيڏين
چرڪو اُني چال، ڪا ڦيريندي نه پسان.
- [۷] ڏک نه ڪڍي تند، آرٽ پڻڪو نه ڪري
هنجهون هاري هنڌ، پسان پاڙيچين جا.
- [۸] نه سي ڏک نه مال، نه سي آتڻ واريون
اڃان چرڪا ڪال، ٿي ٻانهيارين پُرائيا.
- [۹] چرڪو ڏک پئي، اولائجي آڌ ٿئا
پها پت پئي، لڙيا لاکيڻين جا.

واڻي *

- تُون پڻ ياد تني کي پوري! تو جني جي ڙي تاتِ
۰۱ فاڏڪروني آڏڪرڪر، اي پروڙج باتِ
- ۰۲ گجھان گجھه پريان سين، اورج آڏي راتِ
- ۰۳ قاسم ڪيتر وسارين، سندرڙي لالڻ لاتِ (۱).

* هيءَ واڻي اصل ۾ ’سُرڪلياڻ‘ هيٺ ڏنل هئي، جتان هت آندي وئي آهي. (۱) S. ’قاسم ڪيئنءَ وساريان- الخ‘.

سر گھاتو

فصل پهريون

[۱] مڙي ملاحن، مڇ سان وڌو ماسرو

وڙهڻ واڻي وات ۾، روکيا تان نه رهن
صبح سي نه سهن، آڄ هين ماريون مڇ کي (۱).

[۲] اڄ هين ماريون مڇ کي، صبح سهي ڪير

وڻ وهلو وڃي، ته پري ٿيئي پڌري (۲).

[۳] سڌ سڀڪنهن هوءَ، سڌا منڌ شڪار جي

تانگهو گهوريو گهاٽين، اونهي ويا نه اوءَ

مڇ ماريون سوء، پسي جو پاتار کي.

[۴] پسي جو پاتار کي، سو مڙ ماري مڇ

جني گهوري گهاٽين، سڌي پاڻيءَ ۾

تني سندا رڃ، پئوڻرا پاڻي آيا.

[۵] جَنِي گهوري گهاتئين، سَندي پاڻي پڪَ

تَنِي چوسي چڪَ، ڏانَ لڏائون ڏيڏريون.

[۶] گهاتو گهيري مَچَ، مَچَ نه گهيريو گهاتئين

تَنِي سندا رَچَ، جَهلي رپَ رهاڻيا.

[۷] گهاتو گهڙيا، نه وريا، وڏي لڳين ويرَ

تَنِي سندا سيرَ، آڀي نَتَ نهاريان.

[۸] وڙهڻ واري سيڪو، وڙهي نه ڄاڻن

ڪُڇاڙي ڪي ڪنَ، ڪوڙيون سڌون ڪنَ تي.

[۹] گهڙي گهوريائون، اونهي ڪنَ عميق ۾

جتي تانگهه نه تارئين، سو ڏيهَ ڏوريائون

ڪڇون ڪوريائون، وجهي ڪاٽَ ڪپارَ ۾.

[۱۰] آيا مردَ مَچي، ڪلاچي جي ڪنَ تي

ڏڏائون ڏڏيتَ ڪي، اکين ساڻَ آچي

مورڙي ملَ مَچي، وڏسَ ڪُنڊَ ڪپارَ ۾ (۱).

[۱۱] مَرُ جان جايو ماءُ، ملَ مهائين مورڙيو

وڙهندي مانگرَ مَچَ سان، ويرَ نه لڳو واءَ

دِڳو دَلُوراءِ، هر دم دَنَسِ هَتَ ۾ .
 گهڻا گهاتو آيا، دِلَ بهادرُ دَلِ [۱۲]

کُنَا کُنَ کَلاچَ جي، اونهي آبِ آجَهَلِ (۱)
 ري مَهائينَ مَلِ، وڙهي ڪيرَ کَلاچَ سان!
 گهڻا گهاتو آيا، مَتي کُنَ ڪَهي [۱۳]
 سَگهي ڪونہ سَهي، تابشِ هِنَ تلاءَ جي.

فصل ٻيو

تانگهيائين سو تار، جو اڳ، نہ گهوريو گهائين [۱]

مَهائينَ مَنار، لاڻي آڳ، اڳينَ جي .
 مَرُ جانُ وڙهي مورڙو، وڙهي جو جاڻي [۲]

جِيڪينَ لِيڪيو لوحَ ۾، سو سڀ سِچاڻي
 تانگهو ڪي تاڻي، ڪڍيائين کَلاچَ مان (۲).

تُون مَلُ مَهائينَ مورڙو، تون شڪاري شيرُ [۳]
 تون قاعِي جو ڪوڏڻو، تون وڻندين وِڙ
 پڻو وڙهندو ڪيرُ، ڪلاچيءَ جي کُنَ سان.

(۱) ظ. 'کُنَا کُنَ ڪَلاچَ جي- الخ'. (۲) خ ظ ڪ. 'تاگون'؛ ش. 'تاگهو'

- [۴] مورڙي ماريو مڇ، مڇ نه مهتيو مورڙو (۱)
 راوت چڙي رڇ، هنيس ڪات هٿن سان.
- [۵] لکين گهاٽو گهڙيا، پر مهٽ پرايو مور
 تتي مانگر ٽڪيو، جتي آب آٿور
 شڪاري شهزور، هنيس ڪند ڪپار ۾.
- [۶] لکين گهاٽو لڙيا، پر موريو مل مزار
 جتي تانگهه نه تارئين، تانگهيائين سو تار
 هٿي ڪند ڪٿار، مانجهي مانگر ماريو.
- [۷] لکين گهاٽو لڙيا، پر مهٽ مور ڪيو
 ڪري ڪپر ٻيو، هيڏي سوڀ شڪار جي!
- [۸] لکين گهاٽو لڙيا، پر موريي مٺ نه ڪو
 هي سوڀارو سو، جنهن وڃر اڳين جا واري.
- [۹] مانگر ماريائون، گهاٽن گهر واڌائون
 پنهنجا پاريائون، قول ڪلا چيءَ ڪن سان.
- [۱۰] ڪڇون موريي ڪڇ ۾، ڪڇون پري ڪين (۲)
 ادا! ٿي آمين، ته همہ ئي حق ٿيو (۳).
- [۱۱] تون ڪڇون جو ڪوڏيو، ڪڇون ٽوسين ڪوڏ

- ڪنهن کي چوندڻ ٻوڏ، جي همہ ئي حق ٿيو.
- [۱۲] ڪٿان ڪڇون آڻيو، ڪٿان آئين تون
 ڏيک م آڏا ڏون، جي همہ ئي حق ٿيو.
- [۱۳] ڏسڻ ڪيا ڏور، ڏس م ڏاڻي جيئي
 اڪيون ٻئي پور، ته همہ ئي حق ٿيو.
- [۱۴] نڪو ڏجهڻ ڏيه ۾، سڄڻ نه وائي
 ٻول نه پيائي، جي همہ ئي حق ٿيو (۱).
- [۱۵] جان جان جيئن جڳ، ۾، مڇي مور م ڪاء
 پلي سندي پريءَ کي، هارڻا هٿ م لاء
 جنهن ۾ ڪڪيءَ ساء، اوڏو وڃ م ان کي (۲).

وائي *

- موريو ماريندو ووا متو آهيئن مڇڙا
۱. مڇن سندو من ۾، هئڻ توکي هوءَ
۲. تولاء رکي رڇڙا، صبح ايندو سوءَ
۳. ڪاڏي ڪندو واڙي، [لڱن] منجهان لوه (۳)

(۱) S. 'ته همہ ئي حق ٿيو' (۲) هي بيت فقط ظ ۾ آهي.

* هيءَ وائي فقط ظ ۾ ڏنل آهي. (۳) اصل 'لوح'.

سر ڊولو مارو

[۱] ڊولو نَرورَ سَپَريِن، مارو پاس تَرين

قاسم تَر ٻاٻڙا، آڙهر پياس مَرين
گوري جوئي ٻاٽڙي، تون ڊولا! آو گهرين.

[۲] ڊولو نَرورَ سَپَريِن، مارو تَر رَهڪ

گوري جوئي ٻاٽڙي، اُوڀي ماڻي لڪ.

[۳] مارو ماڻي مينڊيون، ڊولي منهن ۾ مَوج

قاسم ڪير بسارتان، ڊولا سون سَريڪا سوچ (۱).

[۴] مارو ماڻي مينڊيون، ڊولي ماڻي مول

ڊولا ٿاري ماروئي، ڦول سَريڪي تول.

[۵] مارو هاڻي مينڊڙي، ڊولي هاڻ ڪمان

ڊولو ماري مَرگڙا، مارو لال جوان.

[۶] مارو هاڻي مينڊڙي، ڊولي هاڻ ترار

- دولو ماري ايک دو، مارو لاک هزار.
- [۷] مارو مونه پر پيڙلو، پان سوپاري کاء (۱)
- دولو فرور سپرين، اڙ کانگا لي آء.
- [۸] کوڏ، پرنٽ، کڙ، باجري، مونگ، جواڙي کاء (۲)
- قاسم کنول کامي، چوڏس چاند لڄاء.
- [۹] پانا جي سي پاڦلي، قاسم کنول رنگ
- اوپي انگن تڙڙي، جيم جوئي نانگ پونگ (۳).
- [۱۰] گم گم پائي گونگهرا، جان التيو گيند (۴)
- راه انگن مارو چلي، [جيم] پيني بادر چنڊ (۵).
- [۱۱] مارو اوڻا اوڙي، کڙين لاوي کيس (۶)
- چتر پتيو راجيو، جيم مارن چليو ديس (۷).
- [۱۲] دولو آوي هنس ملون، پاڻون پڙون مين توء
- تجهه مليگي آبرو، پاگ همارو هوء (۸).
- [۱۳] اڙ کانگا لي جا تون، کاڳد ميرو آج (۹)
- قاسم کيم بسارتان، ديولا لاک سريکي لاج.

(۱) خ ظ ك. پيڙي؛ ش. پيڙلي. (۲) ك. کوڏ؛ ش. کيوڏ (۳) خ ظ ك. 'چين' ڏسي لالک پونگ؛ 'چين جوئي نانگ پونگ'. (۴) اصل. 'گم گم پائي گوگرا'. (۵) اصل. رائي. (۶) اصل. 'کڙي لاوي'. (۷) اصل. جئن مارن؛ هي بيت ظ پر کوڙهي. (۸) خ. 'همارا هوء'؛ ظ. 'هماري هوء'. (۹) اصل. کاغذ.

- [۱۴] دیولي کاڳد وانچتي، قاسم لاگو ٻاڻ
 کاڳد پڙهتي پڙگئي، مَن ۾ تائو تائ (۱).
- [۱۵] پک هووي تو آڙ ملون، گڙتي مانجمر رات (۲)
 مارو سي باتان کران، قاسم ڀاتو ڀانت.
- [۱۶] اکنڊئا تنگ تائئا، مارو ڇت چڙي
 آڏي رات اوٿارسان، سوتي سيڇ پڙي.
- [۱۷] قاسم ڪاڪر ڪاڍ لي، ڏي مهارين ڍيل (۳)
 ڍول هماري پگ ۾، ڪين سوڪ لگايا ڪيل.
- [۱۸] پگلين ڪاڍي ڪاڪري، ڪرهي لاڳي ڪام
 گڙتي مانجمر راتڙي، نجرين ڪيڏو گام (۴).
- [۱۹] پگلين ڪاڍي ڪاڪري، ڏيڏي تڻ مهار (۵)
 پگ پون سي مل گئي، جا اوڍو انگن پار.
- [۲۰] ڪرهي باڍي ڪوسڙي، ڀل ۾ ساڻ پڇيس
 ڪڻڪ سڻتي ماروئي، ارڙي ڀاڳي ايس (۶).
- [۲۱] روم روم سيتل پئي، اتر گئي سپ پاپ
 ووهي ڍولو گهر آيو، جو آمني ڏيڏو پاپ.

(۱) اصل پنهي ستن ۾ 'ڪاغذ'، (۲) ظ. 'هڪ هو وي تو'. اصل. 'گنتي مانجمر رات'. (۳) ظ. 'ڪاڪر ڪاڍي'. (۴) اصل. 'هاگين' ۽ 'گنتي مانجمر راتڙي'. (۵) خ. 'پکلي؛ ظ. 'پکلي؛ ڪ. 'هاگين؛ ش. 'هڪ'. (۶) ڪ ش. 'ڪرڪ سڻتي'. اصل. 'آرڙي'.

[۲۲] سارو ڍاڙڻو ڍولڻو، ساسو ڍاڙي سيج

آج ڍولو گهر آڻيو، ماڻڍي ملڻو [ويج.

[۲۳] سو ڍولو گهر آڻيو، جن کي جوتي بات

مين ڍولي سي هنس ملي، کين لاڳي ڪا.

وائي *

ڪيسريا! گره لگائي دي سانوريا (۱)!

اتني عرض ميري مان ري

ساچ ڪهو، ٿم ڪاهيڪو ريساڻي، رهتي روز خفا

قاسم سي هنس ڍول پيروا! جو چاهي سو لي (۲).

— ❀ —

* هيءَ وائي اصل ۾ 'سرسورڻ' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٽپائي هت آندي وئي آهي.

(۱) خ ڪ ن ش. 'ڪيسريا گرهو لگائيندي سامريا'؛ ظ. 'گرهو لگائيندا سامريا ڪيسريا'.

(۲) ڪ. 'جو چائڻي سولي'.

سر مارڙي*

فصل پهريون

[۱] پَتِين پَتِين پال، مون سر مارڙيچن جا (۱)

ڪوہ ڪريان ڪوٺين ڪي، مون نہ گهرجي مال
ويئي گهران وصال، من ۾ ماروءَ ڄام جو.

[۲] مون سر مارڙيچن جا، ڏورا نہ ٿورا

آءُ ڪينءَ ڪيان ڪنن مان، ڏاڏاڻا ڏورا (۲)
سانڀي سدورا، منڏ روڏيءَ ميڙيڻ.

[۳] مونڪي وجهل ويڏيو، آباڻن جي آڄ

ماڙيءَ لڳم ميهڙو، لڄيو مران لڄ

پاڻي ڇاڻيان ڇڄ، مٺي مڪ ملير جي.

[۴] منهنجو وجهل ويڏيو، هٺيڙو وڃينءَ ويسر

عمر! آباڻن جا، ويئي سوريان سير

* خ ظ. 'سر ماروئي'. (۱) شي. ماروڙن جا (۲) خ ظ. 'ڪن مان'.

- اڪيون ڪري پير، وڃان وطن سامهين.
 [۵] وَجْهَلْ وَيِڙهيچَنَ جِي، مون وت وڏو مال
 ڳڻي ڳڻيان ڏينھڙا، ساعت ڀانيان سال
 ايندم اڄ ڪ ڪالھ، ويئي وات نھاريان.
 [۶] وَجْهَلْ وَيِڙهيچَنَ جِي، ويھ م وساري
 فَلْيُضْحَكُوا قَلِيلًا وَ لِيَكُوا كَثِيرًا،
 پڙھيو ٿي پاري
 ھنجون جا هاري، پسي سا پھنوار ڪي.
 [۷] سَڳا سُونَهَن سَنگھارَ جِي، سونئون ڍلا سڀ
 ھميرائي ھٿ سان، تن تي چڙهي ٿپ
 لوڏي لسي لپ، پيان شال پھنوار سان.
 [۸] ڪَت مَت مُورَ نَہ ڀانئيان، وهڻ واريءَ ھنڌ
 شال نہ ڪنديس سومرا، ڪر ھيٺانھون ڪنڌ
 مون ليکي مسند، منھن ماڙيچن جا.
 [۹] قَلْبَ ڪَڪَ وَڏَن، ماڙيءَ مَن نہ وڻدري
 جھروڪن جھوريو ھنيون، ھتي ھڏ سڙن (۱)

- ڪرڙين پٽ پنهوار، سي پسيءَ ٿا پرن (۱)
 جي ڪلي ڪٽ چڙهن، آءُ نه ڄاڻي اُن مان.
 [۱۰] آءُ نه ڄاڻي اُن مان، هوءَ جي ڀڄن حق
 منهنجا سين ملير ۾، ميڙيو آچن مڪ
 ماڙي تن مرڪ، جي ڄايون ڄاموئن جون.
 [۱۱] ماڙيءَ مونجهه ٿي، هنيڙو پتن هيرئون
 جي هٿ لکيا لوح ۾، سي هٿ پهر پيام
 هو جي وس ويا، ٿو آذر آڻي اُن لاءِ.
 [۱۲] آذر آڻي اُن لاءِ، هوءَ جي وٿرا وس
 وسي رات وڃڻين، مونڪي ڏنا ڏس
 واڌون وٺن ڄاڻيون، گلن ڄاڻيا گس
 هتي پايو هس، ٿيون لڏن لوڙياريون (۲).
 [۱۳] اوتير پيتر جن سان، سي ڪالهه ويا ڪاهي (۳)
 عمر آباڻن جي، ساڙيس سانباهي
 لاڳاپا لاهي، هتان مارو هليا.

(۱) ڪ ش. 'ڪوڙ پٽ پنهوار جي پسي تان پرن'؛ ظ 'ڪوڙين پٽ پنهوار جي پسي تان پرن'. ٻيون مناسب پڙهڻيون: ۱. 'ڪوڙين پٽ پنهوار جي پسيءَ ٿا پرن' ۲. 'ڪوڙين پٽ پنهوار جي پسيءَ ٿا پرن'. (۲) ڪ ش. 'ٿيون لڏن لوڙيءَ واريون' (۳) اصل. 'اوتير پيتر'.

واڻي - ۱

- آءِ وساريان ڪيئن، هي ڳڻ ماروءَ [ڄام] جا
- ۰۱ چتا هڏ نه چوڙيان، جيڏين ڳتا جيئن
 - ۰۲ منهنجو ماروءَ ڄام سان ننڍي لاکون نينهن
 - ۰۳ اسان ماروءَ پاڻ ۾ گڏ وسايا مينهن
 - ۰۴ قاسم چئي ڪوٽ ۾ روڏان راتو ڏينهن

واڻي - ۲

- ڪو ماروءَ کي چوءِ، جا من منهنجي ڳالهڙي (۱)
- ۰۱ سارڻو توکي سپرين! رويو ويٺڙي روءِ
 - ۰۲ وڳر منهنجا واڇڙو ڪنهن جو وڃي ڪوءِ (۲)
 - ۰۳ ڏوري ڏسن پانهنجو ساعت ۾ هوند سوء
 - ۰۴ آءِ تان ويسِ وسري ڏاڏائن ڪنهن ڏوه
 - ۰۵ منهنجو ڪيڙو ماروئين قاسم داد نه ڪوءِ

فصل ٻيو

- [۱] پڪا تَت پهنوار، جهانگي تتي جهوپڙا
- مندائتي ماڏيان، ماروءَ ساڻ ملار (۳)

(۱) ڪ. 'جاسن منهنجي ڳالهڙي'. (۲) ش. 'وڳر منجهان وڇڙيو'. (۳) خ ڪ ش. مندائتا

ڪالھوڻا ڦرار، ڀاريان شال ڀهنوار سان.

[۲] جت ساڻو ٿت سنگهار، مارو ٿتي مينهڙا

موهر - ڄاڻي، مون ٿڻي! ماڙي مونجهه م مار (۱)

ڀلر ساڻ ڀهنوار، ڀيان ڀاڻر ڪنڌين.

[۲] ڪت، ڪاڻڙ، ڪت ڪير، ڪت ڀاڻر، ڪت ڀهنواريون

مون سر چڙهي، سومرا! وڇوڙي جي وڍ

هوند نه هت همير، گهڙي گهاريان ان ري.

[۴] ڪت ڪاڻڙ، ڪت ڪير، ڪت ساڙوهيون، [ڪت] سيڙڪا

ڀهون ڪت ڀهنواريون، ڪت ميهال، ڪت ڪوڍير (۲)

اچي پيڻي اوچتي، ڦاندي منجهه فقير

ڪانڌ قبوليان ڪو ٻڻو، قاسم ٿين ڪبير

مٿان ماروءَ مير، سهسين گهوريان سومرا!

[۵] پکن منجهه ڀهنوار، منهنجو قالب ڪوٽ ۾

وڃي گڏ وسائين، سانوڻ ساڻ سنگهار

ڪٿيريون ڪاڻڙ ۾، ڏيڪاريين ڏاتار

موهر منجهه ملار، مندائتا ماڻيان.

(۱) ظ ش. 'موهر ڄاڻون' (۲) خ ڪ ش. 'ڀهون ڪت ڀهنواريون'.

[۶] پَڪا پائڙ ڪنڌين، سُونَهَن سائيءَ ريل

مَنهن گولاڙن مُڪريون، ڦلِيا جِينءَ ڦليلَ

پلي پاروڙن جي، چٽي اَنَ چنبيل (۱)

سَالُون پانِيان سيل، لوڻيءَ هريا لـڱـڙا.

[۷] ڪوئ ڪُهَنبا، بِنِ ٻانڌڻا، ڪوئ پتولا پَت چيرَ

مون ماروءَ سين لَڏيُون، لاڻُون منجهه لوڏِرَ

قاسم ٿين ڪَپِر، جي سَالُون اوڍيان سومرا!

[۸] جتي ڪُت نه ڪارڙا، نڪو مَچَرُ ماڳ

چُٽُو لـلـر لاڻيُون، ڪين سلوڻا ساڳ

اَتان ڪنهن آياڳ، آنديس عمر ڪوٽ ۾ (۲).

[۹] مِها موگر تَلِيَن، پِپُون پاساڙَن

ڪانبا ڪوڍيرن سين، پُر ڪِئا ڀهنوارَن

سڌ اَنايان اَن جا، قاسم نايو ڪَن

ساريو پنهنجا سَن، ويٺي ڳوڙها ڳاڙيان.

[۱۰] سَهسِين گهوريان سومرا، مٿان ماروءَ ڄام

باغئون پلي پانِثيان، ڪاري ڪپڙ لام

آسُونِ عمرِ کوٽ جون، ھُنِيٽِي منجھ ھرام
 عمر! مون ڏي آئيا، پاڙيچا پيغام
 ماڳ، مٽايا ماروئين، ڏلھي تَرِ تمام (۱)
 تَرِ ڪوليون تَرِ ڪري، وڃي وينا گوچر گام
 اچي نه آرام، سا سُنِيندي ڳالھڙي.
 مرڻ جيئن ماروئين، اوڍڻ پھڻ اُن [۱۱]
 سَھجُ تنھنجو سومرا! آسان ڪاري ڪُن
 منجھان سَچ سَمَن، ٻڌيڻ ٻانھيارين سان (۲).

واڻي

۱. پَر پيرون گڏ چونڊيا لو! مون سان ماروءِ ميرَ
 پيان شال پھنوار سان، وڃي ڪاٺڙ ڪيرَ
۲. آمان آڇ م سومرا! منھنجو قُوت ڪوڍيرَ
 وڃان وطن ساهين، اوڍي لوئيءَ ليرَ
۳. ٻاريان تَنھنجا ٻانڌڻا، پتولا پت چيرَ
۵. قاسم آيا ڪارڻي، ڀڳي ھام ھميرَ

(۱) خ. 'ڏملي'؛ ڪ. 'ڏملي'. (۲) ظ. 'ٻڌم ٻانھين سان'.

فصل ٲيون

[۱] قادرا! قيد نه هُون، [پئي] مَ ڦوڙاڻو سَڄڻين

سدا گڏ سنگهار سان، گهاريان پاسي گهون (۱)

ته هوند رت نه رُون، نت نمائون اڪڙيون (۲).

[۲] جهڙو قيد ڪمند، تهڙو بند نه ڪو پئو

ٻانهين ٻاريان مَڇ ۾، پڇي بازو بند (۳)

هتي هيٺانهون ٿئو، ڪالهه منهنجو ڪندُ

سڄي رات صمد، ويٺي سوريان سومرا!

[۳] پٽيو ڪيان پار، پر ۾ پهنوارن لاءِ

سانگين لاءِ ستار، ويٺي ڳوڙها ڳاڙيان.

[۴] منهنجي ويدن مون ڳري، اُني جي اُن ساڻ (۴)

پانڌي پرين پهنوار جو، هت نه آيو هاڻ

سڀي جني ساڻ، عمر اوريان ڳالهڙيون.

[۵] منهنجي ويدن مون ڳري، اُن جي اُني وٽ

منهنجو وهڻ ماڙين، اُن جا پڪا پٽ

ڪوءِ ٻن چپر-ڪٽ، لڳين واري لوڻيان (۵).

(۱) خ ڪ ظ. 'گون' ش. 'گهون' (؟). (۲) اصل. هوند نه رت رُون. (۳) ڪ ش. 'ٻانهيون ٻاريان'. (۴) ڪ ش. 'منهنجي وندر مون ڳري'. (۵) ڪ ش ۾ هي بيت ڪونهي.

[۶] منهنجي ويٽن مون ڳري، مارو ڪانه منجن

ڪنهن سان ڪريان ڳالهڙيون، سنديون سنگهارن

پکي پهنوارن، گهڻو اڪنڊي آهيان.

[۷] ايندا عمرڪوٽ ۾، سڪان سيندن لاءِ

نه سرتيون، نه ساڙوهيون، نه سي مٽ، نه ماءُ

سانگي ڳڻ سندا، وڻيو ويٺي وڏران.

[۸] ايندا عمرڪوٽ ۾، ڏسان نه ڏيهي

جني وٽ ويهي، پڇان ڪاڙو خبرون.

[۹] آءُ ٿي منجهان ماڙپين، مارو منجهه ملير

سڏيان، سوريان، ساريان، پهنوارن جا پير

آباڻن آسڻ، ميڙ ته ماڏائي لهي.

[۱۰] جانُ جانُ جيءَ وجود ۾، تان تان مارو من

پلاءِ سين نه پاڙيان، ڪاڙو ماڻي ڪن

سهسين گهوري سورا! ٻڌا سڀ وجهان ٻن

قاسم منهنجا ڪن، اٻر آباڻي سڀيا.

[۱۱] اٻر آباڻي سڀيا، ڪن منهنجا ڪالهه

سون تنهنجو سورا! مونکي لوهه مثال

- قاسم! عیب کمال، اوڍڻ پٽ پهنوارين.
- [۱۲] جند ڳاري ۾ ڳڻ، ساڳا سلوڻا راجڙين
گندم ساڻ غريب جو، قاسم ڪونهي ڪم
داور! منهنجو دم، ڀوتو هٿ پهنوار سين.
- [۱۳] نه سي ڏنڊ ڏرن، آڇڙ آڙين هيروان (۱)
گندا گوچارن ۾، جهڳا پاس جهرن
هنڙي منجهه هرن، ڳالهون ڳوڻاين جون.
- [۱۴] ڳالهون ڳوڻاين جون، چڙهيون مٽي چٽ (۲)
عمر! اوري اُن سان، جي هوند هٿا هٿ
نيٺ ٿمايو ڌٽ، قاسم! ڪانگ اڏاڻيان.
- [۱۵] ڳالهون ڳوڻاين جون، چڙهيون مٽي چٽ (۲)
آءُ نهاريان ڌٽ، واٽون ويڙهيچن جون.
- [۱۶] ڪايا منجهه ڪڙن، من ماروءَ سين واڳيو
ساه سنڱهارن سانڍيو، هتي هڏ سڙن
سنڊي تانگهه تڙن، جان جيان تان نه لهي.
- [۱۷] گهڙي گهوري سا، جا پير هٿ پهنوار ري

(۱) خ.ظ. 'اڇڙاري هيروان'؛ S. 'اڇڙاري هيروان'؛ ظ. 'اڇڙاري هيروان'؛ ق. 'اڇڙاري هيروان'؛ (۲) ظ. 'چڙهيون مٽي چٽ'.

منهنجو ماروءَ ڄام سان، ذاتو ننڍي لا
سو ڪو وري وا، جينءَ موٽي ميڙائو ٿئي.

وائي

- منا مارو موت، آءُ اڪنڊي آهيان (۱)
 ۰۱. نٿو نماڻي پاڻ ڏي، ڪڍي منجهان ڪوٽ
 ۰۲. پيان آست پهنوار سان، لوڏي منجهان لوٽ (۲)
 ۰۳. واري ور واريان، جوڙي سڻي جوٽ
 ۰۴. لاهيان شال لطف سان، وڃي ڪاڙ ڪوٽ
 ۰۵. قاسم اوريان ڪانڌ سان، ڳالهون پنهنجي ڳوٺ

فصل چوٿون

- [۱] پرہ قُنڊِي قَار، وَدِيرِ وَيژهيچنِ لاءِ
 لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ، ذَنُوءُ سَدُّ سِتَارِ
 اِنْ آيَتِ جِي آڌَار، وَيَنِي پُچَان پِيڙا.
 [۲] پُچِي پُچِي پِيڙا، وَيِي وَيِي وهاسِي راتِ
 اللَّهُ! سِيئي آڻِيَن، تَنَ جَنِي جِي قاتِ
 پهنواڙيون پريات، اچي چڙهيون چت تي.

[۳] چڙهي چٽ چڙي، جا ٻري ٻڪر ڳلڙين (۱)

عمر آڇڙين ري، گهاريان تان نه گهڙي
ڏوئي سيند ڏڙي، ڪينءَ مَرُ ماروءَ ري لا هيان!

[۴] هتي هيس جن سان، هتي سو ڏنور

اچي عمرڪوٽ ۾، مارو منهن پئور
جو ڏٺارن ڏوتور، سو مينڊو ميرو م ٿئي (۲).

[۵] ماروءَ مٺي وات، سهڻي ۾ سڏ ڪڻو

جيس چيڪس آڻيا، ڀانيس پنيءَ رات
پسان جان پريات، ته جسو زنجيرن ۾.

[۶] ڏنگ وڙنگا ويٺ، اڳا نه سنا آڇڙين

توڙئون تيجارن ڪي، سانگي ڪن نه سيٺ
نهن سر ٽرن ٺيٺ، جي پسان منهن پهوار جو.

[۷] عمر! آڇ م سا، جا مت ماروءَ نه وڻي

مچڻ منهنجي ما، منهن مٿانهون نه ڪڙي.

[۸] عمر! آڇ م اڃ، جا مت ماروءَ نه وڻي

مچڻ مران لڄ، صبح سنجھ سرتئين.

[۹] عُمَرَا! آباڻا، مون مٿي تي مِڃيا

ايندو عالمُ پانڻيان، سانگي سڃاڻا (۱)

وڃي ڪريان ويڙ ۾، واريءَ وڃاڻا

ڪاڻي ڪوماڻا، موهر تڏي موٽيا (۲).

[۱۰] ٿي سيارِي سَت، ٿر ممولا آڻيا

عمر مُنهنجا مَت، مينهن وسائي موٽيا.

[۱۱] ماروءَ مُنهن ۾ مَڪ، مون هَت ۾ ٺاريون

چونڊيو وجهيهر وات ۾، سندا ڦلن ڦڪَ

لائون پاسي لَڪَ، لَڌم لوهيڙن ۾.

[۱۲] سوپاريون ساڻيهه جون، مڪيون ماروءَ مير

عُمَرَا! پسي اُنَ کي، هنيڙي آڻي هير (۳)

ڪاڪاڻا ڪوڏير، ماکيان مِٺا پائيان.

[۱۳] سوپاريون ساڻيهه جون، اجهي آڇ آيون

عُمَرَا! پسي اُنَ کي، اڪيون ڏٺو ڍايون

ٿوهر ٿر جايون، ويٺي ساريان سومرا.

[۱۴] سَتِي لَڌم سُهڻو، ڪٽييءَ ۾ خاصو

(۱) خ. 'ايندو عمر ڪوٽ ۾ سانگي سڃاڻا'. (۲) ڪش. 'ڪاڻي ڪهماڻا'. (۳) ظ. 'هنيڙي اڇي هير'.

لا تقنطوا من رحمة الله، ٿيو دل کي دلا سو
 سُهي ڏج سنگهار کي، پاسي سين پاسو
 سا سُندي ڳالهڙي، ويٺو وسواسو
 چري چؤماسو، مُهر ڏئي موڏئا.
 [۱۵] آيمَ آجڙوال، ٿاريل ٿر ڏئي (۱)
 لاٿائون لطف سان، مٿان قيد ڪنگال
 مون تي وريا واهرو، لتو بند ببال (۲)
 سُئي سڏ سوال، مُهر ڏئي موڏئا.

واڻي

- ڪنڌڙي آءُ اُن سان، ڳالهڙيون جي مون مَن ۾
- ۰ منهنجو ماروءَ ڄام سان، ٻڌو جيءَ ٻنڌاڻ
- ۰ ۲ ماڙيءَ سُنڊي مون ڏئي، مَن تان لاهِ منجهان
- ۰ ۳ آجو ڪنَ آسير کي، آچي سان آباڻ
- ۰ ۴ ها آءُ اوريندي اُن سان، ويهي منجهه وٽان
- ۰ ۵ قاسم ڪم ڪريم تي، وڌا عبد آڄاڻ

(۱) ش. 'مون ٿاريل ٿر ڏئي'. (۲) ظ. 'موني وريا واهرو - الخ'.

سر ٽناسري

[۱] پيرُ منهنجو بادشاه، پيا ڪل قدم زير

هاديءَ هدايت جو، وڌو سڏ سوڀر

احمد ڏنو عرش ۾، پيرُ ڪلهي تي پير

ابنُ علي شير، قاسم منهنجو ڪارڻي.

[۲] پيرُ منهنجو بادشاه، ڪُل تي قدم سندوس

دادلو درگاه ۾، ڊاورُ سندو دوس

پيرُ سنڌي پادوس، قاسم ڪر ته اُبهين.

[۳] پيرُ منهنجو بادشاه، ڪُل پيرن جي پاڳ

ڪامل هت ڪونين جي، واليءَ ڏني واڳ

جن مڃڻو محي الدين کي، سرڻو تن سياڳ

لڪيءَ - ڌڻي لاڳ، قاسم لاڻو ڪُل تان.

[۴] پيرُ منهنجو بادشاه، خواجا خاص وزير (۱)

- عابد، ولي، اولياء، عالم جا اڪسیر (۱)
 قاسم ڪُل ڪبير، ڪامل منهنجا ڪاڻڻا.
 [۵] قَدمُ ڪامل پير جو، مٿي مڃڻو جن
 وڃي وحدت گڏيا، وڏا طالع تن
 عاشق عيدون ڪن، قاسم وصل واڳيا.
 [۶] پليرو بغداد ۾، روڙي پاس رهڪ
 پاڻهي ٿئو پاڻ ۾، حق سان واصل حق
 شارڪ آڻ م شڪ، هردوئي هيڪ ٿيا.
 [۷] قدم ڪامل پير جو، سڀ تي آه سوار
 آهي آپ زمين ۾، سنڌي پير پچار (۲)
 جي آيا سي اگهيا، هٿ ويندي جي وار
 هدايت هزار، حاصل ڪري هليا.
 [۸] گلا گيلانيءَ جي، ڪندا ڪاذب ڪور
 هوندا حاويءَ وچ ۾، مٿن آڳ آتور
 سي چاريندا سور، قاسم! شيخ صنعان جان.
 [۹] لڪيءَ - ڌڻي لاڙڪو، مهدي مڃي الدين

عَرَبُ عَجَرُ ارشاد سين، موهيائين ماچين
 قاسر سُونهن سَندين، سورج سلامي ڪيو.
 [۱۰] سورج ڪئو سلام، قمر قدم چُميا
 لالڻ اِن لباس ۾، آيو احمد ڄام
 ڪري ماد ملام، داور دين جيارڻو (۱).

واڻي *

لالڻ لو! مون گهر آيو، ڊولڻ لو! مون گهر آيو
 ۱. آءُ جنهن جي آهيان، ساڻي ٿيڻ سو
 ۲. سو تان اڳڻ آئي، جڳ چٽائيندو جو
 ۳. سڄڻ گڏا سڄڻين، هاڻ رقيب رو
 ۴. احمد جي اوصاف ۾، قاسر غم نه ڪو

(۱) ش. 'دين آجارو'.

* هيءَ وائي اصل ۾ 'سر بروي هندي' هيٺ ڏنل هئي، جتان ٺپائي هت آندي وئي آهي.
 ۲. ظ. 'جڳ چوٽائي جو'. ۳. ظ. 'رقيب رو'.

سر پورب

فصل پهريون

- [۱] لوچي جان نه لهن، تان سک نه ساميژن کي (۱)
جت پگائون ڏينهن کي، ات نه رات رهن
آدل! آديسين، مڙهي آڏل ميهڻو.
- [۲] جا ٿي آڏيائون، سا پٽيندي پنڌ ٿئا
آڏي آڏي رات جو، کن ديوانا دانهون
آديسي آهون، ڪندي ويا ڪابل ڏي.
- [۳] ڪاهيندا ڪابل ڏي، هت نه هوندا هاڻ
لانگوئين لاهوت جي، تن ۾ ٿاڻو ٿاڻ
مڙهي ۾ مهمان، ڪو دم هڻڙا ڪاپڙي (۲).
- [۴] ڳوڙهن ڀريو ڳاٽ، پڇان مڙهه مهيسين
قاسم ڪانوئين لاءِ، ويٺي گهڙيان گهاٽ
جوڳي وٽڙا جات، ٿو آندر آڻي ان لاءِ.

(۱) ظ. 'تان تان سک نه ساميژن کي' (۲) ظ. 'مڙهين ۾ مهمان'.

[۵] چَنا تُوڙ پُڪليا، مِپري مُنهن مَلنگ (۱)

دنيا ۽ عقبىٰ جو، نانگن چنو ننگ

ويي ننگ ننگ، قاسم هليا ڪاڙي.

[۶] نڪا ماء مهيسين، قاسم! آڏ نه آب

لَم يَلِد وَلَمْ يُولَدْ، روح ۾ رهن رب

سامين لاء سبب، مُسَبِّانُ مَعْبُودُ تَتُو (۲).

[۷] مُسَبِّانُ مَعْبُودُ تَتُو، ويو عَبدُ وچا

لَا خَيْرَ فِي الْعَبِيدِ، آتو احمد شاه

أَلْأَنَسَانُ سِرِّي وَأَنَا سِرُّهُ، قسار ڪلاما

’لا‘ سين پياڻي لاه، آڏي جا الڪ ڪي.

واڻي - ۱

جانُ جانُ هٿڙم پاڙي، جوڳي مون نه سڃاتا (۳)

۱. ڪالهه وڃائي سڱيون، ويا سوزن سان دل ساڙي (۴)

۲. گڏيا گورڪنات ڪي، تيرت ويا مڙهه ٽاڙي (۵)

۳. جاڳر جوڳين جا نه ڀسان، جن ڏيل وڌڙم ڏاڙي (۶)

۴. قاسم ڪاڙين جون، ڪر ڳالهڙيون ڳل ڳاڙي.

(۱) خ. ’پوڪليا‘ ظ. ’ميرا منهن ملنگ‘ (۲) خ. ’سامي لاء‘. (۳) س ڏ ش. ’هٿڙا پاڙي‘.
(۴) ڏ ظ ش. ’ويا سوزن سان دل ساڙي‘. (۵) خ. ’مهڙ ٽاڙي‘؛ ظ. ’مڙو ٽاڙي‘؛ ڏ ش.
(۶) ’مڙو ٽاڙي‘؛ س. ’مڙو ٽاڙي‘. (۶) هيءُ مصرع فقط خ جي حاشيي ۾ قلمبند ٿيل آهي.

واٽي - ۲

- ڪوہ جاٿان تان ڪيہي وو ڪيہي، جيجان جو ڳين جي من ۾
۱. آڏيءَ آديسين ڪوڻ، وره وهايهر ويهي
 ۲. مون جهليندي نا رها، پورب وٽڙا پيهي
 ۳. سوتا سور جڳائيا، سگڙين سڀيئي (۱)
 ۴. گڏيا گورڪنات ڪي، ناد وڄائي نيهي
 ۵. قاسم ڪانوئين جي، ڏوڙ پڪلڙي ديهي (۲)

فصل ٻيو

- [۱] اُن ڪي ويندا گڏيا، جوڳي چڱيءَ جوڙ
جني مڱهت موڙ، مون لهه لڳو تن سان (۲).
- [۲] اُن ڪي ويندا گڏيا، جوڳيڙا جاسير
جني پڳوا پير، مون لهه لڳو تن سان (۲).
- [۳] اُن ڪي ويندا گڏيا، جوڳي جيسر مير
جن اگهاڙا پير، مون لهه لڳو تن سان (۲).
- [۴] اُن ڪي ويندا گڏيا، ميري منهن ملنگ
جن چڏيا ننگ ننگ، مون لهه لڳو تن سان.

(۱) ظ. 'سگڙين سان سڀيئي'. (۲) S. 'پڪلڙي'؛ ش. 'ڏوڙ پڪلي ديهي'. (۳) اصل. 'تن مين'.

[۵] اَنُ ڪي ويندا گڏيا، نانگا ننڍي ڏيل

جَن وَت ڦالُ نه ڦيل، مون لَهَ لڳو تن سان.

[۶] اَنُ ڪي ويندا گڏيا، کانوڻيا ڪن چيرَ

آسڻَ جَنَ عَنِيرَ، مون لَهَ لڳو تن سان.

[۸] اَنُ ڪي ويندا گڏيا، سامي سَليدارَ

جَنِي مُنَهَن مَلارَ، مون لَهَ لڳو تن سان.

واڻي

هلو جي نه هلو (۱)

جيڏيون! مونڪي تان مَ پليو

۱. اديون! منهنجي جان ۾، جوڳين ٻاريو جلو

۲. جيڙو جوڳين واڳيو، هت ڪرنگهر ٺلو (۲)

۳. جوڳي جَنَ جُهارِيا، پاڳُ تَنِي جو پلو

۴. ڪنڊي وڙا ڪاڙِي، قاسم! آلو آلو

(۱) اصل. 'هلو هلو جي نه هلو'. (۲) خ ظ ن ش. 'ڪران گل ٺلو؛ ڪ'. 'ڪرگل ٺلو'.

سر آسا

فصل پهريون

- [۱] آجُ کيائون عيد، اکيون پرين گڏيون (۱)
ويچارين وصل جي، رسي رسي رسيد
مونکي مل خريد، قاسم کيڙو سچين.
[۲] عيد نه عيدن جهڙي، عجب جهڙي آه
رهي نه رتيءَ جيتري، وصل ري پي واه
آهي منجهه ارواح، اُڻ تڻ انهيءَ ڳالهه جي.
[۳] اکيون اکين گڏيون، هنيان ساڻ هنين
هڏ چم راحت رسيو، پنهنجو ڪيو پرين
ڏسيو لوڪ ڏين، واڌايون وصال جون (۲).
[۴] 'آلف' اڻ آکين ۾، دوشي 'دال' م پَس
آدم [سر الله جو]، ڏسيو ويٺو ڏس (۳)

(۱) ظ. 'اڪيون پر گڏيون'؛ س. 'اڪڙيون پر گڏيون'. (۲) د. 'واڌائي وصال جي'. (۳) اصل عبارت مبهم 'آدم بنيان ربه - الخ'.

قاسم لٿو کس، آندرُ عشقُ آجاريو.

[۵] اڪيون عین آجاریون، لٿو غین گمان

لامکانی لاڙڪو، ملیو منجهه مکان

خلق آدم علی صورتہ، سوئي قول سبحان

سپوئي سلطان، قاسم! پس م کین ٻڻو.

[۶] اڪيون عین آجاریون، ویو ڏنڌ وچا

آذا أحمد بلا میہ، کیئن رسول جدا (۱)

پڙهه پروڙج ڳالهڙي، عربي عین سوا

جهت جاء نہ کا، قاسم! پس م کین ٻڻو.

[۷] قاسم! پس م کین ٻڻو، ري ڌڻيان ڌار

فاینما تولوا فثم وجه الله، چوڏس نور نبار

کانهي جاء کوار، مڙوئي منو ٿڻو.

[۸] مڙوئي منو ٿڻو، کڙي جاء نہ کاء

سپوئي ماکيءَ ساء، چکین جي چپت کري (۲).

[۹] کیندڙ کادي خوش ٿئي، ڏني لهي نہ بک

کیئن ڀربي کک، کن سڻندي ڳالهڙي!

واٽي

- آيا مينَ گهر هادي، سيان! ڏيوو مبارڪ شادي
 ۱. ملِ ملِ مومن ڪرنِ سَلامان، شاهِ بيٺا چڙهه گادي
 ۲. جو چلِ آوي، گل ڦلِ پاوي، باغِ جِها بغدادِي (۱)
 ۳. ڪوڙين قاسمِ درِ هادي دي، لهندي ذاتِ برادي (۲)

فصل ٻيو

- [۱] جُونُ سُرَندي جانِ مان، ساري ڪي سَجانِ
 مَچُڻ ڪري مَڪان، ويهي وارن وچ ۾.
 [۲] جُونُ سُرَندي جانِ ۾، هاريا هڏِ مَ چَڏَ
 مَنهن وَجهندي ماهِ ۾، پوءِ چَپيندي هڏَ
 جي مَندي ويٺي مَڏَ، تہ ڪنا ڪندي ڪپڙا.
 [۳] جُونُ سُرَندي جانِ ۾، جڏهن پَسين جَتَ
 تڏهن ويهي تَتَ، پَسي ڪي پَليت ڪي.
 [۴] جُونُ سُرَندي جانِ ۾، ننڍي پانءِ مَ نِڪا!
 ٻيون پڻ اينديون آتَهن، جتي هوندي هيڪَ
 ڪندي ليڪَ آنيڪَ، ڪوڙين لَڪَ ڪپار ۾.

(۱) ڪن ش. 'باغ جِهان' بغدادِي. (۲) ظ. 'قاسم در هادي دي لهندي' نئين نئين ذاتِ برادي. ن. 'گهندي ذاتِ برادي'.

[۵] جُونُ سُرَندي جانِ ۾، آهي جِينءَ اَلڪَ

جي ويڻي وارن وچ ۾، تہ ليڪُون ڪندي لڪَ
مٿان ڏنئي مڪَ، تہ ڪهڙو اثر اُن کي.

[۶] جُونُ سُرَندي جانِ ۾، پَسِين جنهن ڪنهن پَر

نظر تيز نگاهڙي، گهڙ تنهن جي گهر (۱)

جا جُونُ - ڪياري جڳ، ۾، ڊيڪ تنهن جو دَر

قدم بوسي ڪر، ٺاڻي سرِ نياز سان.

[۷] ٺاڻي سرِ نياز سين، ويهه ويچارو ٿي

تہ جونئان تنهنجو جيءَ، آجو ڪن آزار کان (۲).

فصل ٽيو

[۱] هڪ پيالو ۾ جٽا، پيئڻ ٿئو پليت

ايئن نہ ڪجي اُن کي، جيئن ٿڪو منجهه مسيت (۳)

چڏ ريزالي ريت، نينهن نفاقين نہ ٿئي.

[۲] هڪ پيالو ۾ جٽا، عشق نہ ڀرجي اٿ

سامن ڪيئن مياڻ ۾، ۾ ٽراڙيون ٿت

ايءَ پَر آهي اٿ، جت ناتو ٺاهه ڪو (۴).

(۱) خ ڪ و ٽ. 'نظر تيز نگاهڙي'؛ ظ. 'نظر تيز نگاهڙي'. (۲) خ ٽ. 'تہ جوان'؛

ظ. 'تہ جوان'؛ ڪ. 'تہ جوان'؛ و. 'تہ جوان'. (۳) ڪ ڪ و ٽ. 'جيئن نہ ڪجي تن کي'.

(۴) خ ڪ و ٽ. 'جت ناتو نہ ٿئي'؛ ٽ. 'جت ناتو ٺاهه ڪو'.

[۳] هڪ پيالو ۾ جڻا، ته ڪر ناتو نانھ

پن پئي سا ٻانھ، جا سڀڪو سيراندي ڪري.

[۴] سڀڪو سيراندي ڪري، ٻانھ پئي سا پن

ڪينءَ سيراندي ڪن، عاشق آواڻيءَ ڪي.

[۵] هڪ پيالو ۾ جڻا، ته ڪر جنگ جدال

تئي تان نه جلال، جي پيو شڪ شراب ۾.

فصل چوٿون

[۱] آسا چڏ 'الله' جي، در در پن م دان

پاڻ وڃائي پانهنجو، ثابت ڪر سبحان

'مير' ٻڌي سر مولهيو، 'الف' ٿي اڳوان

گولپ جو گمان، قاسم! ڪتر آڪ ۾.

[۲] تھم آن مان ننگيو، تھم ۾ آن اصل

پوڪيو سو پيدا ٿيو، ذرو ناهه نقل

قَر مان سرجيو قُل، قُل ري قَر نه سڀجي.

[۲] ڪانو ابن ڪن جو، ڪانو والد ڪن

ايءَ ڳالهه هنين سان هڻ، ته قاسم پسين 'ڪُل' ڪي (۱).

(۱) خ ظ ڪ ۾ هي بيت 'سُر ڀروي هندي' ۽ شش ۾ 'سُر آسا' هيٺ ڏنل آهي.

[۴] مَدَ مَانِي مِ آثِيو، مَانِي مَدَ سَهَاءَ

ذِكْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ، گَایو وینو گَآءَ
سندو شمس شُعَاع، چوڈَس چمکِي چنڊ مِ (۱).

[۵] مَدَ مَوَمَ سِينِ گَڈِيو، مَدَ نَهَ مَوَمُونِ تَارَ

خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ، آهِي اَتَ اِشَارَ
قَاسِر! کَندُ مَ وارَ، پَسُ پاڙِيچَا سِپَرِينِ.

[۶] پَسُ پاڙِيچَا سِپَرِينِ، پَرِگَهرِ پَرِ مَ پَآءَ

اَكِينِ كِي سَمَجَهَاءَ، تَهَ پَرِينِ پَسَنِ پَاڻِ مِ.

[۷] پُنِي ڏِي مَ پَرِ كِي، ذَكِينِ سَاهُونِ ٿِيءَ

اَلْاِنْسَانُ سَرِي وَ اَنَا سَرُهُ، هَتَانِ چَڏَ مَ هِيءَ
پِيو وِينو پِيءَ، مَنجَهَانِ 'پَاڻِ' پِيَالِيُونِ.

[۸] سَجَ نَاسِينْدِي ذِيڻِ، سَاهَانِ سَجِيَا سَجِڻِينِ

سُورَجِ قَمَرِ سِرَجِيو، مَدَ سِينِ گَڈِيو مِيڻِ

سو کِيندُڙ سو کِيڻِ، سو پَکِي سو پِچَرُو.

[۹] سو پَکِي، سو پِچَرُو، سوڻِي سِينِ مَوَرُ

سوڻِي آبُ حُبَابُ ٿِيو، سوڻِي نَسُورُو نُوَرُ

کُونَهِي اَتَ قَصُورِ، قَاسِرِ پَسُ مَ کِينِ پُڻُو.

[۱۰] سو پکي، سو پچرو، سوئي ٻولي ٻول

قاسم ڪڇ م ڀر جي، پاڻان پاسي ڳول
منجهه وجود وڙول، ڏج ته ڏسين سپرين.

[۱۱] مٿو ڌاءِ من ۾، ڪين ڀريونءِ پير م پاءِ

آنا احمد بلا ميه، اِيءَ حد هنيڻ سين لاءِ
سو تان لاٿو لاءِ، جو قاسم آڏو ڪل، ڪي.

[۱۲] 'لاحد' 'حد' ۾ آڻيو، ويٺو منجهه وجود

نَحْنُ اقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ، 'مطلق' ٿئو موجود.

پاڻهي پڙهي پاڻ تي، دم دم لک درود
قاسم ڪن سجود، ملڪن آدم مچيو.

وائي*

جا وڏي سا واھ، ماءِ منهنجي سڄڻين

۰۱. قلمر قادر هت ۾، پئو سڀ ڏلهڙو ٺاه

۰۲. ڪهي ڪامل ڪارڻي، ايندم احمد شاه

۰۳. جيڪين مڪو سڄڻين، قاسم! پاند ۾ پاء

* هيءَ وائي اصل ۾ 'سر ڪاهوڙي' هيٺ ڏنل هئي، جتان هت آندي وئي آهي.

سر ڪارايل

فصل پهريون

- [۱] ڪارايل مون ساڻ، ڪر ڪالھوڻيون ڳالھڙيون
راتو ڏينھن رھاڻ، سَما! تنهنجي ساريان.
[۲] ڪارايل مون وٽ، ڪر ڪالھوڻيون ڳالھڙيون
ڪامان پسيو ڪٽ، جنهن سر ڏنئي پيرڙا.

فصل ٻيو

- [۱] آهي آڄ اُداس، اُٿيو چنڊي پڪڙا
وڻڙا وڳر سنداس، هنج هنڀاري جن سان (۱).
[۲] جن سان جيءَ ٻانڌاڻ، سي اڄ نه آڻيا آنهري (۲)
ويڻي ڳوڙها ڳاڙيان، قاسم اني ڪاڻ
هي سر چڏي هاڻ، ساڪن ٿيا سمونڊ جا (۳).
[۳] سر سڄو م ٿئي، هنجھ هميشه هوءَ

(۱) خ ڪ ن. هياري؛ ظ. هنڀاري؛ ش. هنڀاري. (۲) اصل. 'آهري'. (۳) ن. 'وڃي ساڪن ٿيا سمونڊ جا'.

- پکي تو هان پوءِ وري پيا وٺي ۾ .
 [۴] هنجھ ملي ٿو منجھ، ٿري نه ٿانگهار ۾ (۱)
 جنهن سر پوندو سنجھ، سو سر ڪندو سرهو .
 [۵] پنج ست ذاتيون پڪڻا، چوڏهن چار چون
 قاسم منجهان تن، هيرو آندو هنجھڙي (۲) .
 [۶] پنج ست ذاتيون پڪڻا، چوڏهن ۽ چار
 هيرو هنجھڻون ڌار، جڙي نه ٻي ذات کي (۳) .
 [۷] پدم ذاتيون پڪڻا، سوا لک سجهن (۴)
 قاسم منجهان تن، هيرو آندو هنجھڙي .
 [۸] چار پير، چوڏهن خانوادا، زاهد ۽ علما
 ڪشف القبور، ڪشف القلوب، قطب، اوتارا
 قاسم غوث ملا، ماڻڪ مڙن موڙين (۵) .

(۱) اصل . 'ٿانگار' . (۲) خ جي حاشي ۾ :

پنج ذاتيون پڪڻا، چوڏهن ۽ چار

هيرو منجهان ڌار، جڙي نه ٻي ذات کي

”ابن بيت از شاه عبداللطيف رحمه الله عليه است“. هيءُ بيت بمبئي ڇاپي ۾ ڪونه آهي .

(۳) ظ ڪ ن ش ۾ هيءُ بيت متن ۾ ڏنل آهي، مگر خ جي حاشي ۾ قلمبند ٿيل آهي جتي آخر ۾

هي اهڃاڻ ڏنل آهي ته : ”ابن بيت از شاه عبداللطيف رحمه الله عليه است“. البت بمبئي ڇاپي

سرڪاري توڙي سريزا قليچ بيگ جي مرتب ڪيل رسالن ۾ هيءُ بيت موجود نه آهي .

(۴) ظ ن ش . 'سجهن' . (۵) ڪ . 'موڙيو' (موڙيون ؟) .

واٺي - ۱

- پڪي پُونِ پيا، سَرِ اهي ئي اڳيان
 ۱. هيءَ سَرِ چڙي هنجھڙا، وڌي سَرِ ويا
 ۲. اونهي وٺڙا اوھري، لَلا لعلن لاءِ
 ۳. شهبازن جي ٽڪي، لاتيون ڪن لھا (۱)
 ۴. آڏھرا اُن پيڻين، ڪاڏيرن ڪيا
 ۵. قاسم ڏٺي ڏينھڙا، توڙا تن ٿيا (۲)

واٺي - ۲

- وري وطن ۾ هنجھڙا ويچارا، سونھارا،
 آيل آڏھري آڻيا (۳)
 ۱. موتي ڪاڻي موٽيا، مرغا منھن موچارا
 ۲. سَرِ ۾ سُونھن هنجھڙا، ويا ڪاڏيرا ڪارا
 ۳. جني لايا ڏينھڙا، ڏنڙا تن ڏيڪارا
 ۴. آيل آسڻ آڻيا، قاسم جيءَ جيارا (۴).

(۱) ڪ د ڪ. 'شاهبازن'. (۲) ڪ خ. 'ٿورا ٻن ٿيا'؛ ڪ ظ. 'ٿورا من ٿيا'؛ ڪ د. 'ٿوڙا ٻن ٿيا'؛ ڪ ش.
 'ٿورا ٻن ٿيا'. (۳) ڪ خ. 'هنج ويچارا'؛ ڪ د. 'آيل آسڻ آڻيا'؛ ڪ ش. 'آيل آڏھري آڻيا'. (۴) ڪ خ.
 'وري وطن آڻيا، قاسم جيءَ جيارا'.

سر کاموڏ

[۱] لوڙهي لڪ وڪاء، ڪم ڪروڙيان آڳرو (۱)

پڻ پڌمنئون ڀري، قيمت به نه ڪاء (۲)

گيرب ڪري نه گندري، ڪاڄ غاريبو ڪاء

جنهن سان ريتو را، سا سڃيائين سوڪڙي.

[۲] تال طنبورا تان، لڳا ڪينجهر ڪنڌين

هٿ شيشو، منهن وڌڙي، چپيو چپي پان (۳)

منچر لڌو مان، جڏ تڙ تماچي آڻيو.

[۳] تڙ تماچي آڻيو، ڪن رنگيليون راند

پکي پهي آڻيو، ڪينجهر تڙي ڪانڌ

چنيءَ چارئي پانڊ، ويچاريءَ وڇاڻيا.

واڻي - ۱

سمو تنهنجڙي ساء، ڪندو معاف مياڻيون

۱. هيرو لعل هٿن سان، پويو پارس پا

(۱) اصل. 'لوڙيه'. (۲) اصل. 'پڌمن پري'. (۳) ڪ. وٺري: خ ن ظ ش. وٺيون.

- ۰۲ سَهسِين سِرودَ سُهَڳَ جا، ڳايو وينڙي ڳاءَ
- ۰۳ چوڻو، چندن، ڪيوڙو، لويو لڱن لاءِ (۱)
- ۰۴ ڀاتا ڀيڇ پريتَ جا، رات گهراڻي راءِ
- ۰۵ مڇيءَ سندو ماسرو، لڻو ٿو مٿاءِ
- ۰۶ قاسم پانَ پريانَ سينَ، ڪايو وينڙي ڪاءِ

واڻي - ۲

- سمو ڄامُ سڏير، تو گهر آيو گندري
- ۰۱ مٿان مياڻين جي، ٿيندڙي اوتَ غنڀير
- ۰۲ اوڏڻو اوڍ لڱن تي، پٽولا پٽ - چير
- ۰۳ ڪندو معاف مڇيارين، قاسم سڀ ڪبير

متفرقه كلام

مداحون

[مدح - ۱] *

مدح حضرت محبوب سبحاني، غوث صمداني، قطب رباني، ميران محي الدين
شيخ سيد ابي محمد عبدالقادر جيلاني گيلاني قدس الله سره العزيز .

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

صفت ڪريان سبحان جي آگا تنهنجي احسان جي
دعوى رڪان تو دان جي توکي مڃان مهدي موحارا

داد ڪر بغداد وارا

جن سان نبي تنهنجي يراني پيو ٿي جو ڪير ثاني
تون پسا تن جي پيشاني وهه بنيا گڏ چند تارا

داد ڪر بغداد وارا

پير پيران پير تون شه ڏي دلانو ڏير تون
منهنجو وسيلو وير تون هردو جهان هادي همارا

داد ڪر بغداد وارا

تون ڏٺي بغداد جو سڄو داد ڪر فرياد جو
امداد ڏي دلشاد جو توکان پني پازي پيارا

داد ڪر بغداد وارا

ٿي سگهو همراه هادي ڏي اسان کي شاه شادي
ٿيا مدعي مات مادي مٿا وڄائين ٿي ويچارا

داد ڪر بغداد وارا

جن اسان سين جنگ جوڙي تو ٿي جي ناؤ ٻوڙي

ڪين پهتا توڙ توڙي ڪيا ٿي ۾ موت مارا

داد ڪر بغداد وارا

جن درنگي ڪي دغائي ڪيو تڙي تن ڪي توائي

تو وڃاين وڃاين وائي پيا آهڙا انڌا آسارا

داد ڪر بغداد وارا

تو ڪي مڙئي معلوم ميان بي دانهن آءُ ڪنهن ڪي ڏيان

تنهنجي دلاسي ٿو جيان تون پاڻ ٿي مسڪين پارا

داد ڪر بغداد وارا

منهنجا مدعي مات ڪر غمناڪ دل ڪي شاد ڪر

احمد وصل ارشاد ڪر تنهنجا پسان نوري نظارا

داد ڪر بغداد وارا

مهدي! منافق مار تون اغيار ڪي ڪر ڌار تون

خونخوار ڪي ڪر خوار تون نيڪي وڃائي ويا نصارا

داد ڪر بغداد وارا

ڪر تو تڙايا ڪوڏڙا گس تون ڪٿي ويا ڪوڏڙا

[پيا ڏوڙ ۾ سي ڏوڏڙا] منهن تي ملين، عربي انگارا

داد ڪر بغداد وارا

منهنجي ميان! ڪر ماڙ تون بگهياڙ جي پٽ پاڙ تون

پڇ ڏيڙي جي ڏاڙ تون بچ ڳرگ ڪي سڱ بي شمارا

داد ڪر بغداد وارا

ڪامل قبولت عرض ڪر ٻي غرض کان لاغرض ڪر

مون سين ملاقت فرض ڪر منظور ڪر تنهنجا منارا

داد ڪر بغداد وارا

پارس وسيلو پير تون عارف آمل اڪسير تون

دلگير جو دلڏير تون لڪ ٻي چڙهيا تو کان تسارا

داد ڪر بغداد وارا

هادي هدايت جا ڏٺي پايان اڪين تنهنجي پٺي

توڙا اٿم تنهنجي ٿڻي جيءَ ۾ وسين جاني جيارا

داد ڪر بغداد وارا

دارو دوا در دست تو دل مست کي منجهه بست تو
ويئي ورائي وست تو تنهنجا امر جاري اشارا

داد ڪر بغداد وارا

هادي رسين هر حال تون فائدو ڏئين في الحال تون
ڪر سوال جي سنڀال تون سڏ ٿو ڪريان تو کي سوارا

داد ڪر بغداد وارا

دل ۾ وسين دلبند تون هادي همه هر هنڌ تون
منهنجي وساء مسند تون ڪامل قمر قوت قرارا

داد ڪر بغداد وارا

سرور سپه سالار تون چؤ طرف چوڪيدار تون
پنهنجو آڪارين پار تون ڪوڙين لکين عاصي اپارا

داد ڪر بغداد وارا

حامي حمايت ٿو گهران توکان تنهنجو تو گهران
تو کي وڻي سڪ سو گهران دک دور ڪر داڙو دوبارا

داد ڪر بغداد وارا

هر حال ۾ همراه تون گمراه کي ڪر راه تون
بدخواه کي ڏي باه تون ڪامي مرن خوني خسارا

داد ڪر بغداد وارا

توڙان اٿم تنهنجو تڪيو هر حال ۾ گهرجين هڪيو
چورن ڪٽن آهيان چڪيو ڪاهيو رسن دز ديو ڪارا

داد ڪر بغداد وارا

توڙان اٿم تنهنجي تڳا سڱ کي وجهين قابو سڳا
بهڪيو اچن پيٽو ڀڳا تن کي چڪا لٺ جي لغارا

داد ڪر بغداد وارا

توڙان اٿم تو ۾ طمعان ضامن آهين منهنجو ضمان
ڪوڙين نوازيئي ناڪمان مشڪلڪشا مختيارڪارا

داد ڪر بغداد وارا

دائرم ڊگهو هٿ دين تو مقصد گهري مسڪين تو

سلطان چاڪر چين تو بردا برين بلخ و بخارا
داد ڪر بغداد وارا

شب روز شڪرانو چوان آندي مهر مون تي اوهان
پُر جام ڏي نينهن جا نوان صدقا گهران ساقي سونهارا (۱)
داد ڪر بغداد وارا

بي پير ڪيا لڪ پير تو دُز، مير! ڪيا شه مير تو
سنگ سون ڪيو اڪسير تو تاران اڪاريا تو آتارا
داد ڪر بغداد وارا

توکان گدا لڪ شاه ٿيا لڪ شاه تنهنجا ڏاه ٿيا
گمراه توکان راه ٿيا فرمان ۾ فغفور دارا
داد ڪر بغداد وارا

داڙو! وڌايو دين تو ٺهرا ڪيا نابين تو
توڙان آهيان تابين تو جڳ جو مٿه مهدي مدارا
داد ڪر بغداد وارا

نازا نوان ڪر نينهڙا محبت وسايو مينهڙا
ڪي تون ڏولائي ڏينهڙا ڪر تون سڪا سبزا ستارا
داد ڪر بغداد وارا

تون 'ڪل'، جڳ تنهنجو 'جزو' ڪامل ڪجان ڪاذب فُزو
ڇا نيڪ ڇا دانا دزو ڇا برگ گل ميوا موچارا
داد ڪر بغداد وارا

منهنجي مدت شه مير ڪر واهر وسيلو وير ڪر
پنهجو لڪياري پير ڪر ڪل پير جا پارس پاڳارا
داد ڪر بغداد وارا

نيڪي بدي تنهنجي گلي پازي پيو تنهنجي پلي
خر ڪي پليو تنهنجي ڪلي دل سين گهران تنهنجو ديدارا
داد ڪر بغداد وارا

توڪي نبي بخشو سدا تون دادلو خلق خدا
توکان مڱان من جي مدا قلبان پڙهان ڪلي توارا
داد ڪر بغداد وارا

لا اله الا الله محمد رسول الله

[۲- مدح]

مدح پور دستگير شيخ سيد عبدالقادر جيلاني قدس الله سره

بسم الله الرحمن الرحيم

ساره ڪريان صاحب سندي	جنهن جي آهيان بردي بندي
آڏي جنهن اويدي گندي (۱)	يا پير پيران بادشاهه .
احمد مچون ايمان سان	ڪلمون پڙهي دل جان سان
فائدو وٺون فرقان سان	يا پير پيران بادشاهه .
چوڪا نبي جا چار يار	آهين اکين جا نار نار
تن جي ڪيدير قلبون ڪوار (۲)	يا پير پيران بادشاهه .
پنجتن سندنو آءُ خاڪ پا	جوڙي ڏيان در سيني جا
وينو واکاڻيان واه واه	يا پير پيران بادشاهه .
بغداد پوڪيو باغ تو	ملتان مڪو ماڳ تو
روھڙي ٻڌي سر پاڳ تو	يا پير پيران بادشاهه .
هن ديس ۾ آئين جڏي	بھرا ڏئي بھرا ٿڌي
اي واحد ڏني توکي وڏي	يا پير پيران بادشاهه .
عاصي آهيان هن پار جو	عاجز آهيان آزار جو
دارون ڪريو درڪار جو	يا پير پيران بادشاهه .
چارئي عناصر چاڪ ڪر	هادي صحت هُشناڪ ڪر
غمناڪ دل چالاڪ ڪر	يا پير پيران بادشاهه .
سڀ سرزمين سردار تون	مولي اگهيون مختيار تون
محمد سندنو منار تون	يا پير پيران بادشاهه .
حسنين جا دو-نين تون	داڙو آهين دن رين تون
سوالي سندي سڻ سين تون	يا پير پيران بادشاهه .
اچي جهاز پئو ڦر ۾ ڦلي	’جز‘ ۾ پئو جُلوو ’ڪلي‘
تڏ عشق جهولي پئو جهلي	يا پير پيران بادشاهه .

* هي مدح ۾ ڪانهي (۱) رخ آندهي جهڙو اويدي گندي؛ ڪ آندهي جنهن اويدي گندي
(۲) ڪ تن جي ڪيم قلبون توار.

چنڊ ۾ سهاڻو سج جو
 تون نور اعليٰ نج جو
 ڪونين جي هٿ واڳ تو
 منگتي ڏنا لک لاڳ تو
 احمد چڙهيو عرشين جڏه
 آت پيو نه ڪو پهتو ڪڏه
 جي اُمَتي احمد سندا
 سي ٿيا ڀلا واصل با الله
 تنهنجي رڪتا جي رابطي
 سهواً بچيا سي سر قصي (۱)
 تنهنجي آيا خمخوان ۾
 مُرڪي آيا ميدان ۾
 تنهنجي زيارت ذوق سان
 محبت گهرون منهن موڪ سان
 طالب آهيان تنهنجو سدا
 سڀ اوڪ ٿئي مون تان ادا
 وارث وسيلو ويسر تون
 دارو دوا دلگير تون
 تون اولياءُ الله جو
 رهبر سونهون ره راه جو
 جي اُمَتي احمد سندا
 قائل آهيون ڪلمي سندا
 عرب و عجم ايران ۾
 بغداد ڇا بسطان ۾

پون تي ونو مينهن ورج جو
 يا پير پيران بادشاهه .
 ڪل پير جي سر پاڳ تو
 يا پير پيران بادشاهه .
 تو تي قدم آيو تڏه
 يا پير پيران بادشاهه .
 تون شاه تن جو رهنما
 يا پير پيران بادشاهه
 توڙي نه پهريا ٻي وڃي (۱)
 يا پير پيران بادشاهه .
 مستان ٿيا ميخان ۾
 يا پير پيران بادشاهه
 حاصل ڪريون شه شوق سان
 يا پير پيران بادشاهه .
 توکان گهران من جي مدا
 يا پير پيران بادشاهه .
 پٽ مرض جي جڙ پير تون
 يا پير پيران بادشاهه .
 محبوب محمد شاه جو
 يا پير پيران بادشاهه .
 توڙي آهيون ميرا مندا
 يا پير پيران بادشاهه .
 ڇا ڪامرو ڪستان ۾
 يا پير پيران بادشاهه .

دلي دکن لاهور ۾ پيران پتن پيشور ۾
 تنهنجا تائب هر دور ۾ يا . پير پيران بادشاه .
 چا چين چا ماچين ۾ آيا دگهي سان دين ۾
 تنهنجي نظر منجه مین ۾ يا پير پيران بادشاه .**

بي جدا مدح جو بند:

معجزا مشهور تنهنجا مالوي ملتان ۾ ڪڇ ڪڙي پتلاد پورب روهريگستان ۾
 پر بندر منگرول سورت مسقط و مکران ۾ يا پير پيران بادشاه

بي جدا مدح جو بند:

موسى سندي عاصاهوئي تنهنجي ڪرامت دست ۾ مونکي نبي بخشيدو سدا آئي خوشي دل بست ۾
 تاثير پيو تلقين جو منصور جي دل مست ۾ يا پير پيران بادشاه

- ❀ -

* هن بند کان پوءِ ڪ ش ۾ ۲۳ بند لاهيتا شامل آهن جن مان سوا ۱۰ بندن جي
 ٻيا جملي بند، وزن، معنیٰ، توڙي شاعري جي لحاظ سان ناقص آهن ۽ يقيني طور اهي خليفی صاحب
 جا چيل نه آهن بلڪ بعد ۾ ٻئي ڪنهن لکي ڇڏيا آهن. البت جي بند هيٺ ڪاري ليک بعد ڏنا
 ويا آهن سي غالباً خليفی صاحب جي ٻين ٻن مداحن جا آهن جن مان هڪ آخري نالي وارو
 آهي - واللہ اعلم.

نظم : قافيو الف اشباع

[نڪتا تصرف جا]

صفت ڪر سبحان جي، جنهن کي جوڙ جڳاءِ
جو خالق گهڻي خلق جو ملڪ ڏئي موليٰ
جنهن آڀايو آدم کي، موليٰ مهر منجهان
آگي آدم کي ڏني توڙان تعظيما
آلٽسان سِرَتي و آنا سِرِه، عجب اسرار
قوم گهڻي قدرت سان، ٿئي پُرس منجهان پيدا
ڪي عابد، ڪي عادل، ڪي ظالم ڪن ظلما
ڪي عالم ولي اوليا، ڪي ملان مسجدا
ڪي گنگا ويندا گودڙيا، هرگز هندوئا
آهي ڪل عالم جو اصل احمد
جمع منجهه فرق جي ٿيو رابو رحمانا
ته آهري ڪجي هٿ ۾ پسڻ پنهنجي لاءِ
جا هيڪڙي منجهان به ڪري فرق في الحال
ته مر جان رسي روح کي سندو صحبت سا
ته منهن پنهنجي جو اڪيون ڪن درست ديدارا
تيلاه ڪيو هٿ ۾ آئو ان سبا
ته صورت شور اٿاريو اڏميو اوڙاه
گهڻي گهڻيان ڪيترا عجب آگي جا
پر اچي آدم ۾ پئي موج محبتا
سو ڪين مياڻي ڪوڙي ۾ ثابت سمونڊا
جيئن پري مائي آن جي، ٿيڙڪي ماڙهوءَ تا

ڪي شيشو ڪيري شراب جو پئي بهڻ مٿا
 ڪي قضا ساڻ ڪُنوار جي چنو هار هٿا
 ڪي ٺهڪي سان ٺڪريون ٿيو داڻا دور پيا (۱)
 عشق آدم سين ايئن ڪيو جا پر پسو ٿا
 پئي ڪارائي ڪاٺ ۾ ٿيا ڦرڻا ڦرڻا
 هاڻي هڪ وجود مان لکين لک ٿيا
 ٿيو حسن هوت حبيب جو ظاهر ظهورا
 اصل منڊيو معاملو مولوي محبت لاءِ
 هاڻي گهرجي ڪينڪي توکي سڪ سوا
 گل ڦل ڪليا ڪيتڪي سينهن ملارا
 بچلين برساتون ڪيون چمڪيون چوڌارا
 آئي لايسا عاشقن نيٺين نظارا
 ڪندا ڪاڪل سچين ڪيا سيني سٽڪارا
 اٿو پهر عشق جا دل ۾ ڏنڙيارا
 سير سودي ۾ آيا گڏيا وڻجارا
 سينا گڏيا سچين هيٺان هڪ ٿيا
 من ۾ مشتاقن جي مقصد محبتا
 اوڏا اڏيم پڪڙا عقل سي اصلا
 عقل عشق پاڻ ۾ وڏا وڃ پيا (۲)
 عقل تابع سي ٿيا مخنث مردودا
 ماضي مسئلا اڄ سين پلي تن پيا
 پيا پڻ لکين ان جي گهڻا صحبت سجهايا
 ويچارا وصال کان موڳت منجهايا
 ڪهڙو قدر موتيئن ڪوڙن ڪانيرا
 ڪانگ ڪرڙي وات ۾، لٿو لالون ڪاءِ
 جي ٿو ماڻڪن ميڙائو گهرين تاهنجهن پاڻ هيراءِ
 سنگت ڦٽي ڪرسانهي جي جا گوجون گانگت ڪاءِ

(۱). 'ڪ' نه ڪي سان؛ 'ن ڪ' 'ڪ ٿي ڪي مان' (۲) اصل. 'عقل احمد پاڻ ۾'.

جا ڊيندن ڪاڻ ڊهن ۾ ٿي پاڻي پير پُٿاءِ.
 ڪيئن ٿو پڇين ڪانڌ جي ڪر ڪُنواريءَ ڪاءِ
 رسيو نه تنهن جي روح کي سندو صحبت سا.
 پر رنڊائيندي رنڙي اڀوجهه ويچارا
 جنهن جو مڙس مري ويو، ٿي سڪي سينگار
 ذڪر تنهن جي من ۾، ماضي موجودا
 سَچر سَچيرين جي سا ڳالهه نه ڪندي ڪا.
 پَر پَوَندري ڪا پَر ٿيءَ کان پيرين جي پُرجها
 هوت جنهن جي هنج ۾ هر دم حياتا
 نت نت تازا نينهن جا ٿي ڳاج هنين سين ڳاءِ
 وچان وچ وصال جڳي سا لَهَن ڪين سَماءِ (۱)
 رهيو نه رتيءَ جيترو ڪو هن وٽ حجابا
 قرب ڪمالت رسيو وچان غير وٽا
 ڪيري فرض مريض تي، صحت سَچڪين ڪاءِ
 ”اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ قَدْ غُفِرَ لَكُمْ“ سَچڪين تي لاءِ
 تَرَت لطيفي طعام جو سالڪ چڪن ساءِ
 ڪٽو ڪير مٺو ٿيو مليو ماڪي ساءِ
 جنهن کي صحت سرير ۾ آگي ڏونه اصلا
 بادري تَرشي طعام جو تنهن کي ڊپ نه ڊاءِ
 ”يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ فِي الْحَسَنَاتِ“ قادر جا ڪرما
 ويا روزا، عيد ٿي، جيئن ڪاڻي ٿن ڪاءِ
 روزن سنڌي عيد مان ڪثر ڇڏ م ڪا
 روزو رکڻ عيد ۾ وڏو غير گناه
 نڪين مومن سو ٿئو محض مجوسي آه
 ميرا تون منسوخ ڪر، مٽي اوڍ اڇا
 ٻڌ پيڙو گڏ ٻانهن ۾، ڪجل ڪاني پاءِ
 مَر ڪتوري مينڍن ۾ تون لوڻي لالڻ لاءِ

دوئي ورق دفعي ٿيو خوني خيشا
 جنهن وٽو وچ وصال ۾ هئي هئي حجابا
 سا ڪيئن وڻي سڄڻن جنمبي هوندي جا
 غير غباران گاڏئون پرين پاڪيزا
 رات وهامي ڏينهن ٿيو، ڪيو شمس شعاع
 سج چوڻي سر آيو سجدو ڪين سماء
 نڪا رهي ان وقت ۾ نقل نمازا
 ڏنڌ دوئي جو ويڊو سنڌي شمس شعاع
 تون هڏ آهين ڪونه ڪو، جو آهي سو آه
 جيڪن آڏو سڄڻن سو سڀ لائو ”لا“
 ”انا احمد بلامير“ اٿو احمد شاه
 ”فاينماتو“ وافتتم وجه الله ”چوڏس نورنگاه
 لالڻ ڌارا ليکڙي قاسم! پس م ڪا
 قادر ڪلمون راس ڪيو مٿي محمد شاه

لا اله الا الله محمد رسول الله

نظم : صدف کيندهون

[نُکٽا تصوف جا]

بسم الله الرحمن الرحيم

ڪريان سائينءَ جي ساراه	جنهن سائينءَ وڌم ساه
مڃان محمد مختيار	جنهن جا چار چڱا يار
سونهن ساڻ صحابن	پلا پاڪ پنج ئي تن
هادي حسن ۽ حسين	سچا سيد ثقلين
منهنجو روهڙي وارو پير	هادي مهدي همه گير
مهدي مثنون محي الدين	داڙو جنهن جباريو دين
آهيان آءُ تنهن جو سڳ	جنهن تي پيرن سنڌي پڳ
مٿس پير سڌو بوش	آهي مهدي مهي فروش
جن جو پير سان پيوند	سي تان نوري نقش بند
نبي سوا لڪ چون	احمد موڙ مرسلن
احمد الله سڌو نور	قاسم! ڪونه ات قصور
منجهان محمد جي نور	خلق فلڪ ٿيا ظهور
”آنا مين نور الله“	”وڪل شيءَ مين نوري“ آه
نور نبين ۾ جيئهي	پير پيرن ۾ ٿيئهي
گوهر صدف ۾ آيو	پيس عشق جو راڻو
مليو رنگ ۾ بي رنگ	مٽي عشق سڌي جنگ
کليو ”چون“ ۾ ”بي چون“	قاسم! ڏس م ادا ڏون
”نحن“ آقرب“ موجود	وينو وارث منجهه وجود
پسو آب منجهه حباب	سوئي راڳي سو رباب
”بلا ميمر“ چيو شاه	ويو دوئيءَ کي دانه
جنهن جي صفت تنهن جي ذات	جنهن جو ڏينهن تنهن جي رات
همه نور جو ظهور	ڪٿي صحت ڪٿي سور

گهڙي مرض گه طيب	آهي همه جا حبيب
آهي اصل سندن آب	لکين لهريون لک حباب
لڳو نينهن نغارو نيت	هٿان هلي آيو هيت
تنهن لاءِ ٻولي سنجھ صبح	مليو رڳ رڳ ۾ روح
مڙيو مٽڪ ڪن سجدو	وارث ويٺو منجه وجود
ڪيائين ڪٿي منجهان ٻار	پسو ڀرت سندا پار
ڪيائين ڪٿي منجهان ڪوڙ	پسو ڀرت سندا موڙ
وري ٿيندو ڪئن وصال	پيٽي ڦوڙائي جي فال
جهڙي پانائي جي پيڙ (۱)	منهنجو وطن آهي ويڙ
نه ڪا پيٽ نه ڪو پاء	جتي ڊپ نه ڪو ڊاء
ٻڪر چاڳ سان چرن	نه ڪي موت سان مرن
نه ڪا سنٽ نه ڪو فرض	نه ڪو موت نه ڪو مرض
نه ڪو مٽڪ نه ڪا حور	نه ڪو دوزخ دستور
نه ڪو بابل نه ڪو زاغ	نه ڪو بهشت نه ڪو باغ
نه ڪو آتشي نه باد	نه ڪو جين پريڙاد
نه ڪو استخوان لـحـم	آبي خاڪي ڪونه ڪم
تڏهن لوئي اوڍيم لال	مونکي ڪنيو ڪنهن خيال
تتي ٽهڪيا ڏنر ٿوه	ڪيلي آيس مٽي ڪوه
پانين پيڙي ٿيان پون	عمر ايندو ڏنو مون
اچي عمر جهلي ٻانهن	آبي هو آيس مٽي آنهن
توڪي ڇڻيو منهنجي ماء	مونکي هاڻو هٿ ۾ لاء
صبح ڪيئن ڪٽيندي نيت	آهيان آءُ تنهنجي پيٽ
منهنجي ڪٽيءَ لڳي ڪوت	قلم قضا آنديس ڪوت
سدا سنديون سنگهارن	اڪيون وانڙيون ڏسن
جيتيون چار چڱيون جي	مونکي مولیٰ ميڙين سڀي
چڏي 'چون' کي 'بي چون'	پيٽجي آيس پريون (۲)
جتي پونءِ نه ڪا پيت	مونکي عشق آندو ات
ڪيائين 'چون' ۾ چالو	عمر عشق جو نالو
نه ڪي رهيو ري الله	آلـعـشـق نـار الله

— ❦ —

(۱) پانائي جو ٻوٽو، نواب شاه ۽ سنجھوري جي وچ واري اراضي ۾ آڳاٽي وقت ۾ هڪ ٻرياڻان هوندو هو جتي پاڻي نڪا پهر. (۲) خ. ٽ. 'پنجي'؛ ڪ. ٽ. 'پنجي'؛ ش. 'پنجي'.

سي حرفي در [بيان] جنگ هير و مادر او*

[نېه. اکري، هير ۽ سندس ماء جي جهيڙي بابت]

الف آپ ستار ستاري ڪري، رب رکي رقيبान دري جنگ ڪنون
سڙ پڪ ٿئي دل ڪڪ مڙهي، انهان جهنگ سياليان دري ننگ ڪنون
ڪيڙي خر ڪنون شلا مر وڃان، انگ انگ ڪٽي جنهن دري انگ ڪنون
اڄ ڪل ڪيڙا مري پل پيڙا، وڃي موت پيرا وڌي ڪنگه ڪنون
رانجهو نال نهال ڪمال ٿيو، دل دوز پئي لنگه دنگ ڪنون.

الف آڪ ڌريا! مينون ساڪ سڄي، ڪٿان چاڪ ڏٺي وڃ خواب دري ڙي!
متان جاگدي جاد منائي هئي، بلاو ڪول نڪار نقاب دري ڙي (۱)!
ڪيڙي خان ڪنون بي ايمان ٿيون، در دان گهيني بد آب دري ڙي!
ڪوڙين عشق دي خيال خوار ڪيئي، لڪ تاب حسن مهتاب دري ڙي!
مد يي، مباد مبيد والي، دنگ لنگهي هٿن ڏوه ثواب دي ڙي (۲)!

بي بان لڳا تينون کان ڪيها، نعرا مار تقاري تي لڙديئين
قتيبي سور وانگون ڪر شور سڄي! ڪن چند اڳون ڪپ ڪڙديئين
ڪيڙي نال نهال خوشحال ٿيون، رانجهو ڏيڪ سدا نت سڙديئين
ڪر ٿور چنڊور انگور پٽي، اسي وانگ اسان نال آڙديئين
اوسئي ڪم قيام دي ڏينهن ڪيڙا، جنهندي ڪاڻ جهنم وڙديئين.

بي بار بره سِر سيئي چائن، سيني هاءِ رکن نر شينهن دري ڙي!
بهلون آپ ڪنون پاسي آپ ٿيون، پڇين نانءُ گهنن شه نينهن دري ڙي!
ست دور خودي خود خاص ٿيون، سُر مي صاف وانگون تن پيهندري ڙي!

* هر حرف جا ٻه بيت آهن، جن مان پهريون هير جي زباني ۽ ٻيو سندس ماء جي زباني جواب آهي. (۱) جاد منائي هئي = ڇڳ وڍائي اٿئي. (۲) اصل. 'موحدي والي'.

کارونپار بدل کپار چڙهي، ابر آ وٺي مند مينهن ڏري ڙي!
 تون تان لکپورين پکي کک وانگي چک چک ڏيکين ڇت ڏينهن ڏري ڙي!
 ٽي طعنا مينا مئن نون چاک دا، آئين چاک مينا کنڊ کير کنون (۱)
 ماڻهي چاک چناه ڏري چٽي شالا! جو مئن مڻگ گڏا وڏي پير کنون
 ٽيوار عشق نيهه نصيب سدا، مليي دان داڙو دستگير کنون
 منجهينوال ڏري منجهين دا کير مئن نون گهن پير ڏرتا سچ سير کنون (۲)
 راضي رب رحيم ڪريم ٽيوري، بچي هير توڙان، تقصير کنون.
 ٽي تن ٽيڏي متان رت ٽٽي، ست مت ڪومت پرائي آئي ڙي!
 مر ڦٽ اُڦٽ اُگهت وڃين، پڳ باپ دي پٽ ڪرائي آئي ڙي!
 منجهينوال ميهوال محتاج ماني، ڪيڙا ڇت شريڪ سرائي آئي ڙي!
 ڪيڙي خان جوان سجان ڪنن، ڦيڪي ڍوڙ ڪيون دل ڦيرائي آئي ڙي!
 ڊنگ ڊنگ ڊنيوري دا ڍول وڃي، ڏيندي ٻڌريان پيم پرائي آئي ڙي.
 ٽي سيڪ سچي سچي يار ڏري مئن نون، تين ڪوڙنسي تن تيل دا ڙي!
 الله ايوين ڪري جيوپن آکڊيان، اکين نال ڏيکان ماهي ٿلدا ڙي!
 شه تخت هزاري دا چاک بنا، ڪيسي پاڳ والين ڪيل ميلدا ڙي!
 منجهينوال ميهوال مئن نال شالا ڪيڙا ڏيک سڙي خوش ڪلدا ڙي!
 ڊر دام مڏي شهزاد پيا، پلي کا گڏي بچا هيل دا ڙي!
 ٽي سچ نصيب تينان ڪون ٽيوري جيڪي حب رکن گر پير ڏري ڙي (۳)!
 کنون پير ملي، دلڏير ٿئي، اک سون ڪيتي اڪسڙ ڏري ڙي!
 منجهينوال ڏري نال خيال ٿيڏا، جهڳ جهڳ چٽين جهڳ ڪير ڏري ڙي!
 سمهي لوڪ سڀو سڪ رين ساري، نيٺين ننڊ ڦٽي هڪ هير ڏري ڙي!
 سڻ! وير مباد مريسي تن نون، ٽڪ ٽڪ بٽي تن تير ڏري ڙي (۴)!
 جيمر جهولي وڙيا سچ چنڊ مڏي، زڏ خوف ٿئي ظلمات ڏري ڙي (۵)
 منجهينوال وڇولي مئن شاه ڏٺا، مه نور پريا سچ ذات ڏري ڙي!

(۱) اصل. 'ٽي طعنا مينون چاک دامنا' (۲) منجهينوال = ميهار. منجهين دا = مينهن جو.

(۳) اصل. 'جيڪو حب رکي' (۴) مباد = مبادا. متان (۵) وڙيا = پيو - جهليو.
 زڏ ٿئي = ختم ٿيا.

پچين کيل ذمال مجاز والي، منهن تي مل بهين کالي مس وکلي!
 قاسم لاکهي نينهن نيايا جنان، جهولي پا پيني جگ - جس وکلي!
 دال دم قدم تي ياد ماهي، رهيا رم صنم سرير ميڏي
 هڪ دل نيتي دلدار هڪي، پنج ست نهين ڪجهه پير ميڏي
 دل شير دلير دي پير کڻي، شمشير سڻي سڻ وڃي
 هڪ جو جيتي نهين پڻ توڙي لک سڻ ستو سير تير ميڏي
 قاسم ڪم سڀي ٿل تڻ ٿئي، ليکي توڙ ڪنن تقدير ميڏي.

دال ديگ 'سمل' دري سڏ ڪيا، آوي مجنون بي نون کاوا ڪيا (۱)!
 جيڪو لائي ته نينهن نياي، نٿان سٺا شينهن ڏي چوڪ جگاوا ڪيا!
 چوڪي تال چوٽال دي تال ڪنن، اسي تال بيتال تي گاوا ڪيا!
 لڀي لال ڪجهي گت نال ڪيون، پٽا پاڻ پري ٻڌ چاوا ڪيا!
 قاسم ڪون قضا ڪنن ڪنڌ ڪڍي، سير آئي قضا، ته سجاوا ڪيا!
 دال ظن ڪنن ڪيا ڏن ڪڍي، رن بن پيا ظن پيت دا ڙي!
 ڏيوان ڏنپ ٿينون هڻ ڏيک ماهي ميڏي پيت آتي نيت ليتا ڙي!
 دل پڇ ڪڙي جنهن لڇ ڪنن، لٽا لاه ستان پت هيٺ دا ڙي!
 سلا جهنگ دا ننگ نصيب ٿيو، انگ اوڍ بهان ٻوٽا پيت دا ڙي!
 لنگه ريل اوڀل سويل وڃان، پني رات ڏيڪان رنگ ريت دا ڙي!

دال زنجير زليخا والي، ٿيڏي ڪاڻ سينگاريم ست وکي!
 ائين مت ڪمت دي گت ڪنن، هڻ هٿ هٿوڙيان گهٽ وکي!
 گهٽان بند بلند ڪمند ٿينون، هنڌ هنڌ رووين رتي رت وکي!
 ڪوه ڪاف دي لاف نه مار سڃي! ڏيندا عشق ڪسي ڪون نه ات وکي!
 قاسم! شمس دي گل چون ٿي ڪلهه اڃان رڱ عشق سڀي سڻي نٽ وکي!

ري راند بره دري رمڏيان، رم رم سڪيڻان صنم ڪنن
 خم خم ڪنن مڏ پي ميڏي دل صاف ٿئي جام جم ڪنن
 پيدا لوح قلم جنهن دم ٿيا، لڏا رم صنم تنهن دم ڪنن
 ڪيڙي خر ڪنن سڃ بر پلا، وڃان مر ائين مڏي مڏي ڪنن
 قاسم ڪيتاهي يار شڪار سانن، ست چال ميڏي سير جم ڪنن.

(۱) اصل. 'سنبل دي'. سمل = سمر الفار = زهر.

ري رنگ برنگ دې طور ټيډې، ډيندري رنگ برنگ ډکاليان ڙي!
 نيت رنگ برنگ دې راند رمي، نت رنگ برنگ ديان چاليان ڙي!
 موندي رنگ برنگ دې لال چيري، کښين رنگ برنگ ديان واليان ڙي!
 ډندين رنگ برنگ مساک ملين، لمپن رنگ برنگ ديان لاليان ڙي!
 ډيکي رنگ برنگ دې ويس ماهي، کري رنگ برنگ ديان گاليان ڙي!

زي زنگ دورنگ دې جنگ مټي، کش تنگ تړنگ اټاونډيښ
 پر تير فقير تون هير اټي، کش کان کمان کيوان اوتنډيښ
 گم عید پليد يزید کيښتي، تيغان عشق امام تي چاونډيښ
 تون ته رن بنې 'بني اميه' دې، زيرا پت صحاب دا کاونډيښ
 ميلي کډ آهډ کن هډ ټيډي، اچ کله جهنم جاونډيښ.

زي ذري پوري سمجهاوندان پني گائون ديان گاليان مټ ديان (۱)
 ندي لنگه ننگ نه ننگ والي، تيکون ننگ دې ونگ مين گهتديان
 پچي کند ټيډا سندا سندا کنون، گلا چير پيموان وټيان رت ديان
 بوژين لت ډي پټ کپت ټيډيان متيان موژهيان مټ سټ ديان
 قاسم درد فراق دي دونهين دکي، کنهن دي نال کران گاليان ات ديان.

سپين سيند ميډي گهن چاک دې چوډي تين عشق ډټيان گنډ گنډيان ڙي!
 منجهينوال دې نال مجاز ميډا، لگا نينهن نچان گهت گنډيان ڙي!
 جوگي يار دي نال بازار گهمون، هت مار لډون اسان لنډيان ڙي!
 گهنډ گنډيان ټډن لنډيان، لگن لنډيان دې پچون پندريان ڙي!
 قاسم کوټ ستيان دې سناک چلبي، ډينديان چورکتي واليان چنډريان ڙي!

* سپين سهيليان تو ستيان متيان، [چلين نيت نويان] چتر چاليان ڙي!
 هت هتيان هليان چتيان دې وچ [پټ] پتيان ډتيان گاليان ڙي (۲)!

(۱) گائون = گوټ - راج .

* 'سين' جي هن بيت کان وٺي 'صاد' تائين، اهي پنج بيت فقط ٻن نسخن څخه بر آهين، جن ۾ ڪن جاين تي ڪي لفظ ڪټل آهين ۽ صورتخطي پڻ ناقص آهي. خليفي صاحب جي اسلوب بيان کي مد نظر رکندي پنهنجي طرفان حتي المقدور ڪټل لفظن جو اضافو ڪيو ويو آهي. اهو اضافو چورس ڏنگين ذريعي نروار ڪيو آهي. (۲) اصل. هت هتيان هليان چتيان دي وچ پٽيا ڏنيان گالياڙي.

چيچ ٻالِيان تِيڏيان ٻالِيان [سي] ڪُل ڪيٽياني سِيالِيان ڪالِيان ڙي (۱)!

هَل چين مَچين سَچين پيا، راند مَچي وچ ريزالِيان ڙي!

قاسم جنگ آنڊري جِنهان عاشقان تي، ڏيوان ٿنگ ڦاهي وچ ٿالِيان ڙي!

*نشين شالا شُد نينهن ٿيوري، اوهو ڏينهن الله ڪنن منگڊيان

ڪَچ، ڪيچ، قصور مشهور ٿيان، ڳالهين سَڻيان جڳ [اين] جنگ ديان

وچ رنگ بيرنگ ڊري جنگ لڳي، گهت ونگ نيسنگ نه سَنگڊيان

هت هت [تي پت] ڊري گهت وچي، ڏوماڏوم بَنيان مِرڌنگ ڊيان (۲)

قاسم لنگه دورنگ ڊري دنگ ڪنن، پڳان ٻڌ شتاب سُرنگ ديان.

*نشين شهر شاهين شڪار ڪيٽا، سڻ بين لکين ٿيان بانوَرِيان

جند جان [سينان] نشان ڪيٽي، اکين ڏيک سَلوڻيان سانوَرِيان (۳)

مَني رنگ بيرنگ ڊري جنگ جِتان، رک دنگ ڏوئي ٿيان ٿانوَرِيان

هيرا هير مَني ڪيون هَتيان ٿي، جهولي پا موٽي جهل جهانوَرِيان (۴)

قاسم! تال سنڀال چوٽال والا، گن پُچ ڪنن گنر گانوَرِيان.

*صاد سچ پيا پلي ڪَچ نهن، ٻليا مچ لڳا نينهن نچڊيان

نچ نچ پَتنگ پيا مچ تلي، ڪنن مَچ تِيڏيان پَچ بچڊيان

بَچ بَچ پراوڻ ڪَچ ڪيها، ڪنن سَچ سَچ رنگ رچڊيان (۵)

لَت پَت ڪَڌڪ ڪَڌڪ پئي، گهر گيان [گهر گهر] گچڊيان (۶)

*صاد سڌ سهيليان گڏ ڪيٽيان، پَتان آڏ توڏ ديان ماڙيان ني (۷)

جين پُوت آڏوَت پيوَت متان ماري تال بيهتال تي تازيان ني

سُڪي پيڙ دي سهڙه ڪون چيڙ لڳي، جهنگ جهيڙ چلي پت چاڙيان ني (۸)

ڏيکو بوم دي قوم دي قوم مَني، جنگ آندي عَقاب ٿي آڙيان ني

قاسم! ڪون سيوي دلدار بِنئون پوتيان عشق فراق ديان ڦاڙيان ني.

— ❦ —

- (۱) خ. 'چيچ ٻالِيان تِيڏيان ٻالِيان جو ڪل - الخ'؛ ق. 'چيچ ٻالِيان تِيڏيان ٻالِيا جو ڪل - الخ'؛ (۲) خ. 'هت هت جهڙي گت وڃي'؛ ق. 'هت هت گت وڃي' (۳) اصل. 'جند جان ضمان نشان ڪيٽي الخ'، سنان = نيزو - پالو. (۴) خ. 'هيرا هير ڪيون مَني هَتيان تي'؛ ق. 'هيرا هير ڪيون مَني هَتيان تي' (۵) اصل. پچ بچ پراون ڪچ ڪيها، ڪنن مَچ سَچ رنگ رچڊيان. (۶) اصل. گهر گيان ڪر گچڊيا. (۷) اصل. پَتان آڏ توڏ دي ماڙيان ني. (۸) خ. سڪهي پهري دي سيڙ ڪون چيڙ لڳي جهنگ جهڙ چلي پت چاڙيان ني. سڪهي پهري دي سيڙ ڪون چيڙ لڳي جهنگ جهڙ چلي پت ني!

سي حرفي : لولي

الف يار ميڏي گهر آوي آۋندا ڏيڪان تان ڏک جاوي
 سهڻوڻ انگ نه چولي ماوي سوھي ويس ڪران سير ساوي
 درجن چوڙ ڪڙي هر دعوي گوڏي ڪول بهي گڏ کاوي
 يا رب مَنگيم ڏي تون تيموين
 آ مل ڍول شالا جڳ جيوين

بي دري بات سٿيان ڪيھي ميڏا يار ٿيا پر ڏيھي
 اصلوڻ ڏيڪ نه ڪيتم ڏيھي ليکي لوح، پليسان تيھي
 ويسان جهاڳ آئي منهن جيھي ليندي نينهن نپيندي نيھي
 مارين يار وسارين ڪيون
 آ مل ڍول شالا جڳ جيوين

سڻ تون ٿي تبارڪ تعالي يا رب يار ميلن مت والا
 اوچڪ آيم سيءِ سيالا پھلي رات نه مارم پالا
 بلبل ويڪ جيوي گل لالا جنهن کان ڪاٿيم سخت ڪشالا
 من نال جام صراحي پيون
 آ مل ڍول شالا جڳ جيوين

سڻ تون ٿي سونهاري سڏان آوسي سڏ ميڏي سڻ ڪڏان
 جنهن کان لعل پنگوڙا اڏان تڙي هير سهارو هڏان
 نچان جهمر آوي جڏان موٽي خر پوون پر ڪڏان
 ميڏي چاڪ سهڻا هت سيموين
 آ مل ڍول شالا جڳ جيوين

ڪنهن نال **جڳم** ڪران مٿن جهڙي مٿن ڪن نيت لڻيجين نيڙي
 هر دم هوندا هڪٻي ويڙهي يا رب توڙ نه جوڙي مڙي
 باري پار اڪارين ٻيڙي تڙي نار اڪيندا ٿيون
 آ مل ڀول شالا جڳ جيون

هي هُن عشق آيا ڪر هَلان ڪنهن هٿ آڪ سَنِيها گهَلان
 پيئي وانگ ٿيندائي ٻَلان چترِي چوڙ سانسِين رَلان
 پُڪلي توڙ پيُوتي مَلان همدم ڏيندم درد هلاڪي
 مِلِم يار نه ٿيؤم ياکي

خي هُن خط فِراقِي لِيکان لِيڪن ڪنهن ڪن سِيڪان
 جوڙان مَس هڏي پَن مِيکان وِجان دوڙ پوون جي ور ڪان
 آوي قاسم جنهن ڪاڻ سِيڪان جان بٽ خاڪ نه ٿيندم خاڪي
 مِلِم يار نه ٿيؤم ياکي

دالين داغ پيا در دلين تُو ٻين ماس پَٽيا مَه هِلين
 مُرده جيءِ پووي خوش ڪيلين سُهڻي تور اڱڻ جي ٿيلين
 مَلان مُشڪ عطر جي ملين مولِي! ڪول وصل در طاقِي
 مِلِم يار نه ٿيؤم ياکي

دالين زنگ پيئون گهٽ زَنگي بچئي نينهن جنگاور جنگي
 ويري ويڙهه ميڏي دل وَنگي مَلان پُوت پيُوت مَلنگي
 سامبين نال ڦِران سِر ننگي ڏِتي سُرڪ فِراقِي ساقي
 مِلِم يار نه ٿيؤم ياکي

ڪيٽم رهبر ري رواني پَنيم يار ڏهون پرواني
 گهونگهٽ لاه! لِيکان لِيڪ جاني مُجان ميڙ طرف مَسٽاني
 ملن شاه ٿيون شادماني ڪُن باغ مُرادان باقي
 مِلِم يار نه ٿيؤم ياکي

ظالم زي زمانا آيا ميڏي يار مهينا لايا
چاتم ڏينهن سو سال سڏايا مِلسان يارب يار ملايا
موهن ماه ڪنهنين بيميا بيمني وات وصالي ويهڪان
اي ڏک ڏيک لهن، جِي ڏيڪان

سڀنيون سڌ ڪمران سو پيرين واهلا ميليم شاه وزيرين
ڪيلدي ڪنڊ رلايان ڪيرين دلبر ڌير ڏهوين دلڌيرين
هردم چاڪ سهاوي هيرين قاسم لطف رباني ويڪان
اي ڏک ڏيک لهن، جِي ڏيڪان

پيتم نشين شراب طهورا پياري جام ڏرتا پڙپورا
پيتم اوت آلت پنڄتورا (۱) لڳا نينهن، نچان گهٽ نورا
اي تن ڪيتم ساز طهورا پيرم راڳ رلايان ريڪان
اي ڏک ڏيک لهن، جِي ڏيڪان

اوسي سن صاڪ ميڏي سڌ جاني لائق شان پريا لاثاني
جيندي ٻانهيان دي مئن ٻانهي تهتون ڪور ٿيون قرباني (۲)
ٻڌم ٻانهپ دري گئل گاني محڪم عشق جزاين مهڪان
اي ڏک ڏيک لهن، جِي ڏيڪان

آيا صاڪ ضلالت باري واڳان موڙ سڄڻ هڪ واري
تئن تئون واران جند پياري (۳) صدقون صدق ٿيون سو واري
بلبل ويڪ جيوي گلاري پٽيان بيد درد ديان بيڪان
اي ڏک ڏيک لهن، جِي ڏيڪان

طي هڻ تيغ بره سير ٿئي ٿيوي چور اهو جو چلڻي
ڪوٻي مار ڪڙي سير ڪلهي سَمَل ديگ چڙهي آچلهي (۴)
پيون عاشق جام آملڻي سرڪي تيز ڪنون تلوارين
يا رب يار ملائين يارين

(۱) پنڄتورو پيالو. (۲) رخ. 'تهتو' قربان ٿيون ميقرباني؛ S. 'تهتون' قرب ٿيون قرباني؛
ش. تنهن تون گهول ٿيون قرباني. (۳) يعني: آخ تو تان جند گهوريان. اصل. 'مئن تو
واران جند پياري'. (۴) سمل ديگ = زهر جي ديگ.

ظي تون لنگه زانگا رَ کيئي برسير قرب کلنگي
 پيالا پيءُ تَزُونُ تيشيگي انگي لاه تيوان سير ننگي
 تيوان مستو مست ملنگي منگهت موژ سوئهن مختارين
 يا رب يار ملائين يارين

تو سير عين الله دا سايا آيا يار لئيچين آيا
 ميڏري درد ڪنبايي ڪايا ورسڏم مال مڏي گهر مايا
 تو ڪيون لاڙ مهينا لايا سير دا سودا عشق بازارين
 يا رب يار ملائين يارين

مينون غين گهتياغم دونهين (۱) ڪيئون سور تهي آ سونهين
 اڳي آهي اٺ آسونهين اصلئون رمز پيرائي روهين
 اي ڏک نين آئي گهين ڏونهين ڪيتا وئج حسن وئجارين
 يا رب يار ملائين يارين

ڪلبي في فضل دي جهولي (۲) آئي سروئون مند مولي (۳)
 ميڏا يار آيا مٺن ڪولي پيگي پئو سيمي پولي (۴)
 تيون خر شلا مر ٽولي قاسم! ڏي باهين خس خارين
 يا رب يار ملائين يارين

ڪانگي قاف ڪيتابت آندري آڪيس: آيس اي درماندي!
 ڏيسان سهجڻ ٻانهن سيراندي تيسين درد فراقون واندي
 لڏيان مفت مرادن باندري چيرا لعل ڪران سير چنڻيان
 آيا ڏول، مرادن پٺيان

ڪيتي ڪاف ميڏي ڪم پوري اصلون آهي جي اڏوري
 چپٽان پان سوپاري چوري ڪران ناچ، نچان گهت نوري
 ٻولن 'تون هين تون' طنوري سٽان دور درنگي دٺيان
 آيا ڏول، مرادن پٺيان

(۱) اصل: 'مين تو غين گهتيا- الخ' (۲) اصل: 'ڪهليو في فضل دي جهولي' (۳) اصل: 'آئي سرون مند مولي'، (۴) خ ق. 'ڪڍي پوه سب پولي'، ڪ. 'ڪڍي پوه سب پولي'.

ڪيٽا لام لطف رب سائين ميڏا ڍول آيا مٿن تائين
 ڪلياڻ خير خوشي ديان واهين ڪيٽيان داڙو پير دعائين
 چيشمين جوڙ پلهيان جائين اڪيان ريجه رهيان جي رڻيان
 آيا ڍول، مرادان پنيان

مٿن ڪنر هيم پيا مه ساقبي (۱) مڌوا يار مٽايڻ ياڪبي (۲)
 ڪيٽي ميڏي ڍول ملاقي (۳) همدم لڙي درد هلاڪي
 رڳيان رمران روز ميٿاڪي قاسم! مل خريڻ مٿن ڪٽيان
 آيا ڍول، مرادان پنيان

لايا نيڻن نون نظارا مٿن ڪنر بخت ڏرتا ول وارا
 گهٽي پون ٻارهن دا يارا همدم حامي نبي سونهارا
 لڳا نوبت سوپ نغارا مڇان ريش رقيمين مٽيان
 آيا ڍول، مرادان پنيان

پونم واو وٺوتا چٽا (۴) مٿن سير مينهن مهر دا وٺا
 ڪاٽي مار وڇوڙا ڪٺا ٻٽا خر منافق مٽا
 مٿن تان يار مٽايا رٿا اي دل لنگه پئي ڏک وادي
 ڏيندا لوڪ مبارڪ شادي

هي هنومان لڳائي لڪا ڏرتا باندر ڦوڪ پڙڪا
 مٽا جهڳ مڳ جوت جهڙڪا ڏهه ڏهيسر ٺوڙ ٺڙڪا (۵)
 مليا ڏرين عشق ڌڙڪا تڏان سيمت لڪمڻ ڪاڏي (۶)
 ڏيندا لوڪ مبارڪ شادي

لاهن لائق پير لڪياري سنڌ هند جنهن نوازي ساري
 باري بار آنيا باري (۷) ڪلنگي برسر شه ڪلتاري
 مهدي مير سونهي مختياري قاسم گهن آيا گهر هادي
 ڏيندا لوڪ مبارڪ شادي

(۱) پيا = دلبر (۲) مڌوا = مڻو- ريلو. ياڪي = وڇوڙيل. (۳) اصل: 'ڪيٽي ڍول ميڏي ملاقي' (۴) چنڊ، جو گهرڻ هيٺ هو سو چٽو. (۵) خ. 'ڏهه سر ڏهيسر ٺوڙ ٺڙڪا'؛ ڪ. 'ڏهه هيسر ٺڪر ٺوڙ ٺڙڪا'. (۶) خ ڪن. 'نڌه سيمت لڪمن ڪاڏي' (۷) اصل. 'تنهن باري بار اڏايا باري'.

اَلْفا عشق تَيِّدِي لَک توري کيتيان نال پَليان پوري
 آيس گهوت، جنهين دِي گهوري اگڻ يار ڏيندا سو توري
 تئن تَنُون گهور تِيوان مئن گهوري گُل ڦل سيج وچايان گادي
 ڏيندا لوک مبارک شادي

دِي هن ياد ڪرو رب تعاليٰ ڏيکُون پير مَنان مَني والا
 ڏيندا نوري نور پيالا مئن ڪون شاه پيلاڻِي شالا
 ڪلمي ڪاتيا سخت ڪشالا مومن لهندي مفت مُراڌِي
 ڏيندا لوک مبارک شادي

لا اله الا الله محمد رسول الله

بيت سراڻڪي : محبت ۽ مجاز

يار ميڏي سينگار ڪيتا، سير سُونهن درُست دُشاهي - آفضل عالي
مُور ٿيئون ڪمزور، ويهڪن جيٽ ٿور ٿرڻ دري چاهي - ناز نراهي
موتي ڏند، گهتن دل بند، جڏان چا ڪند پلامڙ پاهي - سو غم ٿاهي
لال لبان سير لالي لائي، خوب ڪُليهي گل لاهي - بهي مثالي
سي منصور لکين مخمور ٿيون، ڀرپور پيوَن پياهي - مستي والي
سو مشتاق چڙهيي سير سُولي، کاڌي بشير ڪاهي - زلفان والي (۱)
سو عاشق مشتاق ٿيون، جي مست ڦيرن متوالي - ڪاڻ وصال
گل وچ ڪفني ڪرن گدائي، بيڪ پن بيحالي - تَنڙيان والي
قاسم! ٿي قربان تَنهين ٿون، ڏيکي آپ ڏر ڪاهي - آ گڏ جالهي (۲)

محبوب، ڏنوسي خوب، دلين تي دام گهتي درُ دانا - يار يگانا
چُنڪيا شوق شڪار شتابي، چا ترڪش تير ڪمانا - ڪر بهانا
مَن آساڏا محبت دي وچ محو ڪيئس مردانا - هي شڪرنا
دوست دلين دا تنهن در آهي، جنهن تي راض ربانا - بي بيانا
گل قاسم دري آڻ گهتيونهي، گُند زلف دا گانا - دست نشانا

(۱) هيءَ مصرع فقط **ڪش** ۾ آهي. (۲) نسخن ۾ مصرعن جي اختلافي ترتيب کي سمو هي هيءَ بيت ٺهين سر مرتب ڪيو ويو آهي.

محبوب، اساذا خوب، جڏان [ڪر] فرمان فوج چڙهائين - [ڪر هلائين]
 ڪر سينگار سبز سرخ [تين] بيحد ويس بنائين - مار منائين
 جوهردار زلف دري خنجر، لَنءُ لَنءُ وچ لڳائين - چوب چڙائين
 نيزا نينهن نظارا، قيسر قرارا، هڪ چيڪائين - [تين] پيا چائين
 قاسم ٿي قربان تنهان تون جيڪر نينهن رڳائين - توڙ نڀائين (۱)

مولود ۽ ڪافيون †

مولود *

- جهجا ڏيڇ جهار، منهنجا عالم جهي آڌار [ڪي]
پانڌي پريان رسول ڪي، جهجا ڏيڇ جهار
۰۱ آجو ڪريو حمدا! عاصي ڪون آزار
۰۲ سگ پانهجو سپرين! وارث ڪيم وسار
۰۳ سگهو موڻج سيدا! سڌ سڻي سالارا!
۰۴ رهي آهي روح ۾، پريدم تنهنجي پچار
۰۵ قاسم جي ڪونين ۾، سيد لهج سار

ڪافي: سرڪلياڻ

ايهو ميدا حال، سانول سندا

ڪيهي ڪل بيگانهي لوڪ وو

- ۰۱ مادر ميڏيان جڏان گنڌڙيان مينديان، هٿين وه وه چلڙي وينديان (۱)
نينهن لائس مٿن نال
۰۲ ڪيتر ناچ ماريم ڪڙ تاري، ڊڪ چڙهيان عشق دي ماڙي
سڙن سڀ سيال
۰۳ عجب رمز اِشارت آئي، لوڪ ڪنون لڪ يار سڻائي
گجهون گجهڙي ڳال

† مختلف نسخن ۾ ڪن ساڳين ڪافين جي مٿان 'ڪافي' توڙي 'واڻي' عنوان ڏنل آهي، هيٺ اسان ساڳيو هڪ عنوان 'ڪافي' قائم ڪيو آهي.

* هيءَ مولود فقط S ۾ آهي.

(۱) S. 'گنڌڙيان مينديان'.

۴. ملير رانجهن رنج ٿيا ڪيڙا، ٿرتئون چاتم پرت دا پيڙا (۱)
 صاب پئي سڀ سوال (۲)
 ۵. قاسم! گهڻي ڏک ڏينهن ڏولاوي، ڪيڙا چوڙ ڪڙا سڀ دعوي
 وکيبي ني واء وصال

ڪافي: سر جو گڏ

- جو گهيڙا! پڇ پوڻيان نئون، ڪوئي يار دا ڏي ڏسڙا
 ۱. خزان تن دا خون سُڪايا، چل پيا چولت چڙوايا
 ڏينهن گهڻنديان نوبهار دا ڏي ڏسڙا
 ۲. آڪ گيا وڪ آيا ناهين، آيس تڙ در دڙ تڙاهين
 مَن موهن مختار دا ڏي ڏسڙا
 ۳. 'نَحْنُ أَقْرَبُ' سٿيم اشارا، ڀونڊرهي مين رنگپور سارا
 بلبل رووي، گلغدار دا ڏي ڏسڙا
 ۴. مار نجومِي! ميڏي بخت دا يارا، ڪڏن ميلسي يار پيارا
 پڇدي وٽان آهين وار دا ڏي ڏسڙا
 ۵. قاسم پيا پيش طبيبان، سڀ سٿايم حال حبيبان
 دارو پڇان بيمار دا ڏي ڏسڙا

(۱) خ. ق. 'تو تم چتم ٻڙم ٻڙا'؛ ظ. 'تو تم چتم ٻڙم ٻڙا'؛ د. 'تو تم چتم ٻڙم ٻڙا'، ش.
 'تو تم چتم ٻڙم ٻڙا'؛ ڪ. 'تو تم چتم ٻڙي ٻڙا'. سڀني نسخن جي ٻڙهي مبهم آهي.
 متن جي ٻڙهي خليفي حاجي شير محمد جي روايت جي آڌار تي ڏني وئي آهي، جنهن جي مراد
 هن طرح آهي: لاڙ ۾ حضرت موسيٰ جا ٻڙا باسندا آهن. ڪٿي عجا لڏون ناهي، مڃتا مڃن وارو
 هڪ هڪ ڪري ڪڍندو ۽ چوندو ته 'جي مُراد پوري ٿي ته آڃ هيترا ٻڙا ڏيندس'. هن ست
 ۾ ٻڙي ڪڍڻ (= چاتم ٻڙا) واري مڃتا ڏانهن اشارو آهي. (۲) اها ٻڙهي ڪ مطابق آهي.
 ٻين نسخن موجب: 'ٻڙي ثابت سڀ سوال'.

کافي: سر جو گ*

- لوت رانجه وري نيٽئي دڳ تون
 ڦر رانجه وري نيٽئي دڳ تون
۱. روز الستې ڏينهن جڏان دا وري
 مٿن تين رانجهن عشق تڏان دا وري
 مين ٽيڙي، سڳ تون (۱)
۲. اوڙي پاڙي وچ مٽالان وري
 رانجهن سر سڀ سياليان وري
 مين ٽيڙي، جڳ تون (۲)
۳. قاسم آکي نال نماڻيان وري
 ڪر تون رانجهن يارائيان وري
 گل ميڙي لڳ تون (۳)

کافي: سر جو گ

- آساڙي اڱن آڄ سهاڳ وري!
 رانجهو يار پاتي وڻ پيرڙي
۱. ميل سهيان مينون ڏيوو مبارڪ، وليئي وصال دي واڳ وري (۴)
 ٿئي سهاڳي سڀ سپرڙي
۲. ڪوء ڪٿان ٻن نال ڪپڙيان وري، طولان مٿن ڏينديان آڳ وري
 سانئون وڙجهنگل دي گهيڙي
۳. شڪر الحمد لله رانجهو يار مليو سڀي، هڻ وکيا آساڙا پاڳ وري (۵)
 ڪيتي چاڪ دليين وچ ديرڙي (۶)
۴. آکي قاسم منجهڙين والا، آيا اساڙي ماڳ وري
 ڏيسي ڪلي ڪلي سو ڦيرڙي

* هيء وائي فقط ڪ پر ڏنل آهي. اصل ۾ ٿل جي ٻڙهي:

’لوت رانجه وري نيٽي دل تون، ڦر رانجه وري نيٽي دل تون‘

- (۱) اصل. ’مين ٽيڙي سڳ‘ (۲) اصل. ’مين ٽيڙي جڳ‘ (۳) اصل. ’ڪر تون ياروڻائيان وري -
 گل ميڙي لڳ‘. (۴) خ ن ڪ ش. ’وليئي وصال‘؛ ظ. ’ولي واڳ وصال وو‘
 (۵) خ ن ڪ ش. ’شڪر الحمد لله‘؛ ظ. ’الحمد لله‘ (۶) اصل. ’ڌڻي چاڪ دليين وچ ديرڙي‘.

ڪافي: سر جهنگلو *

- سڄڻ ول آوي مٿن ڪولهي، ڊولڻ ول آوي مٿن ڪولهي
 ۱. جدا جالڻ مٿن نون مشڪل، جيوپين باغين ٻنڻ بلبل
 نهين ڪوئي ٿيڏا تڻ تڻ، رهيان هڻ گولي مٿن گولي
 ۲. سڄڻ اسان تي ٿيا راضي، نه ڪيٽس مٿن نال بي نيازي
 ڊولڻ ساڙي مٽي آزي، ڄاڻان ڪيون ٿوري مٿن ٿولي
 ۳. ڊولڻ ول ڊيسڙي آيا، ڪيٽس ڪنهن رمز دا رايا
 راول ريجهه رنگ لايا، ڪيٽس سيل وچ لهين سولي (۱)
 ۴. دلبر ڊيسڙي سانئون آ، [قدم] ول اڱڻ ساڙي [چا]
 قاسم تي تون ڦيرڙا ول پا، سهجڻ انگ نه ماوان چولي (۲)

ڪافي: سر بروو سنڌي

- ڪير پڄي ملان قاضين سان، غم م ڪاء گهم غازين سان (۳)
 ۱. ڪنهن نه پڙهي پڙهي يار ريجهايو، ڊول اچي گهر غازين سان (۴)
 ۲. ميڙي ملن منصور موالهي، رهندو وڌو بندر بازين سان
 ۳. نو بنو ڏس ناز پرين جا، چو وڙهين ملان ماضين سان
 ۴. قاسم کي نت نينهن نچايو، چير ٻڌي تند تازين سان

ڪافي: سر بروو سنڌي

- عشق عاشق ڪر مطالع، ورد هم ويهار تون
 ري محبت مرد مانجهي! پيون ڪيتابون بار تون
 ۱. ڪوڙين ڪيتابون چو پڙهين، وٺ عشق جي آڌار تون
 [تان] سبز سرخي رنگ جو، دم دم پسين ديدار تون

* هي ڪافي فقط ڪ ۽ ش ۾ ڏنل آهي.

(۱) ڪ. 'ڪي تس سيل وچ آه سولي'؛ ش. 'طالب ... ڪيٽس سيل سڄائي'.

(۲) ڪ. دلبر ڊيسڙي سانون آ ڪڏان ول اڱڻ ساڙي آ

قاسم تي تون ... ول پا سهجون انگ ماوان نا چولي.

ش. دلبر ڊيسڙي ساڙي آ ول اڱڻ ساڙي آ

تي تون ڦيرڙا ول پا انگ ماوان نا چولي.

(۳) ظ. جا ڪافيا: غازي، بازي، ماضي، تازي (۴) ڪ. 'ڪنهن نه پڙهي پنهنجو يار ريجهايو. الخ'

۲. 'ڪنڙ'، 'ڪافي' چو پڙهين، چاڪي پورين جنجار تون
جيت سودو ٿئي تون سر سڌو، پس پيره جي بازار تون (۱)
۳. آچلي چوگان ۾ نعرو هڻي نروار تون
سير سڻي سولي آهي، پر پهلواني پار تون
۴. بنر پياڻي کي وجهي، ڪر اصل کي اظهار تون
گولو م ٿيءَ گمان جو، ساڪي سڌاء سردار تون
۵. قاسم سڻي سڀ سمجھ ڪر، اي پرين جي پهچار تون
تنهنجو پرين تو وٽ سڌا، چا کي پڇين پئي پار تون

ڪافي: سر بروو سنڌي

ڪهڙي سانگ آيون بلما! ڪهڙي سانگ آيون تون

۱. بيرنگي رنگ پيدا ڪيٽوئي، مير چم مڪ چپايون تون
نه چٽوئي ڪو پيٽا پيٽي، نا ڪنهن پيٽئون چايون تون
۲. سٽيوئي تخت هزارا شاهي، شوق جهنگل پا چايون تون
رنگپور دي وچ سيل ڪيٽوئي، خاڪي خرڇا پايون تون
۳. انگ پپوت لنگوٽيا جوگي، خاڪ لڳين ڪون لايون تون
ڪيٽوئي قيد حسن دي قابو، ڏاڍي ڏاڍون تون
۴. آلا نسان سرتي و آنا سرتي، ڳالهه اهاڻي ڳايون تون
آنا احمد بيل ميه، عالم وچ آلايون تون
۵. سڪ دا ڏيهه پيون ست ڏکين، برسر بار آنايون تون
هٿين مار ڪهاڙا پيرين، آحدئون عبد سڏايون تون
۶. محمد مرسل آپ رسولان، هر جا حڪم هلايون تون
آپي عاشق آپ معشوقا، آپ چم آپ سمايون تون
۷. عشق متان چڪ آندا تيڪون، ٺاه رنگيلا ٺاهيون تون
وچ ميدان محبت والهي، قاسم ڪوٽ ڪڏايون تون.

(۱) خ. ظ. 'جت سودوئي تون سر سڌو- الخ.'، ڪ. 'جت سودوئي تون سر سڌو- الخ.'؛ ش.
'جت سودوئي تون سر سڌو- الخ.'

ڪافي: سر بروو سنڌي

- اِيهو هَت چوڙ چَلِيا وڻجارا، ست سودا سُود وڇارا
 ۰۱ سودا ڪيٽس، ڪر نه ڄاٽس، ڪيٽس ڪُوڙ پَسارا (۱)
 ۰۲ 'فاني' ڪُونُ ڪر ڄاٽس 'جاني'، سَنَس داغ دوبرا
 ۰۳ ڪيٽ سڪندر تخت سليمان، توڙ لَتيا شه دارا
 ۰۴ رنگپور دا شه چَل سِڌاڻان، ڪيٽس ڪوچ نغارا
 ۰۵ 'فاني' ڪُون سَت 'باقي' دِي وڇ، قاسم آڏَ اوتارا

ڪافي: سر بروو سنڌي

- وڍڪِ جاني طرف مِهري، مَنَ هُوئي حيران وِي
 ۰۱ تَجھڪا لگا مَجھڪون، ڪاري ڪَلِجي مِين ڪان وِي
 روز ڪيا تو پيا هي، مِهري جان ڪُون نِيشان وِي
 ۰۲ پَرچي پيارل ٿِي ڪڏهن مان وَتَ مِنا مِزمان وِي
 ڪريان پاڻ ڪي پَزار تَوَن ڪوڙين پيرا قربان وِي
 ۰۳ ماڻڪي هَڻي سستان ڪيو تَنهجي مِنا مِڙگان وِي
 ڪوڙين لکين قاسم جِها، تنهجي ناز ڪيا نادان وِي

ڪافي: سر بروو سنڌي

- ڪو ڪِسِيڊِي سنگ نه چلدا، هر ڪوئي پابند پَل دا
 ۰۱ ٻيٽا آڌر بيهشتين وَڙيا، آڌر دوزخ پَلدا
 ۰۲ ٻيٽئون ڇايا نوح نَمِي دا، نوح دا واليا نه وِلدا
 ۰۳ عيسيٰ چڙهيا بَر آڪاسين، خِضر ساڪين جَل دا
 ۰۴ رنگپور دِي وڇ قاسم آڪي، ڪيٽوئي سيل ڪَنوَل دا

کافي: سر بلاول

- کيون کيتوئي دبوان، جانيي [کيون کيتوئي] مستان
 تن ميڏي کون تو پير ماريا، کاري کيبر کان (۱)
 ۱. پنهان لوکان وچ خوشيان هونديان عاشقان وچ ارمان
 آکيان تبديان خون کرينديان، زوري زور زيان (۲)
 ۲. آکي قاسم جنهن کون کيتوئي، راتو ڏينهن حيران (۳)
 ديد ويکا کي آپ کيتوئي، قاسم کون قربان

کافي: سر ڏناسري

- آکيتوسي ڪيا، وي سڀان! آکيتوسي ڪيا!
 ۱. ايڪ گهڙي دي اوڻ ڪيتي، پاپ پلي گل پيا
 ۲. ديس پرائي آ پيوسي، جتان ساء نم لا
 ۳. وقت جاوڻ دي رب! آساڙي موت نه ماري ما
 ۴. آدم بن ڪر نال سڀان دي، وير پرايم وريا
 ۵. قاسم هڻ تان ڪڇڻ ناهين، ٿيوڻا ها سو ٿيا

کافي: سر آسا

- آسانون هوياڻ سنڀالان، لائيني ڊنڙي گهڙيري (۴)
 ۱. لڳيان بيره دريان چاڻان، ڪڙي گهڙينديان واتان
 قبول پيتان ڪاڻان، سريان سميت والان (۵)
 ۲. سڄڻ تبدي فراق ديان، سانون هويا وصالان
 گهڙيان تبديان مئن گوان، پيندي فراق [ديان] فالان (۶)
 ۳. نبي بخش مئن ڪني آيا، ڪڙ مئن سڄ وچايا
 رانجهن مئن ڪني آيا، ٿسان پئون ساڙيان اي حالان

(۱) ظ. 'فهرتي قير کان' (۲) ظ. 'آکيان تبديان ڪنديان نه پيديان زوري زور زيان'.
 (۳) خ ڪ ش. 'آکي قاسم چڪن کيتوئي راتو ڏينهن حيران' (۴) اصل. 'گهڙيري دنوي'.
 (۵) اصل. 'قبول پنيا ڪاڻان سريا سميت واران'. (۶) خ ڊ. 'پئي ني فراق فالان' ڪ:
 'فراق فهل لان'.

ڪافي*

- ڪوئي وي سنهڙا ڪڏان، ميڏي يار نه گهليا
 ڪنهن پاڙوسين سڃي ڏولڻ پليا
 ۱. آڪ ڳياول آيا جو ناهين، ڏوڙ وڃان مٿن هڻ ڪنهن دردانهين
 وات پليندي ميڏا يار نه وگيا
 ۲. وس نه رهيا مٿن تان بيوس هوئي، خبر لهي آوڃ يار ڊري ڪوئي
 جيٽڙا نماڻا جهوري ڊي وچ جليا
 ۳. نامنن رسايار انجهونا مٿن رنجايا، پير ڪڏان مٿن نه پر گهر پايا
 حيرت ڊي وچ هيٺڙا رکيا
 ۴. قاسم ڪر ڪوئي داد اسادا، ڪنهن برمايا ڌڻي ميڏڙا لاڏا
 ماس هڏان تون ڳالهين سڻ سڻ ڳليا

ڪافي†

- هيڻو مڙهندڙيان، هيڻو مڙهندڙيان
 وچ درياء ڊي سيٿان سيٿان
 ۱. سي سيٿان ول ڏاوڻ نه آيان
 او اوڏاهين رهيا رهيا
 ۲. وحدت ڊي درياء وڇڻولي
 ٽپ ٽپ ڏيون ڏيان ڏيان
 ۳. بانهن اولارن چنڊڙي مارن
 هڪڻي ڪنهن تريٿان تريٿان (۱)
 ۴. نال جنهان ڊي مٿن هيڻو ماري
 ڪياڄاڻان اوڪيڏي ڳيان ڳيان (۲)
 ۵. قاسم ڪر ڪر ياد تينهان ڪون
 اڪڙيان رو رو رهيا رهيا

* هي ڪافي فقط ڪش ۾ هي. سر جو نالو ڄاڻايل ڪونهي.

† هي ڪافي فقط ڪش ۾ آهي. سر جو نالو ڄاڻايل ڪونهي. (۱) اصل. هڪڻي ڪن هڪ
 ترهياڻ ترهياڻ (۲) اصل ڪيا ڄاڻا او ڪن گيا گيا.

این جز *

در زبان هندوستان در سلوک و مناجات و غزلیات [و وائیہای]
و ریختہ [و راگہای] و ٹپہ و راسوڑہ و سہرا و بہجن و ہوری

در سلوک نکتہ توحید

بسم الله الرحمن الرحيم

لگی رنگ کی رنگ سین خوب جنگ	ایسا شاہ بیرنگ در باغ رنگ
کیا ترک جنت کون آدم امام	لگا عشق کا تب سے ڈنکا تمام
کدھر کا چلا ہے پھر آیا کدھر	نہ کہتے ہیں آدم کا مادر پدر
کہ پیدا ہوا پل میں گونا و گون	تو 'یاس' میں دیکھ 'کن فیکون'
نہ دیکھا اسی دیس جیتا سوا	میں ماں باپ سین بھی تو آگے ہوا
کسی بات سون ڈرکے پچھتاؤنگا	کہاں سون میں آیا کہاں جاؤنگا
نہ قاتل یزیدی، حسینی، نہ حر	نہ مشرک، نہ مومن، نہ ایمان پر
نہ ملا، نہ قاضی، نہ نرگی مئے نوش	نہ بامہن، نہ جوشی، نہ زنا پر پوش
نہ جن و پریزاد، ملکی نہ حور	نہ ذاکر، نہ شاکر، نہ غافل غرور
یہودی، نصاریٰ، نہ قوم لدا	نہ خالق خدا، نہ خدا سے جدا
نہ پڑھتا ہوں پوتھی، نہ صرف و نحی	نہ میں رافضی ہوں، نہ سنی صحی
میری ذات مجھ کون کو دیوے بتا	ثوابوں سے آلفت نہ طالب خطا
نہ لوہا، نہ پیتل، نہ میں سون ہوں	نہ میں جانتا ہوں کہ میں کون ہوں
نہ جھگڑا کسی سے، نہ کرتا سلوک	نہ ہاشم، نہ قاسم، محمد ملوک
مذہب طریقے میں دیکھے تبھی	اسی دیس میں چل کے آیا جیہی
حباب ہی ملیا آب سین آب آب	کیا موج رنگین آب حباب

* یہ جز قلمی نسخوں میں سندھی رسم الخط میں لکھا ہوا ہے اور کاتبوں کی غلطیوں کی وجہ سے جملہ متن بالکل مبہم اور پیچیدہ بن چکا ہے۔ بعض اشعار موزون ہیں مگر زیادہ تر اشعار ساقط ہیں۔ بعض عبارات کی تصحیح کی گئی ہے لیکن کافی کچھ عبارات پھر بھی مبہم رہ گئی ہیں۔

دکھاتیاں ہیں موجاں طرح طور طور سبھوں میں ہے پانی نہیں اور اور
 وہ بھیدی پچھانے اسی بھید کون پچھانے گا جو شاہ ناپید کون
 بحر میں پڑی بوند ہو گئی بحر بحر ہے بحر ہے بحر ہے بحر
 بحر سین نکالے بھلا کون بوند بحر سین ملی بوند ہو گئی سموند
 بحر سین یہی بوند موتی امول وہی پھول پھل ہے وہی جھاڑ پھول
 وہی پھول پھل ہے وہی جھاڑ ہے دوئی کی نظر میں تو بیگاڑ ہے
 نظر بیچ آئے عجب ایک کھیل یہ ہے کھیت بویا نہ ساتھی نہ بیل
 کہ آگے بھی تھا ان پیچھے بھی ان ملیا خاک سین ایک ساتھی کا تن
 رہیا پہنچ اپنی اصل سے اصل نہ آیا ہماری نظر میں نقل

● مناجات بجناب علی ولی

مطلع: عربی علی ولی کون، میرے سلام کہیو
 در پر کھڑا ہوں دائم سائل سدا سوالی
 دیجو بھلا گدا کیوں ایمان انعام کہیو
 حوض کوثر کا والی، شہر نجف کا سلطان
 ساقی پلا دے مجھ کوں، بھر بھر دو جام کہیو
 تیرے جناب کا ہے فدوی قدیم قاسم
 اپنی زباں سے اپنا، اوس کون غلام کہیو

● مناجات بجناب غوث اعظم

غوث اعظم پیر پیراں مدد میری میر میراں
 جو چل آوی سو پھل پاوی کاٹ ہماری سب تقصیراں

ہم ہیں جینوں کے جنم کے داسی صاحب میرے سمیعاً بصیرا
 جرم گناہ سب قاسم کے کیجیو معاف صغیراً کبیرا

غزلیات

[۱]

مغاں نے جام دیا ہے مجھے میخان میں آ
 زہد کوں چھوڑ شتابی، کہا خمخان میں آ
 تجھ عشق کے پھندے میں کیا ہندو کیا مسلمان
 زاہد بھی پھنس رہا سب ایکان میں آ
 'انا احمد بلا میم' ہے محض محمد
 عجب کیا بھید چھپا صورت انسان میں آ
 منصور نے مارا تھما اناالحق کا نقارا
 سر پھینک دیا عاشق چوگان میں آ
 مذہب عشق نیارا ہے کفر [و] دین سے
 بستی سے نکل قاسم بڑھ میدان میں آ

[۲]

مجھ تشنگی کی آگ بجھانے کوں نہ آیا
 پھر جام وصل جانی پلانے کوں نہ آیا
 تجھ عشق کی آتش میں سدا جلتا رہا میں
 ٹک زین بھی نینوں سے ملانے کوں نہ آیا
 ہم عاجز و مسکین کو کب ہاتھ سے اپنے
 یکبار سجن پان کھلانے کوں نہ آیا
 صد سوال کئے قاسم ہنس بول توں ہم سے
 ٹک بیکہ گدائی کا دلانے کوں نہ آیا

[۳]

بھولے کون بستا دھیر دھنک۔ بان کا رستا
 یہ مانگ نہیں مستو! میخان کا رستا
 گل سرو، سمن، سنبل، کھیلا ہے چمن میں
 بلبل کون بتا مالی! بستان کا رستا
 ابرو کی کماں کھینچ سجن تیر چلایا
 لے تیسر چلا سیدھا نشان کا رستا
 اے ہواہوس تو جا نہ پریرو کی گلی میں
 مشکل ہے بہوت عاشق بیجان کا رستا
 شب روز قاسم دیکھتا ہے باٹ تمہاری
 جیوں دیکھتے ہیں مومنان رمضان کا رستا

[۴]

خدایا مبتلی ہوں جسکا ووہی یار دکھا
 خونخوار بہوت دیکھے، غمخوار دکھا
 بلبل کی نمط روتا ہوں شب و روز ہجر میں
 خس خار بہوت دیکھے، گلزار دکھا
 کٹے کوں چھپاتے ہو بھلا چہرے کی جھلک کوں
 یہ نور قدر لیل کا یکبار دکھا
 بازار میں لٹک کے کرے سیر سریعجن
 پابند کیا چنچل رفتار دکھا
 اے باغباں تجھ باغ کی زکوٰۃ ادا کر
 آیا ہے گدا باغ میں انثار دکھا

قاسم سے کربلا میں لڑتا ہے سیہ دل
 اس کافر کوں علی شہ کا ذوالفقار دکھا

[۵]

خدا او دن کبھی آوے جسی دن یار آویگا
 کلہ سر پر پھن شاہی سپہ سالار آویگا
 چپاچپ باغ میں بیٹھا چھپا کر آپ درس کون
 چمن میں چل کبھی چنچل کبک رفتار آویگا
 نہیں کس چور کی حاجت خزانہ لوٹ لے جاوے
 میرے گھر عشق لالن کا وہ چوکیدار آویگا
 رقیب رو سیہ بدخو ہے دیتا روبرو گالی
 خدایا پھر گلی میری نہ یہ خونخوار آویگا
 پڑھا لاتقنطوا کا میں سبق استاد کامل سے
 ہووینگے کام سب پورے ابھی مختار آویگا
 فجر کے وقت شبنم سے رنگیلے پھول کھیلینگے
 تمہارے باغ میں قاسم صبا بے سیر آویگا

[۶]

ہیں روتی بلبلاں یا رب کبھی بہار کون لا
 مٹادے لالہ کا داغ اور کبھی ہزار کون لا
 کردیا مجھ کون میرے یار سین اغیار جدا
 چمن سین خار نکالو کبھی گلزار کون لا
 چمن میں پائوں نہ ڈالے کبھی خزاں کا خدا
 فجر کے وقت صبا جا توں نو بہار کون لا
 پاس تمہارے آیا ہوں اے عاشقوں کے دلال
 بکاتا ہوں بہوت سستا خریدار کون لا
 جن کون حنا کا ہاتھ میں پر خون ہے نیمچہ
 قاسم کسی طرح وہ ستمگار کون لا

[۷]

گھڑ دے اے سنارا! توں میرے یار کا چھلا
 گھڑ دے جو چھلا تو تمہارا ہوئیگا بھلا
 چھلا گھڑ دے سوئے کا اب کی گھڑی
 میں بھی راضی ہویا راضی ہوئیگا اللہ
 یار نمازی ہے کوزہ بھسی چہیے
 میں بناتنی ہوں ہیما شتابی مَصَلّا
 کر دیا یار کون اغیار جدا جب
 کاٹے تون ہیما تس دشمن کا گلا
 کوئی عیسیٰ کا کہلاتا کوئی موسیٰ سے ملے
 پکڑتا قاسم ہیا تو نبی مُحَمَّد کا پلا

[۸]

یار وفادار سمیں اغیار نہ ہونا
 غیروں کی سنکے باتاں بیزار نہ ہونا
 کچھ رحم کیا جیئے پرزاد گدا پر
 عاشق کے سدا حق میں تلوار نہ ہونا
 بلبل کی رسم چھوڑدے پروانہ کی لے سیکھ
 گل گل کے اوپر نیس دن نثار نہ ہونا
 ایک دار پڑ سوار ہو منصور کی مانند
 ہر خوہرو کا پل میں خریدار نہ ہونا
 حاکم کون مناسب ہے انصاف عدالت کا
 رعیت کا کبھی ظالم خونخوار نہ ہونا
 حق نے بنایا ہے تیرا خاک کا پتلا
 اس خاک کے پتلے کا پرستار نہ ہونا (۱)
 غیروں کی مجالس کا پابند نہ ہو قاسم
 بدکام پکڑ ہاتھ سے بدکار نہ ہونا

[۹]

جمعاتی ہوں تم آگے کرو میرے امامت
 ہے امانت، ہے امانت، ہے امانت
 دین احمد کا ہووے گا برقرار
 ہے سلامت ہے سلامت ہے سلامت
 جب تلک آتا نہیں آغوش میں معشوق
 ہے قیامت ہے قیامت ہے قیامت
 عاشق کو کرتا پکڑ یک مو میں معشوق بند
 ہے کرامت، ہے کرامت، ہے کرامت
 قاسم کہے عاشق کے حق میں یہ دشمن رقیب
 ہے علامت، ہے علامت، ہے علامت

[۱۰]

گلشن کی خبر خوب صبا باد سے پوچھو
 تصویر قدِ سرو کی شمشاد سے پوچھو
 بیدرد کو معشوق سے کیا کام ہے یارو
 شیریں کی حقیقت بھلا فرہاد سے پوچھو
 آتے ہو نہ جاتے ہو ستاتے ہو بھلا کیوں
 تقصیر ہے کیا میری پریراد سے پوچھو
 نکلا ہے ستمگر وہ لے کر تیغ ادا کی
 مجھ خوں کی خبر خنجرِ فولاد سے پوچھو
 غم درد کی تصویر قاسم کن کون بتاؤں
 آواز میری آہ کا تم ناد سے پوچھو

[۱۱]

کس کون یار ستاتے ہو، پھر کیوں مکھ چھپاتے ہو
 آتشِ عشق لگا میرے تن میں، سینے کون سلگاتے ہو

پکڑ ذبح کر مرغ موالیٰ کاٹ کلیجا کھاتے ہو
 اور سین کر کے گھاتاں باتاں، ویکھ مجھے چھپ جاتے ہو
 آتے ہو نہ جاتے ہو، نہ پھر کر بانگ بلاتے ہو
 چشموں چکنا چور کیا ہے چترن کیوں چتراتے ہو
 بات کہو سچ صاف پیاجی کن کوں پان کھلاتے ہو
 کہہاں برہمن کہہاں ہے جوشی، لوں لوں تلک لگاتے ہو
 انگ بھبھوت لگا کے جوگی بنسر بین بجاتے ہو
 اس نگری میں نیہ لگا کے گاتی سوز سناتے ہو
 آپ جھرو کے بیٹھ رنگورنگ، محلاں چست بناتے ہو
 چنگ، دھکڑ، مردھنگ تھیاں تھان، بنرا ساج بجاتے ہو
 خاکی خرقہ پہن پیاجی آدم نام کھاتے ہو
 کوچ کیا رجبوت رنگورنگ فرنگی فوج چڑھاتے ہو
 پریم نگر میں نوبت باجی، تھن ہن کیا تھکاتے ہو
 کہے قاسم کیا خوب تماشا جھنڈا دست جھلاتے ہو

[۱۲]

تیرے در پر کھڑا ہوں میں موالیٰ واہ واہ
 نہ چھوڑو تم سخی مجھ دست خالی واہ واہ
 آیا ہوں دور سے ساقی میخان میں آج
 شتابی دے طہورا لے شمالی واہ واہ
 میری دل کوں بنا بلبل کیا بستان تیرے
 عجب کیا باغ بویا ہے تسو مالی واہ واہ
 میرے دل کے کبوتر کوں جبھی صیاد دیکھا
 نکالی عشق شکرے کی دؤالی واہ واہ
 عرض کرتا ہوں، نہیں سنتا وہ کبھی
 یار میرا ہے لا ابالی واہ واہ
 قدیمی مبتلی قاسم جنہوں کا ہے مرید
 مکمل مرشد صاحب کمالی واہ واہ

[۱۳]

بازار میں آیا ہے دیدار کیا چئے (۱)
 دل جان سے جی اپنا نثار کیا چئے
 اغیار کی کچھ بات سین بیزار نہ ہونا
 اس بات کوں پھر البت تکرار کیا چئے
 کس وقت ضرورت کے پھر بھاگ نہ جانا
 دشمن کے اوپر ہاتھ میں تلوار کیا چئے
 یاروں کی مجالس میں غیروں کا آنا کیا
 گلزار کی محفل میں جدا خار کیا چئے
 کیا نفع کیا ضرر سے کچھ کام نہیں میرا
 سب کام میں محبوب کوں مختار کیا چئے
 بوم بڑی دیکھ کے خوشنود نہ ہو قاسم
 شہباز پکڑ ہاتھ میں شکار کیا چئے

[۱۴]

گھر چل ہمارے چنچل آتا کبھی کبھی
 بدخو رقیب کوں بھی ستاتا کبھی کبھی
 جس وقت او سرینجن آتا ہے انجمن میں
 پیڑا ہمارے ہاتھ سین کھاتا کبھی کبھی
 در پر سدا کھڑا ہوں مانند گدا سواہی
 اپنی سجن محفل میں بٹھاتا کبھی کبھی
 غم درد کی کتابت لکھ بھیجتا ہوں دائم
 قاصد حضور میں جا سناتا کبھی کبھی
 عاشق بازار خوباں لکھ صد ہزار آتے
 اس میں بھلا کو ایک بکاتا کبھی کبھی
 جلتا ہوں غم کی دھوپ میں تجھ بن سدا سرینجن
 آب وصل میں قاسم نہاتا کبھی کبھی

[۱۵]

دلدار دکھاتا ہے نو ناز ہنسکے ہنسکے
 کرتا ہے عاشقوں کی جاں گداز ہنسکے ہنسکے
 عشق کے پھندے میں محمود پھنس رہا ہے
 کرتا ہے غلام شاہ کو ایاز ہنسکے ہنسکے
 اپنے درد کی باتاں محمود جا سجن کون
 غیروں میں چھپ سناتا دل راز ہنسکے ہنسکے
 تم سچ کہو اے محبوباں! یہ مان کہاں سے پایا
 عشاق کون دکھاتے ہو غماز ہنسکے ہنسکے
 قمری ہمارے دل کی کب تک بچیگی قاسم
 ہر روز آڑاتا ہے شہباز ہنسکے ہنسکے

[۱۶]

چلا یار تو بازار مولیٰ خیر کرے
 پاؤں کس طرح دیدار مولیٰ خیر کرے
 لے صورت انسان کی میخان میں آیا
 پی مست ہوا مست لی دست میں تلوار
 مولیٰ خیر کرے
 بلبل کون ذبح کرنے چل باغ میں آیا
 کھاتا ہے، پکاتا ہے کلیجا کماندار
 مولیٰ خیر کرے
 یا ترک سیہ دل ہے، یا چھیل چھبیل
 صیاد ہے، بیداد ہے، فولاد فتح دار
 مولیٰ خیر کرے
 کس بھید سے میاں قاسم! دلدار کون پاؤں
 دشوار ہے، دشوار ہے، دشوار!
 مولیٰ خیر کرے

[۱۷]

او بہتلا بالم جی نے جا کہیو فریاد میری
 مارا ہے درد تمہارے، کیجیو داد میری
 یا الہی شبِ ہجران میں سحر ہے یا نہیں
 عمر جاتی بن دیکھے ہیاں برباد میری
 قاصدا درد کا نامہ تون روبرو دیجیو
 بھول گئی بات سجن کو نہیں کچھ یاد میری
 تمہارے عشق کا تلقین دل کیا قبول آج
 نیند سون آنکھ جگائی تیرے ارشاد میری
 ابرو کی تیغ سے در پر مرا پڑا ہے شہید
 اب تو سر پر اٹھا لاش پریزاد میری
 قاسم درد کی تصویر بتاؤں کن کون
 ہنوز کوک سناتا پری کون نساد میری

[۱۸]

ڈالے کنوئیں میں اللہ دشمن اغیار کون لے
 جلادوں آگ میں آسے خونی خونخوار کون لے
 آنے جانے نہیں دیتا کوچے میں یار کے وہ
 کاٹوں میں آس کا گلا، ہاتھ میں تلوار کون لے
 اگر ہوتا کبھی ظالم بکری کی شکل میں
 بیچوں میں اب کی گھڑی کاٹ کے بازار کون لے
 جس ظالم نے ظلم کر کے کیا یار کون جدا
 پکڑ دیجیو جا آسے دوزخ فی النار کون لے
 سن کے فریاد میرے درد کی آیا ہے علی
 قتل کافر کون کیا شاہ نے ذوالفقار کون لے
 قدیم قاسم مسکین ہے مبتلی جس کا
 بلا لاؤ گھر میں میرے احمد ابرار کون لے

[۱۹]

ے مست شتابی آ، میخان بلاتا ہے
 سر کاٹ لے آہاتھ میں خمخان بلاتا ہے
 شب روز صراحی کوں لبریز کیا چیٹے
 بھر جام لے آ ساقی، مستان بلاتا ہے
 جب وقت لڑائی کا مردوں کے اوپر آتا
 اوس وقت بہادر کوں میدان بلاتا ہے
 آئی ہے ٹوبہار مچی دھوم چمن میں
 بلبل کوں اڑا لاؤ بستان بلاتا ہے
 وہ رات شرفدار میرے بھاگ میں آوے
 جس رات میں عشاق کوں گلجان بلاتا ہے
 اب شاہ سلطنت کا آیا ہے انجمن میں
 اٹھ چل شتابی قاسم! سلطان بلاتا ہے

[۲۰]

بن یار دن کٹے تو صمدیار حیف ہے
 اُس بے بقا کوں دیکھنا دیدار حیف ہے
 عاشق وصل نہ پاوے فرہاد کی مانند
 جب نا لگاوے خنجر تلوار حیف ہے
 جنہیں مدام وصل کا بھر بھر دیا ہے جام
 اس یار سے پھر ہونا اغیار حیف ہے
 شاہ نجف علی کے دشمن کوں مل سبھی
 یوں کہ دو کہ تجھ کوں خونخوار حیف ہے
 قاسم مراد وصل کی جب تک نہ پاؤں میں
 ہاتھوں لگانا میندی سنگھار حیف ہے

[۲۱]

آگ دیون آیا ساجن، انگ انگ آگ دیوائی ھے
 دل میں دیرا دوست کا، اندر نہ اور سمائی ھے
 آجا پیا گلے لگ میرے سینے میں سیج بچھائی ھے
 فریاد اس بیداد کی سارے لوک میں کوک سنائی ھے
 پھر مجھے مارن کوں کیا بھر نہ دید دکھائی ھے
 آنکھوں میں انجم پا کے، سرمہ کی ریکھ جڑائی ھے
 قیامت کا عذاب دینا، میرے تن میں تیغ چڑھائی ھے
 پھر مجھے مارن کوں لالی لبں سر لائی ھے
 قاسم کہے سن یار میرے مجھے دیکھ کے مکھ چھپائی ھے
 صاحب جھروکے بیٹھ کے اوروں کوں دان دلائی ھے (۱)

[وائیہای *]

وائی : سُر سارنگ

- سجن ٹک کرم کر، دیکھوں دید تمہارا
بچھوڑے کیا ہے بدن بیقرارا
۱. جہاں جائے بیٹھا میرا پی پیارا
چلو آج سیٹاں دیکھوں او دوارا
۲. سجن بن باغ میں بلبل ہے کرتا پکارا
ہے سعادت تب اُس کی جو کھیلا گل ہزارا
۳. کہے سوال قاسم ہادی سن ہمارا
درس دیکھایو منگے بیکھ بیچارا (۱)

وائی : سُر سارنگ

- ماہی کون ہے جو کرتا گگن میں آواز
۱. کون بیجری، کون بادرا، کون برستا مینہ
کون رادھا، کون شاما، کون کرتا ہے ناز
۲. کون باجے، کون بجے بجیا، کون ناچے تھاتھا تھیا
کون گاؤے ڈان گویا، کون قاسم کون ساز

وائی : سُر بلاول

- بولنے والا وہ یار سین کیا جانا کون ہے
۱. مجنوں بن کے واں سے آیا، لیلی سیٹیں نہ لگایا
روز روتا زاروزار
۲. حسن کی چڑھ فوج آئی، نین سے کرتی لڑائی
لوٹ لیتا شہ سوار
۳. سمجھ قاسم ہو سجان، بھید جانی کون پہچان (۲)
میں کہوں تجھ باربار

— ❦ —

* مندی میں 'وائی' غنائی نظم کی ایک قدیم صنف ہے۔ (۱) منگرے = مانگرے (۲) بھید جالی
کون = دوست کے بھید کو۔

[ریختہ]

ریختہ : تلنگ *

جا ہونی سا ہو رہی، سن بات یہ ہی میں سو رہی
انہونے کے ہونے خاطر کتنے عالم رو رہی
جو ہونا سو ہو رہا جو کھونا سو کھو رہی
ایک بھول تب پہچانی، آنکھ دیکھ جب دو رہی
لاکھ سوار دوڑاتے گھوڑے، واں کی وہاں ساگو رہی
قاسم بن ٹھن عشق بقالن باغ بقا کا بو رہی

ریختہ پاؤڑی *

رہتی شب و روز پریرزاد میرے دام سین دور
لاؤں میں کس طرح اپنے پیا آغوش میں حور
کوئی بتلاوے مجھے تو نہ جاؤں میں کاسرو دیس
کروں فرمان میں اپنے بھلا حور ضرور

ریختہ *

سکھی ری میں کسے سنگ بھیجوںگی سندیسوا
پریم رہے تم اب تو بدیسوا
آون کہہ گئے ابھوں نہ آئے، ڈھونڈ رہی میں پورب دیسوا
آٹھ چل قاسم پیا کون لاؤں، کر کے جوگن بیسوا

ریختہ *

پیٹھ نہ دے جا، ہو جانے والے لا لا
ذرا تو کھڑے رہو، ہو جانے والے لا لا
سامنے کھڑے رہو بین بجانے، میں سنتی ہوں ہوگانے والے
چھپ چھپ کے کھاتی ہو پانوں کی بیڑیاں، قاسم کون دیجاؤ
کھانے والے لا لا

ریختہ *

بچھڑن کی نہ کہو بات، پیا بات بری ہے
 ہجرت کے میرے تن میں تیری تیز چھری ہے
 ایک لٹک سین لونٹ گیا شوق سین اسوار
 آس ناز پُر کے نیچے، بس تیز تری ہے
 پری رو کا ملن جگ میں مشکل ہنوز ہے
 رو بارہ میں پایا نہیں سب خشک تری ہے
 قاسم لٹک کے چمن میں کرے سیر سربجن
 شرمندہ اوس کے آگے سو آج پری ہے

[راگمہای]

ملاری کانرا*

دیکھو لا چکتر بین لالچ میری بلالچ سہت ھے
مانگ کی دھنک بان، دامنسی کرت تان
آؤ ری سکھیوا، گگن میں گہمت ھے
چنچلا کی چوری چال، لال ہونسی بھی لال
ادھرا کے بھنم لال، لال ایسی ہست ھے

ملاری کانرا*

میں تو پائی پیا کے دھن دھن نیو نیہ
میٹھے میٹھے بچن تم کو کہنے آئی
چلو تو ہمچاؤں تم کو، او نہ آوت، نیو نیہ

ملاری کانرا*

کر پکری موری، جہرا جہوری، ماکر سینی
کر پکری موری چڑیا فوری، انگیا کی لر توری، ماکر سینی

جنگونتی*

میرا کب جاء سے لبھانا ھے، کانوکب جاء سے لبھانا ھے
سکھی آج نہ آیا میں جانا ھے، میں سنیا یار لبھانا ھے
سوکن کے داؤ سے، مستانم دیوانم ھے

دادرہ*

بہلمتا بہنیاں موڑنا، اچھنکھیاں باتاں کرلو
موسیٰ جگت - پیروا، بر زوری کر کے نند کو نوروا
کر کے چوڑیاں پھوڑنا

دادره*

سونے دیاں چوڑیاں ، مارو جی گھڑا دے
 مینا دیاں چوڑیاں، موتیڑا جڑادی
 سن میاں قاسم اپنے پیا سنگ
 آنکھ۔ سے آنکھڑی لڑا دے
 بلما گھڑا دے سونے دیاں چوڑیاں

ڈپٹی

[۱]

چلتی ٹھمک ٹھم، چلتی ٹھمک ٹھم
گوری گیند گات
ادھرنا کی بھنبھال، کنچنا کی بکھن لال
چین میں گجر پھری پیا سنگ دم دم
مرگھوں سے تیکھے نین، کوئلا سے میٹھے بین
باجت پایل جھم جھم
اٹھ دیکھ قاسم، دھوم مچی دھم دھم
ناچت گوری طبلوا کے ہم ہم

[۲]

رمتے رمتے جوگی جمنا جائے کاہے کون کرت تم بسرام
من کی لے مالا، تن کی تپت بھجانے کون چپ رام رام کا نام

راسوڑہ *

ارے اڑ کانگا کب آوینگے

خبر لے آ میرے جانی کی

۱. آون کہہ گیو نہیں آیو رے، میرو لالن کینے برمایو رے

میرے یہ دکھ کٹ جاوینگے

۲. کاگوا کہے میں اڑ جاؤں، تیرے پاس پیا کو لے آؤں

تجھے ہنس ہنس گرھو لگاوینگے

۳. تیرو لالن آیو ری گوری، تم کھیلو پیا سنگ اب هوری

تیرے تن کی آگ بجھاوینگے

۴. قاسم جن کی ہوں میں داسی، میرے من کے انپر یہ آسی

مجھے کلمے سے پاس بلاوینگے

— ❦ —

سہرا

[۱]

اللہ کے نام پر میں بل جائوں
کبریٰ کے گھر احمد آیا، سید کے سہرے گائوں
پنجتن پاک، دوازدہ امام، محمد کا درس پائوں

[۲]

آج دُھن دُھن رے آج دھن دھن
میرے ہی مندروا آویں گے نوشا نما
شُبھ دن شُبھ گھڑی، پرگٹیو محمد
چین سین بھری سب دھرتی گھن گھن
عبداللہ کے گھر، آنند بدھائی
ناچت پری حور پایل کی جھن جھن
گُند لے ری مالن! پھولوں کا سہرا
نیہ کی مچی دھوم، قاسم بن بن

بہجن

[۱]

مت بسارو رے ہو، من من ہری کی بات
بھائی بہن کٹم قبیلہ، کوئی نہ چلیگا سات
رام نام کی سمرن چنے یہ ہی چلیگا سنگات
گنگا جمنہ کاہے کون جانا، گھٹ میں بسنے تیرے ناتھ
صاحب کی بندگی کرانے قاسم، آنسوں بھری دن رات

[۲]

سر کا نرا

رام کے سادھو رام چپورے اور سوں کیا تیرا کام
سب جگ چلنا تم بھی چلو گے کون کرت بسرام
گنگا قاسم کاہے کون جانا رام بسے بس تیرے گام

[۳]

آدم نام کہلاتا کون

۱. کون ہے کھاتا، کون ہے پیتا، کون جیتا ہے مرجاتا کون
عیسیٰ کون، ہے موسیٰ کون، بن فرعون ستاتا کون
۲. ابو جہل احمد کے سامنے، کافر تیغ چلاتا کون
یوسف کون زلیخا عاشق، نیند میں نیہ لگاتا کون
۳. شاہ کنعانی یوسف بیٹا، مصر کے بیچ بکاتا کون
باسن کون، تہ جوشی پتلا پتھر کاٹ، بناتا کون
۴. جوگی کون، سناسی تیرتھ گنگا میں ڈوب نہاتا کون
وہاں سے چل فردوس میں آیا، جب جب گندم کھاتا کون
۵. اس نگری میں نیہ لگا کے، ہٹ پیچھے پھر جاتا کون
الٹ بیدھ کی بات بروہر، ستا کون، سناتا کون
- تال مول سیکھ لے قاسم، بجتا کون بجاتا کون

— ❦ —

ہوری *

- پھاگن کے دن چار سکھی ری ،
 میں اپنا لال سنگا نہ دونگی
- ۱۔ سونا بھی دونگی، واری روپا بھی دونگی
 کنٹھ نہ دونگی ادھار سکھی ری
- ۲۔ ہیرا بھی دونگی، واری موتی بھی دونگی
 دونگی پھولوں کا ہار سکھی ری

مختصر سمجھائڻي ۽ اشارا

سر ڪلياڻ

● مقصد سر جي قرباني کان سواءِ سڄڻ جو وصال مشڪل آهي: 'پرين جي ڀڄڻ، ڪاٽي ڀڄي تن کي'، ڪلالن وٽ اڏي ۽ ڪات آهي. سڄا عاشق سر ڏيئي سڙو پيئندا: 'جيءَ ڪڙا ڪيا جن، پيتيون تن پيماليون'، وڏا بخت تن جا جن کي الاهي جام جو سڏ ٿئي ٿو؛ اهي مست موحد آهن جن جا 'نيس نشي سين واڳڻا، سيني منجهه صمد'، هو حقيقي جام پي، خوديءَ کي وڃائي بيخود ٿيا، ۽ محبت جي ميدان ۾ سر ڏيئي سرها ٿيا.

● پس منظر. معشوق ۽ عاشق جي ناتن کي مختلف تمثيلن ذريعي ورجايو ويو آهي. سڄڻ جي سختي ۽ پيرواھي کي قاعائين ۽ ڪلال جي ڪهڻ ۽ ڪاٺ واري ڪار، ۽ ساقيءَ جي بي نيازيءَ واري رسم سان پيٽيو ويو آهي. ساقي ۽ ميخاني جو پس منظر، سنڌ جي مشهور داستان موکي ۽ متارا جي تمثيل ذريعي چٽيو ويو آهي. موکيءَ جي مٿ ۾ نانگ سڙي اچي پيو ۽ شراب وه گادئون ٿي ويو، پر متارن اهي وه گادئون وٺيون پيتيون ۽ انهيءَ ست ۾ سر ڏنائون (۱).

فصل - ۱

- [۱] ناهي ريت رڪات = رڪ رڪان يا مهلت جي رسم ٿي ڪانهي.
[۳] لهسيا پهرينءَ لوءِ = باه جي پهرين چيپي ڇرائيا. ڪوءِ = گهٽي.
[۵] نيگهه ۽ نيگهون = اُڪريءَ جي بجاءِ زمين ۾ کوٽيل خاص قسم جي ننڍي گول کڏ جنهن ۾ چانور (يا پيو ان) وجهي ڇڏين. چڱير = ٽريل - وڏي مرتبي وارا. نگهن وجهي نيہ - الخ. = عشق ۽ محبت، مٿير مردن کي به چڻ انءَ مثل نگهن ۾ مھرين جي ڌڪن سان مھميزون ڏنيون.
[۶] سيڱون = ڪمانون (يعني تير).

(۱) موکي ۽ متارن جي داستان جي تحقيق ۽ تفصيل لاءِ ڏسو سنڌي لوڪ ادب سلسلي جو ڪتاب نمبر ۲۹، ڇپايل سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد، ۱۹۶۴، ص ۳ - ۲۰.

واڻي. ڪَھ ۾ = سختي واري وات يا سفر ۾. ڪارڻي = ڪارڻ ڪندڙ -
واهر - وسيلو.

فصل ۲-

[۱] ڪڪوه = شراب. گھٽ گھٽي ٿو گھٽ = هڪ ڍڪ به نٿي وڃيو
جهلي. سرو = شراب.

[۳] ڪٽ ڪرڻ = اندازو لڳائڻ جنهن ۾ ذرا دير لڳي < ڪٽ = دير.

[۵] سوڻي سڃيائون = قصد ڪري پيش ڪيائون. ٻي بڙهڻي (نڻ نسخي جي)

’سوڻي سڃيائون‘. سنت شيرڻيون = مٺايون جي سنت طور ورهائجن.
هڻڻ = هسٽي.

فصل ۳-

[۱] ڪاري = ڪاري نانگ. وٽرو = ويتر وڌيڪ. زوال = فنا.

[۲] پيرا = پيلا نانگ. پرڙ = نانگ.

[۳] جال = گھڻو.

فصل ۴-

[۱] طالع = بخت.

[۲] پنج - تور = پرپور (جن ۾ ڍڪا پنج وزن هجن). ٻوڇ = گھڻا.

[۳] دُنگ = مٺ.

[۵] سونائون = رٿيائون. قصد ڪيائون. نظر ۾ رکيائون. منڌ = شراب.

[۶] جهت = طرف. رخ. اُٺو = چيو. ’الصوفي لا مذهب له‘ هي قول آهي ۽

نه حديث. مڇڻ = مٿان. ماء = پاڻي. ڪٽر = مڪ يا پيو ڪو جيت جو

پاڻي، کير وغيره (پيئڻ واري شيء) ۾ پيل هجي. مڇڻ پسين ماء - الخ. =

مٿان پاڻي ڏي ڏسي ڪٽر واري خيال ۾ مبتلا ٿيڻ (?).

واڻي. ڪبير = ڪبير گناه - وڏا گناه.

سر ڪنڀات

● مقصد. ۱. سا اونداهي رات پڪي، جنهن پرين سان ملاقات ويل پرده پوشي ڪئي.

اها چانڊوڪي گهوري جنهن ۾ پرده پوشي نه ٿي ۽ وچوڙو پيو. اي چنڊ! هاڻي

تون پل آيري آءُ ته من تنهنجي سهائيءَ ۾ پري کان ٿي دلبر جو ديدار نصيب

ٿئي. پر اي چنڊ! سڄڻ جي سونهن آڏو سورج به سَهَميل آهي؛ حبيب جي حسن

سان تنهنجي جلوي جي جاءِ ڪانهي. انهيءَ ڪري اڀرندي ئي ادب سان سڄڻ کي سنيها ڏج ته، 'صبح، شام، اسور، اڪيون انهنجي آسريءَ ۲۰. سر سڀيئي سڦرا پر ڪنڀات جو سر مڙني ۾ برڪ آهي جو اُن جو مضمون محبت ۽ مجاز آهي. مڙني تي چڙهي راتو رات سڄڻ سان ملاقات لاءِ پنڌ پوڻ هڪ عجيب سمان آهي. هن ڪرهي کي پرين جي باغ ۾ وڻن ۽ ولين، گلن ۽ ڦلن مان ڪو جو ڦوٽ سڙيو جو ٻي ڪاڻي ول نٿي وٺيس ۽ اُن پار ڏي پيو واهائي.

● پس منظر. سر ڪنڀات جو مضمون سراسر محبت ۽ مجاز جو داستان آهي. سڪ وارن جا سمن، چانگي تي چڙهي دور دراز پنڌ تي پرين وٽ پهچڻ، اونداهي يا چانڊوڪي ۾ ملڻ جا آسرا ۽ ارمان، ۽ رقيب جون رنڊڪون هن سر جي مضمون جا مکيه پهلو آهن.

فصل - ۱

- [۱] ورسا ڪاري رات = اها اونداهي رات ويتر پلي.
 - [۳] پري موتين مانڱ = سينڌ کي موتين سان سينگاري. وڙانگ = نالائق.
 - [۴] ڏوراڻا = پري.
 - [۶] سوسي سورج جهپيا = سڄڻ کي سو گهو ڪري جهڙڪايو.
 - [۸] ته پڻ نيم - نهار - الخ. = ته به پرين جي اڌ - نظر جي برابر به ناهين.
 - [۱۱] سري = پلم پئي.
 - [۱۲] وهيون وانجيائون = لکيل ڪاغذ غور سان پڙهيائون.
 - [۱۴] ناسيندي = ڪڍي ڪڍندي. سرجيو سورهيءَ ماه = سورهيءَ جي رات جو چنڊ اُفق تان پڌرو ٿيو.
- واڻي. سڏايا = ويا. تياڪ = تريق - مفيد ٻڪي.

فصل - ۲

- [۱] سينگاري سڃاڻ = سهڻن سازن سان سينگاري. جمل = اُٺ.
- [۲] ٻور = نوجوان ڪنواٽ.
- [۳] ڀڳ سنهون - الخ. اُٺ جون وصفون: پير نڍو ۽ سهڻو، ۽ گچي ڪڙري.
- ڪاچي = اُٺ جو قسم (سند واري ڪوهستاني علائقي جو اُٺ). پنيءَ رات = وهائيءَ رات.
- [۴] ڪوئڙ لتاڙيا = نوان گل ۽ ٻور آل جال چينا. ريهي پئي = روشني لڳي - ناز ڪري.

- [۶] مڪوليا = مڪيا - واسيا. ساسونائين جوء = اها اراضي تازيائين - انهيءَ ماڳ جو قصد ڪيائين. اگر جيائين آڇي = جتي خوشبوءِ دار اگر پيدا ٿئي.
- [۷] وياري = پيلي. پر ڪيائين پاس = پيت پريائين. اڪاس = تانگهه.
- [۸] سون - ورن = سوني رنگ جهڙيون. سنبل = ڪاري گل جو قسم. ڪاٺينا رڱيا = ڏانئون رڱيون.
- [۹] ڪاڪل = وار. رانڻيو = ريجهادو.

سر سراڳ

مقصد. اي وڻجارا! تون سڄن صرافن سان سودو ڪر، جن وٽ هيرا، موتي ۽ مرجان آهن. وهائج ته ڪو سڦرو سون وهائج، جو ڪڇ مان ڪي ڪين ورنڊو. پاڻين جي پار ڪن سان پريت رکڇ جن مان ئي توکي نفعو حاصل ٿيندو. املهه ماڻڪن لاءِ اونهي عميق ۾ ٿپو ڏي؛ مٽيءَ جي دڙن ۾ هٿوراڙيون ڏيڻ سان ڇا حاصل ٿيندو! تن کي ڏوري ڏس جي سمنڊ جا ساڪن آهن؛ وڏا طالع تن جا، جهاجهه جهاري جن!

● پس منظر. آڳاٽي سمي ۾ سنڌ جا سوداگر وڻج ۽ واپار لاءِ ٻيڙا سنباهي پرڏيڻ پوريندا هئا. تاريخ شاهد آهي ته ذيبيل بندر واري سامونڊي شاه - راه اوڀر طرف سلون، جاوا ۽ چين سان ڳنڍيل هئي. ميان شاه عنات هن ساڳئي سر ۾ لنڪا يا سلون ۽ جاوا جا نالا ڪنيا آهن، پر خليفي صاحب چين جو به ذڪر ڪيو آهي؛ 'ماڻڪ ڏيندڙ' موڙيون، چنڊي منجهان چين، هن سر جو عنوان 'سر راڳ' آهي جو سيري راڳ جو مخفف آهي، ۽ سنڌ ۾ آڳاٽي وقت کان وٺي انهيءَ مختصر نالي سان مروج ۽ مشهور آهي.

فصل - ۱

- [۱] وانء = ونء - وڇ.
- [۲] هوہ = هٿو.
- [۳] پئي سوڙ = سوڙهه وقت - ڏکئي وقت ۾. آڌو = ٿمر - توڻ.
- [۴] لاڳو = سَنگ - محصول.
- [۵] لاري لڳڻ = آسري لڳڻ. چنڊي = چونڊي.

فصل - ۲

[۱] ڪلاب = وڏي ڍنڍ. اونهو پاڻي. سمنڊ. گهوري = پاڻيءَ ۾ پئي - ٽپيون هئي گولي. غواص = ٽوبا.

[۲] ورڙن = نادانن - نڪمن. منجهان پڪ پڙن = مٽيءَ جي سڪن دڙن مان. ساڪن = رهاڪو.

[۳] پاڳ = وات (پڳ = پيرو).

[۴] سنجيون = مک ڏيئي مضبوط ڪري، سامان وجهي، هاڪارڻ لاءِ تيار ڪيون. ٻار = پاڻيءَ جي اونهائي ۽ ڇڪ.

[۵] اوهريا = روانا ٿيا. جهاجه جهاري = اونهون پاڻي جهاجيو. تانگهي = ننڍي پاڻي. ڪوڏيون تن لئي = تن کي موتين جي بجاءِ ڪوڏيون پلٽ پونديون. واڻي. توه = ٻاجه. ڪرم. انگي لاهي لڳان = بدن تان چولي لاهي درڱان = دورنگا. دشمن. سرڱان = سهڻي رنگ وارا. لڱان = منڊا. ناقص - هيٺا. ڪمزور.

سر سامونڊي

● مقصد. ۱. ٻيڙا مڪهي تيار ڪري، وکر سان ڀري ڀرپور ڪري، وٽجارا سودي واپار خاطر سڙه سانباهي، الله جي آسري هاڪاري هليا. اڳيان سمنڊ جون ويرون، ڪُن ڪارونڀار ۽ عميق اوڙاه ٿا سڃن. اي منهنجا مولیٰ! ڪو واءِ سڻائو وارين، سندن جهونا ٻيڙا خير سان پار پهچائين ۽ وري سلامت واپس آئين! ۲. وٽجارن جون ونيون کين ويندو ڏسي ٻيون ليلائين ته اسان، کي وڇوڙو ڏيئي اوهين ولايت نه وڃو! خير سان سندس واپس ورڻ تي غوراڻن جا گهند وڃندا ٻڌي، واڏايون ڏيئي ٻيون وهسن ته، ”کاري کيڏارا، کٽي موٽيا خير سان“.

● پس منظر. سر سامونڊي جو سڄو سمان، وٽجارن جي واپار خاطر ولايت ڏانهن نسبت ۽ موڪلائي ۽ خير سان واپس وطن ورڻ واري ماحول تي ٻڌل آهي. هن سر ۾ خليفي صاحب چٽا آهيڄاڻ ڏنا آهن ته سنڌ جا واپاري ڪاٺياواڙ جي ڪناري (هالار، بور بندر)، سيلون (لڪا لڪا) ۽ بنگال طرف ويندا هئا ۽ سندن آخري منزل چين هئي.

فصل - ۱

[۱] زورق = ٻيڙي

[۲] پرنيا = سپرد ڪيا . پاڏيلين = سڃاڻ عورتن . ڪارونپار = خطري وارو
اٿاه سمنڊ .

[۵] پڙوين = سونهن ساڻين . نظر ناڪئن جي آهي منجهه عرفات = حاجين جي حرمين
وڃڻ ۽ حج جي رسم لاءِ عرفات پهچڻ ڏانهن تمثيلي اشارو . سرين = حاصل ٿيڻ .

[۶] چين مهه - چين = يعني ننڍي چين ۽ وڏي چين، جنهن مان مراد غالباً چين
کان اوريان ملڪ ۽ ان بعد خاص چين ولايت. ناء = ٻيڙي.

واڻي. جهاجهه = سمنڊ جو اوڙاهه پاڻي . تاري = آڌر - آسرو . ڏيم ڍري = وڏي ٻيڙي
ٻه ماڻهي هلي (؟)

فصل - ۲

[۱] ويهون = گهڻيون ٽوليون. ڏيم ڍريون = وڏا غوراب ٻه ماڻها هلن (؟). تازي
لڳي نه تن = تن جي ڪانه هلي. اتارن = اڻ تارن.

[۲] واهڻ = سڪاڻ. نوح جني جو ناڪڻو - الخ. = حضرت نوح ۽ سندس ٻيڙي
ڏانهن تلميحجي اشارو.

[۳] پربندر = پور بندر (جو ڪاٺياواڙ جو مکيه بندر آهي). آخري منزل .

[۴] گمائي = وڃائي. سڪاڻن = ٻيڙي کي سنئين رخ تي هلائڻ لاءِ سڪاڻ جهلڻ
وارا - ناڪڻا.

[۶] ڪلاب = (ڪولاب = ڍنڍ) اونهو ۽ اجهڳ پاڻي . معلومن = معلمن يا
سونهن کان.

[۷] آر = پاڻيءَ جي تڪ .

[۸] دگولي = دنگي - ٻيڙي. درماند = هيٺي .

[۹] اتارا = اڻ تارو .

واڻي. ڏجهون = وانجهيون - ٻيڙين جون جهنڊيون. ڌاريچن جون = سڄڻن ساڻين جون .

فصل - ۳

[۱] زيريدون = زنجيرون. پڳهه پايان پنج = پنجن پڳهن (ڪاٺ جي مڻن) سان
ٻيڙيءَ جون رسيون ٻڌان. اوھري = هاڪاري .

[۲] سميتيا = ختم ڪيا .

واڻي. جر ناريل پيا = 'ڌياري' جي ڏڻ تي پاڻيءَ ۾ ناريلن وجهڻ جي رسم: يعني
تم اونهارو پورو ٿيو ۽ سيارو اچڻ وارو : هاڻي سمنڊ ۾ طوفانن جو زور ڏنو ۽

مانائي شروع ٿي. اهو وقت واپارين لاءِ سمنڊ جي سفر جو آهي. ڪوهو = پيڙيءَ جي وچين ڊگهي ٽنڀ مثل آڀي ڪاٺي. ڪوها ڪٽڻ = سڙهن ٻڌڻ لاءِ ڪوها آڀا ڪرڻ.

فصل ۴-

[۲] وهون = نهنون - ورهينون.

[۳] ڪاري ڪيڏارا = سمنڊ جي سفر جا ماهر.

واڻي ۱. اڪا ڏيڻ = پوڄا خاطر پاڻيءَ ۾ ڇانور يا ان وجهڻ. ناپون پايو ني = نهڻون هڻي ڪنيو وڃي.

واڻي ۲. ناکڻاڻو = ناکڻن جو. کلي ڏيندم ڪيئن = خوش ٿي واڏائي ڏيندم.

سر توڏي

● مقصد ۱. ساهڙ جي سک ۾، سهڻي بنا ترهي، سيڻهه يا ٻئي ڪنهن سَنڊ جي، ٽٽيءَ جي آسري تي اچيو درياءَ ۾ گهڙي. ۲. اي سهڻي! تون ساهڙ کي وساري ڏم سان ڏينهن ۾ گهار. ۳. گهڙو پڳو، وسيلو وڃئون ويو، تڏهن سهڻي ۽ ساهڙ جو پاڻ ۾ دائمي وصال ٿيو.

● پس منظر. هن سر جو پس منظر سهڻي ۽ ميهار جو داستان آهي. ميهن شاه عنات جي ڪلام ۾ پڻ هيءُ سر 'توڏي' جي عنوان سان لکيل آهي. لفظ 'توڏي' جي هڪ معنيٰ آهي خوبصورت زال يا سهڻي عورت، ۽ ٻي سگهي ٿو ته انهيءَ لحاظ سان اهو عنوان قائم ڪيو ويو هجي. 'توڏي' جي ٻي معنيٰ 'ٿوڙي راڳي آهي'، ۽ ٻي سگهي ٿو ته آڳاٽي وقت ۾ سهڻيءَ جو سر انهيءَ راڳيءَ ۾ آلاپيو ويندو هو (حالانڪ هن وقت رائج 'سهڻي' جي راڳي بالڪل 'پيروي' سان مشابه آهي) ۽ انهيءَ ڪري اهو عنوان قائم ڪيو ويو. 'توڏي' جي معنيٰ آهي ننڍي نوجوان آڻ. ڪاري (ميرپور ساڪرو ۽ ڪيٽي بندر) طرف آنيون سمنڊ جا واهڙ تري وڃي اندر بيهڻارن ۾ چرن.

فصل ۱-

[۲] مڏ = گاه يا ڪڪن جو وڏو موڙو، 'تر' کان ٽلهو. ڪلاب = اونهو پاڻي.

[۳] نوڙ ٻڌڻ = ڪنهن ننڍي واه مان هٿ وجهي اڪرڻ لاءِ رسو ٻڌڻ، يا ڪنهن وڏي ويڪري واه مان پيڙيءَ جي پٽڻ خاطر وڏو نوڙ ٻڌڻ.

[۴] چينهرو = پاڻيءَ جي ڇيڇڻ واري حالت - تانگهي پاڻيءَ واري حالت. مڪري = پيڙي. تر = گاه يا ڪڪن جو ٽلهو فرش.

واڻي ۱- سنگهار = مال وارو ڀاڳيو. گهندار = وڏا ڇڙا.

واڻي ۲- مانگرڙيون = ننڍڙا مانگر. اتاري = اڻ تارو. ناءُ = پڙي. آر = درياءَ جي سير. آڳهه = آڌار.

فصل ۲-

[۱] پيرڻ = راضي ٿيڻ - خوش ٿيڻ. مڇڻ = مٿان
واڻي. ڀڄي = وهامي. ساھڙ سيئن = ڏر ساھڙ تائين.

سر سارنگ

● مقصد. ۱. مينهن جي مند آئي، وسون ٿيون ۽ عالم آسودو ٿيو. ۲. وڇڙيل سڄ ۽ سانگي وس ۾ وري اچي گڏيا؛ 'وريو وصل ڏينهن، مينهن ميڙيا سپرين'. ۳. مينهن الاهي رحمت آهي جو بک، ڏک ۽ ڏڪار مٽي ٿو. اها رحمت ڏئي ۽ جو راڳيو ۽ هادي مرشد جي هدايت آهي، جنهن جو فيض سڀني کي نوازي ٿو.

● پس منظر. ماضيءَ ۾ هڪ وڏي عرصي تائين سنڌ جي ڪافي حصي جي زرعي آبادي توڙي مال جي پرورش جو مدار مينهن تي رهيو آهي، انهيءَ ڪري سانوڻ جي وس کي ڏئي ۽ جو راڳيو ۽ رحمت تسليم ڪيو ويو آهي. ٻئي نڪتہ نظر کان نبي صلعم جي آمد سان اسلام جو فيض ملڪان ملڪ عام ٿيو ۽ انهيءَ ڪري اهل دل صوفين ۽ درويشن سارنگ کي نبي صلعم جي آمد ۽ فيض جو هڪ منظر ڪري مڃيو آهي. مولانا رومي توڙي سنڌ جي بزرگ شاعرن مثلاً شاه عنايت، لطيف، خليفه صاحب ۽ ٻين انهيءَ معنوي نڪتي کي تمشيل طور بيان ڪيو آهي.

فصل - ۱

[۱] ابر = جهڙ - ڪڪر. آثار = نمونو. سڄ پڙي = آسمان ۾ غبار سببان سڄ جي چوڌاري گول گهيري وارو پتو. ڪس ڪرين = ڪڪرن جي ڪارڻ. چوڻ واريو = چئني طرفن جو واءُ جو مينهن جي اچڻ جي نشاني آهي.

[۲] موگهون ڪڍيون = ڪڪرن جي اُڀڻ جون لائون. پٽين لنب ڀڄي پيا = ميدانن ۾ لنب گاه نسرڍو.

[۳] ٻني = ڪڇ جو هڪ ڀاڱو جو عام طرح 'ڏاڏي آدم جي ٻني' سڏجي. سامڻهو = ڪڇ جي هڪ اراضي. سير = جوءَ. اراضي. ڪورڙ = هرڻ ڪاهڻ کان سواءِ مٿان ريج ۾ چٽيل ٻج.

- [۴] ٻهٺوار = ٻڪرين جا ڌنار .
- [۵] هالار = ڪاٺياواڙ ۾ ڄام نگر رياست وارو ڀاڱو . ڀٽارو = ٿرپارڪر ضلعي ۾ موجوده نئين ڪوٽ اسٽيشن کان ڏکڻ ۽ ڊوري جي اڀرندي طرف واري اراضي .
- [۶] ڏنڙين کي = مٿاهين ٻنن کي .
- [۷] ٻهَر = ڪنهن به ڊوري يا درياءَ جي ڪپ يا ڪنڌيءَ جي چوٽيءَ کان ٻاهر واري لاڳيتي زمين . ڀري ڀٽاري - الخ = ڀٽاري جو ڊورو تار ٿي اٿلي پيو ۽ ڪنڌين کان ٻاهر واري زمين ٻوڙيائين .
- واڻي . موگر موڙ = موگر ول جا گونچ ۽ گل .

فصل - ۲

- [۱] نالون = دانھون .
- [۳] ڌڻڙوال = ٿلها ڪهرا ڪٿا ڏيکيندڙ . کير جون = واڏائي جون .
- [۴] [۵] سڀني نسخن ۾ اصل پڙهڻيون 'سولي وار' ۽ 'سولي' ڏينهن آهن، جن جي معنيٰ ٿيندي سڻائي ڏينهن . پر غالباً صحيح لفظ 'سرلي' آهي . 'سرلو' معنيٰ جهڙو؛ 'سڄو صاف' نه اڀري، 'سرلي وچان سڄ' (ڀٽائي: سر سارنگ) . انهيءَ لحاظ سان 'سرلي وار' = جهڙو واري سمان ۾، ۽ 'سرلي ڏينهن' = جهڙو واري ڏينهن .
- [۶] سڻائڻ = کير ڏيندڙ ڳاڻن ۽ مينهن . پارا = ٺڪر جون وڏيون دڪيون - تس .
- [۷] موهر = مھراڻو . واڳيو = ٻڌو . وڪوڙڊو .
- [۸] اهءَ = تجلو . ڪامن ڪئنڊي ڪنج = حسن واري عورت جيئن ئي پنهنجي چوڙي واري ٻانهن مٿي ڪري ٻانهين کي سولو ڪري .
- [۹] ڏوگهو = ڏڪار
- [۱۰] ڪيوِي = ڪنوڻ جا تجلا ڪري .
- [۱۲] دلھن = ڪنوار . ڏنڪبان (هندي . ڏنڪ = ڪمان - انڊلٽ) انڊلٽ . استعاري طور معنيٰ 'وارن جي سيند' .
- [۱۳] موهن روپ = (موهن = ڪرشن جو رنگ سانورو هو) سانورو سڄڻ . مهتابان = چنڊ کان . پايِل = پير جي چير - پازيب .
- واڻي - ۱ . مانگ = سيند .
- واڻي - ۲ . پيهو = تازو پڪي .

فصل ۳ -

- [۱] سڄي = ڏيکاري - ڏئي .
 [۲] سرلي = جهڙو .
 [۳] اتور = گهڻو .
 [۵] تسياربون = آڃايل . پهڙا = قاصد - پانڌي .
 [۶] ڏهر = ٻن ڀتين جي وچ واري هيٺاهين سئمين زمين، جنهن ۾ آبادي ٿئي .
 وائي . جُهار = بندگيون ۽ سلام . ڪونين ۾ = ٻنهي جهانن ۾ .

سر ڪيڏارو

● مقصد. ۱. اي شاه شجاع! سنڌ کي پنهنجو آڏو نه بناء، جو هتي جا مٿير مرد مڙڻ وارا نه آهن. سنڌ طرفان اميرن جي لشڪر ڪرڙيءَ جي ميدان ۾ آئي پنهنجا خيما ڪوڙيا. مردن لاءِ ڪرڙي آزمائش جي جاءِ آهي؛ ”ڪرڙي ڪاڻي رت، ڀت نه وجهي وات ۾“. اميرن جي لشڪر جا جهنڊا شان سان پئي جهليا، پر افغانن جي لشڪر، بنا جنگ جي اعلان جي، اوچتو اچي چوري مٿن حملو ڪيو. مرتضیٰ شاه ميدان ۾ گهڙي پيو ۽ ساڻس ٻيا ڪوندر به ڪڍندا آيا. ۲۰ سو مير پيل مَرڪي، جنهن جو سپه سالار مرتضیٰ شاه جهڙو پهلوان ۽ سورهيه مرد آهي. مرتضیٰ شاه سوڀ ڪارڻ سر ڏيئي سرهو ٿيو: ”سوڀون سر گهرن، سر ري سوڀ نه سڀڄي“. مرتضیٰ شاه هڪ گل هو جنهن کي سندس پيءُ گولي شاه چڻ پر ڪا خاطر ٻو کيو هو. هن چئني طرفن کان حملا ڪري، دشمنن منجهان پاڻ جهڙن پهلوانن کان پتيون ورتيون. پيڇين کان پڇڻ مردن جو ڪم نه آهي. اي جوان مرد! دشمن سان مڙس ٿي منهن ڏي ۽ پنهنجو هر هٿيار استعمال ڪر. مقابلي وقت متان ڪنهن ڪانٽر جي ’مصلحت‘ واري صلاح ڪن ڪرين؛ ’ڪانٽر سنڌي ڪن ٿي، ٻولي هٿ مَ ٻُڌ‘. (جنگ وقت غيرت واري زال جو اهوئي آلاپ آهي ته؛) اي منهنجا ڪانڌ! ميدان ۾ مرد ٿي مر ته آءُ مانائتي ٿيان؛ ’جي تون پڄي آئين، ته اوڏو مون مَ اڃ - مون سهائي سڄ، ڪوڙيون ڪانڌن ڪوڏيون‘. ۳. پيڻن جا پٽ ميدان ۾ مارجي ويا ۽ مائڻ جا پٽ پڄي گهر آيا. شاه شجاع جا ساٿي سبق سکيا ۽ کين معلوم ٿيو ته سنڌ جا سورهيه موت کان مڙڻ وارا نه آهن. (جهان خان) مَرِي بيشڪ هڪ مٿير مرد هو، جنهن مرڻ کي مَرڪ پايو. قضا ائين هئي: قضا آڏو ڪوٽ ۽ قلعا به ڪا شيءِ ڪانه آهن. تيموري افغان هاڃو ڪري ويا، پر مرتضیٰ شاه جهڙا مڙس سر ڏيئي سوڀارا ٿيا: ’رڻ، راوت ۽ رُڪ، ٿيئي پرتا پاڻ ۾‘.

● پس منظر. خليفي صاحب هن سر ۾ سنڌ جي انهن سورهيه مردن کي ڳايو آهي جي ڪرڙيءَ واري جنگ ۾ شهيد ٿيا. اها جنگ سنه ۱۲۴۹ھ/۱۸۳۴ع ۾ سنڌ جي اميرن

(۱) کرڙيءَ جي جنگ بابت جن مصنفن لکيو آهي تن مان منشي عطا محمد (جو ان وقت شڪارپور ۾ هو) پنهنجي تاريخ ”تازه نوای معارک“ ۾ تفصيلي بيان ڏنو آهي* جو هن ريت آهي:

”ٽالپر اميرن سنڌ ۾ حڪومت جي نظام کي پختي ڪرڻ بعد ڪابل جي ڪاڻ ڪانه ٿي ڪڍي. انهيءَ ڪري سنه ۱۲۴۸ھ ۾ افغانن طرفان سنڌ جي اترين سرحد تي زور ڀريو ۽ اميرن جي حاڪم نواب عالم خان مري شڪارپور جي بدران اچي سکر ۾ پنهنجو محاذ پختو ڪيو. افغانن جي طرفان هدايت الله اچي گوسڙجي ۾ پنهنجو اڏو ڄمايو، ۽ وجهه وٺي اگرائي ڪري، نواب عالم خان مري تي حملو ڪيائين ۽ عالم خان شهيد ٿي ويو. عالم خان جو پٽ جهان خان مري هڪ وڏو بهادر ۽ باهت جوان هو جنهن پوءِ هدايت الله تي چڙهائي ڪئي ۽ هدايت الله مارجي ويو. انهيءَ تي ڪابل طرفان سمندر خان افغان فوج ساڻ ڪري اچي شڪارپور پهتو.

نواب عالم خان مري جي بي گناه قتل تي سنڌ ۾ ڪافي شورش ٿي، ۽ ويتر جو سمندر خان چڙهي آيو ته سنڌ جي اميرن سندس مقابلي لاءِ فوج تيار ڪئي. مير رستم خان طرفان محبت خان مري، ڏگاڻو خان مري، جلال خان مري، فضل محمد خان مري، ۽ نظاماڻين، جلباڻين ۽ باگرائين جا دستا روانا ٿيا؛ مير علي مراد جي طرفان گولي شاه قهيري جو پٽ سورهيه سپهه سالار غلام مرتضيٰ شاه فوراً روهڙي مان درياءُ اُڪري اچي سکر پهتو. حيدرآباد طرفان آغا اسماعيل شاه جو فرزند سيد محمد ڪاظم شاه ان کان اڳ خيرپور آيل هو، ۽ کيس حڪم مليو هو ته لاڙڪاڻي ۾ وڃي بهادر خان ڪوڪر سان ملي. هو ٽنڊي لقمان خان مان لاڙڪاڻي ڏانهن روانو ٿيڻ وارو هو جو کيس نواب عالم خان مري جي شهادت جي خبر پهتي، ۽ هن لاڙڪاڻي جو خيال لاهي موٽي اچي مير رستم خان سان مشورو ڪيو ۽ پوءِ اُتان پاڻ ۽ سندس ڀاءُ سيد محمد تقی شاه پنهنجي سپاهين سميت روهڙي آيا ۽ اُتا فوراً دريا اُڪري سکر پهتا.

خيرپور جي اميرن طرفان سندن سپهه سالار پنهنجن فوجي دستن سميت موجود هئا، مگر حيدرآباد طرفان فقط سيد ڪاظم شاه ۽ سيد محمد تقی شاه پنهنجن ساٿي سپاهين سان بروقت پهتا. وقت جي تنگي سببان حيدرآباد طرفان پوري اهمت سان ڪو وڏو لشڪر ڪونه پهتو. هوڏانهن سمندر خان پوري تياري سان آيو هو ۽ شڪارپور مان ست توپ گاڏيون ۽ ٽي هزار سوار ۽ پيادا ساڻ ڪري چڙهيو ۽ اچي سکر جي ڀريان چئن ميلن کن تي گهوٽ جعفرآباد ۾ ڇانوڻي هنيائين. سنڌ جي لشڪر جو هڪ حصو آڏو لال واه

* تاريخ ”تازه نوای معارک“ مطبوعه سنڌي ادبي بورڊ، ۱۹۵۹ع، ص ۳۸۸-۳۰۶. منشي عطا محمد خود ”ترين افغان“ هو، انهيءَ ڪري پنهنجي عبارت آرائي سان ويهي سنڌ جي طرف جي ڪوتاهي ۽ افغانن جي سرسي جو سمان ڇڏيو اٿس. اسان سندس بيان کي تفصيل کي سنواري پيش ڪيو آهي.

جي ٻيٽ ۾ اڙ ڪري ويٺو. سمندر سامهون ميل کن تي ڏيکائي ڏيئي، جنگ جو جهنڊو وٺي ڇاڙهي، ٿورڙو لشڪر اُتي بيهاري، کين جنگ جي طبل وڄائڻ جو حڪم ڏنو. انهيءَ چال سان سنڌ جي لشڪر کي ڌوڪي ۾ رکي، پنهنجي بي فوج ڦيرائي ٻوئين پاسي کان آهستي آهستي ٿي به توبون آڻي ٽڪري تي ڇاڙهيائين. سنڌ جي لشڪر جي مکيه چانوئي اتان توبن جي مار ۾ هئي، ۽ افغانن بنا دهل دماي جي اتان مٿن توبون وسائڻ شروع ڪيون.

باوجود انهيءَ اوچتي بمباري جي، سنڌ جو لشڪر ڇڙوڇڙ ٿي پوئتي هٽڻ جي بدران مقابلي لاءِ تيار ٿيو. غلام مرتضيٰ شاه سنڌ جي فوج کي سورهياڻي جي سبق سيکارڻ لاءِ سڌو ٽڪري طرف حملو ڪيو. حيدرآباد جي دستن جو سپههسالار سيد محمد كاظم شاه، جو غلام مرتضيٰ شاه جو دوست هو، تنهن گهوڙي جون واڳون چڪي اڳواٽ وڌي دليريءَ سان حملو ڪيو، ۽ دشمن جي پيادل فوج جون پٽيون ڪڍي ڇڏيائين، ۽ آخر دم تائين وڙهندي ميدان ملهائين. سيد محمد كاظم جي ڪرڻ تي، غلام مرتضيٰ شاه پڻ مست هاڻي واري خال ۾ تلوار هٿ ۾ ڪري ميدان ۾ اڳتي گهوڙو ڪڍايو، پر اتفاق سان توب جي نشان جو شڪار ٿي شهيد ٿيو. سندس ڪرڻ تي حيدرآباد جي اميرن جي وزيرن مان خاص ملازم دريا خان نظاماڻي اڳواڻ ٿي اڳتي وڌيو، ۽ آخر سمندر خان جي ڀائٽي هٿان شهيد ٿيو. ان بعد جهان خان مري پنجاه - سٺ جنگجو جوانن جي دستي سان اڳتي وڌيو. هنن سورهين هڪ ٻئي جي پهراڻن جا پلڙ ٻڌي، ڇڏيا هئا ته صف بنجي آخر دم تائين مقابلو ڪن. مردن ترارين هڻڻ سان انصاف ڪري ڇڏيو ۽ روپيلن جون پٽيون ڪڍي ڇڏيائون. جهان خان جنهن مردانگيءَ سان وڙهيو ان جو مثال ڪونه هو. باوجود دشمن جي وڏي تعداد جي هي مڙس ڪين مڙيا ۽ آخر دم تائين وڙهندي ميدان کي پنهنجي رت سان رنگيائون.

پنهنجي راءِ ڏيندي منشي عطا محمد چوي ٿو ته: 'بلوچن جي عجب بي وقوفي جو ميدان جنگ ۾ گهوڙن تان لهي، پيدا ٿي، تلوار هٿ ۾ ۽ چپ وات ۾ ڪري نعرا هڻندا، ڊوڙندا بي تحاشا ٽڪري ڏانهن رخ ٿي رکيائون ۽ چوٽيءَ تي رسڻ کان اڳ مخالفن جي تير ۽ تنگ جو نشان بنجي پنهنجيون زندگيون پئي ضايع ڪيائون'. ظاهر آهي ته ويڄارو افغان مؤلف ۽ منشي، وطن جي حب جي بي پناه جذبي ۽ سنڌ جي سورهين جي قومي غيرت ۽ مردانگي جو پورو اندازو نه ڪري سگهيو آهي. دنيا ۾ اهڙي سورهياڻي جا ڪي ٿورا مثال ٿا ملن: سنڌ جا پهلوڻ ٿورا هئا مگر ان هوندي

به حياتين بچائڻ جي ڪٿ ٿي ڪانه ڪيائون، ۽ مرد ٿي منهن ڏئي، موت سان مقابلا ڪيائون. 'تازه نواي معارڪ' جو مصنف به ايترو مڃي ٿو ته، 'ميان غلام مرتضلي شاه، عاليجاه سيد محمد كاظم شاه، عالم خان مري ۽ شجاعت نشان جهان خان مري جهڙا دلير ۽ بهادر مڙس هن جنگ ۾ ائين مرڻ جا ڪين هئا، پر تقدير ائين هئي'.

(۲) مير رستم خان جي درباري ۽ همعصر شاعر ملا محمد عالم پنهور خيرپوري هن جنگ بابت هڪ فارسي مثنوي "شاهنامه عالم يعني وقائع جنگ کرزي" * نالي لکي آهي، جنهن جو خلاصو هن طرح آهي:

'عجب اهو جو شاه شجاع بادشاه، جو خانہ جنگي سببان پنهنجي ملڪ مان تڙجي چڪو هو، تنهن سمندر جي سپهر سالاري هيٺ روهيلن جي بي انداز فوج ڇاڙهي موڪلي جا درياءَ جي ڀريان اچي صف آرا ٿي. ساڻن توبون هيون ۽ ٻي گهوڙي سوار فوج هئي، جن ٽڪري مٿان اوچتو حملو ڪيو. هتان مير نامدار مير رستم خان مقابلي لاءِ فوج موڪلي.

خونخوار جنگ لڳي جنهن ۾ جڏهن سيد كاظم علي شاه صفون چيري ڇڏيون ته دشمن ڪانهس ڀڄي پري کان مٿس بندوقون چوڙيون ۽ کيس شهيد ڪيو. ان بعد سندس چاچو سيد ابوالحسن تلوار کڻي ميدان ۾ ڪڍي پيو ۽ بهادري سان وڙهندي شهيد ٿيو. ابراهيم خان صفون چيري چوٽ ڪري توب هڻندڙن تي حملو ڪري وڃي ڪن کي ماريو. جهان خان پرواني مثل ميدان ۾ ٽپي پيو. جهڙو سندس ٻيءَ (عالم خان) جنگ جو جهونجهار هو، تهڙو ئي جهان خان ٿيو، جو سورهيائي سان سر ڏيئي سرهو ٿيو. ساڻس گڏ سندس رفيق ۽ خاصخيلين جو سردار هاشم شهيد ٿيو. پهلوان بهادر (خدمتگار) به بهادريءَ سان وڙهندي ماريو. وزير مشير ۽ امير كبير دريا خان (نظاماڻي) درياءَ جي موجن وانگر پلٽ ڪئي ۾ پنهنجن رفيقن سان گڏ سر گهوري ميدان جنگ ۾ گهڙي پيو ۽ سيف دين جي نيزي لڳڻ سان مري مائٽو ٿيو. پر آفرين هجي غلام مرتضلي شاه کي جو پنهنجي پوري اتالي سميت ميدان ۾ شهيد ٿيو.

غلام مرتضلي شاه جي مارڻ تي باقي لشڪر بي دليو ٿي پوئتي هٽيو. جي مقابلو جاري رکڻ ها ته فتح سندن ٿئي ها، جي پوئتي ڀڄڻ تن مان گهڻا درياءَ ۾ ٻڏا. هاڻي سندس

* هي قلمي نسخو اسان کي محترم عطا محمد صاحب حامي (خيرپور) جي مهربانيءَ سان مليو، جنهن جي آخر ۾ ڪتابت جي تاريخ هن طرح ڄاڻايل آهي: "از يد حقير پر تقصير اثم فتح چند ولد ديوان تهرام سيوستانی ناوانی واقع خيرپور جناب مير صاحب بهادر بتاريخ ۲۹ ماه رمضان سنه ۱۲۸۶ هـ، بروز یکشنبه تمام شد."

فرزند ارجمند کي ڏٺي شل پنهنجي حفاظت ۾ رکي ... اي عالم! سنڌي ۾ گهڻن شاعرن شعر چيا آهن، پر تنهنجو هيءُ شعر يادگار رهندو.

(۳) اسان کي روهڙي جي قاضين مان ڪنهن بزرگ جي بياض ۾ ”کرڙيءَ جي جنگ“ جا هيٺيان واقعا تاريخن سميت لکيل مليا، جن مان ظاهر آهي ته نواب عالم خان مري ۽ سندس ساٿي هفتو اڳ پهرين حملي ۾ شهيد ٿيا ۽ خاص ”کرڙيءَ واري جنگ“ تاريخ ۲۷- شعبان، اربع ڏينهن، سنه ۱۲۴۹ھ تي لڳي، جنهن ۾ سنڌ جا سورهي سپه سالار بهادريءَ سان حملو ڪري مٿي ٽڪر (۱) تي چڙهي وڃي دشمن تي ڪڙڪيا ۽ اتي ئي وڙهندي شهيد ٿيا.

”۲۰. ماه شعبان روز چهارشنبه سنه ۱۲۴۹ھ: عالم خان مري، چاڪرخان جسڪاڻي رحيم خان کوسه، و ديگر بلوچان در مقابله جنگ از آخوندزاده الهداد در لشکر شاه شجاع الملک شهيد شدند.

۲۷. ماه شعبان روز چهارشنبه سنه ۱۲۴۹ھ: ديگر مقابله - امير الامراء العظام اسوٰءالڪبر الفخام، عالي منصب، بهادر جنگ، شاه غلام مرتضيٰ و عاليجاه رفيع جاينگاه عمده - اميرالعظام والا حشمت امير کاظم شاه و عمده خوانين عظام بهادر جنگ جهان خان مري و دريا خان نظاماني و بهادر خدمتگار وغيرهم بلوچان در صف جنگ خان والا شان دارا شکوه سکندر حشمت سمندر خان و ديگر افغانان لشکر شاه شجاع الملک بنزدیکی شهر بالای کوه شهيد شدند. انا لله و انا اليه راجعون.“

بياض جو لکندڙ، جو روهڙي جي قاضين مان هو، ان جي آڏو اهي واقعات رونما ٿيا. سندس جذبات جو اندازو بياض ۾ ٻي جاءِ تي هڪ مسخ شده عبارت مان لڳائي سگهجي ٿو، جنهن جا هيٺيان الفاظ پڙهڻ ۾ آيا:

”باشجا[ع] سمندر خان افغان

سمندر ز آتش دوزخ نترسد“

فصل - ۱

[۱] شجاع = اي شاه شجاع!

[۲] نجهرا = جايون - جهوپڙا.

[۳] راوت رند = اڻ موت مرد. قلعي ڪوڏڻا = جنگ جا جهونجهار.

(۱) غالباً شهر لڳ موجوده واٽر ورڪس واري ٽڪري.

[۴] مرتضیٰ = خيرپور جي مير علي مراد خان طرفان موڪليل فوج جو سپه سالار غلام مرتضیٰ شاه، گولي شاه جو پٽ هو جنهن جو نالو فصل ۲- بيت [۷] هيٺ آيل آهي. ميان گولو شاه، قهيري بلوچن جي قبيلي جو هڪ باهمت سردار، ۽ مير سهراب خان جو وزير ۽ سپه سالار هو. انهيءَ عهدي ۽ عزت سببان کيس 'شاهي' جو لقب مليو ۽ ذاتي نالي 'گولي' جي بدران 'گولا شاه' جي خطاب سان مشهور ٿيو. اهو خطاب سندس اولاد ۾ به پشت به پشت هلندو آيو، ۽ انهيءَ ڪري سندس اولاد 'شاهائي' سڏجڻ لڳو. سندس وفات تي کيس قبرستان 'قادر بخش جا قبا' (خيرپور کان اٺ ميل اوڀر طرف) ۾ دفنايو ويو. قادر بخش فقير جي قبلي کان اولهه طرف وڌي قبلي ۾ وڃين قبر گولا شاه جي آهي جنهن تي اسان (۲۱- آڪٽوبر ۱۹۵۵ع) سندس وفات جي تاريخ هيٺين طور ڪاري مس سان لکيل ڏني، "تربت مرحوم ميان گوله شاه رحلتش ۲۲- صفر ۱۲۳۷ھ"

ميان گولي شاه کي پنج پٽ ٿيا: غلام مرتضیٰ شاه وڏو هو جو مير علي مراد جي دربار سان وابسته رهيو، ۽ سندس خاص وزير ۽ سپه سالار ٿيو. غلام مرتضیٰ شاه ڪرڙي واري جنگ ۾ شهيد ٿيو ۽ کيس پنهنجي پيءُ جي قبلي ۾، پيءُ جي قبر سان لڳو لڳ اوڀر طرف دفن ڪيو ويو. اسان سندس قبر تي وفات جي تاريخ ڪاريءَ مس سان هن طرح لکيل ڏني: "تربت مرحوم مغفور جنت جاڳاهه ميان غلام مرتضیٰ شاه عليه رحمه- تاريخ شهادتش ۲۸ ماه شعبان المبارڪ ۱۲۴۹ روز چهار شنبه شهيد شد" اها ۲۸ تاريخ غلط آهي ۽ صحيح ۲۷ ماه شعبان اربع ڏينهن ٿي آهي. غلام مرتضیٰ شاه پويان به پٽ ڇڏيا، گوله شاه ثاني ۽ غلام شاه، جن جو اولاد اڃان تائين خيرپور ۾ موجود آهي (۱).

[۵] ڪرڙي = 'ڪرڙي' جي ميدان واري جنگ.

[۷] دنگ ٻڏي = جنگ جي سختي جو سڻي.

[۸] ڪونڌ = ڪونڌر- پهلوان. نونڌ = سسيءَ کان سوا ڪڙڙ- لوڻون. نونڌ ٺڄندابس = لوڻون لڄنديون ڏس.

(۱) هن پوئين وقت ۾ منجهانن ميان شاه مردان (پٽ نور شاه پٽ حسين شاه پٽ غلام شاه پٽ غلام مرتضیٰ شاه) سان اسان جي ۱۹۵۵ع ۾ ملاقات ٿي، جو نهايت مهمان نواز، خوش خلق ۽ هڪ همت ڀريو پهلوان مڙس هو، جنهن کي ڏسي قدرتي سندس وڏي ڏاڏي غلام مرتضیٰ شاه جو خيال دل تي تري ٿي آيو. ٽي سال کن ٿيا جو ميان شاه مردان ڪنهن منصوبي سببان بي گناه قتل ٿي ويو.

- [۹] کانئين = ڪيٻائڻ واري ڳالهه - هيٺائي واري پجار. مٿان تن = بدن تان - سرتان.
 [۱۰] علم طوق = سهڻا شاندار جهنڊا. لوٽون لڇن = سسبن لٽل ڌڙ ڦٽڪن.
 [۱۱] پوه = پهر - ارادو. ماڻ = ماڻهو (ان پڙ جو) يعني همت ۽ حوصلو. راه پڙ =
 آن جي راه کي ماڻ (ٺوٺي وغيره) سان مٺ. راه ڀريندو رک جي = تلوارين (رڪ)
 سان جنگ (راه) کي ٿوريندو.
 [۱۲] آرڻ = جنگ. پيٽو = ڪانٽر - گيدي. ساڻو = صبر وارا سورهيه.
 [۱۳] ٻڙ ۾ = ميدان ۾. پوڙيءَ رنگ = 'پيوڙي رنگ' جو واڍا کتن جي پاڳن
 کي ڏين - ڪهنبو رنگ: هت معنيٰ ڳاڙهو رنگ (رت سان ڀريل زخميل مٿا).
 مانجهن = سورهين. مولهيا = پٽڪا. ترنگ = گهوڙا (سهڻا ۽ طاقتور). رامڻا =
 سيراڙا - جڻم وارا تڪا حملا.
 [۱۴] مڇاڻيا = وڍاڻيا.

فصل - ۲

- [۳] سڄي = پيدا ٿئي. حاصل ٿئي.
 [۴] لوپ = کٽيو - نفعو.
 [۶] اگهوري = وڏا پهلوان ۽ سورهيه. پسماند = ضعيف - هيٺو. پاسي ٿي پسماند =
 اي هيٺا ضعيف تون ڀڄي پري ٿي. سرواهيون = تراريون.
 [۷] گولو شاه = مرتضيٰ شاه جو بيٺو. هيءُ گل گولي شاه - الخ. = يعني گولي شاه
 جي گهر سندس پٽ مرتضيٰ شاه جن پرڪا واسطي پيدا ٿيو هو.
 [۸] مٺير = روشن بخت وارو.
 [۹] ڪيڪاڻ = گهوڙو.
 [۱۰] رت پڪليا = رت سان ڀريل. دس = بندوقن ۽ توڻ جا فير.
 [۱۲] آگرا = عضوا.
 [۱۷] تو سيگا = تو جيڏا.
 [۲۱] چٽ چٽائي مانگ = عورتن وانگر سينڌ ويهي سينگار.

فصل - ۳

- [۱] مادر زاد = مائڻ جا پٽ - يعني هيٺا ۽ ڊڄڻا. رانڻيا = يعني جنگ قبولي شهيد ٿيا.
 سرفروشن = سر ويڇڻ. شجاعي = شاه شجاع جا ماڻهو.
 [۲] مامري = معاملي. مٿان آئي مامري - الخ. = ڪا تڪليف مٿي تي اچي وئي ته
 مڙڻ واري وائي نه ڪندا. ڪوٽڻر = شهزادا - نوجوان.

[۴] ترنگ = گهوڙو (سهڻو ۽ طاقتور). پڙ = ميدان (جنگ جو). پاهورو = توپرو. پاهورو ڪرڻ = (توپري مان) داڻو کائڻ - ڦوٽ ڪرڻ. رت جهپيلون = رت سان پسيل ۽ ڀريل. سُرنگ = رنگدار (گڙهي رت سڀيان سنجڻ جو رنگا رنگي ٿيڻ). درنگ = دورنگا. دغا باز. هن بيت ۾ خليفي صاحب جنگجو پهلوان کي طاقتور گهوڙي سان تشبيه ڏني آهي، جو جنگ جي ميدان ۾ جوش مان تير ڪرڻي پيو کائي ۽ رت سان پنهنجا سنج پيو رڱي.

[۵] مڙي ذات مريءَ جي - الخ. = مري بلوچ قبيلي جو سردار (جهان خان مري) انهيءَ جنگ جي ميدان واري ڳليءَ ۾ ڀلا ڪيئن پوئتي موٽي يا ڊچي! چينه = سوري. ڪلنگيون جن ڪپار ۾ = جنگ جا اڳواڻ شهزادا.

[۶] پائي تن پرڪ = انهن کي نظر ۾ رکي (مٿن حملو ڪري).

[۸] پاڪر = زره.

[۹] تن توڪل پاڪرڻو = اي سورهيه تنهنجو جسم توڪل جي زره سان ڍڪيل آهي.

[۱۰] رڻ = جنگ جو ميدان. راوت = جنگجو پهلوان. رڪ = ترار. سيف = ترار.

تيموري ترڪ = تيمور شاهي پٺاڻ.

سر سسئي

- مقصد. ۱. پنهنون سان منهنجو ازل جو انگ لکيل هو. سهڻا ساٿ ڏئي آيا، جي منهنجو سڄڻ ساڻ وٺي ويا. منهنجي پنهنءَ جهڙو جڳ ۾ ٻيو ڪو پيدا ڪونه ٿيو، بلڪ ”پيدا ٿيو پنهن جي منجهان جوت جهان.“ ۲. منهنجا ڏير ڪيچان سنڀري آيا، ۽ جيڪا من ۾ هين سا پوري ڪري هليا. پر ڏيرن تي ڪهڙي ميار! آءٌ ويسري ستيس تڏهن منهنجو ور وٺي ويا: ”سورن ڪارڻ سين، قاسم ڪيڙا سسئي.“ ۳. سئيءَ سان مهمان هاجو ڪري هليا: ”اياڳيءَ جو اڃ، لالڻ لڏي هليو.“ هاڻي مونکي سو ڏيهه ڏورڻ آيو جو اڳ اکين نه ڏٺو. آءٌ صبر ۽ شڪر ترڪ ڪري سندن پنيءَ وينديس، ۽ ”جان هونديس پون هيٺ، جان قاسم پٽي سڄڻ.“
- ۴. اي سسئي! ورچي م ويهه، پنڌ نه وسار. وڪ وڌاءُ ۽ ”مري منڌ ميار، لوچي لاهه لڪن ۾.“ سر تان سانگو ڪڍ ته جيئري ملين جت ڪي. ۵. سسئي آڌيءَ جو پنيور ڇڏي، اٺن واري وات وٺي روه ڏانهن رواني ٿي. رات وهامي ڏينهن ٿيو، آپ ٿيو، ۽ پونءَ ٽامڻي هنئي، پر سسئي ورچي نه ويني. چئي: ”مهند م مرڻ

هوء، پوء مَ جيان پرين ري.“ ۶. سسئي وات وارن وٽن کان پئي پنهنون جو
 ڏس پڇي. ڦوڙاڻو ۽ فراق ورونهه ٿي آيس. جهنگ جا جانور پڻ سندس سورن
 سجهائي ڇڏيا. لڪ لتاڙي، آخر ’سنگهر‘ جي جُوءِ ۾ وڃي پون پيڙي ٿي. ۷.
 بيشڪ نينهن شينهن کان به اڳرو آهي، شينهن هڪ پيرو ماري، سڪ ساعت ۾ سؤ
 پيرا ماري. ”سسئي سڪ مٽائيا، ڏڪن تي ڏيئي.“ اي طالب حق جا! سسئي وانگر
 ارادو محڪم ڪر. توڪل ٻڌ ته منزل کي پهچين. سسئي سڪ جو نالو آهي ۽
 سڪ صفت جي سونهن آهي. ذات ۽ صفت ٻنهي جي حد ساڳي آهي.

● پس منظر هن سرَ جو پس منظر سسئي-پنهنون جو مشهور داستان آهي. پهرين
 ڇهن فصلن ۾ خليفي صاحب هن داستان جا مکيه پهلو نفسياتي نگاه کان بيان ڪيا
 آهن، ۽ آخر ستين فصل ۾ حق جي طالب لاءِ حقيقت جي راه روشن ڪئي آهي.

فصل-۱

[۱] پريون ساڪن = پرديس جو رهاڪو. سرٿوم = پائڻ پيوم. لوح = ازل جي
 پٽي - مقدره

[۲] ڪن = ’ڪُن فيڪون‘ (خلقت جي ابتدا ڏانهن اشارو). طير = پکي. انامن
 نور الله الخ. = ’منهنجو وجود الله جي نور مان آهي ۽ بي هر شيءِ منهنجي نور
 مان آهي‘ (نبي صلعم جي حديث طور آندل، جنهن جو آخري لفظ ’نوره‘ جي بدران
 ’نوري‘ هجڻ گهرجي.)

[۴] رتا مولهه = سهڻا رنگين پٽڪا.

[۵] انب ورن = انب جي لال رنگ وانگر سهڻا. سروان سوڌا = قد ۾ سروَ جي وڻ
 کان وڌيڪ سوڌا سنوان. سهسين سنبل موها. الخ. = ڪيچين جي ڪارن وارن،
 سنبل جي گلن جي ڪاراڻ کي سهماڻي ڇڏيو.

[۷] پڳ جهيٽا. الخ. = ڪاڇي اُٺن جي سونهن جو بيان ته: سندن پير ننڍڙا، گچي
 سهڻي گول، ۽ ڪن ڪُنڍا.

[۸] مغيليون يا موغليون = رنگانگي ڀرت سان ڪنگرن واريون جهالردار پٽيون. مينا
 رنگ مغيليون = اٺن جي جهڙن جي وصف ته، اهي ميناڪاري رنگ تي ڀرت ڀريل
 ڪنگرن دار جهال سان آهن. مقيس < مقيش = سون ۽ چاندي جي تندن سان
 آڻيل ڪپڙو. زريفت. سونهريون = سوني مٽي ۽ سونهري ميان سان تراريون.
 جنبو ۽ جنبيا = ڪاٽيءَ جهڙو هڪ اوزار، ٻنهي پاسن کان تڪو ۽ وهندڙ، چوٽي
 وريل، ۽ مٺ تلوار جهڙي مگر بنا ڪرڙي (يعني مٽي جي پوئين ڪنگڻيءَ بنا).

[۹] نعر الجمل = واهم جي سهڻا اُن! راکب = سوار.

[۱۱] نعر = سهڻو. پيارو.

[۱۲] وما ارسلناک الارحمة للعالمين (آيت) = (محمد صلعم کي) اسان اوهان ڏانهن جهانن جي رحمت ئي ڪري موڪليو.

واٽي-۱. سڳر وينڙي سور = وات وٺيو پئي هل. پور = ڪاٺ جو ٺپو جنهن سان چنين تي چٽ نقش ڪجن.

واٽي-۲. سائڙو = سعيڙو. گاج = گاج. گيج. سهاڳي = سهاڳ جا. خاصي ۽ پت = چڱي ۽ طرح. رانئي = راضي ڪري.

فصل - ۲

[۱] پڙ پوارئون = خوف وارو. هيٺ وارو.

[۲] ٻئي ورن = ٻئي رنگ وارا. دورنگا.

[۳] دُوري دس = ڏوراهين ڏيه.

[۴] ڪرم لڏيندي = ڪرم پلائيندي. اُن لڏيندي.

[۵] جهيٽي = جيڪر. جي هوند. چائيان = چوائيان.

[۶] اساري = ويسري.

[۸] مولدان = [بلوچڪي]. [ٻانهيون (جمع)] ٻانهي.

[۹] چمان = [بل]. اڪيون. جان = [بل]. حلقو. ماڳ. روان = [بل]. وچان.

هڪ روان = انهيءَ ماڳ وچان. انهيءَ سات سان وچان. گوانڪان = [بل].

سڌڻ: گوانڪ = سڌ. گڏا = [بل]. پويان. ورنهائي وريار = نسخن جي

پڙهڻي ائين آهي، پر غالباً اصل صحيح پڙهڻي 'ورنائيج وريار'.

[۱۰] نيند = [بل]. ويهه. ايذا = [بل]. هتي. هيڏانهن. بيا = [بل]. اچ.

مئي گيرا = [بل]. اسان وٽ. نند ايذا بيا مئي گرا = هتي اچي اسان وٽ ويهه.

[۱۱] ٻه ٻوت = ٻه ڌر. ٻه ڀاڱا.

[۱۲] بيل = [بل]. چڏ. ٿو = تون. بل ٿو = تون چڏ. قمچي = [ترڪي].

جهو. چابڪ. ڪوچ = پل. پاڪڙو. لوچ = ڳولا.

[۱۳] بالوبڻ ٻڌان = ٻالابڻ جو نينهن. ننڍي هوندي جو ناتو.

[۱۴] قازا = [بل]. ات. اٿڻ. بل ٿو قازا باتڙي = ۱. اٿڻ يا وڃڻ جي تون وائي

چڏ. ۲. تون بي وائي چڏ ۽ اٿي هل. دوشي = [بل]. گذريل رات. دوس =

دوست. ڪيا = ڪيئن. بانگوا = [بل.] صبح جو سوڀر- پرھ ڦٽي.
 [۱۵] مَڪنُون = [بل.] مَڪر- نه ڪر. رم = هل- وڃ. مروشي = [بل.]
 مروچي[اڄ. روش = [بل.] روڄ] ڏينهن. مَڪنُون بانگوا باٿڙي- الخ. = سڀاڻي
 صبح جي وائي چڏ، اڄوڪي ڏينهن هل.
 [۱۶] برو ڦاڏا = [بل.] هل ات.

واڻي- ۱. هٿ پڳڙين = پيرن تي هٿ. مِين = مين ڪي- اُنن ڪي. ڦلات =
 ڪلات = ڦلعو. ڪيچ ڦلات = ڪيچ جو ڦلعو.

واڻي- ۲. سنڌي ڏونگر ڏور = جبل جو پنڌ ۽ ڳولا. اتور = سهڻا (سپرين). هور =
 ڊپ. سڪ اتور = گهڻي حب.

واڻي- ۳. پيزار = جُٽي. انهنجي = اوهان جي. ڪه = پنڌ جي منزل. ڪارڻي =
 ڪارڻ ڪندڙ- وسيلو.

واڻي- ۴. اي تون پير- الخ. = اي ادي تون گهڙي ۽ اويسري ٿين، تڏهن هيٺ
 پرين آڏو پلٽ پائي پئي آڏون ڪرين. ٻنيان تو نه بري = مُنيان تو ڪي ان تڻ نه ٿي.

فصل- ۳

[۲] ٻهائيان = سمجهايان ۽ مڃايان.

[۳] سنيوڙا = سنيڙيا. سرواڻ = ساٿ ڏئي. پَٽُ پلاڻو = ساٿ سنڀاهيو. انهيءَ
 پوهه پرياڻ = انهيءَ ٻه ۽ سوڻ سان.

[۸] هيڪند = گڏ.

[۹] ڪاڪل = وار. بگ بري بوتو = بَر جا بگا اٿ. ڪلاتي = ڪيچ ڪلات
 جا رهاڪو. پڇو = گذاريو.

[۱۱] ات = انت- راز. ڪرم = نصيب. نوم = ننڊ.

[۱۲] امارو = ڀڪو ٻه ۽ پوري تيماري.

[۱۴] ڪنڀڙو = جانچيو.

[۱۷] سافرن ڪي = سفر وارن ڪي. مهند = اڳتي.

[۱۸] هاڻو = ڏاڙيوال.

[۱۹] آيل = اي ماءُ! آنه = اوهان ڪي.

[۲۰] ڪان تان = جان تان. پيڙي پون = مَري، زمين اندر مدفون ٿينديس.

واڻي- ۱. درد ڏوڏيس ديهي = سور ڏيل ڏڪايس.

واٺي-۲. مارڳ = وات. ڏوري = ڳولائو.

واٺي-۳. ڪري ڪيسريا = ڪيسر-رتا ڪپڙا پائي.

فصل - ۴

[۲] لُڏ مَ = ڊڄ نه. سڏان = سڏ جي آواز کان.

[۳] ورڇي = ٽڪي. ورائند = موت. ماند = ماندگي-تڪليف. ڀهڻ = جبل.

[۴] ساڏڻ = ٻوڇڻ. ورائي ورائي سارڻ يا پڙهڻ (‘جهازُون ساڏيون آهن’). سور

ساڏي = سور ساري-سور سهي ۽ پنڌ جو ڪشالو ڪري.

[۵] سورن واڳيون = سورن پيڙيون.

[۶] ڏک نه ڏڏڙيون = ڏک کين مهميز نه ڏني.

[۷] تين = تڏهن-تنهنڪري. ڏي مَ ڀر = ڀروسو نه ڪر. پاڇياڻين ڀر = خادمن

واري ريت.

[۹] ڏوريان ڏور = پري کان پري.

[۱۰] مڇڻ = متان. ورهه ورهائين = نينهن خريد ڪرين. اتوري = اڻ ٿوري-گهڻي.

اُلت = اُٿل.

[۱۲] لس = گهٽل بي انت. هٻس = ۱. سوڙهه - گهٽ - مونجهه. ۲. هٻس-واويلا.

[۱۳] مَنهان = مون کان. مقادي = مقاطعي تي - ٺيڪي تي.

[۱۴] سول = (سور ۷ سورج) سڄ. لٽي سول = سڄ لهڻ بعد.

[۱۵] اڏيو ڇڏي = اجهو ڇڏي-گهر ڇڏي.

[۱۶] ڏرڪ = شاديءَ وقت ڪنوار جو سينگار. ڏک ڇڙهڻ، ڏک ويهڻ = ڪنوار

ٿي سينگارجڻ. ڏکئون چڙهندينءَ ڏرڪ = ڏک کان پوءِ سهاڳ جا سک ماڻيندينءَ.

[۱۷] اليوم = اڄ.

[۱۸] ڪرھ ڀلاڻيا = ڪرھ ڀلاڻيا. اُٺ ڀلاڻيا. قد قبي = قبي جي قد جيڏا - وڏا قداور.

[۱۹] جپ = جمعيت - ماڻ.

[۲۱] مَلا = وٽان.

[۲۲] مرڻ سيئن = موت تائين.

[۲۳] ميڙائي جي = وصال جي. سمن = مقرر جاءِ تي هڪٻئي سان ملڻ جو وعدو.

سنگهر = پڇوڻيءَ جي لڪ کان پريان ۽ ’منهار‘ جي ڀوري جي اوريان هڪ جُوءِ يا

ايراضيءَ جو نالو، جتي سسئيءَ جي قبر آهي. سنگهر پٽين = ’سنگهر‘ واري ماڳ تي.

[۲۴] ووء ووء = واويلا. ورژن = نڪارن. ماند = نِسْت - ڪمزور.

واڻي-۱. پوت = به اڌ-اڌواڌ.

واڻي-۳. ڏيئي تن ٽڪڙا = ڏيل کي ڏنپ ڏيئي-جان کي ڏک ۽ سور ڏيئي. چارا سڀ چڪڙا = سڀ چيلا رد ٿيا.

واڻي-۴. وڃي پاهه ڀرين کي = سڃڻ کي وڃي مٿئون ڪري مڃاء.

واڻي-۵. ميان ڏوهه نه ڪوئي = اٺن جو ڪوبه قصور ڪونهي. ڏاڳهان آڇ نه ڏوئي = ڏاڳهن کي پت پاراتو نه ڏي.

فصل-۵

[۱] اڏائي = قصد ڪري اُٿي. سڳر = وات.

[۲] مارڳ = وات. رومن = ذرا ساهه کڻڻ ۽ ترسن؛ اولائي = اُٺن تان ٻار لاهي.

[۳] سانگ = آسانگو - لڳ لاڳاپو. ٻڌي پوت = يڪيءَ سَت - بنا ساهي. پڙانگ = پيرانگ - وڏي وڪ. لانچيو = جانچيو. لکن لانگ = لکن جالنگهه. گڙانگ = اُن. مارري = ماريندڙ.

[۷] ڏڪندو = بلا. مصيبت. ڪور = اندا. هور = ڏک ڏاڪڙو. اڳي جي نه ائين ٿيو = جي ازل جو انگ ائين لکيل نه هجي ها.

[۱۱] ڏيل گدازو = جسم ڳاريندڙ - سخت گرم.

[۱۲] پرنيا = سپرد ڪيا - حوالي ڪيا.

[۱۴] ڏڪاڪن = آڏو جلهون ڪن. نهارن = بگهڙن - مروئن.

[۱۵] داڙو = مددگار - وسيلو.

فصل-۶

[۱] گهرنديءَ مس = سونهاريءَ جي ريهه سان - سهڻو جوان.

[۵] ساڻس توڏ تهو = ساڻس اهڙو سات. سيهو = سنگت. سَنو.

[۹] اوچل = اوچر. زيب. مونگهت = موڙ. ڍڪ. حجا

[۱۰] ڏائي = ڏائي پاسي کان بوليندڙ تتر (جو پهرئين پهر ٻولي ته بد سوڻ آهي).

جيٺا = ايسجي پاسي کان بوليندڙ تتر (جو پوئين پهر ٻولي ته چڱوسوڻ آهي). ميرگهه

مالارو ٿئي = مرگهه ۽ مالارو ٿئي (يعني هرڻ ۽ مالاري پکي جو ڪُ سوڻ ڏيرن

کي ٿئي جيئن اڳتي وڌي نه سگهن). ندي پاڻي پور = آڏو نئن ڀريل هجي جيئن

اُڪري نه سگهن. دائي ان دستور = ۱. هي ٻانهي انهيءَ طرح. ۲. ان طرح من ڪا

ڌاڻي پوي (آڏو رنڊڪ يا ٽڪليف پيدا ٿئي).

[۱۴] ساوَج = بيلائي شينهن.

[۱۵] بورائو = سونهون. پنهنونءِ پرني پاڻ = پنهنونءِ کي پاڻ سونپي.

[۱۶] راڱا = مرون. بيلائي شينهن. موم ڪيا مهيز - الخ. = سورن جي سَت (مهميز)

پوري طرح (سيجهائي) هيٺا ڪيا (موم ڪيا).

[۱۷] بر = ڪيهر شينهن. ڏيپلا = چيٽا (شينهن).

[۱۹] روڏ = جبل جا وڏا ڪارا ڪان.

[۲۱] پڳ جهيٽا = پير آهستي (ٿڪ وڃان) آهستي وڪون. جنبور = جهنگلي ڪتا.

[۲۲] فوقل سنگ = (فوق = مٿان. سنگ = پٿر) پٿرن مٿان. رڄل = پير. راف =

نرم - هيٺا. قاف = جبل. ستي سنگهر پٽين = 'سنگهر' جي جوءِ ۾ وڃي زمين داخل ٿي.

واڻي - ۱. سونهريون = تراريون. بيٺ = چيلهم وارو سندرو.

فصل - ۷

[۲] لَهْم = ناتو.

[۳] سانڍيئي = پالڻي.

[۷] ڪور = اندو.

[۱۲] لایموت فيها ولايحي (آيت) = نڪي ٿو آن ۾ مري نڪي جيئي.

[۱۳] ڪڙم = (پير ڪڙڻ = پيرن ڪڍڻ وقت پيرن جي نشان جي چوڌاري ليڪ ڪڍڻ) ليڪ نه. ڪُپير = ڪپيري - ڪُوات.

[۱۴] طالب الموليٰ مذكر = موليٰ جو طالب مرد (باهمت) آهي.

[۱۵] فليضڪوا قليلا - الخ. (آيت) = بوءِ مر ته ٿورو کلن، ۽ مر ته گهڻو رڻ.

[۱۶] چيهه نه چُتو = انت نه لڏو.

[۱۷] آڙون = آهڙون (پير ڪڍڻ وقت، جنهن طرف پيرو وڃي ان طرف آڏو وڃي

پير جانچڻ).

[۱۹] من عرف نفسه - الخ. = جنهن پنهنجو پاڻ سڃاتو، تنهن بيشڪ پنهنجي رب

کي سڃاتو. نٿاڻ = پاڻيءَ جي هيٺاهين وهندي. ڪڙج پيرڙا = پيرن جي نشانن کي چوڌاري ليڪا ڏج.

[۲۱] رايٽ ربي برَبي = مون پنهنجي رب کي ڏٺو پنهنجي رب جي وسيلي. سري

صمُ بڪم = مونکي ٻوڙاڻ ۽ گونگائي پلڻ پئي.

[۲۲] قلزم ڪُن ۾ = اونهي سامونڊي ڪُن ۾. پيو = پياڻي.

واڻي - ۲. حماتي = حمايتي - مددگار. ڪنيزڪ = ٻانهي.

سر سورث

- مقصد ۱. وڏي گن وارو ساز وڄائيندڙ منگتو اوچتو اچي جهونا ڳڙهه ۾ سهڙيو، ۽ پنهنجي گن گيان سان اهڙو ته سرنڊو وڄايائين جو سندس تند جي تنوار راءِ ڪنگهار کي موهي وڌو ۽ چيائين ته جو سير تو گهريو سوئي توتان گهوريندس. سورث گهڻيون آڙيون ڪيون، مگر منگتي چيو ته، مٿي ڌاران پيو ڪي به ڪين قبوليندس. ۲. راجا، منگتي کي ڪوٽ تي مٿي سڏايو ۽ کيس سير ڪاٽي ڏنائين: ”ڪاٽي، ڪنڌ، ڪماچ، ٿيئي پرتا پاڻ ۾.“
- پس منظر. هن سر جو پس منظر راءِ ڪنگهار، منگتي ۽ سورث جو مشهور داستان آهي.

فصل-۱

- [۱] گن گويو = وڏي گن وارو ڳائيندڙ.
- [۴] پيرم راڳ = يعني پيرو يا پيرڙن راڳ جو ڇهن راڳن مان هڪ مکيه راڳ آهي. بياس يا پياس = پيرون ٺاڻ جي راڳني: پيرون جا ٻه سر (نيڪاد ۽ مڌم) ڪٿيا ته پياس راڳني ٺهندي جا صبح جي راڳني آهي، ۽ صبح جي سوال جي لحاظ سان موزون آهي. پيرم راڳ بياس = پيرون ٺاڻ جي بياس راڳني.
- [۹] ٽسين = تون خوش ٿين؟
- [۱۰] سرو سنگ سبحان = ڏٺيءَ (سبحان) لڳ سر گهوري ڏي.

فصل-۲

- [۱] توشو = تحفو.
- [۲] پتون = ذرو.
- [۶] سندائين = ستائين. مڃائين.
- [۸] ڪوئي = ڪنڊ. خاص جاء. طير = پکي.
- واڻي. مرجان ڪر ڪجن = پل ته رقيب سور سهن. سڀئي ڪاڄ سجن = سڀ ڪم سهڻا ٿين.

سر دبيراڳ هندي

- مقصد. هن سر جو مول مقصد هڪ ڏٺي جي طلب ۽ سڄي سڄڻ جي تلاش آهي.
- پس منظر. هن سر ۾ ’رام پڳني‘ جي اوائلي موحدانه تحريڪ جو عڪس نمايان آهي

- جنهن موجب 'رام' جو تخیل، 'رام پت دسرت' نه بلڪه هڪ ڏڻي آهي.
- [۱] پاڻ = پن. رام رمي هر چند = هر وقت 'رام' (ڏڻي) سمایل آهي. کيلي آپ کلاري هووي = پاڻ کيڏي ٿو ۽ پاڻ کيڏاري آهي.
- [۲] دهائي = پڪار. سڌ. رام دهائي = ڏڻيءَ جي نالي جي تنواز. ڏڻي جي وائي.
- [۵] پاڻ، قول- الخ. = بن توڙي گل پاڻيءَ جي بيدائش آهن، ۽ ڏانڊي خود پاڻي آهي.
- پيد ڪي = راز جي. قل لڪڙي ڪا باپ = ميوو (بچ) ٿڙ جو پيءُ آهي.
- [۶] سڀنا! = اي خواب! پيمو = پرين. اب = هيٺر.
- [۷] سو گند هي = قسم آهي. پي = پرين. تم پر وارون جي = توتان جند قربان ڪريان.
- [۸] من ڪي ڪولون گانٽ = من جي ڪنڊ ڪوليان. دل جو راز ظاهر ڪريان. سؤ من شڪر- الخ. = سؤ من ڪنڊ پير جي مڃتا طور يڪدم ورهائي ڏيندس.
- وائي-۱. جام جام = جام جام - سردار. تڃ دهي = ڦٽي ڪر. چڏي ڏي.
- وائي-۲. جوينان = جوين. جواني. رمت رمت = گهمڻ ڦرڻ. دنڙا = ڏينهن. رين گمائي سو = رات سمهي وڃائي.

سر جوڳ

- مقصد. محبت ۽ مجاز هن سر جو مکيه مقصد آهي.
- پس منظر. هن سر جو پس منظر هير- رانجهي جي محبت جو داستان آهي.

فصل -۱

- [۱] جوڳ = جوڳ جي راڳني جنهن جو مضمون محبت ۽ مجاز آهي. پيرين = پوڙهن کي.
- [۴] ميليندا = ملائي ٿو.
- [۵] دردي = (محبت جي) درد وارو. محبت باجهون = محبت کان سواءِ.
- [۶] لڳي لڙهه ٿيڏي = تنهنجي دامن لڳي.
- وائي-۱. پيڙان دا = سورن جو.
- وائي-۲. ٿيان = ٿي آهيان. سڌري آهيان. دن. رينون = رات ڏينهن.
- وائي-۳. اين بيلي وسدا = هن بيلي ۾ رهي ٿو.
- وائي-۴. موچيان والي = جڻي. پادر.
- وائي-۷. پاوي = پسند اچي. وڻي. منجهن دا = مينهن وارو.

فصل - ۲

- [۱] منهن مسٽيانرا = منهن تي ڏاڙهي جي نئين ريهه وارو.
- [۲] کيڙا ترور پتل دا پيڙا = کيڙي کي، جو پتل جي ڪوڙي ڪنڍي آهي، ٿوڙي.
- ويرا = پاء.
- [۳] مراد ميڏي شه ماهي = منهنجي من جي مراد ماهي سردار آهي. ڪوءِ تلي پيا = ڪوهه جي تري ۾ پوي.
- [۵] سڀ سيالي = ذات جا سڀئي سيال. لڪ واري نت وارون = لڪ پيرا سدائين قربان ڪريون.
- [۶] چٽا ڪيرئون = ڪيرِي (وڏي) گناهه کان آزاد ٿيو.
- [۸] ڪٽ شهر پهل مڪاڻا = ڪٽي مڪانن يعني ڪيڙن سردارن جو 'پهل' شهر.
- واڻي - ۱. نتي = واسطي. راهه پليندي = وات نهاري ٿو. چاڙهه پلا ڪجهه چتي = پلا ڪجهه چيٽ لاءِ. لوڪ پٽي پٽ لٽي = لٽل پٽ، ماڻهن اڪيڙيا (يڪيل عيب ماڻهن ٻڌرا ڪيا). مول نه پوون پتي = دل تي بالڪل اثر ٿي ڪين ٿا ڪن.
- واڻي - ۳. جهيڙيان = جهيڙو ڪيائون. ڪول اسادي = اسان وٽ. ڏٿيان دا ويڙا = ڌوئين جو پاڙو. منجهين وال = مڻهنه واري. سر اسادي - الخ. = رنون طعني وارو نار اسان جي سر تي اچي ٿيون چڪائين. بديان چاڀان = تهمتون مڙهيون.
- واڻي - ۵. لهه پئي هول = ڊپ ڊاءِ لهي پيا. گردول = ڪُن. ڍول = دهل.
- واڻي - ۶. برهه پڙهايم باني = نينهن مونکي وظيفو پڙهايو. ويڪڻ سיתי = ڏسڻ ساڻ.

سر جهنگلو

- مقصد. دوست جي دلاسي سان غم ويو ۽ خوشي آئي؛ دوست آڏو ته مبارڪون مليون ۽ خوشيءَ جون محفلون مڇي ويون. مردانگيءَ وارو فقير آهي اهو جو پنهنجو پاڻ ترڪ ڪري ۽ دنيا جي پرواهه نه ڪري؛ نڪي سوال ڪري ۽ نڪي مال ميڙي؛ عشق کي پنهنجو رهنما بنائي ۽ مراد ميسر نه ٿيڻ ۾ ئي پنهنجي خوشي سمجهي؛ ۽ جو توڪل جي تند وچائي ۽ ڏڻي ريجهائي.
- پس منظر. حقيقي دوست جي طلب، تن ۽ طمع کي ترڪ ۽ ڏڻيءَ تي توڪل وارا رندان خيال هن سر جا مکيه سرچشما آهن.

[۱] مٽا = موڪليو.

[۲] پيڙ = درد.

- [۳] گھليا = موڪليو.
- [۴] درون په آيا = اندر گهڙي آيو. مطرب = ساز وچائيندڙ.
- [۵] رن دا = دنيا جو.
- [۶] عشق رکي هت عاصا = عشق جي عاصا هت ۾ رکي.
- [۷] عالم خوش مرادين دي وچ = ماڻهو مرادن ڀڄڻ ۾ خوش. زاغ زغن اشيان زمين تي = ڪانون جو آکيرو زمين تي.
- واڻي-۱. ڌڻي ڪنهن ڀرمائي = ڪنهن ڌوڻڻي ڪندڙ کيس ڀرغلايو. رک ٻينا ڪت راڻي = ڪتي دل لائي وينو آهي. ديولڻ ٻاجهون = دوست کان سواءِ.
- واڻي-۳. بشيهر = ڪارو زهري نانگ. اڪاڻي = ختم ٿئي.
- واڻي-۵. سمنان ڪون = رکيل وعدن کي.

سر ٻرڙو سنڌي

- مقصد. ۱. سڄڻ سونهن جي هٿيارن سان مشتاقن کي ماري منزل تي پهچائي ٿو. اي سڄڻ! مونکي تنهنجي تات طلب آهي؛ آءٌ ته پرچون پاڻ ۾. سڄڻ ڀرتا ۽ عيد ٿي، ڏجهڻ ويا ۽ ڏک لٿو؛ ”جانب جو جمال، ڏني ڏک لهي ويا“ ۲. اي ڪتا! تون ڪره ڪري يونڪن، جو آءٌ سڄڻ جي وصال لاءِ آسائڻي آهيان؛ تون اوناڀون ڪري ٻين کي نه آثار ۽ مونکي رتيءَ جي رهاڻ کان نه رنڊاء. ڪتو گس جهليو وينو آهي ۽ ساڻس بي ڪٽي ٻڻ جوڙيوال آهي، پر پرين ٻاجه ٻئي ٻنهي کي پليو؛ ڪتن جو ڀلا ڪهڙو ڏوه جو ڏٺين پاڻ ڌاريا آهن. بالآخر سڄڻ صلح واريو ۽ ڪتن جي ڪاڻ لٿي. ۳. سڄڻ جي سونهن سج چنڊ سلامي ڪيا؛ چنڊ ۾ ته ڪاراڻ آهي، پر پرين جو ڀرتو سج کان به سرس آهي؛ ”جڳ ۾ جوت جهون، ٻسان ڪونه پرين جي.“ حقيقي محبوب يعني ڏٺي ۽ کي جو سڏي ٿو ته هو سڏ سڻي ٿو، پر، ”سڻي جي نه سڻي، ته ٻڻ ساعت سڏ نه لاهيان.“ اي ڪانگل! سڄڻن کي وڃي سنيهو پهچاء، ۽ ”جي سڄڻ وٽڙا سانگ، اڃ اڏائي آڻ تون.“
- پس منظر. هن سر جو پس منظر محبت ۽ مجاز آهي.

فصل-۱

- [۱] ٻڙودائي بان = ٻڙودي شهر جو ٺهيل تير. رونسيو رڱي هٽڙا = زخمن سان سلهيو ستيو، رت مان پنهنجا هت لال ڪري (رونسڻ) = سنڌي ٻولي جو ڪچي محاورو [ڪيرائڻ- ڀڄائڻ - گهڻو مارڻ ۽ رت مان ڳاڙهو ڪرڻ].

[۲] وادیوژیا = زخمي ٿيا.

[۳] ونجهل = جهوري. چتر ساڻ = ۱. چيٽ سان. حيلي سان. ۲. قرب ۽ محبت سان.
نجيب = اي عالي نسب!

[۶] لکڪ ساڙي سِيٽ = لچمڪ سِيٽا کي ساڙيو.

[۸] تاب توڏ = دڙڪو ۽ آڪڙ.

[۱۰] گهڙي سات = گهڙي ساعت.

[۱۲] لٿي مون تان لڪ = مون تان سختي ۽ تڪليف لٿي. ڏجهڻ پاسي ڏک. الخ. =
ڏکن اچي رقيب وٽ ديرو دمايو.

[۱۳] وڏيوسون وسواس = شڪ گمان پليوسون.

[۱۴] ڏيهي = هم وطن دوست.

[۱۶] چڙي ڪر ڪيٽ = رقيب جهيڙو چڙيو.

[۱۷] تغير ڪيا = بدلايل دفع ڪيا.

واڻي-۱. سانگ ويا = سانگ ٿي ويا. اصل جاء رهائش چڙي ڪنهن سانگي سان ٻي ۽
جاء ويا. وهڙي = سگهي. وراڻ = موت.

واڻي-۲. پيرري = خوش ٿي. راغي ٿي.

فصل-۲

[۱] پچر جون باهون = ڪٽي جون بهڪون. ڪڍي ٿو ڪرڙن ۾. الخ. = ڪٽو
چارري ٿي، محبوبن جي گهر جي چوڌاري ڪرڙن ۾ پيو ڦري. ڪرڙج = ڪاوڙ
مان پونڪون نه ڪج.

[۲] راڱا = اي راڱي (گاڙهيڙي) رنگ جا ڪتا! ڪر مَ باه = بهڪ نه ڪر.
لوڪ لڪ پئي = ماڻهن کي خبر پوي.

[۴] پاڻ ورنِي = پاڻ جي رنگ جهڙي گاڙهي.

[۵] ٻسي ٻچ لڏائين = مونکي ڏسي سڃاڻي، خوشيء مان ٻچ لوڏين. ڪري پئين پاڏ ۾ =
ڪنهن وڏي ڪڏ ۾ ڪري پئين (جتان نڪري نه سگهين).

[۶] ڏجهڻ پئي م ڏاء = دشمن کي خبر نه پئي. رمان رات رهاڻ ۾ = سڄڻ سان
ڪچهريءَ ۾ رات پوري ڪريان.

[۷] پرنون = ڀارتون.

[۸] ڌوتي = ڌتاري.

[۹] روازي = بي لچڻو. لوسي. مجازي = محبت واري سڄڻ.

[۱۰] رُوڙ = ڪاه. سوڙ ڪڍي = سوڙھ ڪري. ڪار ايل = ڪارو ڪتو.

[۱۱] ٻهڙو جهليو ٻنپ = بهڙي رنگ جو (ڪمرو) ڪتو گهر جو در جهليو ويٺو آهي.
لنب = بي لحاظ. ڪميٽو.

[۱۲] پونچي = ڪٽي جو نالو.

[۱۴] ڪڇڻ ٻڌو ڪاه = جهيڙا ڪار اچي جهيڙو ٻڌو. ڪنهن ڏجهڻ وڌو ڏاه = ڪنهن دشمن (رقيب) منهنجي اچڻ جي خبر سڻائي. وڳي ويچارڻ تي = مسڪينن تي ٿو بهي ۽ ڪٽڪيون ڪري.

[۱۵] راڱي ملا. الخ. = رات جو هن راڱي ڪتي کان ڪنهن حيلي به ليڪي نٿو سگهي.

[۱۶] ڳوٺ ڳري = ڳوٺ جي گهٽي.

[۱۸] سو له لڌائون = محبوبن اهڙو بلو ڪيو. خوف خزان ٿيو = ڊپ دفعي ٿيو.
ڪڙنو = لوهو گول چلو.

[۲۰] پيچر خچر خارجي = ڪڙڙو ڌاريو ڪتو (شيطان ڏانهن اشارو). واڻي در وحي = جبرئيل در جهلي بيٺو. سهو = سونهون. مددگار.
[۲۱] سينڌو = واقف.

[۲۴] گير نه ڪن = گيرن نه. توڏ = آڪڙ. سگن سين = ڪتن سان.

فصل - ۳

[۲] سونهن ملار = سارنگ جي بادلن جي رنگارنگي سونهن وارو.

[۳] موهن روپ مهاء - الخ. = سهڻي سڄڻ جي وات جي پڪ کان ماکيءَ کي ميناڄ مليو.

[۴] پونم = چوڏهينءَ جو چنڊ. مڙي = طبيب (سڄڻ) ڦٽ جي ورر کي ختم ڪيو.

[۵] پونم پاڇوڊون = چوڏهينءَ جي چنڊ ۾ ته چانيون (ڪاراڻ) آهن. جوت جهون = سندن سونهن جي لالائي جهڙو.

[۷] ڏڻيءَ ڏٺا جي = جيڪي ڏڻيءَ جا چونڊيل ٻانهان آهن. جن تي ڏڻيءَ جي مهر آهي.

[۱۱] سر ٻڙانگ = ٻيڙانگ تي. ٻن انگهن واري ٿوڻي تي.

واڻي - ۱. ٻيراڳڻ = ويراڳ واري. درد فراق واري.

واڻي - ۲. دڪي جا من ڏون = جا (درد جي) دونهن دل ۾ دڪيل آهي.

سر راڻو

● مقصد. ۱. مومل جي حسن جي هاڪ سڻي ڪئين مشتاق آيا، پر ڪي انهيءَ ماڳ مٿا، ڪي گوندر گاڏوان موٽيا. هڪ سامي، جو سور پرائي موٽيو هو، تنهن راڻي مينڌري ۽ سندس ساٿين سان حال اوريو ته ”گجر سڀ گنواڻيا لوڏي لڪ هزار“.

۲. مومل هڪ پري ذات پدمڻي آهي پر سندس ملڻ مهانگو آهي: ”راڻا ڀانءُ مَ راند، هيءَ سڱ سورن گاڏئون“. پر راڻو ۽ سندس ساٿي ڪهي اچي ڪاڪ تي پهتا، ۽ سوڍي سڀ طلسماتي نال معلوم ڪري وڃي مومل ماڻي: ”مومل ۽ مشتاق، هر دوئي هڪ ٿيا.“ ۲. سوڍي ڪي ڪو جو شڪ پيو جو ڪاڪ تان آسرو پلي ويو: راڻو رُسي ڇڻ مومل کي ماري ويو. مومل ٻڻ راڻي جي سڪ ۾ فنا ڪائي خود مينڌرو بنجي وئي.

● پس منظر. هن سر جو پس منظر مومل ۽ راڻي جو مشهور داستان آهي، جنهن جا ٽاڻا خليفي صاحب هن طرح ڏنا آهن ته: مومل ’نادول‘ شهر جي گجر شهزادي هئي، جتان پنهنجون پيڻون ساڻ ڪري اچي ڪاڪ ڪنڌيءَ تي هڪ طلسماتي محل تيار ڪرايائين. سامي، جنهن راڻي ۽ سندس ساٿين کي مومل جي خبر سڻائي، سو گر نار (جهونا گڙهه) جو هڪ جهان ديد جوڳي هو جو مومل جي هاڪ هالار (چارنگر رياست واري ايراضي) مان سڻي، ڪهي اچي ڪاڪ تي پهتو، پر اُتي سندس هنر جيلو ڪونه هليو ۽ هي گودڙيو گوندر پيرائي پوئتي موٽيو. راڻو (جنهن جو نالو ’مينڌرو‘ هو) سوڍو (ذات جو) ٿر جي ديت واري ايراضي جو سردار هو ۽ مڙني سوڍن (ساڏورن، ماڏن، موڏورن وغيره) جي مٿس پڳ هئي.

فصل-۱

[۱] وڃ ورنينون = سونهن ۾ ڪنوڻ جي تجلن جهڙيون. نڱيون نادولا = ’نادول‘ شهر مان روانيون ٿيون. سر چيرا = مٿن تي پٽ جا ’چيرا‘ (روا). گل پيمپنيون = گچيءَ ۾ پيمپني رنگ جا رومال.

[۳] زنده طعمون - الخ. = مومل ۽ سندس ست کي بازن وانگر، گهوٽن شهزادن جو ماه تازي طعامي (قوت) طور گهرجي.

[۴] سَوَ سينهائين اڳرو = (هيٺ ۾) هڪ سَوَ شينهن ڪان به وڌيڪ آهي. تني چاڙهي چيئن = تن کي سُوريءَ تي لتڪائي.

- [۵] ڪهڪ - دوال = ڪاڪ جي محلات جي ديوار.
- [۷] ڪُوار = گِلا.
- [۱۰] سوس = خيال. آسرو. لوڏي = شڪار ڪندڙ.
- [۱۳] خدنگ = تير.
- [۱۵] ساوج گير = شينهن جهليندڙ.
- [۱۹] ناني = 'ناني' جبل ۾ جوڳين جو تڪيو 'هنگلاج'.
- [۲۲] اونچي روه = اُچي جبل (گرنار) تي.
- [۲۳] ٻَرڙي منجهه بهڪ = بيٺڪ يا ديرو 'ٻَرڙي' جبل ۾ آهي.

فصل - ۲

- [۱] ڪوڪبان = سيند. حمال = تائت.
- [۲] مير مواس = مهمير - همت پريا شهزادا.
- [۳] جاء - نماء = قطب نما مثل، ماڳ ڏيکاريندڙ اوزار.
- [۱۳] ڏئي درڪ = روشني ۽ پرڪ.
- [۱۴] ڪعبي پوش = (ڪارو) غلاف.
- [۱۵] فڪان قاب قوسين او ادنى (آيت) = معراج وقت، نبي صلعم جي ذات حق سان وڃڻاڻي ڏانهن اشارو ته: 'بن ڪمانن جي وٿيءَ جيترو، بلڪ اڃان به ويجهو هو'.
- [۱۷] ملام = ملامت - گِلا.
- [۱۸] ساڏور، ماڏا ۽ موڏور = ٽيئي سوين جا پاڙا. موڪي = عزت ڏيئي چونڊي.
- [۱۹] ڪُنار = وڏيون ديڳون. چڙهيا ڪالهه ڪُنار = مومل ۽ راڻي جي ملڪ جي خوشيءَ ۾ ڪاڇ ٿيا ۽ ديڳيون چڙهيون. سليدار = (اسلح + دار = هٿيارن وارو) سپه سالار. بهادر مڙس. وير اڳين جا وارئا = جي اڳ مومل ماري هئا، تن جا وير ورتائين.
- واڻي** . ڪاڇ = ڪيچ. ڳاڻون ڏيئي = ڳاڻو ڳائي. مون گهر لايو = منهنجي گهر وٺي اچو. ساڻڙو = سعيڙو.

فصل - ۳

- [۲] ڪڇ = ڍڪ. پائي ڇاڻ ۾ ڇڄ = مدي ميري پتري نه ڪر (ڇڄ ۾ ان ڪلاڪائي مٿي ڪڇرو جدا ڪرڻ ڏانهن اشارو).
- [۵] لٽو سهو سجود = سهو جو سجدو معاف ٿيو. پُل چُڪ جو حساب ٿي ختم ٿي ويو.
- [۷] ننهن نهو = محبت جو بنياد.

سر ڪاهوڙي

① مقصد. ڏوٿين جو ڌنڌو ٿي آهي ڪشالا ڪري ڏت ڏورڻ. اهي اڻ ورڇ ڪاهوڙي بئڪ، لڪ ۽ آڇ کان بيمرواه آهن ۽ جهر جهنگ جهاڳي اهڙين ويڙين ۾ وڃي ٿا وڻ چوندڀن جتي جيتن جانورن جو جيئڻ به مشڪل آهي. مقصد ته حق جا طالب سڀ آسانگا پلي، پنهنجي جان کي جفا ڏيئي حق جي ڳولا ۾ مشغول آهن.

② پس منظر. آڳاٽي دور ۾ جڏهن ملڪ ۾ آبادي گهٽ هئي ۽ اناج جي ڪمي هئي، تڏهن غريبن جو گذر ڏت (گاهن جو ٻج، پڪا، پيرون وغيره جهنگلي ميوا) تي هو. هو ڪها (يا ڪاهه = ننڍيون ڪوڏريون) کڻي صبح جو ڏت ميڙن خاطر نڪرندا هئا ۽ جهر جهنگ وڙي ٻچن جو قوت آڻيندا هئا. اهڙا اڻ ورڇ، 'ڪاهوڙي' (ڪهن يا ڪاهن وارا) سڏجڻ لڳا، جن کي آڇ، بڪ ۽ لڪ جي پرواه ٿي ڪانه هئي ۽ ڏت ڏورڻ سندن روزمره جو ڌنڌو هو. سالڪن شاعرن حق جي طالبن کي ڪاهوڙين سان تشبيهه ڏيئي، سنڌي شاعريءَ لاءِ هي نئون مضمون نروار ڪيو.

[۲] ڏڌوڙيا = ستايا. ڌوم دھوڙيا = گھڻو هلاڪ ڪيا. سبڌ = اوزار (ڏت ميڙن جا). سڀ = ڇڄ.

[۳] ڏوريندڙا ڏور ٿيا = ڏت جي تلاش ۾ پري هليا ويا.

[۴] ڪونڌر = ساندارا (پاڻي ۽ جا). ڪور = وهندڙ ڪڙيو يا ڪسي.

[۵] ڪرڪڻ = ڪڪڻ يا ڇم جاسادا سڪل جوتا. پڇيو = ڪٽيو. ڪوڙ = گھڻيون.

[۶] ٻٽ = گاه جا ٿلها ٻوڙا.

[۷] سميتيو = گڏ ڪيو. الڪ = ڌڻي. اماڻ = امانت.

[۸] ماء = پاڻي. سونو = چٽايو. ڏت ڪريندا = ڏت گڏ ڪندا. ميڙيندا.

[۹] توڻ لڏائون تن مان = پنهنجو قوت پنهنجي جسم مان هٽ ڪيائون.

[۱۰] سڀ نه سڄي = نانگ بسلا به پيدا نه ٿئي. جيي نه سگهي. ويڙ = وڻن ۽ ٻوڙن واري ايراضي.

[۱۱] راڻگا = ٻيلائي شينهن. ڏاهم نه سڄي ڏيپلين = چيستن جي وائي ڪانه ٻڌجي.

[۱۲] ڇپر ڇڳا چاڻيا = جبلن ۽ بهارن مان جهنگلي ميون ۽ قان جا ڇڳا چاڻيا.

[۱۳] آلا ان اولياء اللہ. الخ. = بيشڪ الله جي دوستن تي نڪي ڪو خوف آهي ۽ نڪي ڪو ڏک ڏسندا.

واڻي. تنگون ڪيڙم تي = انهيءَ ڪري آهون پڪارون ڪيم. ڪونڌر جن سان = پاڻيءَ جا ساندارا جن سان آهن.

سر رامڪلي

- مقصد. ۱. 'رام ڪلي' جي سامين بنا هرگز نه سري، ۽ هو ۽ جي پياڻي تي راڻن گڏجي وڃي گرو گورڪنات کي ملي. ۲. اهي جوگي حق جا طالب آهن؛ هنن دنيا جا سڀ آسانگا ترڪ ڪري پنهنجي حقيقي محبوب کي ڳولي لڌو.
- پس منظر. 'هٿ يوگين' جي تحريڪ ۱۳ يا ۱۴ صدي عيسويءَ ۾ اسلام جي توحيد واري نظريي جي زير اثر هندوستان ۾ شروع ٿي. چون ٿا ته گرو مچندرناٿ ان جو باني مباني هو پر سندس چيلي گرو گورڪنات جي رهنمائي هيٺ هن تحريڪ زور ورتو. 'هٿ جوگي' پنٿ جي فقيرن جو ويساه هڪ خلقڻهار ۾ هو، ۽ سندن عملي زندگي مجردانه ۽ سير سفر واري هئي. سنڌ طرف به هي جوگي فقير آيا ۽ هنگلاج (لس بيلي ۾، هڱور ندي لڳ 'ناني' جي جبل ۾) کي پنهنجو تڪيو بنائون. گرو ۽ چيلي جا آداب ۽ 'جوگ' يعني جان کي جفا وارو تڏيل هنن سيلاني فقيرن ذريعي سنڌ وارن کي معلوم ٿيا، ۽ سنڌ جي بلند خيال شاعرن، 'سچن طالبن جي حقيقي مطلوب (هڪ ڌڻي) لاءِ تلاش' واري مضمون کي جوگي پنٿ جي سچن فقيرن جي عملي ڪاوشن ۽ عادتن اطوارن ذريعي ورجايو. ميان شاه عنات جي ڪلام ۽ شاه عبداللطيف جي رسالي وانگر، خليفي صاحب جي هن 'سر رامڪلي' ۾ 'جوگي پنٿ' توڙي 'رام پڳڻي' وارين ٻنهي تحريڪن جو پس منظر سمايل آهي. فصل پهرين ۾ 'رامڪلي' نالي عورت جي سچي گروءَ لاءِ تلاش جو مضمون سٽيل آهي. اهو مضمون صرف خليفي صاحب ئي آندو آهي، جنهن جو بنياد ڪنهن عوامي روايت تي آهي جا شايد خليفي صاحب گجرات ۽ ڪاٺياواڙ طرف ٻڌي. ٻئي فصل ۾ سچن جوگين فقيرن جي حقيقي گرو (هڪ ڌڻي) لاءِ تلاش، توڙي سچن سامين ۽ سناسين جي حقيقي 'رام' (هڪ ڌڻي) لاءِ ڳولا وارا ٻئي مضمون گڏوگڏ ورجايل آهن.

فصل-۱

[۱] رام ڪلي = (حقيقي يا فرضي) عورت جو نالو. ڇو = چوي.

فصل-۲

[۱] فائينما تولوا. الخ. = جيڏانهن منهن ڪندو ته ڌڻي کي سامهون ڏسندو. ڄاڻون ڪن = زيارتون ڪن. نحن اقرب اليه الخ. = (ڌڻي تعاليٰ جو قول ته) بندي کي اسين سندس ساه ڪڍڻ واري رڳ کان به ويجهو آهيون. ناني گڏي نجهري = بيبي ناني

(هنگلاج جي ساڻن) گهر ويڻي ملي.

[۳] تڪبر تارڪي = هٿ کي ترڪ ڪندڙ.

[۴] ذالڪ فضل الله - الخ. = اهو الله جو فضل آهي جنهن کي گهري تنهن کي عطا ڪري. من له المولى - الخ. = جنهن جو الله آهي تنهن جو سڀڪي آهي. سرئون = حاصل ٿيون.

[۵] جهليندي جڳ = ساري لوڪ پئي کين جهليو (تہ نہ وڃو). نڱما = روانا ٿيا. منجهان نات نرڳ - الخ. = انهن ڪاپڙين کي ڏئي (نات) دوزخ مان ڪڍيو.

[۶] هٿ جي حد = پاڻ پائڻ يا هستي وارو دنگ. اوڏهين = ڏٺيءَ ڏي. من عرف نفسه - الخ. = جنهن پنهنجو پاڻ کي سڃاتو، تنهن تحقيق پنهنجي رب کي سڃاتو. من طلب شيئاً - الخ. = جنهن ڪا شيءِ چاهي ۽ پوءِ ان لاءِ ڪوشش ڪيائين ته اها کيس ملي.

[۷] مٽيندي = مڪيندي. بت کي لائيندي. روز ميثاق = وعدي وارو ڏينهن جڏهن روحن رب کي مڃيو - ازل کان.

[۹] ذڪر خفي = اندر جي هڪ مخفي ذڪر جو نالو. جهر جاڳايو = (خفي، ياجتاهي ذڪر) وڏي آواز سان ڪيو. ۲. (خفي ذڪر کان سواءِ) آواز وارو ظاهر جلي ذڪر ٻڻ جاري ڪيو. چڙي اب اخي = پيءُ ۽ پيءُ چڙي. سڀ سڱ سياڪا ستي.

[۱۰] موءَ = وار.

[۱۱] العشق نار الله = عشق الله جي آڱ آهي. موتوا قبل ان تموتوا = مرڻ کان اڳي مرو.

[۱۲] ترڪ تڪيا تن تارڪين = تن تارڪن تڪيا ۽ آسڻ ترڪ ڪيا. سيواگر سڪاج = سوڌا سالر ٻوڇاري.

[۱۳] الانسان سري - الخ. = (ڏٺيءَ جو قول ته) انسان منهنجو راز آهي ۽ آءٌ سندس راز آهيان.

[۱۴] والله مع الصبرين = الله صبر ڪندڙن ساڻ آهي. مونا = گوڏا. نائين = نمائين.

[۱۵] فاقه الفقر - الخ. = فقر جي بڪ فقيرن جو معراج آهي.

[۱۶] ألا إن أولياء الله لا يموتون = تحقيق الله جا دوست ڪين ٿا مرن (هميشه حيات آهن). خضر خوء سندن = سندن طور طريقو سدا حيات خضر وارو آهي.

[۱۷] فتحنا الجهاد - الخ. = اسان ننڍي جنگ فتح ڪئي ۽ وڏي جنگ ڏانهن ورياسون.

[۱۸] لَم يَلِد وَلَمْ يُولَد (آيت) = نه ڪنهن کي ڄمڻائين نه ڪنهن جو ڄمڻو آهي (يعني ڌڻيءَ جي ذات والدين خواه اولاد کان پاڪ آهي). ماکان محمد ابا احد. (آيت) = محمد (صلعم) ڪنهن جو پيءُ ڪونه هو.

[۱۹] سڀني سنيون- الخ. = ڌڻي تعاليٰ انهن بندين کي هر ڪم ۾ سنئون رستو ڏيکاريو. [۲۰] وما ارسلناک الا رحمة للعالمين (آيت) = اي نبي! اسان توکي محض جهانن جي رحمت ڪري موڪليو.

[۲۱] اعملوا ما شئتم- الخ. = جيڪي وڻيو سو ڪريو، بيشڪ اوهان کي سڀ معاف آهي. حسنات الابرا- الخ. = ڀلن جون نيڪيون، قرب وارن ويجهن جي عمل جي پيٽ ۾ مديون آهن. مول = اصل- اصليت. وترو = وڌيڪ سولو.

[۲۲] انا من نور الله- الخ. = معنيٰ لاءِ ڏسو مٿي سر سسئي فصل ٻيو بيت [۲]. ارگ اتل = اڻ مٽي خوشبوءِ.

[۲۳] لانگوٿان ڌار = لانگوٿيءَ کان سواءِ. ان اوليائي- الخ. = بيشڪ منهنجا دوست منهنجي دامن هيٺ آهن، ۽ کين مون کان سواءِ ٻيا نٿا سڃاڻن. [۲۶] منجهه = اندر ۾.

[۲۸] لڪياري پير = جناب حضرت محمد راشد (رحم) عرف ’روضي ڌڻي‘ ڏانهن اشارو. [۳۰] الفقير لا يحتاج الا الى الله = (سچو) فقير فقط الله پاڪ جوئي محتاج آهي. واڻي. سگڙين سامين = سامين جي سگڙين.

سر رپ

- مقصد. سڄڻ جي سڪ ۽ فراق وارو وقت سڄو سورن گاڏئون آهي. سڄڻ ملي ته صحت سري ۽ سور لهن.
- پس منظر. هن سر جو پس منظر درد ۽ فراق، سڪ ۽ وصال وارو سڄي محبت جو سمان آهي.

[۱] سوا سير = گهڻا- ڳورا. گهٽ ۾ = اندر ۾- دل ۾. سڄيندو = ڏيندو.

[۳] وماس = گهڻي- فڪر.

[۴] ڪنير ٺهائين جان = ڪنير جي ٺهائين يا آوي وانگر.

واڻي. سانگ = وچوڙو.

سر لیلان چنبیسر

● مقصد، لیلان وٺي گهڻو سائڻ لڳي، ۽ ڀانيائين ته سندس سڀيئي خطائون چنبیسر کي معلوم نه آهن. جڏهن چنبیسر کيس سندس ڪيل ڏوھ پٿرا ڪري ٻڌايل، تڏهن ماڻ ڪري ڏهاڳ قبوليائين.

● پس منظر، هن سر جو پس منظر لیلان ۽ چنبیسر جو مشهور داستان آهي، جنهن جو اهم نُڪتو اهو آهي ته چنبیسر لیلان کان انهيءَ ڪري رڻو جو کيس لیلان جون مڙيئي مسلسل خطائون معلوم ٿي چڪيون هيون.

[۱] ڪين = ڪي ڪجهه. بجهان = آءٌ سمجهان ٿو. ڀانيان ٿو. ڪن ٻيوس = لیلان جي ڪن پيو. لیلان کي معلوم ٿيو.

واٽي، رب ارني = اي رب! مونکي پنهنجو پاڻ ڏيکاره. لن تراني = (رب کان آواز آيو ته) مونکي تون هر گز ڏسي نه سگهندين. ڌاري = خطا وار. گنهگار. پاڻان پاسي = پاڻ کان پاسي ڪري. تاري = آجهو. آسرو.

سر بلاول

● مقصد، جو سخي ڏاتار آهي تنهن کي بڻجڻ آهي ئي ڪونه: ”انئي ٻهر عام تي وسي مينهن مثال“. اي مڱڻا! تون ٻئي در مَ وِج ۽ انهيءَ هڪ ڏاتار کان جيڪي گهرين سو گهر.

● پس منظر، سنڌ جي سخي مردن ۽ ڏاتارن جا منگتن ۽ محتاجن کي دل ڪولي ڏان ڏيڻ ۽ خصوصاً لس ٻيلي جي والي ڄام سڀڙ رونجهي جي سخاوت اڪثر رسالن ۾ ’سربلاول‘ جو خصوصي پس منظر آهي، جنهن سان گڏ هيءُ حقيقي نُڪتو نروار ڪيل آهي ته ڏينهن جو ڏاتار، خلعتهار ۽ پالتهار هڪ ڌڻي تعاليٰ آهي، ۽ بندي کي جڳائي ته انهيءَ سائين در سوال ڪري ته کيس مالا مال ڪري ڇڏي. هن سر ۾ خليفي صاحب پنهنجي مرشد حضرت پير صاحب پاڳاري جي ظاهري سخا توڙي روحاني فيض ڏانهن اشارو ڪيو آهي.

[۱] منگ = گهر. ليڪت ۾ = گهڙيءَ ۾.

[۲] ڏند پيوڻو = شوم. بڻجڻ.

[۴] پاڳارو پير = حضرت پير صاحب پاڳارو.

[۵] ڏوليءَ چاڙهيا = گهڻو سکيا سهنجا ڪيا.

[۶] حاتم = يعني (تلميح طور) پير صاحب پاڳارو. پٽ = پيالا. خيرات وٺڻ لاءِ تانوَ.

سر تهر

⑤ مقصد. ۱. لاکو ۽ سندس ساٿي جاڙيجا جوان پانچاواڙي گهوڙن تي سوار ٿي، ريارين جا وڳ پيا هڻن: ڪنهن کي مجال ڪانه هئي جو ساڻن سامهون ٿي مقابلو ڪري. جڏهن لاکي لوڙون هڻڻ ڇڏيون، تڏهن ريارين کي امن واري زندگي نصيب ٿي. ۲. بهادر همت سان مال ملڪيتون هٿ ڪن، ۽ واٽيا هٿن تي ويهي خالق ڦرين. بهادرن حملو ڪري هٿ وائين (ڪيمن ۽ ڪمن) جو مال ڦري سندن وياج خوريءَ جي خوشيءَ کي ختم ڪري ڇڏيو. ۳. ويچاري ڪونج شال ماريءَ جي منهن نه پئي، کيس ڪان ۽ لڳي، ۽ پنهنجي ولر مان نه ڇڄي. مارين اچي پنهنجا ڍپ اڏيا، ۽ ڪونج ڪڇ ۾ ٻچا ڇڏي روه ڏي رواني ٿي. شال سلامت وڃي پنهنجي وڳر ساڻ ملي. ۴. ڪيهر شينهن هاڻي ماري: گذر ان سان ڪهڙو مقابلو ڪندو! ۵. مال وارا سنگهار نه معلوم ڪهڙي طرف سانگ خاطر مال ڪاهي روانا ٿيا جو اڄ انهن پيڻن تي سندن ٻکا نظر ٿي نٿا اچن! مينهن، ڪڇي ۾ درياءَ جي ڪنڌين تي سونهن. پر اي ميهار! ڪڇي ۾ کين چيهو گاه نه چار، جو متان مرض وگهي مري وڃن! شال سانوڻ ٿين ۽ منهنجا ساٿي ميهار سکيا ساوا هجن!

⑥ پس منظر. فصل-۱ جو پس منظر لاکي ڦلاڻي جي سورهيائي ۽ سوڀ آهي. فصل-۲ جو پس منظر غالباً ڪن ڏاڙيوالن جو ڪيمن ۽ ڪمن نالي وياج خور ڪيرائڻ تي حملو آهي. فصل-۳ جو پس منظر ڪونج آهي جا سياري جي موسم ۾ سنڌ (خصوصاً لاڙ ۽ ڪڇ واري ايراضي) ۾ قوت خاطر اچي ٿي، ۽ مارين جي منهن پوي ٿي. فصل-۴ جو پس منظر شينهن جي ڏرڪ ۽ ڏيا آهي جو وڙهي ته وڏن جانورن کي ماري ۽ ننڍن کي نه ستائي. فصل-۵ جو پس منظر مالدار ڀاڳيا (سڪي جا سنگهار ۽ ڪڇي جا ميهار) آهن.

فصل-۱

[۱] جاڙيجاڻي = ڄام لاکي ۽ سندس ساٿين جاڙيجن (ڪڇ جي سمن) جي فوج جي. اونار = جنوت انن جا وڳ آهن (خصوصاً سنڌ ۽ ڪڇ جي سرحد تي رهندڙ ريارين) قوم جا اونار. لوڙائو = مال (آڻن، مينهن وغيره) جا ڏاڙا هڻندڙ. هاڻو. ٻني = ڪڇ جي الهندين ڀاڱي وارو هڪ علائقو (جو ’ڏاڏي آدم جي ٻني‘ سڏجي). لڳو لوڙائن جو. الخ. = هاڻن کي خصوصاً ٻنيءَ واري علائقي مان (مال هڻڻ جو) پورو وجهه لڳو. گورا = ننڍا ڪنواٽ (نر). توڏ = مادي ڪنواٽ. گڙنگ = وڏا آڻ. هڻيو هيڪاندا ڪري = زوري ڦري ڪاهي گڏ ڪري.

- [۲] لا کائين = ڄام لا کي جي سائين . واڌين = گهوڙين . ات نه لڌو عام - الخ . =
لا کي ۽ سندس لوڙون هٽندڙ سائين جو راز عوام کي معلوم نه ٿي سگهيو .
- [۳] سڳڻ ٽين سَواءَ = سولو سوڻ ٽين - چڱو سوڻ ٽين . جمڻو ٻوليو = ساڄي پاسي
کان نتر ٻولي ڪئي .
- [۴] سلهيو = سٽيو - چٽيو . واگه = شينهن (سورهيه ڄام لا کو) . پلي ٿو واهرو = واهر
(مال ورائي) لاءِ پويان ايندڙ ماڻهن کي ماري موٽائي ٿو .
- [۵] ڪيڪاڻ = گهوڙا . پاڇاواڙي = پانچاواڙ جا گهوڙا . غنيم = دشمن . ماريو
ڪن مسائڻ = ماري مات ڪن . ٻاٻڙا = سردار .
- [۶] لا کائي = ڄام لا کي ۽ سندس سائين جا طاقتور گهوڙا . لڪيا = سڃاتا .
- [۷] وسواس = اَلڪو - گهڻي . لوڙائن جو = لوڙن هٽندڙن جو - مال جي ڌاڙي
هٽندڙن جو .
- [۸] لوڙو = مال جو ڌاڙو .

واڻي . وائيڙ وائيڙيون = پڪن يا ڪرڙ ڪٽين سان آڏيل گهرن واري عارضي بستي
[مالوند ماڻهو ، ساوڻ جي موسم ۾ ، مهيني مچر کان بچڻ لاءِ ، گهوٽ ڇڏي مال
ڪاهي وڃي گاهه وارين پيٽين ۾ پوئڻ يا پٽن تي واسري (واءِ واري هنڌ) تي ڪجهه
وقت لاءِ پڪن يا ڪرڙ ڪٽين سان گهرڙا ٺاهي ڪجهه عرصي لاءِ ويهندا آهن ؛ سندن
اهڙي بستي کي 'واڻي' چئبو .]

فصل - ۲

- [۱] هاڻو = ڌاڙيوال . هڻي پاس = گهوٽ کان پاسي پسگردائيءَ ۾ ڌاڙا هڻي . لاڏڪا =
(ڪڇ جي اصطلاح موجب 'مسلمان واپاري' مگر هت معنيٰ) سورهيه گهوٽ . رزق
ڪيائون راس = پنهنجو قوت پورو ڪيائون . وسواس = اَلڪو . اڻهوند = سڃائي .
ڪراڙ = (ٿر طرف هندن جي هڪ خاص ذات ، ۽ هت معنيٰ) وياج خور واڻيو .
ساڳاين جا = ڌاڙو هٽندڙ بهادرن جا ، گهوڙا پسو = ڌاڙيوالن جا گهوڙا ايندي ڏسيو .
جهنگ ٻراڙ = جهنگ ٻلو . سندو سود سهج = وياج جي خوشي .

فصل - ۳

- [۱] ماري = شڪاري .
- [۳] مچڻ ملا ماء = مٿان ماء کان .
- [۴] ڍور اڏيائون ڍڙا = ڍورن (هيٺاهين نمندين) ۾ ڪونجن کي ڦاسائڻ لاءِ ڍپ اڏيائون .
- [۸] ڀرني = سونبي - حوالي ڪري .

فصل - ۴

[۱] جنبو = گدڙ .

فصل - ۵

[۴] سانڌايون = ۱. مينهن جا وٽاڻ ۲. کير سان ڀريل اوهن واريون (اڻ ڏٺل) مينهون .

تڙين ٻنهي ڪنڌين = درياءَ جي ٻنهي ڪپن جي گهاٽن تي . ڪُنڊيون = مينهون ، جن جا سڱ ڪُنڊا (گول وريل) هجن . ڪونهن = پاڏن (مينهن جا نر ڦر) .

[۵] ڪُھري = درياءَ جي ڪنڌيءَ لڳ ، ڍنڍ مثل پاڻي سان ڀريل اونهي ڪڏ (جا

آب ڪلاني ۾ درياءَ اٽلي پاڻيءَ سان ڀري ڇڏي هجي) . چيهو = ڪچي جو هڪ گاه

[جنهن جي کاڻن سان خصوصاً مينهن جي جيري ۾ جائون (بيماري جا جيت) پون .]

هور پرائي هليا = ڏک ڏسي روانا ٿيا . نقصان پرائي ويا .

[۶] سنگهار = مالوند ڀاڳيا . جنب = حياتي . گورس = (گئون + رس) کير يا مهي .

ٻهڙا = ساٿي سڄڻ .

سر ڪاپائتي

● مقصد . چرخو ڪٽيندي سي سڄڻ ياد پيا ، جن مونکي ڪٽڻ سيکاريو ۽ جن سان

آڻڻ ۾ گڏ ويهي ڪٽيو هئم . سندن جدائي بعد نڪي ٿو ارت اولائجي ته نڪائي ٿي ٿڪ ٿي تند ڪڍي . اڻ - ڄاڻن سان گڏ ويهي آڻڻ ۾ ڪٽڻ ٿي نٿو اچهي .

● پس منظر . هن سر جو پس منظر ڪپڙي جي ڪارخانن کان اڳ واري دور جو

آڻڻ وارو سمان آهي ، جڏهن پاڙي واريون چرخا ڪٽي آڻڻ (گڏجي چرخن ڪٽڻ واري جاءِ) ۾ گڏجي ويهي ست ڪٽينديون هيون ، جنهن مان گهر وارن جا ڪپڙا اُٿا هئا ۽ وڌيڪ سٺ واپاري وٺندا هئا .

[۱] اوريندي ارت = چرخي سان ورونهه ڪندي - چرخو ڪٽيندي . ٻهو = ڪپهه

جي پوئو جو باقي رهيل ذرو .

[۳] وڻي وڌم - الخ . = جي واڙا وڻي ڇڄ ۾ وڌم سي واءِ کڻي ويو .

[۵] ويا اولائي اوهري = سي ڪٽي حياتي پوري ڪري ويا .

سر گهاٽو

● مقصد . ملاهن مڇ کي مارڻ جو په ڪيو ۽ اونهي پاڻي ۾ گهڙيا ، پر وڙهي نه

ڄاڻائون ۽ مڇ کين گهري ويو . گهڻا گهاٽو مڇ کي مارڻ لاءِ ڪلاچي جي

ڪن تي آيا پر پوري نه پيا . آخرڪار مورڙي پهلوان اچي مڇ کي ماريو . اها

سوڀ مورڙي کي ٿي نصيب ٿي .

● پس منظر . هن سر جو پس منظر 'مورڙي ۽ مڇ' وارو مشهور قصو آهي .

فصل - ۱

- [۱] اڄ هين = اڄ ئي .
- [۲] تانگهو گهڙيو گهاتئين = ملاحن تانگهي پاڻي ۾ گهڙي گهمرا ڏنا .
- [۳] سنڌي پاڻيءَ پڇ = تمام ننڍڙو پاڻي . تني سندا رڇ - الخ . = تن جي چارين ڏيڏرين جا ننڍڙا ٻچا (پوئڙا) ۽ ٻيا پاڻيءَ جا ننڍڙا جيت جهليا .
- [۶] رپ = آفت (مانگر مڇ) .
- [۷] سير = واٽون .
- [۱۰] ڏٺيت = ديو (مانگر مڇ) .
- [۱۱] مل مهائين = وڏو هنرمند ۽ هوشيار پهلاوان . دڳو = پروانو (جاگير وغيره جو) .
- [۱۲] دڻ = گهڻا .

فصل - ۲

- [۱] لاڻي آڳ اڳين جي = اڳين کي آيل شڪست جي تلافِي ڪئي - اڳين جا وڃڻ ورتا .
- [۳] قلعي جو ڪوڏيو = جنگ جو جهونجهار .
- [۵] مور = مورڙي . تني مانگر تڪيو - الخ . = مانگر مڇ جي رهڻ جي جاءِ اتي آهي جتي پاڻي اٿاه آهي .
- [۶] مزار = شينهن (مڙس) . تانگهه نه تارئين = جيڪي تارو آهن تن جي ٻه ٻچن پيئي ڪانهي .
- [۱۳] ڏاڻي جيئي = کٻي سڄي .
- [۱۴] ڏجهڻ = دشمن .

سر ديولو مارو

● مقصد . عاشق ۽ معشوق جي هڪ ٻئي کان جدائي ، درد ۽ فراق ، ۽ آخر ۾ وصال هن سر جو مکيه مضمون آهن .

● پس منظر . هن سر جو پس منظر ديول - مارو جو مشهور عشقيه داستان آهي . خليفي صاحب جي روايت موجب ديولو 'نرور' شهر جو رهاڪو هو ، ۽ مارو 'نر' جي هئي .

[۱] نرور = مارواڙ جي آيرندين علائقي 'نرور' جو مکيه شهر . نرور سيريٽين = 'نرور' شهر جي گهٽين ۽ واٽن (۾ پيو گهمي) . نر بابڙا = نر جا ٻاٻيها (گيري جي قسم جا) پکي . آڙهر پياس مرين = آرھڙ جي لک ۽ جهولي ۾ آڇ وگهي پيا مرن . گوري

جوئي ٻانڙي = ڪوري (مارو) وائون پئي نهاري.

[۲] مارو ماڻي مينڊيون = مارو جي مٿي ۾ مينڊيون گهٽل آهي. اوبو ماڻي لڪ =

پيٽ جي لنگهه تي پيئي.

[۳] سون سريڪا = سون جي رنگ جهڙا. سوچ = آرهم.

[۴] مول = مولهيو - پٽڪو. ٿاري = تنهنجي. قول سريڪي تور = گل جيتري تور اٿس.

[۵] مرگڙا = هرڻ.

[۷] بيڙلو = پاڻ جو ٻيڙو.

[۸] ڪوڏ ۽ پرنٽ = گاهن. جا نالا جن جو ٻچ ڏٺ طور ڪائجي. ڪڙ = پس.

[۹] پانا جيسي ٻاتلي = پن جهڙي باريڪ سنهي. آنگڻ = آڱڻ. جيمر = جيئن.

جوئي = نهاري. اوبو آنگڻ تڙتڙي - الخ. = آڱڻ تي پيئي ڪر موڙي ۽ انتظار ڪري

جيئن ڄڻ ڪاريهر نانگ (وارن سان تشبيهه) ڦڻ ڪڍيو پيو نهاري.

[۱۰] گم گم پائي گونگهرا = ڄم ڄم ڇيرون ٻڏي (پئي ٿلي). جان التيو گيند(؟) =

۱. ڄڻ هاڻي پيو هلي (سهڻي تور سان تشبيهه). جيمر پني بادر چند = جيئن پيڳل

(وسندڙ) ڪڪر مان چنڊ چمڪي.

[۱۱] اوڻا اوٽري = آڱڻ تان لٽي. ڪڙمين لاري ڪيس = وار چيلهه تي پيا لڳنس

(سهڻن ۽ ڊگهن وارن ڏانهن اشارو). چتر پتي راجيو = راجا 'چتر پتي'. مارڻ چليو

ديس = ڪنهن ملڪ تي چڙهائي ڪرڻ لاءِ سنڀريو.

[۱۳] ڪاڱد = ڪاغذ. خط. لاک سريڪي لاج = لکن جهڙي لڇ - لاثاني وٺي.

[۱۴] وانچتي = پڙهندي. لاگو ٻاڻ = نينهن لڳو.

[۱۵] گڙتي مانجم رات = گهرندي يعني گذرندي پوئين رات.

[۱۶] اڪنڊا تنگ ٿاڻا = اڪنڊي (سڪايل) ڍولي (اُٺ جو) تنگ ڪشميو (تہ

چڙهي مارو ڏانهن روانو ٿئي).

[۱۷] ڪاڪر ڪاڍلي = (ڄڻ اُٺ ٿو ڍولي ڪي چئي تہ منهنجي) پيرن مان ڪڪر

ڪڍ. (هڪ مالهن ڍولي ڪي پنهنجي دام ۾ گرفتار ڪيو هو. پوءِ جڏهن ڏٺائين تہ

ڍولو نٿو رهي ۽ پنهنجي مارو ڪي ملڻ لاءِ اُٺ پلاڻيو اٿس، تڏهن اٺ جي پيرن ۾

ڪليون هيٺائين تہ جيئن کيس منزل مقصود تي نہ پهچائي، ڏي مهارين ڍيل = مهارون

ڏيرون ڇڏ. ڪين سوڪ لڳايا ڪيل = ڪنهن ڪشي ڪليون هيون آهن. هن

ساڳي معنيٰ ۾ هن داستان جو هڪ دوهو آهي تہ:

ڪڍ پڳان ري ڪاڪرين، ڊيل ڇڏ مهار

هالن ڊولهي ري ساسري گهر گهر ڏيان جهار.

[۱۸] پڳلين ڪاڍي ڪاڪري = (ڊولهي اُٺ جي) پيرن مان ڪڪريون ڪڍيون.

ڪرهي لاڳي ڪام = اُٺ کي لڪڻ لڳو. گزرتي مانجم رات الخ. = گذرندي، پوئين رات وڃي مارو جي گهوٽ کي نظر ۾ ڪيائين.

[۱۹] ڏيڏي تن مهار = مهار کي چڪ ڏنائين. پڳ پَوَن سي مل گهٽي = اُٺ جا پير هوا سان هم قدم ٿي ويا.

[۲۰] ڪرهي باڍي ڪوسڙي = اُٺ (پنڊ جا) ڪوه وڌيا. ارڙي ياڳي ايس = (ماروئي

جيئن ٽپ ڏيئي آئي ته) گهر (اورڙي) جي (ڪٽ جي) ايس پڇي پئي.

[۲۱] روم روم سيٽل پئي = جسم جي رڳ رڳ ٽري پئي. جو اسي ڏيڏو ٻاپ = جو

مونکي پنهنجي بيءَ (مڙس طور) ڏنو.

[۲۲] ڏاڙو ڏوڙو = ڪٽ وڇائي.

[۲۳] جن کي جوئي بات = جنهن جي مون وات نهاري. ڪن لاڳي ڪات = ڪٽ

به ڪلڻ لڳي.

واڳي. ڪيسريا = اي لال (ڪيسري رنگ جي ڪپڙن وارا يا لال ڳوري رنگ

وارا). ريسائي = رنا آهيو. پيَروا = اي پرين! اي پيارا.

سر مارئي

● مقصد. ۱. جن مارن جا مون تي ڪوڙين ڪرم آهن، تن جي وڇوڙي ماري آهيان

۽ تن کي ملڻ لاءِ ماندي آهيان. مارن جا غريبائا ڪڪ ۽ پٽ، محلن ۽ پلنگن کان

ڀلا ٿي پائيان. هُٽ مارو سانوڻ جي وس ۾ سرها آهن ۽ آءٌ هيٺ سندن سڪ ۾ ويڳاڻي

آهيان. ۲. ڪٽ سانگين جو ساڻيه ۽ سندن پڪن جون ستائون، ڪٽ آءٌ بنديائي

بند ۾! آءٌ پنهنجي ڪانڌ بنا پيمو ڪين قبولينديس. ڏٺي ائين ڪري جو پنهنجن مارن

سين وڃي مندائتي ملار ماڻيان! ۳. 'جهڙو قيد ڪمند، تهڙو بند نه ڪو ٿيو.' ڏٺي

شال ڪنهن کي وڇوڙو نصيب نه ڪري! مونکي هر ويل ۽ وقت پنهنجن سانگين

جون گڻ ۽ ڳالهون هنين ۾ پيون هُرن. منهنجي ڪايا هت، پر من مارو سين واڳيل

آهي. 'سو ڪو وري واءِ، جيئن موتي ميڙائو ٿئي'. ۴. مون پرهه ڦٽندي ويڙهيچن

جي وصال لاءِ فال وڌي ۽ ڏٺي ۽ طرفان اُميد ڀريو آسرو مليو. مون خواب ۾ پنهنجن

مارن کي ڏٺو. اي عمر! مونکي لائين آڇ م آڇ، متان سپاڻي سرتين آڏو لڄي ٿيان.
 اجهي ماروئڙن مون ڏي سڀنيها سلام موڪليا، ۽ ”اجهي آيسر آڇڙوال، ٿاريل ٿر ڏئي؛
 سڻي سنڌ سوال، موهر ڏئي موٽيا“.

پس منظر. هن سر جو پس منظر مارئي ۽ عمر جو مشهور داستان آهي.

فصل-۱

- [۱] پتين پتين = قسمين قسمين. پال = ٿورا. مهربانيون. ڪونين کي = ٻنهي جهانن کي (يعني جملي دنياڻن جي مال اسباب کي).
- [۲] ڏورا = ڪنن جا سڳا. سائي = ساڻي.
- [۳] وجهل = جهوري.
- [۴] ويٺي سوريان سير = واٽون ويٺي نهاريان.
- [۵] فليضڪو ڦليلو - الخ. (آيت) = پوءِ مر ته ٿورو ڪلن ۽ گهڻو روئن.
- [۶] سونئون پلا سڀ = (عمر جي) سون (جي سڳن ۽ واڳين) کان نانگ پلا آهن.
- هميراڻي هٿ سان - الخ. = همير گهراڻي (= عمر) جي هٿ لڳن سان جسم تي ٽپ چڙهي ٿو.
- [۹] جهروڪن = واحد. جهروڪ، جهروڪو = بادشاهي محل جي سامهين ديوار ۾ ننڍڙي برج هيٺان بادشاه جي ويهڻ واري جاءِ.

فصل-۲

- [۱] ملار = سانوڻ جي وس.
- [۲] پلر = مينهن جو تازو پاڻي.
- [۳] ڪاڙڙ = ڇاڇري تعلقي جو سرحدي علائقو؛ هت معنيٰ ’ماروئڙن جو ملڪ‘. پاڙ = يا ’پاور‘، ننگر پارڪر تعلقي جي سرحد پريان ڏکڻ اوڀر طرف وارو آباد علائقو؛ هت معنيٰ ’ماروئڙن جو ملڪ‘.
- [۴] ساڏوهيون = چارين (ڪپڙين) جو هڪ قسم. سيڙڪا يا سيڙهڪا = پيرن جو قسم. بهون = ٻڪريون. ڪوڍير = ۱. ’ڪوڍير‘ جي ول ۲. ’ڪوڍير‘ جي ول جي پاڙ ۾ زمين اندر ننڍو بصر جهڙو ۽ جيڏو ڦر، جو ڪچو توڙي رڌي ڪاڻجي. ڦانڊي = بندخاني. ڪبير = ڪبير گناهه. وڏا گناهه.
- [۵] موهر = مھراڻو (ڪپري ۽ عمر ڪوٽ تعلقن ۾، سنڌ جي آباد خطي ۽ ٿر جي پتن واري ڪس جي سرحدي ايراضي).
- [۶] ساڻي ۽ ريل = ڌڙن ۽ پتن لڳ گاهه واري سبز، سنئين ۽ ڊگهي ايراضي.

پاروڙي ۽ پاروڙيون = ننڍي قد واريون ٿر جون رڍون (هڪڙيون 'گليون' جن جي آن صاف آچي، ٻيون 'ڪارڪنڊيون' وغيره). سيل = سيله ڪنڊا.

[۷] لوڀر = ليٽون تيل ڦاٿل ڪپڙا.

[۸] ڪارڙا = هڪ ننڍڙي سنهي جيت جو قسم (جو ڪپڙن اندر جسم تي خارش جهڙو سرڪاٽ ڪري).

[۹] موگر = 'مگر' ول جو ڦر. تليين = تلين ۾. پتن جي وچ وارين هيٺاهين تراين

۾. ٻيون = ڊگهيون ڪاريون ڪٽيون ڏانڊيون (جي سانوڻ جي وس ۾ اڪثر ڪرڙن

۽ ٻين ٻوڙن جي وچ ۾ مڇا ٿي نڪرن) جي مارو ماڻهو کائين.

[۱۰] مارن ماڳ مٽائيا. الخ. = مال وارا ماڻهو گاه جي سانگي وڃي ڪنهن ڀيٽي

ويهندا ۽ اتي پاڻي خاطر ڪچيون ڪوهيون ڪٽندا. جڏهن مال اُتي جو گاه چري

پورو ڪندو، تڏهن اُتان لڏو ڪٽي ٻئي گاه واري جوءَ ۾ ويندا. وڃڻ وقت، ڪوهين

جا منهن مٿان ڪائين سان واڻي، گاه وجهي، مٽيءَ سان ڍڪي (ڏلهي) ڇڏيندا، ۽

وري ٻئي سال جڏهن اُنهيءَ جوءَ ۾ ايندا ته ان ڪچي تڙ جو منهن کوليندا.

تڙڪوليون = ڀيٽ جو اهو پاسو جنهن تي سڄ آڀرڻ سان تڙڪو پوي. گوچر =

ڀيٽ جي مٽيڙي هيٺ تر ۾ چانءَ واري اراضي جا اڪثر آباد ۽ وسندڙ واري.

سمن = ملڻ واري جاءِ ۽ وقت جو وعدو.

واڻي. آمان = انب. ڪارڻي = واهرو. مددگار. هام = هٿ. هوڏ.

فصل-۲

[۵] چپرڪٽ = وڏي ڪٽ جنهن جي مٿان چٽي ٻاڳن تي ڊگهين ٿيڪن سان تختي

مثل هڪ چٽ بيٺل هجي. چتر واري ڪٽ.

[۷] ايندا = اوڀرا. اجنبِي ماڻهو. سيندا = واقف ۽ سڃاڻو.

[۹] اسير = قيدي.

[۱۰] ماني ڪن = ماني جو ڪين يا ننڍو ٽڪر. مانيءَ ڪپو.

[۱۱] اڀر = سڀي.

[۱۲] گهر = گهر جو بچ (جو ٻيهي ان جي ٿوري اتي سان ملائي ماني پچائي کائجي).

راڇڙين = رڇن ۾. ٿانون (ڪُنن) ۾. گندم (فارسي) = ڪڙڪ.

[۱۳] نه سي ڏنڊ ڏرن = اهي ڏنڊن ۾ (وهنجڻ يا مال پيارڻ لاءِ) ڪين اچن. آڙين

هيروان = اهي آهن (تڙن ۽ ڪوهن لڳ ٻن ٻڌل پاڻيءَ جا ننڍڙا حوض، جن ۾

مال پيارڻ لاءِ ڪوه مان پاڻي ڪڍي وجهجي) جا هيراڪ آهن. گندا = مال جي

ننڍڙن ڦرن جا واڙا. جهڙن = واحد. جهڙ = واريءَ ۾ ڪوئي مل وڌي چڙ جنهن ۾ مال جا ڦر واڙجن (ان کي 'جهڙ' توڙي 'جهڙب' چون).

[۱۶] ڪايا = جسم. ڪڙن = بدن.

واڻي. آست = لسي. لوٽ = لوٽو. جوت = گوڏو ۽ ستر.

فصل - ۴

[۱] پيڙا = پيڙا - ٻانڌي - قاصد.

[۵] سُهڻي ۾ = خواب ۾. جيئس = (اهو سڏ ٻڌي) جيي پيس - نئين حياتي اچي وڃي - خوش ٿي پيس.

[۶] تجارن = شاهوڪارن. سيڻ = مائت.

[۹] ايندو عالم پائينان = سڄو جهان اجنبِي يا ڌارڍو ٿي ڄاڻان. ڪوماڻا يا ڪُماڻا = پهرينءَ وس جا ڪچا گاه (جنهن کي 'ٻاڦ' پڻ چون).

[۱۰] ٿر ممولا = ننڍڙا نمرڙي رنگ جا 'ڪٽپائون' پکي (جي سياري جي اوائل ۾ اچن).

[۱۱] مارو = سڄو. منهن ۾ = وات ۾. مڪ = ڪچا پيرون. لوهيڙو = ٿر ۽ جبل جو هڪ پکي ڪاٺ وارو وڻ جنهن ۾ سهڻا گهاڙا گل ٿين.

[۱۲] ڪاڪاڻا = چاچاڻا، يعني مائٽاڻا.

[۱۴] وڏو وسواسو = گهڻي ختم ٿي وئي.

[۱۵] اجڙوال = ٻڪرار. مارو ماڻهو. ٻال = وبال. مصيبت.

سر پورب

● مقصد. سڄا جوگي حق جي تلاش ۾ هلندڙ آهن؛ هنن تن جي سک کي من جي مراد خاطر قربان ڪري ڇڏيو آهي.

● پس منظر. هن سر جو پس منظر 'هٿ يوگين' واري عملي زندگي آهي جنهن جو بيان مٿي سر رامڪلي هيٺ (ص ۲۹۸) ٿي چڪو آهي.

فصل - ۱

[۱] ڀڳائون = ڪٽيائون.

[۲] جا ٿي آڏيائون = يعني عارضي منزل واري جيڪا جهوپڙي ٿي آڏيائون. ڪابل = ڪابل.

[۴] مڙه = مڙهي. عارضي منزل وارو آستان. جات = زيارت وارو تڪيو.

[۵] عقیلی = آخرت.

[۶] اد = ادو۔ ڀاءُ۔ سامین لاءِ سبب۔ الخ۔ انهن سچن سامین لاءِ، مُسبَبِ الاسباب

(ذُئي تعالیٰ) طرفان سبب (مقصد لاءِ ذریعو) ئي خود 'معبود' (ذُئي تعالیٰ) بنیو.

[۷] لاخیر فی العبد = 'پانهي' مان چڱائي نه ٿيندي. اُتو = چيو. احمد شاه = نبي صلعم.

واڻي-۱. تيرت ويا مڙھ تازي = مڙهيءَ کي تازي ڏيئي (بند ڪري) هو حقيقي تڪيي

ڏي روانا ٿيا. جاگر = مجلسون. گل ڳاڙي = ڳوڙها ڳاڙي- روئي.

واڻي-۲. نيھي = باھمت ۽ پختي ارادي وارا. ديھي = جسم.

فصل-۲

[۱] چڱيءَ جوڙ = سهڻي سِٽاءِ وارا. لَه لڳو = عشق لڳو.

[۲] جامير = جامن وارا. ڀڳوا پير = ڀڳوي (گيتڙو) رنگ جا ڪپڙا پهريندڙ.

[۶] آس جن عنبر = جن جو تڪيو عنبر جي خوشبوءِ سان واسيل آهي.

[۷] سليدار = ٽڳن، ڏاڳن، نادن وغيره وارا- فاقيرن ٽڳن وارا.

واڻي. جلو = آڳ. چهاريا = پيٽيد زيارت ڪئي.

سر آسا

● **مقصد.** ۱. سچن جو ديدار اکين لاءِ نعمت ۽ خوشي آهي. سچن ڌاران ٻيو ڪي

ڏسڻ نه جڳائي. هر جاءِ ۽ هر رنگ ۾ حقيقي محبوب جو جلوو موجود آهي؛ سوچي

سمجھي چڪجي ته هر شيءِ ۾ 'محبوب' جو ميناج سمايل آهي؛ ڪڙي شيءِ ڪابه

ڪانهي. ۲. اي سڄاڻ مرد! جونءَ (هر گندي شيءِ) کي پنهنجي جان کان جدا

ڪري اچو اجرو ٿي. ۳. به چٽا ساڳي پيالي مان پين ائين آهي جيئن به ترارون ساڳي

مياڻ ۾ وجهجن؛ حقيقي عشق ۾ بيائي لاءِ جڳهه ئي ڪانهي. ۴. اي حق جا طالب!

ذات ۾ پنهنجو پاڻ وڃاءِ ۽ صفات تي نه ڀل. ذات ئي اصل حقيقت آهي ۽ صفتون

سڀ اُن جا مظهر آهن.

● **پس منظر.** هن سر جو پس منظر ذات حق متعلق 'وحدت الوجود' ۽ 'وحدت الشهود'

جا تخيل آهن.

فصل -۱

[۵] عين = بنا نقطي نِرو حرف 'ع' (يعني حق جي 'ذات'). غين = نقطي سان

شامل حرف 'غ' (يعني غير گادئين صورت). خلق آدم علي صورته = اللہ پاک،

‘آدم’ کي پنهنجي ‘صورت’ ۾ خلقيو. سڀوئي سلطان = هر مظهر حق آهي.
 [۷] فائينما تولوا - الخ. = جيڏاهن به منهن قبرائيندو ته يقيني طور ‘الله’ جو جلوہ
 ڏسندو. نور نبار = نج نور. ڪوار = ڪڇائي - عيب.

فصل - ۲

[۲] هاربا = پورا - ورسوڙل. هڏ = هر گز. منڊي ويني مڏ = ٿان ڪري ويني.
 [۵] آهي جينءِ الک = ڌرڙي جيتري آهي.
 [۶] نظر تيز نگاهڙي - الخ. = (جونئن ڪڍائڻ لاءِ) ان (عورت) جي گهر وڃ جا
 نظر جي تمام چٽي هجي. جئون-ڪياري = جونئن ڪڍڻ ۾ نهايت هوشيار.

فصل - ۳

[۱] ٿڪو = اهو ٿانو جنهن ۾ ٿڪون اچلجن. ريزالي = گندي. نفاقين = اڻڀٽ
 سان (جا هڪ کان وڌيڪ ٻن يا گهڻن ۾ ٿيندي).
 [۴] اوائي = بيڪار.
 [۵] جدال = جهيڙو.

فصل - ۴

[۱] آسا ڇڏ ‘الله’ جي = اها آسپد ڇڏي ڏي ته ‘الله’ هتان يا هتان ملندو (پنهنجو پاڻ
 سڃاڻ ته حق حاصل ٿئي). سڀني قلمي نسخن جي اها پڙهڻي آهي. البت فقير هيءَ بيت
 هن طرح پڙهندا آهن ته: ”آسا ڪر الله جي- الخ.“ گولپ جو گمان- الخ. = بنده
 هئڻ (يعني مولیٰ کان جدا پنهنجي بي هستي جو وجود تسليم ڪرڻ) وارو گمان
 ائين آهي جيئن اک (عين) ۾ غير.

[۲] سڀجي = پيدا ٿئي.

[۳] ڪانو ابن ڪڻ جو = ٻاجهري، جوئر وغيره جو ڪڻو پوکجي ٿو جنهن مان
 سلو ڦٽي وڏو ٿي ڪانو بنجي ٿو. ڪانو والد ڪڻ = ڪاٺي مان سنگ ٿئي جنهن
 ۾ ڪڻ پيدا ٿئي.

[۴] مڏ = رَس - پاڻيٺ.

[۹] مور = مول - منڍ - اصل. آب = پاڻي. حباب = پاڻيءَ جو ڦوٽو - بوڙيو.
 قصور = نقص - گهٽتائي.

[۱۱] ڀريونءِ = پري - ٻيءَ ڀيٽيءَ - ٻيءَ جاءِ.

[۱۲] مطلق = بي وجود - ‘وجود’ جي حدبندي کان آزاد. موجود = ‘وجود’ وارو.

سر ڪارائيل

- **مقصد** ۱. اي ڪارائٽا سما سورهيہ سردار! تنهنجون ڳالهيون ۽ ڳڻ پئي ساريان.
۲. ويچارو هنجھ پنهنجي وچڙيل وڳر کي پيو ساري. پکين جون ڪيئي ذاتيون آهن پر هنجھن جو ڪو مت ڪونهي. ماڻهن ۾ پڻ ڏٺي ۽ جي صالح ٻانهن جي منزل مٿي آهي ۽ سندن صحبت مان سڀڪي سرنڊو.
- **پس منظر** فصل - ۱ جو پس منظر ڪارائٽي سمي جي سرگذشت آهي. 'ڪارائٽو' سمو هڪ سورهيہ سردار هو، جنهن ڪڇ ۾ پنهنجي خاندان جي وڃايل طاقت وري هٿ ڪرڻ ٿي چاهي ۽ وقت جي مخالف والي، يعني ڪڇ جي حاڪم سان چوٽون کاڌائين. ڪڇ جي حاڪم (جو پڻ سمو هو) کيس چور ۽ ڌاڙيل قرار ڏنو ۽ عوام ۾ پڻ اها ڳالهه هلي وئي، پر ڪارائٽي سمي جي دليري ۽ سورهيائي، ڳڻن ۽ ڳالهين کان متاثر ٿي کيس سورهيہ ۽ سرهو ڌاڙيل قرار ڏنائون*.
- آخرڪار ڪڇ جي والي، ڪارائٽي کي ڊوه سان پنهنجي شاهي محل ۾ آڻائي گهيرو ڪرايو. ان وقت سندس پٽ ساڻس گڏ هو جنهن کي چيائين، 'منهنجو سر وڍي کڻي وڃ، متان دشمن ان جي بيعزتي ڪن'. ان صدمي کان متاثر ٿي سندس پيڻ يا زال ڪارائٽي جي ويڏيل سر کي پينگهي ۾ لوڏي نهايت ئي رقت آميز اوسارا چيا، مثلاً:

ڪارائيل جي ڪوڏ، مون ننگر سڀ نهاريو
تہ نڪي ڪارائيل جهڙو، نڪي ڪارائيل لوڏ
پٽ ڪڍي پيءُ جي سيري منجهان گوڏ
پينگهي پائي لوڏ، سير سمي ڄام جو.

سندس مرڻ کان پوءِ وڌيڪ ڪارائٽي سمي جون ڳالهيون ڳائجڻ لڳيون، ۽ فصل - ۱ هيٺ خليفن صاحب جي چيل بن بيتن ۾ پڻ اهوئي مضمون سمايل آهي. فصل - ۲ جو پس منظر هنجھن (پکين) جو مذڪور آهي. پکين ۾ سهڻائي صفائي ۽ ٻين عادتن اطوارن ۾ هنجھن جو مت ڪونهي، ۽ سالڪن شاعرن پڻ انسان جي اخلاق کي بلند ڪرڻ خاطر انهيءَ نڪتي کي ورجايو آهي.

فصل - ۱

[۱] ڪارائيل = اي ڪارائٽا سما!

* ڏسو لوڪ ادب سلسلي جو ڪتاب نمبر ۲: ”ڳاهن مان ڳالهيون“، مقدمو، ص ۱۱۱، ۽ متن

ص ۱۴۶ - ۱۴۸.

فصل - ۲

- [۱] هنياري = هينين جي حب.
- [۲] جيءَ ٻانڌاڻ = دلي ناٿو. آنهري = پڪين جي ويهڻ واري ماڳ تي. سر = تلاءِ.
- [۳] وماس = گهٽي - اوسيئڙو.
- [۴] منجهه = اندر اونهي پاڻيءَ ۾. تانگهار = تانگهو پاڻي.
- [۸] چار پير = زاهدن جي سلسلي جا چار امام: (۱) حضرت علي ڪرم الله وجهه (۲) امام حسن عليه السلام (۳) حسن بصره قدس سره ۽ (۴) مڪيل ابن زياد رحمہ. انهن مان چوڏهن خاندان جو سلسلو هليو.
- چوڏهن خاندان = (۱) عبدالواحد بن زيد (۲) حبيب عجمي (۳) فضيل بن عياض (۴) ابراهيم ادهم (۵) هبيرة بصري (۶) خواجه اسحاق (۷) بايزيد بسطامي (۸) معروف ڪرخي (۹) سري سقطي (۱۰) جنيد بغدادی (۱۱) ابو اسحاق گذروني (۱۲) علاء الدين طوسي (۱۳) ابو نجيب سهروردي (۱۴) نجم الدين سهروردي.

زاهد = پرهيز ۽ تقوىٰ وارا عابد ٻانهاءِ. علماء = علم جا ماهر. ڪشف القبور = جن کي اهل مماتي جي حال جي خبر پئجي سگهي. ڪشف القلوب = جن کي دلين جو راز معلوم ٿي سگهي. قطب = وڏو ولي (ولين ۾ جو قطب جي درجي تي پهتل هجي). اوتاد = چار الله وارا جن تي عالم جو مدار آهي. غوث = وڏو ولي جو سوال سڻي مدد ڪري. مٿلا = وٿان. موڙين = گهٽا. هيڪاندا.

واڻي - ا. ل. ل. = هنجهن جو هڪ قسم (لو هنجهه سڀني ۾ سهڻو). ليا = هڪ مارِي پکي جو قسم. ڪائيرن = ڪائرن - ڪارن ڪنگن.

سر ڪاموڏ

- مقصد. نوريءَ جي نمائائي ۽ نهٺائي ڄام تماچي کي موهي وڌو. سمي سلطان جي اچڻ سان ڪينجهه جي ڪنڌين تي رنگ رونق لڳي وئي، جڏهن ڄام نوريءَ جي پکي ۾ پير پاتا ته ”چنيءَ چارئي پاند، ويچاريءَ وڇاڻيا“.
 - پس منظر. هن سر جو پس منظر نوري ۽ ڄام تماچي جو مشهور داستان آهي.
- [۱] لوڙهي = لوڙه، جا بهه وانگر ڪوئيءَ جي پاڙ ۾ سرجي. لڪ وڪاءُ = لڪن ۾ وڪامي. ڪم = ڪوئي (مينال توڙي ڪڙال) جي ڏانڊين ۾ بچ وارو گولو.

گيرب = هٺ - وڏائي . سڃيائين = پيش ڪيائين . سوکڙي = يعني نهٺائي ۽
نمائائي جو تحفو .

[۲] منچر = پاڻيءَ جي وڏي سهڻي چر - ڍنڍ (ڪينجهر) .

واٽي - ۱

تنهنجڙي ساء = (اي نوري!) تنهنجي سڪ ۽ ساء ۾ .

صڪت نامو

صفحہ/ست	چپيل عبارت	صحیح
۲۵/[5]	هي ۽ نسخو	هي ۽ نسخو
۶/[7]	بد از	بعد از
۳/[27]	رحمتون، ھردم	رحمتون ھردم،
۲۴/[43]	سچوتن	سچوتن
۷/۱	وجهي ئي ٻن	وجهي اي ٻن
۵/۴	ميڪون	سيڪون
۹/۵	شراب جي	شراب جون
۱۴/۱۶	پيامس	پاس
۳/۳۲	ستري	سيري
۱۸/۳۸	فقط ڇ ۾	ڇ ۽ ڪ ۾
۳۹/حاشيه	* ڪ ۾ ۲ مصرع بعد ۾ وڌيڪ مصرعون : سگهو مونج سيدا، منڍ مني سالار رهي آهي روح ۾، ڀرڻم تنهنجي پچار رڻ ۾ ڪاٺر مندي موري مين نوري نيم اڀڙا مروشي پرو پٽ جهڙي لٽي
۳/۴۵	رت ۾	رڻ ۾
۶/۴۵	ڪاٺر مندي	ڪاٺر مندي
۶/۴۷	مري	موري
۱۰/۵۰	مين نورو	مين نوري
۳/۵۳	نيم	نيم
۴/۵۷	اڙا	اڙا
۴/۵۸	مروشي	مروشي
۷/۵۸	پرو	پرو
۲/۶۱	پٽ	پٽ
۱۵/۶۴	چيچي	جهڙي
۴/۶۹	لٽي	لٽي

لڙڻ	لڙڻ	۶/۶۹
گڙڻ	گڙڻ	۷/۶۹
پڀاس	پڀاس	۱۴/۹۰
سُبحان!	سُبحان	۴/۹۲
ڏسيان؟	ڏيا	۱۶/۱۰۱
ميخاني	ميخواني	۸/۱۰۷
معذور ... بيتن ۾	معذوري ... بيتن ۾ جو	۱۷/۱۱۸
دُم کي	دُم کي	۱۶/۱۲۵
ڪُنار	ڪُنار	۱/۱۳۵
ڪُور	ڪُور	۱۱/۱۳۸
کُن	کُن	۱۰/۱۴۸
جي گهٽ ۾	جي، گهٽ ۾	۳/۱۵۰
عشق جي	عشق جي	۷/۱۵۲
هٿيو	هٿيو	۳/۱۶۱
گهوڙي	گهوڙي	۱۲/۱۶۳
پڇ	پڇ	۱۲/۱۶۳
پيو	پيو	۱۰/۱۶۶
ڪلاچي	ڪلاچي	۱۴/۱۶۶
سوڻئون	سوڻون	۹/۱۷۳
جهڙوڪن	جهڙوڪن	۱۶/۱۷۳
ماروڻن جا	مارو [چار] جا	۲/۱۷۵
ماڙي منجهه	ماڙي منجهه	۳/۱۷۶
ڪيٽ کائڻو	ڪيٽ کائڻو	۵/۱۷۶
سومرا	سومرا!	۱۲/۱۷۶
پڌر	پڌر	۸/۱۷۸
هٿيانهون	هٿيانهون	۷/۱۷۹
مٿه سين	مٿه سين	۴/۱۹۰
في السعييد	في السعييد	۸/۱۹۰
اوتارا	اوتارا	۱۱/۲۰۱
مدعي ڏيا	ڏيا مدعي	۱۹/۲۰۷
توڙي نه پڙهيا 'بي' و 'تي'	توڙي نه پڙهيا ٻي و تي	۹/۲۱۲
مور	مور	۳/۲۳۲

جھجھا	جھجھا	۲۳/۳-۴
ڏي ڏسڙا	ڏي ڏسڙا	۱۶/۲۳۵
گهر آزين سان	گهر غازين سان	۱۳/۲۳۷
آندا	آندا	۲۳/۲۳۸
رب آساڏي	رب! آساڏي	۱۲/۲۴۰
کاگا	کانگا	۲/۲۶۱
بيٽارين	بيٽارين	۲۲/۲۷۱
اڻا ليشه	آنا ليشه	۱۷/۲۷۹
ڏڏرو	کير يا مهي	۱۱/۳۰۴
نکا	نکا ٿي	۱۵/۳۰۴
گهروڙو	گهروڙو	۴/۳۰۵
ڀيلي	ڀيل	۱/۳۰۷
جهاڙ	جهاڙ	۲/۳۰۷

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻَ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، پَرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پَڪَ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَنَ جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پَڪَ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وٽن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پتاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائين. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ، پُڪار سان
تشبيه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو
آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

ڄڻ ڄڻ ڄاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي منجهه پهڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُتي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٿين، جيڪي به ڪٿين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،
جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽
عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني
آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين
محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج
۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن
سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پڻ سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)